زانست لە سێبەری قورئان و فەرمودەدا

نوسینی

عزیز اومر وسمان

٢٠٢٣

زانست لژێر سێبەری قورئان و سونە

نوسینی عزیز اومر وسمان

٢٠٢٣

ماموّستا عزیز اومر وسمان ، لە دایک بووی ساڵی ١٩٤٤ ی
گوندی (ئیلنجاغی گەورە) یە دوای ٣٧ ساڵ خزمەتکردن
لە بواری پەروەردە لە لادێ و شار، بە پێوستم زانی
ئەزموونی ڕابردووم بە نوسین بگەیەنم
تا ببێتە سەرچاوەیەکی زیندوو بۆ ئێستا و داهاتوو

زانست لە سێبەری قورئان و فەرموودەدا

ناوی کتاب: زانست لە سێبەری قورئان و فەرموودەدا

نوسەر: عزیز اومر وسمان

تایپ و ڕێکخستنەوەی دەق: سەنگەر عزیز اومر

پێداچوونەوەو وردبینی: هێرش بکر سێگردکانی

دیزاینی بەرگ: چاپخانەی دێکانی سلێمانی

دیزاینی ناوەڕۆک: سەنگەر عزیز اومر

ژمارەی سپاردن:هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی(959)ساڵی 2023 پێدراوە

چاپ: چاپخانەی دێکانی سلێمانی

ساڵ: 2023

ناوەڕۆك

پێشەکی 7
بەشی یەکەم گەردون 9
یەك پارچەیی گەردوون 10
دروست بوونی زەوی و گەردوون 13
فراوان بوونی بۆشایی ئاسمان 16
سوڕانەوەی ڕۆژو مانگ و زەوی 18
ژیانی بونەوەر لە ئاسمانەکان 20
چەند ئیعجازێکی قورئانی لەسەر کەوتنی بۆشایی ئاسمان 22
تەگەرەکانی سەرکەوتن 23
بیستنی وتە لە ئاسمانەکان 25
پێچانەوەی ئاسمان و زەمین 25
چەند ڕۆژئاوایەك و ڕۆژهەلاتیەك 26
تاریکی شەوی سەر زەوی و ئاسمانەکان 29
حەوت ئاسمانەکان 29
ئاسمان و گەڕانەوەکانی 31
بوونی بونەوەر لە ئاسمان 33
ڕۆژو مانگ 34
ڕۆژ سوڕانەوەی خۆی دەکات 35
ڕۆژ پارچەیەکی ئاگرینە 36
دیاردەی هەڵکشان وداکشانی ئاو 38
لەتبوونی مانگ 39
مانگ و قۆناغەکانی 40
جیاوازی نێوان ساڵی ڕۆژی و ساڵی مانگی 41
تەنێك لە تیشك خێراتر بجوڵێت بە چاو نابینرێت 41
ئایا مانگ تیشك داربووە؟ 42
گرینگی دروستبونی ئەستێرەو هەسارە 44
کات لە نێوان زانست و قورئان 48
ئاسمان لە چی دەمانپارێزێ 50
دابەش بوونی ئەتۆم 51
بە کورتی لێدوان لەسەر هەسارەو ئەستێرە 53

(خُنَّس) – (كُنَّس) 55
(بـــــــا)و جۆرەكانی 57
رەشـــــــەبا (الحسوم) 58
گەردەلوول و ئاگر 59
بارینی باران لەدەست مرۆڤ نییە 61
جوولە پێكردنی زەوی- خاك 62
دەریاو زەریاكان 63
پەردەی نێوان دەریاكان 64
قوڵایی دەریاو زەریاكان 66
گیانەوەرەكانی دەریا 67
چیاكان 72
چۆنیەتی دروستبوونی زەوی 74
شێوە گۆیی زەوی 74
حەوت تەبەقەی زەوی 75
نزمترین شوێن لە جیهان 77
كەم كردنی زەوی (انقاص الّرچ) 77
زەوی لانكەی ژیانە 79
زەوی و فرێدانی مادده قورسەكانی 82
كانزاكان 87
بەشی دووەم مرۆڤ........90
دروست بوون لەخاك 91
دروست بوون لە سپێرم و هێلكۆكە 92
دروست بون لە نێوان پشتی پیاو سنگی ئافرەتان 93
ئێسكمان بە گۆشت دا پۆشی 94
منداڵدان پارێزراوە 95
هەستی بۆنكردن 98
ناوچەوان مەڵبەندی ناسینە 98
پەیوەندی عەقڵ و دڵ 99
نێرو مێ لە هەموو شتێك 100
خانە 102
كۆرپەلەو پیاوانی جیهان 103
بەشی سێیەم بەڵگە جیهانیەكان لەسەر ئاژەڵان........105

گیانلەبەران 106
مێرووەکان (حشرات) 114
بەشی چوارەم نهێنی و بەڵگە مێژوویيەکان لە ئیعجازی قورئان 127
پێغەمبەر ادریس (علیه السلام) 128
نزمترین شوێن لە جیهان 129
چیرۆکی لە خاچ دانی پێغەمبەر عیسا (علیه السلام) 130
مەلیکی میسر 132
کەسایەتی هامان 134
نەتەوەی عاد 135
نەتەوەی (لوگ) 137
یارانی ئەشکەوت 138
بەشی پێنجەم خۆ پاراستن لە نەخۆشییەکان 140
ڤایرۆس 141
بەکتریا 141
شیر (الحلیب) 142
نەخۆشی و پارێزی 144
هەنگوین 147
سوودەکانی ڕەشکە 149
شیفا بە قورئان 150
سوڕی مانگانەی ئافرەت 152
لە حەڕام کراوەکانی مردارەوەبوو 154
دوورکەوتنەوە لە قەڵەوی 157
بەشی شەشەم ڕەوانبێژی لە قورئان 158
بەشی حەوتەم لەیەك چوی ئایەتەکانی قورئـــان و جیاواز لە واتا 173
سوڕەتی البقره 174
سوڕەتی العمران 176
سوڕەتی (النساو) 176
سوڕەتی المائده 177
سوڕەتی الأنعام 178
سوڕەتی الأنفال 179
سوڕەتی التوبه 179
سوڕەتی یوسف 180
سوڕەتی الحجر 181

سوڕەتی النحل 182
سوڕەتی (فصلت) 183
سوره تی العلق 184
بەشی هەشتەم لە ئیعجازەکانی ژمارە و بابەتە پەنهانیەکان 185
ئیعجازی ژمارە حەوت 186
(روح القدوس) 188
چەند جار دووبارە بوونەوەی زەڕڕە 188
یەکسانی ناوەکان لە قورئانی پیرۆز 190
چەند پرسیارو وەلامێك لە بابەت قورئانی پیرۆز 191
پیشە لە قورئان 193
پەند لە قورئاندا 195
پاك و خاوێنی لە ئیعجازەکانی سوننەی پێغەمبەر (ص) 195
چەمکەکانی پاك و خاوێنی لە ئایینی ئیسلام 196
خۆشۆردن 199
ڕاستیەکانی فەرموودەی پێغەمبەر (ص) 200
بەڕۆژوو بوونی ڕۆژانی سپی 203
گریان و سوودەکانی 204
ڕووگرژی و توڕە بوون 204
خواردن و نەخۆش 205
ئێسکی کلێنجە 206
خواردنەوەی شیر 207
خواردنی زەیتی زەیتون 208
سیواك 209
حەڕامکراوەکان 211
خۆپارێزی لە نەخۆشییە سامناکەکان (تاعون) 214
جووڵەو شەو هەستان 215
نهێنیەکانی شیفای سروشتی 216
کچ یا کوڕ 217
غەزای (بەدر) 218
مردنی (أبو لهب) و وەلید بە کافری 218
رزگارکردنی شاری مەکە 219
لێبوردنی گشتی 220
شکاندنی بتەکان 220

رزگارکردنی قوستەنتینیە 221
لە ناوچوونی قەیسەرو کیسرا 221
جەزیرەی عەرەبی 222
کوژرانی حسین علی بن تالب 222
ئاگری دۆزەخ رەنگی رەش و تاریکە 223
دارو درەختە سەرسورهێنەرەکان 224
سەرچاوەکان 227

پێشەكی

بەهەڵە داچوونی زۆرێك لەوانەی كەلە ئایین نازانن و بڕوایان وایە كە زانست بەشێكە لە كوفرو بێ باوەڕی، گەرچی لەڕاستیدا زانست بۆتە هۆی شیكردنەوەو ڕوون كردنەوەو بڕواهێنان بە ئیعجازەكانی خوداو قورئانی پیرۆز، كاتێ زانست لەگەڵ ئایین یەك ناگرێتەوە دەكەوێتە دۆخێكی خراپ، یەكەم زانا دكتۆر (دینرت) بیروبۆچوون و فەلسەفەی خۆی وا بەند كردووە بە زانست و ئایین ئەڵێت: "لەم (400) ساڵەی دوایی ڕوون بۆوە لە كۆی (290) زاناو فەیلەسوف و عەقڵمەندەكان بڕوایان بەم شێوەیەیە:-

(48) كەس لەم زانایانە نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێك واتا هیچ بڕوایەكیان نی یە بۆ گفتوگۆكردن لەسەر ئایین و وە بڕوایان نەهێیناوە، (242) لەم زانایانە دەریان خست كە بڕوا بوون بە خودا لە بیروبۆچوونی هەموو كەسێكە". واتە لە 83.4٪ی زاناو فەیلەسوفەكان بڕوایان بە خوا هەیە كە تاك و تەنهایە، بڕوایان وایە كە زانست و ئایین یەك دەگرنەوە لە هەموو بوارێك.

زانای بەناوبانگ (باستور) دەڵێت: ئەوەی بەڕاستی لە زانست شارەزا بێ بڕوای زیاتر بە ئایین و بوونی خوایەكی دروستكەر دەبێت بەهۆی زۆری بەڵگەی زانستی.

دكتۆر (وترز) یەكێ لە زانایانی كیمیاییە، ئەندامی كۆلێژی زانستی گشتی یە عەمیدی بەشی كیمیایە ئەلێت: "شیكردنەوەی زانستی بەشی كیمیا دڵمی ئاراستەی ئایینی خودا كردو ناسیم.

دكتۆر (فای) كە دكتۆرێكی زانای گەردونیە دەڵێت: تا نەچییە بۆشایی ئاسمان نازانی دەستكردی خوای گەورە چۆنە".

جیۆلۆجی بەناوبانگ: (ادیون هربرت) دەڵێت: زانست بەدیهێنانی كوفر نییە وە هەم بەرەو مادیەتیش ناتبات، بەڵكو تۆ بەهۆی زانست لە گومان دەچیە دەرێ بۆ بڕوا بوون بەوەی كە دەسەڵات لای خوایەكی تاك و تەنهایە.

زانای سروشت (فایر) دەڵێت: "بڕوا نەبوون بە خوا سەر لێشێوان و شێتییە یا زاناشبێ".

پرسیاریان لە (أندرو كونواي أيفي) كرد: ئایا بڕوا نەبوون بە خوا سەر لێشێوان و نەزانینە؟ دەڵێت: "بەڵێ من كە زانایەكی سروشتم لە شیكاغۆ وشەی (الحاد) لە نەزانینەوەیە"، هەر شتێك ئێمە داهێنەر بین بۆی بەهۆی مێشك و عەقڵە هەردووكیان بەرهەمی خوایە، هیچ شتێك نییە بە بێ دروستكەر.

(ألبرت مالوب) كە مامۆستاو پرۆفیسۆری زیندەوەرزانی یە دەڵێت: "خوێندنەوەو كاركردنم

لەسەر هەموو ئەندامێك وای لێكردوم سەرم سوڕبمێنی کە خوا چی دروستی کردووە لەم هەموو کردارو ڕژێن و جەستەی زیندەوەران".

(اللورد کیفلن) لە هەرە زانایانی دیار بووە لە جیهان دەڵێت: ئەگەر لە زانست زۆر ورد ببیەوە بوونی خوات بۆ دەردەکەوێ.

زانای بەناوبانگ (انشتاین) ئەڵێت: بڕوا بوون بە خوا بۆتە هۆی زانستی ئێمە کە زانایەکی ڕێژەیی یە.

فەیلەسوفی ئینگلیزی (فرانس بیکون) کەمێك لە فەلسەفە لات دەدا لە بیروڕا بەلاّم کاتێك درێژەت پێدا دەبێتە هۆی بڕوا هێنان بە خوا.

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ وَٱلدَّوَآبِّ وَٱلۡأَنۡعَـٰمِ مُخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ كَذَٰلِكَۗ إِنَّمَا يَخۡشَى ٱللَّهَ مِنۡ عِبَادِهِ ٱلۡعُلَمَـٰٓؤُاْۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ غَفُور (28)﴾فاطر. **ئەوەی لە خوا ترس بێ زانایانن لە هەموو بوارێك.**

فـ

بەشی یەکەم

گەردوون

یەك پارچەیی گەردوون

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:

﴿أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَـٰهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾. الأنبياء: ٣٠

لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا: ئەی بێ بڕوواینە ئێوە بۆچی دان بەڕاستی نانێن کە زەوی و ئاسمانەکان یەك پارچە بوونە و بەهۆی تەقینەوەیەکی زۆر گەورە جیامان کردوونەتەوە، وشەی (رتق)یەك پارچەیی بەیەکەوە لکابوون (فَفَتَقْنَـٰهُمَا): تەقاندمانەوە و پارچە پارچەمان کرد، بڕواداران بەڕێز ئەم دەنگانەی کە بیستراون گەورەترینی دەنگ بریتی یە لە دەنگی زەوی و ئاسمانەکان، یەکەم تەقینەوەی (Bing- Bang) بینگ بانگ لەم تەقینەوەیە زەوی و مانگ و ئەستێرەو هەسارەکانی لێ دروست بووە، دووەم دەنگی تەقینەوەی بورکانی کاراکاتۆیە. ئەم ئایەتەی کە لە سورەتی (الأنبیاء) دابەزیوە بۆ پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) کە هیچ زانستێکی گەردونی نەزانراوە بەر لە (1400) ساڵ.

دەنگی گەورەی (Bing- Bang) بەر لە (10000) دە هەزار ساڵی تیشکی ڕویداوە. لەم ئایەتە ڕوون بۆتەوە کە زەوی و ئاسمانەکان یەك پارچە بوونە بەهۆی تەقینەوەی گەورە پارچە پارچە بووە لەگەڵ ئەم تەقینەوەیە بە تەواوی لەیەك نەترازاینە بەهۆی هێزی کێشکردنەوە بونەتە بەش بەش.

زانستی گەردون چۆن پەسەندی کردووە؟

1-زەوی و ڕۆژو هەسارەکان بەشدارن لە هەموو ئەم مادەو گازانەی کە بۆتە پێکهاتەیان وەك گازەکانی (هایدرۆجین- هیلیۆم- کاربۆن- ئازوت- ئۆکسجین- فسفۆر- بیتیوم) ئەمەش بەمە ڕوون بۆتەوە کە کەشتی ئاسمانی کاتێ چووە سەر مانگ بە تاقیکردنەوەی خاکی مانگ بە تاقیگە ڕون بۆوە کە زەوی و مانگ بەشدارن لەو گازانەی کە ئاماژەمان پێ کرد.

2- دوو زانای بەناوبانگ کە خەڵاتی نۆبڵیان وەرگرتوە لە بیردۆزی بینگ بانگدا لە شاری (نیوجرسي) ئەمریکی یەکیان بە ناوی (آرنوبتریاس) ئەمی تریان بە ناوی (روبرت ویلسون) هەردووکیان ئەندازیاری تەلەفۆنات بووینە لەسەر ئەم تەقینەوەیە کە لە ئاسمان ڕویداوە.

3-وێنە گرتنی ئەم دوکەڵەی کە لە دوای ماوەی ئەم تەقینەوە گەورە جێماوەو پەیدا بووە ئەمەش کە لە گەورەترین زانای گەردونی ناسا وەرگیراوە لە ساڵی (1989ز) بە ناردنی کەشتی ئاسمانی بۆ بە بەرزی (600) کم بەهۆی دەرخستنی دوای ماوەی کەونی یاکوبی

هەروەها دەرخستنی ئەم مادده تاریکە (Dark Matter) **واتە دەرخستنی ئەم دوکەڵەی دوای دەنگە گەورەکە جێماوە، وەك قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:** ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ﴾ **فصلت:** ١١.

(Cosmic – Background Exploler)، **ناسا هەموو بەڵگەکانی دەرخست لەتیشك**

4- **بریکاری توێژینەوەی فەزای ئەمریکی دەریخست کە تەمەنی کەون** (13.7) **ملیارساڵی تیشکیە ئەمەش بە بەکارهێنانی ئامێری شیکاری پێشکەوتوو، واتە دەرکەوت کە زەوی و ئاسمانەکان سەرەتایان هەیە.**

5-**ئەو مادانەی کە پێکهاتەی بەرگە زەوین هەر ئەو مادانەن کە ئەستێرەو شهوب و نیازك لێی بەشدارن ئەمەش بە** (**طيف الشمس**) **واتە بە تیشکی ڕۆژ ڕون بۆتەوە.**

پرسیاری شێخی زیندانی لەگەڵ (**فاروق الباز**) **کە ئاسمان و زەوی لە یەکە مجار دوکەڵ بووە** ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ﴾. **فصلت:** ١١. (**فاروق الباز**) **وەلامی** (**شێخی زندانی**) **داوەو ئەڵێت دوای تاقیکردنەوەی خاکی مانگ و زەوی زانراو دڵنیا بوونەوە کە بەدڵنیایی هەموو پێکهاتەکان لە زەوی و ئاسمان یەك پارچە بووینە بە هۆی تەقینەوەی گەورە پارچە پارچە بوون**[1].

تەقینەوەی دووەم بورکانی کاراکاتۆ لەساڵی 1883 **لەسەر زەوی ڕوویداوە ئەم تەقینەوەیە دەنگی لە دورگەی هیندی هۆڵەندی ڕۆژهەلات بیستراوە وێنای دەنگەکەی لە شێوەی قونبلەیەکی نەوەوی هایدرۆجینی بووە ئەم ئاگرەی کە لێی بەرز بۆتەوە بە دووری** (3000) **سێ هەزار کم بیستراوە ماوەی تەقینەوەکە** (36) **کاتژمێری بردووە نیوەی ئەم دورگەی وێران کردووە هەموو بارومەتری جیهانی شاهێدی ئەم دەنگەن ئەو پاشماوەی کە فڕێیداوە زیاتر لە** (30) **کم بووە دونیای تاریك کردووە هەزار پێ چوارگۆشەی گرتۆتەوە خێراییەکەی گەیشتۆتە** 100 **کم لە کاتژمێرێك شە پۆلەکەی گەیشتۆتە ڕۆخەکانی ئوسترالیاو کالیفۆرنیا.**

لە برگەی دووەمی ئایەتەکە: ﴿أَوَلَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ﴾ الأنبياء: ٣٠.

واتە هەموو زیندەوەرێك دروست بوونی لە ئاوە ئەمەش بە دوو مانا دێت ئەم ئاوەی لە پشتی پیاو و سنگی ئافرەتە یان ئەم ئاوەی کە لە سروشتدا هەیە ئاوی زەریاو دەریاو ڕوبارو گۆمەکان

(1) آيات الله في الآفاق: للشيخ عبدالمجيد الزنداني، ص13

که بوونی هەیە لەسەر ئەم زەمینە وەك چۆن لە سەدا (71٪)ی ڕووی زەوی ئاوە[1].

هیچ بونەوەرێك نییە لەسەر ئەم زەمینە بەبێ ئاو بژی لە 5 7٪) پێکهاتەی ئاو لە جەستەی مرۆڤ و بونەوەرکانە.

ڕۆڵی ئاو لە ژیانماندا لە ڕووی جەستەو تەندروستی، ئاو پلەی گەرمی بۆ سەر ڕووی زەمین دەستەبەر دەکا، گەر ئاو نەبا کارەساتی زۆر گەورە ڕووی دەدا کەواتە ئاو پارێزگاریە لەسەر ڕووی زەمین و دەریاکان نیوەی ژیانی بونەوەری سەر ئەم زەمینە چ لە دەریا، چ لە ڕووبارەکان بەندە بە ئاوەوە، یەك لە سیفەتەکانی ئاو کە دەییەستێ چڕیەکەی کەم دەبێت و قەبارەکەی زیاد دەکات و سەر ئاو دەکەوێ ئەمەش پارێزگاریە لەژیانی بونەوەری ناو ئاو یان ژێر دەریاکان، ئەم پەستانە دەبێتە هۆی مژینی ئۆکسجین و ڕاگرتنی ڕێژەکەی کە لە سەدا1 2٪.

گەر ئاو نەبێ کام کارگە کاری پێ دەکرێت؟ هەڵمی دەریاکان بەرز دەبێتەوە بۆ بەرزایی ئاسمان تووشی تەبەقەیەکی سارد دەبێت و دەبێت بە هەورو دەبێتە باران بەمشێوەیە بەردەوام دەبێت و ژیانی ئەم هەموو بونەوەرو مرۆڤە دابین دەکات.

﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلْمُعْصِرَٰتِ مَآءً ثَجَّاجًا﴾ **النبأ: ١٤. بەهۆی خۆ کوشینی ئەم هەورە ئاوێکی شیرین و خۆشمان دەداتێ. بزانین ئاو چ دەورێك دەبینێ لەسەر تە ندروستی مرۆڤ.**

لە توێژینەوەیەکی (لومالیندای ئەمریکی) دەرکەوتووە لە 5 7٪)ی جەستەی مرۆڤ ئاوە، پەیوەندی زۆر هەیە لە نێوان تەندروستی مرۆڤ و خواردنەوەی ئاو بەتایبەتی بۆ توش نەبوون بە نەخۆشیەکانی دڵ و ڕەق نەبوونی شریانەکان، بەڵگە ئەم کەسانەی کە ڕۆژانە 0 1) پەرداغ ئاو دەخۆنەوە تووشی نەخۆشی دڵ و ڕەق بوونی شریانەکان کەمتر دەبن. وە هەم تووشی جۆرێکی نەخۆشی شەکرە نابن.

زۆر جار پرسیار دێتە ئاراوە کە ئایا هیچ شلەمەنیەك هەیە جێگەی ئاو بگرێتەوە؟ نەخێر هیچ شلەمەنیەك نییە جێگەی ئاو بگرێتەوە وەك شیر – قاوە – چا.. بزانین بۆ چی ؟

خواردنەوەی ئەم شلەمەنیانەی کە باسکرا لە جیاتی ئاو لینجەیەك لە خوێنا پەیدا دەکات (الزوجیە) لینجی خوێنیش دەمەیەت دڵ تووشی زیانی گەورە دەکات زۆر ماندو دەبێت لە کۆتایی سست دەبێت.

---

(1) لة نوسيني عبدالرحمن العصافي.

دروست بوونی زەوی و گەردوون

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:

﴿قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَرْضَ فِى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادًا ۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ (٩) وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوْقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَٰتَهَا فِىٓ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ(10)﴾ **فصلت**.

﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَآ أَتَيْنَا طَآئِعِينَ(11)﴾ **فصلت**.

لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە خوای گەورە دەفەرموێت: ئێمە زەوی و ئاسمانمان بە دوو ڕۆژ دروست کردووە، ئەی بێ بڕواکان ئێوە هاوتا بۆ کێ پەیدا دەکەن کاتێ زەوی و ئاسمانی دروست کردووەو پیرۆزیشی کردوون بۆ ژیانی ئەم هەموو بونەوەرەی سەر زەمین بۆ کشتوکاڵ ڕەخساندویەتی چیاو ئاوو دەریا، کات و زەمەن، مانگ و ساڵ و وەرزو هەفتە، دروست کردوە کە پێشتر دوکەڵ بووە.[1]

با بە زانست بیسەلمێنین:

زانای بەناوبانگ (سیرجیمس) کە زانایەکی گەردونی بەناوبانگە ئەڵێت: "پێش دروست بوونی زەوی و ئاسمانەکان ئەم بۆشاییە دوکەڵ بووە بە شێوەی غاز، لەم غازە ئەستێرەو زەوی و ڕۆژو مانگ دروست بووە بە هۆی تەقینەوەی گەورە".

هەروەها دکتۆر (جامو) ئەڵێت: "پێش دروست بوونی ئەم گەردونە ئەم بۆشاییە ئاسمانە غاز بووە، لەگەڵ ئەمەی کە غاز بووە پلەی گەرمی زۆر بەرز بووە، چڕیەکەی زۆر زیادی کردووە، چڕیەکی بێ سنوور بووە، مەزندە ناکرێ، گۆڕانکاری گەورەی بەسەردا هاتووە" وەك کاریگەریەکانی نەوەوی وردە وردە سارد بۆتەوە هەر هەسارەیەك و ئەستێرەیەکی لێ دروست بووە هەر یەکەو بە گوێرەی شوێنی خۆی وەك زەوی و مانگ و ڕۆژ.[2]

بۆنمونە: زەوی و مانگ زیاتر سارد بونەتەوە بەلاَم زۆر لە ئەستێرەکان و ڕۆژ پلەی گەرمیان زیاد لە سنوورە. هەروەك لە نوسینی شەماڵ موفتی زانراوە کۆمەڵێك لە زانایانی موسڵمان بۆ سەلماندنی ئیعجازی قورئانی چوونە یابان. گەیشتنە لای زانای فەلەکی یابانی بە ناوی (یوشید کوزابی) لێیان پرسی ئەم گەردوونە چۆن دروست بووە؟ ئەمیش بانگی کردن سەتەلایتێکیان بۆ هێنا و نیشانی دان کە لە تەلیسکوبی (هابل) وەرگیرابوو نیشانی دان

(1) دكتور عفيف طبارة: روح الدين الإسلامي.

(2) B 8 ű Π Γ : π B] 4 C : g \ - ò T H] : X °]

چاویان پیٚ کەوت بە دووری ملیۆنەها کیلومەتر بە ساڵی تیشکی کە سەیریان کرد وتیان ئەم تەپ و تۆزە چی یە ؟ وتی ئەمەیە هەسارەی لیٚ دروست دەبیٚ. وتیان ئەی بۆچی قورئانی ئیٚمە دەڵیٚت لە دوکەڵ دروست دەبیٚت، وتی قورئانی ئیٚوە زۆر ڕاستە تەپ و تۆز سارده تەنها دوکەڵ گەرمە ئەمە لە گەرمی دروست دەبیٚت. دریٚژەی بە وتەکەی داو وتی بۆچی کار بە پەرتوکی قورئان ناکەن بابەتی زانستی زۆری تیٚدایە.

ئەم ئایەتەیان بۆ شی کردەوە:

بە دوو ڕۆژ زەوی دروست کراوە پرسیار ئەمەیە ئایا ڕۆژی خوای گەورە وەك ڕۆژی سەر زەویە؟ ڕۆژ لای خوای گەورە (حەقیبەیە) نەك وەك ڕۆژی سەر زەوی.

هەر لە سەر ئەم ئایەتە فەرمووی بە دوو ڕۆژ زەوی دروست کراوە دوو ڕۆژیش بۆ ئەندازەی چیاو دەریاو دەشت و شینایی و و کاتەکانی ساڵ و مانگ هەروەها کانزا ئاسمانیەکان و ناو سکی زەوی بۆ زانست و ژیانی ئەم مرۆڤەی لەسەر ئەم زەویە دروست کراوە پیرۆزمان کردووە وەك قەپاغیٚك لە دەوری زەوی دروست کراوە کە پیٚی دەوتریٚ: (الجبل النیزکیە) قەپاغیٚکە بە بارستایی چەندەها کیلۆمەترە لەو قەپاغە چەند کانزایەك هەیە هەندیٚکیان بە شیٚوەی فلزات واتە دۆخی ڕەقی وە هەندیٚکیشیان بە شیٚوەی شلە کە بۆ سوود وەرگرتن و دابین کردنی ژیانی مرۆڤ.

با بە زانست بیسەلیٚنین کە ئایەتی: ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (30) ﴾ الأنبياء.

1-**زانایانی بۆشایی ئاسمان دەڵیٚن: تەمەنی کەون (137) ملیار ساڵە ئەم ژمارەیە لە گەڵ ژمارەی گەردونناسی ئەمەریکی ناسا یەك دەگریٚتەوە کە یەکەم جار لە تەقینەوەی گەورە (Big Bang -) دەرکەوتووە کە فەزای فەلەکی هابل ڕوونی کردۆتەوە لە ساڵی (1929).**

2-**ئەم دوو زانایانەی بە ناوەکانی (أرنو بترنیاس) لەگەڵ (روبرت ویلسون) لە ساڵی (1965)ز لە سەر ئیٚوەی بیٚتەل ئەمەیان ڕوون کردۆتەوە.**

3-**ویٚنە گرتنی ئەم دوکەڵەی کە لە پیٚش دروست بوونی زەوی و ئاسمانەکان کە ئەمەش بە تەمەنی (10) ملیار ساڵ بە ساڵی تیشکی مەزەندە دەکریٚ، فەزای ئەمریکی (ناسا) لە ساڵی (1989)ز کەشتیەکی ئاسمانی بە ناوی (فەزای ناسا) بە بەرزایی(600) کیلومەتر بەرزی بە دەوری زەمین بە ویٚنە گرتنی ئەم دوکەڵەی کە دوایماوەی تەقینەوەی گەورە بووە ئەم دوکەڵە قورئانی پیرۆز ئاماژەی پیٚ کردووە:** ﴿ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَآ أَتَيْنَا طَآئِعِينَ(11)﴾ **فصلت.**

4-بانگەوازی توێژینەوەی ناسای ئەمریکی ئەم ژمارەی 13,7 بەڕوونی دانی پێدانا ئەم ژمارەیە بە ساڵی تیشکی یە.

5-توخمەکانی بەرگی زەوی یەك توخمن لە گەڵ ئەستێرەی(شهب – نیازك) ئەمەش بە تیشکی Þ Σ Ů نۆژێ(، ¶ Δ ²) دیاری کراوە.

6- (روجر) یەك لە زانا ئەمریکیەکانە لە ڕوانگەی گەردون ئەڵێت: من دەرم خست بە دڵنیایی کە ئەم گەردونە یەك پارچە بووە و بە تەقینەوە پارچە پارچە بووە.

7- پرسیاری (شێخی زندانی)[1] لەگەڵ (فاروق الباز) گفتوگۆیان کرد لە بارەی گەردون و کەون فاروق الباز دەڵێت: ئێمە لەتاقیگەکاندا شیکاریمان بۆ خاکی مانگ و زەوی کرد دڵنیا بووین و دەرکەوت کە تەمەنی مانگ و زەوی جیاوازی نیەو لێك جیابوونەتەوە کە پێش تەقینەوە دوکەڵ بووە (وهی دخان).

(1) شيخ عبدالمجيد الزنداني، ص.1 3.

فراوان بوونی بۆشایی ئاسمان

خوای گەورە دەفەرمویت: ﴿وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٖ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ٤٧﴾الذاريات **ئێمە بە هێز و تواناى خۆمان ئاسمانمان دروست کردو فراوانیشی دەکەین. جا بزانین ئەم فراوان بوونە چی یە و چۆنە؟**

گرینگترین لێکۆڵینەوە ئەنجامدرا و لە ساڵی (1929) تا ئێستا زانایان وایان دەزانی کە مەجەڕات بە شێوەی هەڕەمەکی دەڕوات واتە بە بێ هیچ هۆیەك یا کردارێکی دیاری کراو ئەم بیرۆکەیە لای زانایانی فەزا هەڵوەشایەوەو بیرۆکەیەکی تر کەوتە ژێر لێکۆڵینەوە دوای ماندوبونێکی زۆر.

بزانین گۆڕینی ئەم ڕایە چی یەو چۆن هەڵەی پێشوویان ڕاست کردۆتەوە، ئەم ڕاست کردنەوەیە بەهۆی وردبینی گەردونناس (هابل)ـە ئەڵێت "بە ملیۆنەها لە یەك دوور دەکەونەوە بەردەوام بە هۆی ئەم تیشکەی کە توشیان دەبێت." تەنها مەجەڕەی (الأندرومیکا) نەبێت. ئەم دوور کەوتنەوە وا دەخوازێت، بەڕاستی ئێمەینە فراوانی دەکەین ئەمەش وا دیارە بە هۆی (طیف الشمس) تیشکی ڕۆژ حەوت ڕەنگی هەیە هەر ڕەنگەو شەپۆلێکی تایبەتی هەیە، کورتترین شەپۆل بەرزترین لێدانە ئەم ڕەنگە ڕەنگی شینە، درێژترین شەپۆل نزمترین لێدانی هەیە ئەمەش ڕەنگی سوورە کە (د. زغلول النجار) باسی لێوەکردوە لە بەڵگەکانی خوای گەورە.

لە سەرەوە وتمان تێکڕای مەجەڕەکان لە یەك دوور دەکەونەوە بە گوێرەی (طیف الشمس) ڕەنگیان سوورە تەنها ئەم مەجەڕە نەبێت کە ئاماژەمان پێکرد زانایانی گەردونناس دەڵێن کەس ناتوانێ ئەم ڕاستیانە بشارێتەوە ئەمە لەلایەك لە لایەکی تر زانای بەناوبانگ ئەینشتاین ئەڵێت: ئەم کەونە لە فراوانبووندایە وەك کۆمەڵەی خۆر (مجموعە الشمسیە) یان کۆمەڵەی (الجزر الکونیە) لە یەك دوور دەکەونەوە، زانای بە ناوبانگ (هابل) ڕای وایە هەموو ئەستێرەکان و هەسارەکان دوور دەکەونەوە نزیکیش دەبنەوە بەڵام دوور کەوتنەوە زیاترە.

﴿وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٖ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ ٤٧ الذاريات. **ئەم ئایەتە قورئانییە ڕستەیەکی (اسمی)ـیە ڕستەی ئیسمیش واتای بەردەوام بوون دێت لەزمانی عەرەبی. ناتوانین ئەم فراوانبوونە بە قەڵەم بنوسین چونکە بە ساڵی تیشکی یە بە جارانی سێجایە وەك** ($3^3 \times 3^3$).

دکتۆر (خالد السودانی) دەڵێت "فراوان بوونی ئەم کەونە بە ملیۆن × ترلیون × ترلیۆنە!" بە ساڵی تیشکی بە یاسای سێ جا لە هەر دەقیقەیەك (هذا هو الاتّساع) ﴿وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ

قَدۡرِهِۦ وَٱلۡأَرۡضُ جَمِيعٗا قَبۡضَتُهُۥ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ مَطۡوِيَّٰتُۢ بِيَمِينِهِۦ﴾ ٦٧ الزمر.[1] **بۆیە زانایانی گەردونی دەڵێن جار هەیە هەسارەکمان دێتە بەر چاو دەمانەوێ وێنەی بگرین ناتوانین لە بەر خێرایی و توندو تیژی تێپەڕ بوونی، ئینجا بۆیە دەڵێین ئەی مرۆڤ تۆ چەند بچوکی؟ زەوی چەند بچوکە؟ کۆمەڵەی خۆر چەند بچوکە؟ (درب التيانة) چەند بچوکە کە ئێمە پێی دەڵێین ڕێگای کاکێشان بە ملیارات مانگ و ڕۆژو هەسارەی تێدایە.**

ڕای زانایانی گەردونی وایە ئەم فراوان بوونە وەك ئیسپرینگێکی دەست وایە زۆر لە یەکی بکێشیەوە لە ناکاو لە دەستت دەردەچێ و نازانی چۆن دەڕوات واتە: ﴿يَوۡمَ نَطۡوِي ٱلسَّمَآءَ كَطَيِّ ٱلسِّجِلِّ لِلۡكُتُبِۚ كَمَا بَدَأۡنَآ أَوَّلَ خَلۡقٖ نُّعِيدُهُۥۚ وَعۡدًا عَلَيۡنَآۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ﴾ ١٠٤ الأنبياء.

کە باسی ئەم سپرینگەکرا ڕۆژێك دەپێچرێتەوە هەروەك سەرەتا کۆتاییشی هەیە وەك داخستنی تۆماری فەرمانبەران کە کاریان تەواو بوو.

زانای گەردونی بەناوی(دوبلر) لە ساڵی (1842)م پارچەیەك شووشەی هێنا خستیە بەر تیشکی ڕۆژ سەیری کرد چەند ڕەنگێك پەیدا بووە وەك ڕەنگی (سوور- پرتەقاڵی- زەرد- سەوز – شین – نیلی - وەنەوشەیی) سەرچاوەکانی ئەم تیشکانە ئەگەر زۆر بیجوڵێنی تیشکی سور زیاتر دیار دەکەوێت، چونکە کورتترینە، بەڵام ئەگەر لە خۆمانی نزیك بخەینەوە ڕەنگی شین زیاتر دەبێت چونکە درێژترین شە پۆلە.

---

(1) كتاب آيات الإعجاز/ د. زغلول النجار.

سوڕانەوەی ڕۆژو مانگ و زەوی

خوای گەورە دەفەرموێت:. ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى رَفَعَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ يُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّكُم بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ (٢)﴾الرعد.

﴿وَٱلشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ (٣٨)لَا ٱلشَّمْسُ يَنۢبَغِى لَهَآ أَن تُدْرِكَ ٱلْقَمَرَ وَلَا ٱلَّيْلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِ ۚ وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ٤٠﴾ **يس**.

ڕاڤە چیەکان وەك ئیمامی (طبري- رازي - قرطبي) فەرموویانە خوای گەورە ئاسمان و زەوی بەهۆی ڕاکێشەر لەم گەردونە سوڕانەوەی خۆیان دەکەن وەك ڕۆژو مانگ و ئەستێرەو هەسارەکان. هەر یەکە بە گوێرەی هێزی خۆیان جووڵە دەکەن، ڕۆژ لە خولگەی خۆی خولانەوەی خۆی دەکات، هەردەم مانگ و ڕۆژ لەم سوڕانەوەدا دەبێت لە یەکەوە دیاربن هەر یەك لە خولگەی خۆی.

ڕاستی یەکی مێژوویی چینی و یابانیەکان بە هۆی مانگ گیران و ڕۆژگیران زۆر گرینگیان بەو بابەتە داوە بەتایبەتی لە چەرخی پەیدا بوونی هەندێك لە فەیلەسوفەکانی یۆنانی وەك (ارسطوطاليس- بطليموس) ڕایان وابووە کە زەوی جێگیرە و ناسوڕێ، بە چەقی کەونیان لە قەڵەم داوە ڕایان وابووە کە زەوی و مانگ لە دەوری ڕۆژ ناسوڕێن.

لە سەرەتای چەرخی سێیەمی پێش زایین (ارستاديوس) بیرۆکەیەکی تری بۆ هات وتی زەوی بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕێت، بەلاَم ڕۆژ جێگیرە، واتە ڕۆژ ناسوڕێ هەموو زاناکان ئەم بیرۆکەیان ڕەت کردووە ساڵی (1943)م.

زانای پۆڵەندی (کوبرينكوس) پەرتوکێکی دەرکرد وتی "زەوی سوڕانەوەی خۆی دەکا لە دەوری ڕۆژ تەنها هەروەك بیروبۆچوونە کۆنەکان وتی ڕۆژ جێگیرە،" ئەم ڕایە لەسەر ئەم حاڵەتە ڕۆیشت تا زانای بەناوبانگ (گاليلۆ) لە چەرخی حەڤدەیەم بۆی ڕوون بۆوە کە ڕۆژ سوڕانەوەی خۆی دەکات و ناجێگیرە، زانایەکی تر بە ناوی (کابلر) کە بە ڕەگەز ئەڵمانیە پشتڕاستیکردەوە وتی: ئەمە ڕاستیەکەیەتی هەموو هەسارەکان و ڕۆژو مانگ و زەوی سوڕانەوەی خۆیان ئەنجام دەدەن هەر یەکە لە خولگەی خۆی.

ڕاستییەکی زانستی

زانای ئینگلیزی بە ناوی (ریتشارد کارینبغتون) لە نیوەی چەرخی نۆزدەهەم وتی: "ڕۆژ لە خولگەی خۆی دەسورێ لە ماوەی(8 2) ڕۆژو شەش کاتژمێر و(3 4) خولەك".

زانای فەلەکی (کابلر) وتی: "ڕۆژو کۆمەڵەی خۆر هەر یەکەیان لە خولگەی خۆیان سوڕانەوەی خۆیان دەکەن". دواى وتەی ئەم زانایە زانایانی ئەمریکی ئەڵێن: ڕۆژ خێرایی(0 2 2)کم دەبڕێت لە یەك خولەك لە دەوری مەجەڕەی (اللّبنی) کە دوریەکەی (7 1 2 0 . 1×7) کم. هەر لەگەڵ خۆی کۆمەڵەی خۆریش سوڕانەوەی خۆیان دەکەن لە دووری ئەم مەجەڕەیەی ئاماژەمان پێ کرد بە(0 5 2) ملیۆن ساڵ لە دروست بوونەوە (6 . 4 ملیار ساڵ واتە: ڕۆژ و کۆمەڵەکەی (8 1) سوڕانەوە دەکەن لە دەوری مەجەڕەی (اللّبنی).

لە کۆتایی دا زانایانی فەلەکی بۆیان ڕوون بویەوە مانگ سوڕانەوەی خۆی ئەنجام دەدات بە(8 1 کم) لە خولەکێك زەویش سوڕانەوەی خۆی ئەنجام دەدات بە خێرایی(2 1کم) لە خولەکێك.

وا دەرکەوت کە مانگ زۆر خێراترە لە زەوی ﴿وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ ٤٠ **یس.**

بزانین لە سوڕانەوەی خێرایی مانگ چ دیاردەیەك ڕوودەدات وە قۆناغەکانی چین؟ مانگ پارێزگاری لە قۆناغەکانی خۆی دەکات، لە پێشەوە وتمان مانگ لە سوڕانەوە زۆر خێراترە لە زەوی و ڕۆژ، لە یەکی مانگ وەك دەمە داسێکی لێ دێت پێی دەوترێت (المحاق) چونکە زۆر نزمە تیشکی ڕۆژ بەشێکی کەمی دەگرێتەوە لە دوای (2 یان 3) ڕۆژ مانگ بەرز دەبێتەوە زیاتر تیشکی ڕۆژی بەر دەکەوێت لە (8 تا 9)ـی مانگ پێی دەوترێ (التربيع الأول) تا بە تەواوی ڕووی دەکەوێتە ڕۆژ[١]، ﴿وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ ٤٠ **یس. پێی دەوترێ (بدر) مانگی شەوی(4 1) چواردە لە دوای چوار ڕۆژ دوبارە نزم دەبێتەوە وەك یەکەم جار لە(2 32 2) بە دواوە پێی دەوترێ (التربيع الثاني) دووبارە نزم دەبێتەوە دەوری (المحاق) وەك دەمە داس ئایا ئەم پارێزگاریە سوودی بۆ سەر زەوی هەیە؟**

بەڵێ زۆر بە سوودە بۆ دانیشتوانی سەر زەمین، دەبێتە هۆی هەڵکشان و داکشانی ئاو لە ڕووبارەکان و دەریاکان. وە بۆ ئاودانی کشتوکاڵ و شینایی بە تاییەتی دارخورما لە ڕۆخی دەریاکان، هەروەها سوودی بۆ کەشتییەکانی ناو دەریاش هەیە، بە تاییەتی لە چوونە ژوورەوەی کەشتییە بار هەڵگرەکان کاتێ لە بەندەرەکان دەچنە ژوورەوە و ناوەوە. ئەمەش

---

[١] من كتاب الشمسي [illegible]، أحمد مصطفى متولي.

پێمان دەڵێ هیچ دروست کردنێکی خوای گەورە بێ سوود نییە بۆ دانیشتوانی ئەم سەر زەمینە.

ژیانی بونەوەر لە ئاسمانەکان

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍۢ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَآءُ قَدِيرٌۭ﴾ ٢٩ **الشورى. دەزانین بە هۆی هەواو ئاوو خواردن ژیان لەسەر زەمین بوونی هەیە. ئایا ژیان لەسەر هەسارەکانی تر جگە لە هەسارەی زەمین هەیە؟**

بەڵێ زانا گەردونناسەکان وای بۆ دەچن کە لەسەر هەسارەیەکی تر ژیان هەبێت.

دەزگای ناسا لە توێژینەوەکانی بۆشایی ئاسمان (کالیفۆرنیا) لە ساڵی (1970) ڕایگەیاند ئەم نەیزەکەی کە لە ساڵی ڕابردوو لە ئوسترالیا کەوت ترشی ئەمینی تێدا بووە، ترشی ئەمینی بە بەردی بناغەی ئەندامی زیندەوەر دادەنرێت، بە هەر چۆنێك بێت ئەم مەسەلەیە زانایانی سەرقاڵ کردووە، هەموو هەوڵ و تێکۆشانی خۆیان خستۆتە گەڕ بۆ دۆزینەوەی ئەم بەڵگەیە کە خودا فەرموویەتی: ﴿وَمِنْ ءَايَـٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍۢ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَآءُ قَدِيرٌ٢٩﴾ **الشورى. بونەوەرمان لە ئاسمان و زەوی بڵاو کردۆتەوە لەسەر وشەی (فیهما) لە وشەیەکی دوانی یە (مثنى) یە لە توێژینەوەیەکی تازە ئەڵێ کە نزیك بووینەوە لە هەسارەی (مەریخ) بە وێنە گرتنی بە زەڕەبینی دور هاوێژ دەڵێن: "جیاوازیەکی زۆر نییە لەنێوان هەسارەی زەوی و هەسارەی مەریخ لە بوونی ئاوو گازی ئۆکسجین" زانایانی ڕوسی و ئەمریکی لەسەر ئەم ڕایەن کە مەریخ گونجاو بێت بۆ ژیان.**

ڕوانگەی (بولکونی) ڕوسی توێژینەوەیەکی ئەنجام داوە دەڵێت: "سروشتی هەسارەی مەریخ گونجاوە بۆ ژیانی بونەوەر". خۆ ئەگەر هەسارەی مەریخ گونجاو بێت بۆ ژیانی بونەوەر بۆچی بە هەزاران هەسارەی تر هەیە گونجاو نییە بۆ ژیان؟ هەر لە سەر ئەم بابەتە دەفەرموێت: ﴿إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَـٰنِ عَبْدًۭا﴾ (٩٣) **مريم. لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە دەفەرموێت: "نییە هیچ ژیر و هۆشیارێك لە ئاسمان و زەمیندا هەموو ئامادەن بۆ خزمەت و ملکەچی و خوا پەرستی هەموو بەندەی خوای گەورەن فریشتە و بەندەکان ئاماژەیە".**

کەچی بێ بڕواکان دەڵێن فریشتەکان کچی خوان لەکاتێکدا خوای گەورە کاری نەبە کچە نەبە کورە. ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ (٣) **الإخلاص.** وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍۢ ۖ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًۭا﴾ (٥٥) الإسراء. **خوای گەورە زانایە بەم بابەتە چی لە ئاسمان و زەوی هەبێت.**

چەند ئیعجازێکی قورئانی لەسەرکەوتنی بۆشایی ئاسمان

بەچەند پرسیارو وەڵامێك ئەم ئیعجازانە ڕوون دەکەینەوە. ئایا ئاسمان دەرگای هەیە؟ وشەی (**عروج**) مانای چی یە؟ بە بوونی چەندەها ڕۆژو مانگ بۆچی ئاسمان تاریکە؟

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَظَلُّواْ فِيهِ يَعْرُجُونَ (١٤) لَقَالُوٓاْ إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَـٰرُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ﴾(١٥) **الحجر**.

بزانین شیکەرەوەکان ڕاو هەڵوێستیان چۆنە بەم ئایەتە:

(**ابن كثير**) خوای گەورە لەسەر هێزو ڕاست پۆشینی بێبڕواکان دەدوێ کە دەکاتە چینی (**كفار قريش**) بەهۆی ئەم ئایەتە زانست ڕوونی کردووە، کە سەرکەوتنی کەشتی ئاسمانی ببێتە هەنگاوێکی ڕاست. بزانین ئەوانەی چونە بۆشایی ئاسمان چی دەڵێن: سەرمان سوڕماوە

(**مجاهد وضحاك**) دەڵێ "چاومان داخراوە"، (**ابن عباس**) "چاومان نوقاوە"، (**عوفي**) دەڵێت "چاومان لێکراوە"، (**كلبي**) دەڵێت چاومان کوێرە، لەم ئایەتە چەند ئیعجازێك هەیە:

1-کە فەرمووی:﴿ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾ (١٤)**الحجر**. زانایان وایان دەزانی کە هیچ بۆشایی یەك نییە بە تێپەڕبوونی کەشتی ئاسمانی، بە تاقیکردنەوە بۆیان دەرکەوت کە چەند تەنگ و چەڵەمەیەك هەیە بزانین ئەم تەگەرانە چین کە توشی کەشتی ئاسمانی دەبێت؟

ئەوەی بەر چاوی ئێمە دەکەوێت تەنها مانگ و ڕۆژو ئەستێرەکانە، نازانین چ هێزێك هەیە ئەم دوکەڵ و گازەی هەیە بلاو بۆتەوە، تیرەی ئەم گازەی کە دەوری زەوی داوە تیرەکەی (36) ملیۆن ساڵی تیشکییە نزیکەی (342×2110کم) (100000) مەجەرەی تێدایە هەروەها (**درب التبانە**) کە ئێمە پێی دەڵێن ڕێگای کاکێشان (400) چوار سەد ملیۆن ڕۆژو مانگ و ئەستێرەی تێدایە قەوارەکەی تەنها ئەمەی دروستی کردووە دەزانێ چەندە ئەمەی باسکرا بەهۆی تەقینەوەی گەورە بووە بەهۆی گەرمی پلەکەی بۆتە جۆرێك لە هایدرۆجین و بۆتریوم کە پلەی گەرمییەکەی بێ ئەندازەیە هەروەها ئەستێرەی سپی و ئەستێرەی نیوترۆن کە چڕیەکەی لە ڕۆژ کەمتر نییە، ئەستێرەی کونکەر (**نجم الثاقب**) لەگەڵ شهوب و نیازك لەگەڵ غازی هایدرۆجینی تیشکی کەونیو غازی هیلیۆم و نایترۆجین و هەڵمی ئاو، واتە چ تەنێك هەیە لەوەی باسکرا هەرچەند بە هێزی بێ بارستاییەکەی بێ ئەندازە بێ ناتوانێ ئەم فەزایە ببڕێ:﴿ وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾ (١٤)**الحجر**.

وشەی (عرج - میلان) واتە لار بۆتەوە: ئەم کەشتیە ناتوانێ بە هێڵێکی ڕاست دا بڕوات بەڵکو دەبێت لار بێتەوە لەبەر تیشکی کەونیو ئەلکترونات بۆ نیترۆنات هێزی ڕاکێشان (**الجاذبية**) لە هەموویان بقەترە.

تەگەرەکانی سەرکەوتن

خوای گەورە دەفەرمویت:﴿ يُرۡسَلُ عَلَيۡكُمَا شُوَاظٞ مِّن نَّارٖ وَنُحَاسٞ فَلَا تَنتَصِرَانِ(٣٥)﴾**الرحمن**. **وە هەروەها لەسەر فەرمانی جن** ﴿وَأَنَّا لَمَسۡنَا ٱلسَّمَآءَ فَوَجَدۡنَٰهَا مُلِئَتۡ حَرَسٗا شَدِيدٗا وَشُهُبٗا(8)﴾**الجن**. (شُوَاظٞ مِّن نَّارٖ) **ئاگرێکی بەبێ دوکەڵ**. (وَنُحَاسٞ) **ئەم پریشکە ئاگرەی بە لێدانی ئاسنی گەرم دەردەچێ لەسەر کانزای ڕەق.**

زانایان وای دەبینن لە بۆشایی ئاسمان پڕە لە هێزو وزەی بە توانا وەك (پلازما) کە بە پشتێنەیەکی تیشکی دەورە دراوە بە دوو تەبەقەی بە هێز کە پێی دەڵێن (حزام فانلي) ئەم تیشکانە پێکهاتەی (الكترونات و نيوتروناتە) کە پڕن لە تیشکی (جاما) لەگەڵ تیشکی نەوتی. ئەم دوو تیشکە بە هێزێك ئەژمار دەکرێت ژمارەکەی (10000) دە هەزار ملیۆن ڤۆڵتی ئەلیکترۆنی کە پڕن لە پڕۆتۆنات بە ڕێژەی 91.5 نەوەت و یەك و نیو لە جۆری (جیمات الفا) دەکاتە 78 ئەم هێزە هەموو تەنێك دەبڕی هەرچەند ئەستور و ڕەق بی یان بارستایی هەرچەند بێ.

زانایانی بەناوبانگ (کلارك- هارلو- دیموند- فەزیل) ئەمانە زانای فەزائی سەردەمن. ئەم زانایانە کۆکن لەسەر ئەمە کە هیچ تەنێك توانای سەرکەوتنی بۆشایی ئاسمانی نییە، قورئانی پیرۆز (1435)ك. ساڵ لەمەوبەر بەڵگەی نیشانداوە دەتوانن سەرکەون بۆ فەزای دەرەوەی ئاسمان.

وەك دەفەرمویت: ﴿يَٰمَعۡشَرَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِ إِنِ ٱسۡتَطَعۡتُمۡ أَن تَنفُذُواْ مِنۡ أَقۡطَارِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ فَٱنفُذُواْۚ لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلۡطَٰنٖ﴾٣٣**الرحمن**.

سُلطان: دەلیل- زانست – عقل.

ڕاڤەی ئەم ئایەتە: ئەی کۆمەڵەی مرۆڤ و جن ناتوانن سەرکەون بۆ ئاسمان ئەگەر بە زانست و زانیاری نەبێت.

بزانین بۆچی ناتوانن؟

1-لەبەر هێزو توانای (جرعه الإشعاع) ئەم هێزە بێ سنورە، تیشکەکەی زۆر بڤەیە، تەنێك هەرچەند بارستایی هەبێت دەیبڕێت. ئەمە پشتێنەیەکە بە ناوی پشتێنەی فانلین بە هەزاران جار لە هێزی نەووی بە هێزترە.

2-لەبەر هێزو توانای تیشکی کەونی (أشعَّة كونيه) کە زۆر بەرزو پتەوە بە تاییەتی بۆ تەنی زیندوو.

3-خراپترین شتە کە زۆر ترسێنەرە، زیاتر لە تیشکی خۆر، چونکە هیچ شتێك نییە وەك کە

لەسەر زەوی هەیە کە بیمژێ وەك ئاوو خاك و کشتوکاڵ – گەرمی تیشکی ڕۆژ بێ ئەندازەیە گەرمییەکەی سوك نابێت و سوتێنەرە.

4-(**الشهب والنیازك**) **ژمارەی ئەمانە بە ملیۆنەهایە زۆریش بەرزن تووشی هەر تەنێك بن دەیسوتێنن یان وەری دەگرن یان ڕێگای لێ تێك دەچێ فەشەل دەهێنێ.**

5-**هەر کەشتیەکی ئاسمانی تیشکی وەنەوشەیی نایەڵێ جوڵە بکات.**

6-**دوو زانای بەناوبانگ کە یەکیان ڕوسی یە بە ناوی** (**فیرتوق**) **ئەمی تریان ئەمریکی یە بە ناوی** (**فانلین**) **ئەڵێن "هێڵی ناوەڕاستی فەزا لە سێ تەبەقە پێك هاتووە ئەڵێن هەر تەنێك لەم سێ تەبەقە نزیك بێتەوە قوتی دەدەن".**

ئایا بیردۆزی (**سوتفە**) **چارەسەری ئەمانە دەکات؟ ئەی چی بکەین چۆن کەشتیەکی ئاسمانی بەرەو ئاسمان بڕوات؟ بزانین خوای گەورە ڕێگامان نیشان دەدات؟**

بەڵێ دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَـٰفِلِينَ﴾ ١٧المؤمنون. **لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە دەفەرموێت خوای گەورە بێ ئاگا نییە لە دروست کراوی خۆی ئێمە حەوت ڕێگامان کردۆتەوە لە ئاسمان بۆ تێپەر بوون بۆ سەرووی ئاسمانەکان. یەك لە ئیعجازەکانی پێغەمبەر(ﷺ& خوای گەورە شەوڕۆیی بە پێغەمبەرBﷺC کرد لە مەککەی پیرۆزەوە بەرەو** (**قدس**) **هەر لەوێ بۆ ئاسمانەکان وەك دەفەرموێت:** ﴿ سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَـٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَـٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾ ١الإسراء. **ئەم گەشتە پێی وترا** (**معراج**) **لە وشەی** (**عرج**)**ـەوە وەرگیراوە واتا لار بوونەوە بۆیە گەشت بە هێڵی ڕاست بەرەو ئاسمان فەشەل دەهێنێ.**

پێغەمبەری خوا (ﷺ) **ئەوەندە بەرز بۆوە بۆ ئاسمانەکان لە هێزو توانای خوای گەورە نزیك بۆوە وەك دە فەرموێت:** ﴿فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴾٩**النجم. بە ملیۆنەها ساڵی تریش زانستی سەردەم ناتوانێت بگاتە ئەم شوێنەی کە پێغەمبەری خوا** (ﷺ) **گەشتی بۆکرد.**

بیستنی وته له ئاسمانه‌كان

ئایا قورئانی پیرۆز باسی بیستنی وته‌ی ئاسمانی كردووه؟ بیستنی ئه‌م وته‌یه چی بووه؟ به چ زمانێك بووه؟

خوای گه‌وره له قورئانی پیرۆز ده‌فه‌رموێت:﴿ قَالَ رَبِّى يَعْلَمُ ٱلْقَوْلَ فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾٤ **الأنبياء. له ڕاڤه‌ی ئه‌م ئایه‌ته خوای گه‌وره ئاماژه‌ی به گوێ لێ بوونی وته كردووه له ئاسمان، ئێمه گوێ لێ بوونی وته له سه‌ر زه‌وی ده‌بیستین ئه‌ی له ئاسمان چی؟ ئه‌م ئایه‌ته‌ی پێشه‌وه كه ئاماژه‌مان پێ كرد به ڕێگایه‌كی زانستی به وته‌یه‌كی ڕاست و دروست له ئاسمان یه‌ك له زانایانی فه‌زائی ده‌ڵێت: "گوێمان له وته‌یه‌ك بووه له ئاسمان كه بونه‌وه‌ری ئاسمان دواون نازانین به چ شێوه‌یه‌ك بووه له ئاژه‌ڵ و مێروله‌و مرۆڤ".**

ڕاستی یه‌كی زانستی له‌سه‌ر ئه‌م بابه‌ته:

یه‌ك له نێردراوه‌كانی ئاسمانی كه به وته‌ی خۆی ئه‌ڵێت گوێم له ده‌نگێك بوو وه‌ك بانگه‌وازێكی سه‌یر من تێنه‌گه‌یشتم چی وت، چونكه من ته‌نها زمانی ئینگلیزی ده‌زانم ئه‌م زمانه جیاواز بوو وتی كه هاتمه سه‌ر زه‌وی گوێم له هه‌مان زمان و بانگه‌واز بوو وتم ئه‌مه چی یه وتیان بانگی نوێژ كردنی ئیسلامه. ئینجا شه‌هاده‌ی هێناو بو به موسوڵمان.

پێچانه‌وه‌ی ئاسمان و زه‌مین

له‌م ئایه‌ته‌ی قورئانی پیرۆز ئاماژه‌ی پێ كردووه ده‌فه‌رموێت: ﴿يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا فَـٰعِلِينَ﴾ ١٠٤ **الأنبياء.**

ڕاڤه‌ی ئه‌م ئایه‌ته ده‌فه‌رموێت ئه‌و ڕۆژه‌ی كه ئاسمان و زه‌وی ده‌پێچینه‌وه وه‌ك كارمه‌ندانی فه‌رمانگه‌كان كاتێ كاریان ته‌واو بوو تۆماره‌كه داده‌خه‌ن. چۆن یه‌كه‌م جار ئاسمان و زه‌مین دروست كرا دووباره وه‌ك یه‌كه‌م جار چونكه خوای گه‌وره فه‌رمانی داوه كه كۆتایی به‌و دروست كراوه بهێنێ واته ڕۆژی دوایی.

په‌سه‌ند كردن به زانست[1]

زانایان ده‌ڵێن چۆن یه‌كه‌م جار به ته‌قینه‌وه‌ی گه‌وره ئه‌م ئاسمان و زه‌مینه دروست بووه و فراوانیش بووه ئه‌م فراوانبوونه هه‌تا هه‌تایه نییه به‌ڵكو ورده ورده له سستییه، چونكه ئه‌م جوڵه‌یه‌ی كه له فه‌زادا هه‌یه جوڵه‌یه‌كی (حلزونية) واته ده‌ورانه وه‌ك تۆمارێك په‌ڕه‌كان

(1) آيات الله في القرآن: زغلول النجار.

هەڵدەدەیەوە تا کۆتایی پێ دێ، هەروەها جوڵەی لە مەجەرە لە دەوری نوقتەیەك دەسوڕێ لە دەوری نوقتەکە راوەستاوە، دوای سست بوون هەر یەکەو لەو شوێنی خۆی وێك دێتەوە (الانكماش) تا لە وەستان دەکەون دەپێچرێتەوە لە کار دەکەون.

چەند ڕۆژئاوایەك و ڕۆژهەڵاتیەك

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:

﴿قَالَ رَبُّ ٱلْمَشْرِقِ وَٱلْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَآۖ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ﴾ ٢٨الشعراء.

﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾ ١٧**الرحمن**.

﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَـٰرِقِ وَٱلْمَغَـٰرِبِ إِنَّا لَقَـٰدِرُونَ﴾ ٤٠**المعارج**.

واتای ئەم سێ ئایەتە:

خوای یەك ڕۆژهەڵات و خوای یەك ڕۆژئاوایە. خوای دوو ڕۆژهەڵات و دوو ڕۆژئاوایە. خوای چەند ڕۆژهەڵات و چەند ڕۆژئاوایەکە.

(شێخ محمد متولی الشعراوی): ڕاڤەی ئەم ئایەتەی بەم جۆرە کردووە بە ڕێگایەکی زانستی: وەك دەبینی زەوی بە دەوری خۆی دا دەسوڕێتەوە بە ماوەی 4 2) کاتژمێر شە وو ڕۆژ پەیدا دەکات واتە یەك ڕۆژئاواو یەك ڕۆژهەڵات. دڵنیا بووین بەم سوڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا ڕۆژهەڵاتێك و ڕۆژئاوایەك هەیە.

لە ڕاڤەی ئایەتی دووەم: ﴿رَبُّ ٱلْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ ٱلْمَغْرِبَيْنِ﴾ ١٧**الرحمن. شێخ محمد الشعراوی ئەفەرموێت: "زانستێکی تازە دوو ڕۆژی لە فەزا دۆزیوەتەوە. ڕۆژێکیان (ألفاسةنجرا) A. ئەمی تریان (ألفاسةنجرا) B".**

یەکەم A تۆزێك لە ڕۆژی ئێمە گەورەترە. دووەمیان B لە ڕۆژی ئێمە بچوکترە. هەسارەیەك ڕۆژانە بە دەوری ئەم دوو ڕۆژەدا دەسوڕێ، لە هەموو سوڕانەوەیەك شەوو ڕۆژ پەیدا دەبێت ئەمەیە دوو ڕۆژهەڵات و دوو ڕۆژئاوا.

تاکو زانست پێش بکەوێت ڕاڤەی قورئانی پیرۆز ماناکان و ئیعجازەکانی باشتر دەردەکەوێت.

لە فەرموودەیەکی تر دەفەرموێت: ((لا تقضی عَجائبُهُ))[(1)] ڕاڤەی ئایەتی قورئان کۆتایی نایەت، لە ئایەتی سێ یەم دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَـٰرِقِ وَٱلْمَغَـٰرِبِ إِنَّا لَقَـٰدِرُونَ﴾ ٤٠**المعارج. ئەگەر ورد بینەوە لە ڕووی زەمین چەندەها ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا هەیە لە**

.ΦΟ\ - : : k X P \ Π P K ª(1): T Γ ª \

ڕۆژهەڵاتی ناوین ڕۆژە لە ئەمریکا شەوە بە پێچەوانەوەش، لە هەر سەعاتێك ڕۆژ پلەی خۆی دەگۆڕێت، بە ماوەی ساڵێ لە ڕۆژئاوا یان ڕۆژهەڵات پلەکانی جیاوازن بە گوێرەی وەرزەکانی ساڵ ئەمە لەلایەك. لەلایەکی تر بە هەزاران مانگ و ڕۆژ هەن، لەم فەزایە بە هەموو سعات چەند شەو هەیەو چەند ڕۆژیش هەیە.

وەك دەفەرموێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِرَبِّ ٱلْمَشَٰرِقِ وَٱلْمَغَٰرِبِ إِنَّا لَقَٰدِرُونَ (٤٠)عَلَىٰٓ أَن نُّبَدِّلَ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ﴾ (٤١)**المعارج. خوای گەورە بەگوێرەی بەرژەوەندی و توانای بەندەی خۆی دروست کراوەکانی سنوردار کردوە وەك دەفەرموێت:**﴿ ٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيضُ ٱلْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ۖ وَكُلُّ شَىْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ (٨)**الرعد:** وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ﴾ ٢١ **الحجر.**

خوای گەورە دابین کردنی پێداویستی ژیانی سنوردار کردووە لە تەمەن و خواردن و خواردنەوە و هەواوە لە هەموو گۆڕانکاریەکانی ژینگەو ئاوو هەواو پێداویستی یەکانی زەوی و ڕۆژو مانگ بە گوێرەی ژیانی مرۆڤ و بونەوەر نە زیاد نەکەم.

ئەم ژیانەی کە بۆ مرۆڤ فەراهەم کراوە و ڕەخساوە بە سنوردارکردن واتا هەر یەکەیان کە لە سنور لایدا ژیان نامێنێت چەند نمونەیەك ئاڕاستە دەکەین.

ئەگەر بێت و ئۆکسجین کە ژیانی بونەوەرو مرۆڤی لەسەرە هەروەها دارو درەخت بێ بەش نییە لەم سنوردارکردنە. لە هەوادا کە ڕێژەکەی لە سەدا 1 2٪) ئەگەر لەو ڕێژەیە زیادی کرد چی دارو درەخت و شینایی و کشت و کاڵ هەیە بە وەرزی زستانی سارد ئاگر دەگری و دەسوتێ نەك هەر لە وەرزی هاوینی گەرم. ئەگەر لە ڕێژەیە کەمتر بوو تێکڕای مرۆڤ و بونەوەر دەخنکێن و ژیانی نابێ.

لە سیفەتەکانی ئۆکسجین ناسوتێ بەڵام یارمەتی سوتان دەدات. گریمان ئاگرێك بەربووە دارستانێك گەر ڕێژەی ئۆکسجین زۆر لەو ڕێژەیە زیادی کرد تێکڕای چی لەسەر زەوی بێت ئاگر دەگرێ بە بێ کوژانەوە.

ئێمە دەزانین کە لە سەدا 5 7٪)ی سەر ڕووی زەمین ئاوە ئەگەر ئاو لەو ڕێژەیە کەمتر بوو کاریگەری لەسەر هەموو گازەکان دەکات وەك ئۆکسجین، دووەم ئۆکسیدی کاربۆن، هایدرۆجین نە بە کەم نە بە زیاد ژیان نابێت.

ئاوی سەر ڕووی زەمین سنووردارە نە دڵۆپێك زیاد دەکات نە کەم دە کات. تەنها ئاو دەوڕانی خۆی لەسەر زەمین دەکات بەهۆی تیشکی ڕۆژ لە دەریاو زەریاکان هەڵم دەکات دەچێتە بەرزایی ئاسمان، هەڵم گەرمە لە تەبەقەیەکی سارد دەبێتە دڵۆپ بە شێوەی باران دەبارێ، دووبارە دەبێتەوە ڕوبارو دەریاو کانی و کانیاو. ئەگەر دەورانی ئاو نەبێت بە هۆی باران ئەم ئاوەی سەر

زەمین بۆگەن دەبێت وەك ئاوێکی ڕاوەستاو بە کەڵکی خواردنەوەو دارو درەخت نایەت.

بارینی ئەم بارانەش سنوردارە لە هەر چرکەیەك16 ملیۆن تەن باران دەبارێت جا لەسەر دەریاکان یان لەسەر وشکانی دابەش دەبێت لەسەر ئەم ڕووی زەمینە. لە هەندێ جێگا وشکە ساڵییە، لە هەندێ شوێن لافاوە، بەهۆی ئاوی دەریاکانەوە ڕێژەی ئۆکسجینیان ڕاگرتووە.

***سوڕانەوەی زەوی گەر ئەم سوڕانەوەیە زیاتر بێت ئەما شەوو ڕۆژ ئەمەندە کورت دەبێت نەڕۆژ بەشی کارو کاسبی هەژاران دەکات نە شەو حەسانەوەی ماندووەکان تێر دەکات**

***گەر دووری زەویو خۆر لە (92) ملیۆن کیلومەتر زیاتر بێت زەمین ئەمەندە سارد دەبێت و دەبێتە تەنهاتەڵەك ژیان ناگوزەرێ بۆ مرۆڤ و دار و درەخت. ئەگەر ڕۆژ لەو ژمارە نزیکتر بێ هەرچی سەر زەمینە دەسوتێ بە هێرشی گەرمی ڕۆژ.**

جارێکیتر مانگ دەورێکی زۆر گرینگی هەیە لە دوورو نزیکی سەر زەوی ئەگەر مانگ لەو ماوەیە نزیکتر بێت ئاوی دەریاکان زەوی دادەپۆشن و وشکانی نامێنێ، هەروەها کاریگەری لەسەر لەشی مرۆڤیش دەکرد یا لەسەر جەستەی هەموو بونەوەرێك چونکە جەستەی مرۆڤ و بونەوەر هەروەك دەریاکان لە سەدا (75)٪ی ئاوە. خۆ ئەگەر مانگ لەو ڕێژەیە بەرزتر بووایە هەڵکشان و داکشانی ئاو نەدەبوو لە ڕۆخی دەریاکان.

یەکێك لە پێویستییەکانی ژیان بایە، گەر بەم شێوەی ئێستا هەیە نەبوایە ئەم هەورەی ئاسمان بڵاو نەدەبووەوە بۆ سەر زەوی هەروەها ئەبێتە هۆی بڵاوەپێکردن تۆوپیتاندنی سەوزایی و شینایی ﴿وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَـٰحَ لَوَٰقِحَ فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَـٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَـٰزِنِينَ﴾ (٢٢)**الحجر.**

ئەم خواردەمەنیەی کە لەسەر ڕووی زەمین بە مرۆڤ دراوە سنوردار کراوە وەك دەفەرموێت:

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا﴾ (٣٠)الإسراء.

ئەگەر بۆ هەندەکان زیاتر بوایە (تبغوا في الأرض) زۆر کەس هەن بە هۆی زۆری ماڵ و سامان فەلسەفە لێدان بۆتە پیشەیان ئەمەش کارەساتە لەسەر زەمین.

لە بوونی نێرو مێ سنوردار کراوە وەك دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيضُ ٱلْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ۖ وَكُلُّ شَىْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ﴾ (٨)**الرعد. خوای گەورە هەموو شتێکی سنوردار کردووە لە نێرو مێ و بونەوەرو مرۆڤ. ئەم کرۆمۆسۆمەی هێلکۆکە دەپیتێنێ سنوردارە.** ﴿ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا﴾ (٢)**الفرقان.**

تاریكی شەوی سەر زەوی و ئاسمانەكان

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمویێت: ﴿ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ ٱلسَّمَآءُ ۚ بَنَىٰهَا (٢٧)رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّىٰهَا (٢٨)وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَىٰهَا﴾(٢٩)**النازعات**.

أَظْلَمَ تاریكی یەكی بیٚ وێنە.

ئەگەر بە زانست بیسەلمێنین بزانین تاریكی شەوی زەوی یا تاریكی ئاسمانەكان، زانستی گەردونی سەردەم وای بۆ دەچێت كە تاریكی ئاسمان جیاوازیەكی زۆری هەیە لەگەڵ تاریكی شەو لەسەر زەمین.

دكتۆر (روجر) زانای بە ناوبانگی ئەمریكی هەموو بەڵگەی زانایانی گەردونی ڕوونیان كردۆتەوە ئاسمان و زەوی و هەسارەكان یەك پارچە بووینە بە تەقینەوەی گەورە لەیەكتر جیابوویینەوە، هەر یەك لە مەداری خۆی دروست بووە وەك ڕۆژ و زەوی و مانگ و ئەستێرەو هەسارەكان.

هەر لەو كاتە ئاسمان تاریكییەكی وای بە خۆی دیوە لەگەڵ تاریكی زەمین جیاوازی زۆری هەیە تاریكیەكی بیٚ وێنە بە تاریكی زەمین وشەی (أَظْلَمَ) بەكار دێت بۆ ئاسمان ﴿وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَىٰهَا﴾ ٢٩**النازعات، ئاسمان ڕووناكی نەماوە.**

دكتۆر (روجر) دەڵێت: بە هۆی ئەم وێنانەی كە لە ئاسمانەوە ڕەوانەی زەوی دەكرێت تاریكی ئاسمان جۆرێكە سەرمان لێی سوور دەمێنیٚ. هەروەها رادارەكانی ئاسمان بە تایبەت (أبولو) لەسەر ئەم وێنانە دەڵێت: تاریكی ئاسمان بیٚ وێنەیە(1).

حەوت ئاسمانەكان

خوای گەورە دەفەرمویێت:﴿ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَـٰوَٰتٍ طِبَاقًا ۖ مَّا تَرَىٰ فِى خَلْقِ ٱلرَّحْمَـٰنِ مِن تَفَـٰوُتٍ ۖ فَٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ﴾ (٣) **الملك**.

﴿أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَـٰوَٰتٍ طِبَاقًا﴾ (١٥)**نوح**.

﴿وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا﴾(١٢)**النبأ**.

لە ڕاڤەی ئەم سیٚ ئایەتە ڕوون بۆوە كە خوای گەورە ئاسمانی بە حەوت چین دروست كردووە.

ئایا هیچ جیاوازیەك دێتە بەر چاو لە نێوانیان؟

---

(1) آيات الله في الآفاق: الإشارات العلمية في الآيات الكونية5 2.

با بزانین زانایانی گەردونی سەردەم چۆن دەدوێن، لە میانەی ئەم بابەتە ڕوونیان کردۆتەوە لە ئەستێرەکان و مەجەڕەکان لەو فەزایەی کە کۆتایی نایەت ئەم حەوت چینەن.

1- پەردەیەکی هەوایی کە دەوری زەوی داوە.

2-ئەم تەبەقەی کە مانگ و زەوی بە هۆی ڕاکێشانی (**الجاذبية**) تابعی یەکترن.

3-کۆمەڵەی خۆر کە دەوری ڕۆژی داوە.

4-ئەم ناوەندەی کە ڕۆژو کۆمەڵەی خۆر لە یەك مەجەرە یەکیان گرتووە.

5-مەجەڕەی (**درب التبانة**) کە پێی دەوترێ ڕێگای کاکێشان لەم فەزایە بە ملیۆنەها ئەستێرەو مانگ و ڕۆژی تێدایە.

6-فەزای کەونی پێکهاتەی هەزاران مەجەڕەیە لە یەکتر دوور دەکەونەوەو لە فراوانبووندان.

7-فەزای نا کۆتایی (**اللانهائي**) هەزاران مەجەڕەی لێ دەردەچێ ئەمانەش لە یەکتر دوور دەکەونەوە.

بۆ ئەم فراوانبوونە هەندێك لە زانایان دەڵێن ئەم حەوت چینە گۆڕانکاریان هەیە لە پلەی گەرمی لەبەر چەند خاڵێك.

1-نزیکترینیان (**التروبوسفير**) کە لە سەرمانە بە بەرزی 10 بۆ 12 کم تا بەرز بێتە پلەی گەرمی دادەبەزی.

2-3- ئەمە دوو تەبەقەیە پێی دەوترێت: (الستراتوسفير) بەرزی زیاتر لە 20 کم پلەیەکی گەرمی هەیە لە تەبەقەی دووەم لە بەرزی 45- تا 50 کم.

4-(الميروستير) ئەم تەبەقەی پلەی گەرمی زیاتر دەبێت لە بەرزی 80 لەبۆ 85 کم .

5-(التربوسفير) ئەم تەبەقەیە گەر زیاتر بەرز بێتەوە ئەیوناتی غازی بەرز دەبێتەوە بە بەرزی تیشکی وەنەوشەیی کە لە ڕۆژی وەردەگری.

6-(اللايونسفير) ئەم تەبەقەیە کاریگەری (ئۆزۆن) زیاد دەکات تا بەرز بێتەوە لە بەرزی (50کم) ئەم غازە زیاد دەکات.

ئاسمان و گەڕانەوەکانی

﴿وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلرَّجۡعِ﴾ (١١)الطارق.

لەم ئایەتە ڕوون دەبێتەوە کە دەفەرموێت:﴿ وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلرَّجۡعِ﴾ (١١)الطارق. **(ابن عباس) بە بارانی داناوە وەك ئەم هەورەی کە لە ئاسمان ڕادەوەستێ لەسەر یەکە کە دەبێت بە شێوەی باران دێتە خوارێ و دەکەوتە سەر زەوی وە یا ڕاکێشەری تەنەکانە لە ئاسمانەوە بەرەو زەوی دادەبەزی بەهۆی ڕاکێشان زەوی وەك شەپۆلەکانی ڕادیۆو تەلەفزیۆن لە ئاسمانەوە دەگەڕێتەوە گۆی زەوی تیشکی ژێر سوور شەوانە زەوی گەرم دەکاتەوە.**

تیشکی بێ تەل (اللاسلكي) لە تەبەقەی (الیونوسفیر): ﴿وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلرَّجۡعِ﴾ (١١)الطارق **ئەم پەردە گازەی لە دووری زەوی هەیە بەرەو سەرو ناڕوات دەگەڕێتەوە سەر زەوی وەك ئەم دیاردانەی خوارەوە .**

1-**گەڕانەوەی دەنگ لە هەوادا لە ئاسمانەوە بۆ سەر زەوی دەگەڕێتەوە.**

پەردەیەکی غازی هەیە بە دەوری زەویدا لەگەڵ گۆڕانکاری بەرزی زەویدا دەگۆڕێ لە (75٪) **دەوری زەوی داوە ئەمەش لە چەند گازێك پێکهاتووە وەك هەڵمی ئاوو گازی نایترۆجین و**(78٪)**ـە ئۆکسجین** (21٪) **ـە، دووەم ئۆکسیدی کاربۆن ئەرجون- هیلیۆم.**

ئەم گازانە بەهۆی کاریگەری کیمیایی و فیزیایی کاری خۆیان دەکەن بەهۆی شەپۆلیان دەنگ لەسەر زەوی دەگوازرێتەوە.

شەپۆلی دەنگ هەوا دەیگوازێتەوە بە خێرایی (1200) **کم لە کاتژمێرێك. لەسەر ڕۆخی دەریا تا چڕی هەوا زیاتر بێت دەنگ باشتر دەگوازرێتەوە لە ناو ئاو دەنگ زۆر خراپ دەگوازرێتەوە هەروەك گەردوونناسەکان لەسەر ڕووی هەسارەکانی تری ئاسمان زۆر خراپ گوێیان لە یەکتر دەبێت چونکە ئەم گازانەی تیایاندا کەمە یان بونیان نییە.**

2- ﴿وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلرَّجۡعِ﴾ (١١)الطارق. **هەروەك زانراوە سەر ڕووی زەمین لە سەدا** (75٪) **ئاوە دەکاتە لە سەدا** (2,9) **لە دەریا** (15,2٪) **بە شێوەی بەفرو شەختەیە. بە تایبەتی لەسەر هەردوو جەمسەری گۆی زەوی جگە لە ڕوبارو کانیاوەکان.**

ساڵانە (38000) **کم**^{3} **ئەبێت بە هەڵم.** (32000) **کم**^{3} **لە دەریاکان** (6000ك)**م**^{3} **لە ڕوبارو کانی و کانیاوەکان. ئەم بارانەی کە ساڵانە دەبارێ بەشێکی دەچێتە ژێر زەوی پەنگ دەخواتەوە هەندێکی وەك خوناو هەڵم دەکات.**

3- ﴿وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلرَّجۡعِ﴾ ١١ الطارق. **گەڕانەوەی پلەی گەرمی: ڕۆژانە تیشکی ڕۆ ژلە زەوی دەدا گەرمیەکەی لە زەویەوە بەرەو ئاسمان دەڕوات بەشێکی گەرمیەکەی دەگەڕێتەوە سەر**

زەوی ئاوو خاك و سەوزایی بەشێکی دەمژێ، گەر وا نەبا هیچ بونەوەرێك بەرگەی ئەم گەرمیەی نەدەگرت، کە یە کسەر لەڕۆژدا دێت، واتە (الغلاف الجوی) بەشی زۆری دەگرێتەوە پلەی گەرمیەکەی نزم دەکاتەوە. ئەم بەشەی ئاماژەمان پێ کرد لە سەدا 53٪ی گەرمیەکەیە خاکی زەویش زۆر لەو گەرمیە دەگرێتەوە ئەمەی دەیگرێتەوە بەرگەی هەواییە (الغلاف الجوی).

4-گەڕانەوەی غازو بوخار بۆ سەر زەوی هۆی گەڕانەوەی زۆری لەو غازانەیە کە باسکرا ئەمەش بەهۆی ئەم پاڵە پەستۆیەی لە هەندێ شوێن بەرز دەبێتەوە لە هەندێ شوێن نزم دەبێتەوە.

ئەمەش دەبێتە هۆی هەڵکردنی (با) لە نێوان بەرزی و نزمی (الچغگ العالی والواگئ) ئەبێتە هۆی فێنك کردنەوەی زەوی لە ڕۆژانی هاوینی گەرم. گەر هەوا نەبێ و هیچ بایەك نەبێ بزانە چ ڕوودەدات؟ گەرمیەکی وشك و زیانبەخش. سوڕانی زەویش دەور دەبینێ لەو فێنکیە.

5-گەڕانەوەی سەرووی وەنەوشەیی: بەهۆی تەبەقەی ئۆزۆن وا دەکات هەندێك غازی سەروی وەنەوشەیی بمژێت ئەمەش دەبێتە هۆی ژینگەیەکی گونجاو بۆ مرۆڤ و بونەوەر.

6-چالاکی فۆتونات لە بەرزی (100) لەبۆ (400) کیلۆمەتر لە ئاستی دەریا چالاکی (فۆتۆنات) لەگەڵ تیشکی ڕۆژ لەگەڵ تیشکی (سینی) پلەی گەرمی بەرز دەکاتەوە ئەمەش یاریدەدەرە بۆ ڕۆیشتنی ئەلکترۆنات.

ئەم دەنگانەی کە لە ڕادیۆو لاسلکی یان لە تەلەفزیون دەردەچێ دەچێتە بەرزی ئاسمان و دەگەڕێتەوە. مرۆڤ گەیشتە ئەم ئاستەی سوود لە ڕادیۆو تەلەفزیۆن و لاسرکی وەرگرێت.

بوونی بونەوەر لە ئاسمان

ئایا بونەوەر یان زیندەوەر لە ئاسمان بوونی هەیە؟ ئەگەر هەیە چ جۆرێکەو ڕەگەزی چی یە؟ لە کوێ هەیەو خواردنی چی یە؟

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ﴾ (٤٩) **النحل.**

﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦ خَلْقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِن دَآبَّةٍ ۚ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَآءُ قَدِيرٌ﴾ (٢٩) **الشورى.**

ئەم دوو ئایەتە ئاماژە بەوە دەکەن کە بونەوەر لە زەوی و ئاسمانەکاندا هەبێ. مەرج نییە بونەوەر لە کۆمەڵەی خۆری یەکەم هەبێ، بە هەزاران کۆمەڵەی خۆر هەیە، بە ملیۆنەها هەسارەی تر هەن، زانایانی زانستی سەردەم ڕاستیەك ڕووندەکەنەوە:

(شێخی زندانی) لەگەڵ دکتۆر (فاروق الباز) گفتوگۆیان کرد لەسەر ئەم بابەتە لە میانەی ئەم گفتوگۆیە وتیان تازەترین سەلماندن لەلایەن زانایانی ئەمریکی- یابانی- ئەڵمانی- ڕوسی ئەڵێن: "پێویستە پەیوەندی هەبێت لە بۆشایی ئاسمانەوە بۆ زەوی گەر دەتانەوێ ئەم وتانەی کە لە ئاسمانەوە گوێیان لێیە یان گفتوگۆ دەکرێ لە نێوان زەوی و ئاسمان ئەبێ وەرگێرانی بۆ بکرێ تا تێبیگەین". لە دەرەوەی کۆمەڵەی خۆر گفتوگۆ زیاتر دەبێت ئەم سەرکەوتنەی بۆشایی ئاسمان ئەمڕۆ نییە، واتا زانستێکی نوێ نیە دۆزرابێتەوە بەڵکو (1430) ساڵ بەر لە ئەمڕۆ ڕوونکراوەتەوە ڕاگەیەندراوە ئەم بیروبۆچوونە هەیەو دەبێت بەر لەوەی زانستی سەردەمی ئێستا دەربکەوێ هیچ لەزاناو فەیلەسوفەکان بە خەیاڵیان نەدەهات کە مرۆڤ بتوانێت بچێتە بەرزی ئاسمانەکان. وەك دەفەرموێت: ﴿ يَٰمَعْشَرَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ إِنِ ٱسْتَطَعْتُمْ أَن تَنفُذُوا۟ مِنْ أَقْطَارِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ فَٱنفُذُوا۟ ۚ لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَٰنٍ﴾ (٣٣) **الرحمن. لێرەدا وشەی** (بِسُلْطَٰنٍ) **بەکارهات واتا زانست- عقل –هێز- توانا**[1].

.5 3ص :طبارة: {] i ǚ ˛ \ ¤ e Ŧ (1) 9 Σ ° Π H : X

ڕۆژو مانگ

ئایا ڕۆژو مانگی تر هەن جگە لەوەی لە ڕۆژانەو شەوانە دێنە بەرچاومان ئایا قورئانی پیرۆز ئاماژەی بەمە کردووە وەك دەفەرموێت: ﴿وَمِنْ ءَايَـٰتِهِ ٱلَّيْلُ وَٱلنَّهَارُ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ ۚ لَا تَسْجُدُوا۟ لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَٱسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾(٣7) **فصلت**.

لەم ئایەتە وشەی (خَلَقَهُنَّ) ی بەکارهێناوە، ئەگەر تەنها یەك مانگ یا یەك ڕۆژ هەبا ئەوکات دەبوو وشەی (خلقها) بەکار بهاتایە.

ئەگەر بەڕێگایەکی زانستی شرۆڤەی بکرێ، زانایان بەهۆی دوور بینی دوورهاوێژ ئەمەیان بە چاو بینیوە چەند ڕۆژو مانگێك، واتە ژمارەیان زۆرە و سەلمێندراوە.

1-**لە دەوری (مشتری) 16 مانگ هەیە.**

2-**لە دەوری (زوحەل) 16 مانگ هەیە.**

3-**لە دەوری (مەریخ) دوو مانگ هەیە.**

4-**لە دەوری (اورانوس) 15 مانگ هەیە.**

لە دەوری (بلوتۆ) یەك مانگ هەیە.

ئەمانە تێکڕایان لە کۆمەڵەی خۆرن، خوا دەفەرموێت:

﴿أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَـٰوَٰتٍ طِبَاقًا(15) وَجَعَلَ ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا﴾ ١٦ **نوح**. **واتە: لە هەر حەوت تەبەقەکانی ئاسمان مانگ و ڕۆژ هەیە. وشەی (ج) بە کۆ هاتووە ژمارەی مانگ و ڕۆژ یەکجار زۆرن.**

ڕۆژ تیشك دارە مانگیش ڕوناکی

وەك دەفەرموێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۚ يُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ (٥) **یونس**.

﴿أَلَمْ تَرَوْا۟ كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَـٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴾(١٥) وَجَعَلَ ٱلْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ ٱلشَّمْسَ سِرَاجًا (١٦) **نوح**. **لە هەردوو ئایەت وشەی (نور) بۆ مانگ بەکار هاتووە وشەی (سراج) و (ضیاء) بۆ ڕۆژ بەکار هاتووە. پێغەمبەر ﷺ وشەی (نور)ی لەگەڵ (سراج) جیاکردۆتەوە، ئەمە پەسەندە لەگەڵ ڕاستیەکی قورئانی ئەی بێ بڕوایان ئێستاش ئێوە گەر زمانی عەرەبی بزانن جیاوازی دەبینن لە نێوان ئەم دوو وشەیە (سراج): تیشك دار. (نور): ڕوناکی.**

ڕاستیەکی زانستی پێش (1440) ساڵ لەمەوپێش لە قورئانی پیرۆز وەسفی ڕۆژی کردووە بە (سراج – ضیاء) واتە: تیشك دار، وەسفی مانگی کردووە بە وشەی (نور) واتا ڕووناکی

بداتەوە وەرگری خاکی مانگ مادەی فسفۆری زۆری تیایە کە تیشکی ڕۆژی بەرکەوت دەیداتەوە، ئەم چرایانەی تیشك دەدەن ئەم چرایەی بە زەیت یان نەوت کاردەکات لە زانستی فیزیایی چەند جۆرێك هەیە (شمس- مصباح- نجم- شمع) ئەمانە تیشك دەدەن، مانگ هەسارەیە وەردەگری دەداتەوە هەر بارستایی یەك لە ئاسمان تیشك داربێ پێی دەوترێت (نجم) هەر هەسارەیەك وەربگرێ و بداتەوە پێی دەوترێت (کوکب).

ڕۆژ سوڕانەوەی خۆی دەکات

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ يُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّكُم بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ﴾ (٢) الرعد.

﴿وَٱلشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ﴾ (٣٨) يس.

﴿لَا ٱلشَّمْسُ يَنۢبَغِى لَهَآ أَن تُدْرِكَ ٱلْقَمَرَ وَلَا ٱلَّيْلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِ ۚ وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (٤٠) يس. زاناکان وەك (طبري- قرطبي- برهان- مەلای گەورە- عبدالکریم مدریس) ئەمانە لە نوسینو لێکۆڵینەوەکانیان دانیان ناوە کە ڕۆژەکان وەك هەموو هەسارەکان سوڕانەوەی خۆیان دەکەن. لەسەرەتای چەرخی سێیەمی پێش زایینی، یۆنانیەکان لە لایەن (طالس- بطلیوس- أرسطو) وتیان زەوی جێگیرە ناسوڕێ، مانگ و ڕۆژ لە دەوری زەوی دەسوڕێن.

(ئاریشارد لویس) بیرکردنەوەیەکی تری هەبووە وتی زەوی دەسوڕێ بە دەوری ڕۆژ بەلاّم ڕۆژ جێگیرەو ناسوڕێ تێکرای زانایان پەسەندیان نەکرد.

ساڵی (1543)ی زاینی زانای بەناوبانگی پۆڵۆنی (کوبرینکوس) وتی: "زەوی بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕێ بەلاّم ڕۆژ جێگیرە ناسوڕێ". ئەم ڕایانە بەردەوام بوو تا زانای بەناوبانگ (غالیلو) دوای دەرکەوتنی تەلەسکۆبی تازە لەچەرخی حەڤدەیەم بۆی ڕوونبوویەوە کەئەستێرەکان و هەسارەکان تێکڕایان لە سوڕانەوەدان.

زانای ئەڵمانی (کابلر) وتی: "هەسارەکان لە دەوری زەوی ناسوڕێن بەلاّم هەریەکە لە تەوەرەی خۆی سوڕانەوە دەکات".

(ریتشارد کارنیغیو) زانایەکی ئینگلیزی یە لە نیوەی چەرخی نۆزدەم وتی: "ڕۆژ سوڕانەوەی خۆی دەکات بە 28 ڕۆژ و 6 کاتژمێر و 43 خولەك خاڵێکی ڕەش لە ناو ڕۆژ دەردەکەوێ". ئەم بۆچوونە پەسەند کرا لە لایەن گەردون ناسی ئەمریکی زانای فەلەکی (کابلر) دەڵێت: "ڕۆژ و کۆمەڵەکەی سوڕانەوەی خۆیان دەکەن لە دوری تایبەتی خۆیان بە شێوەیەکی زۆر ورد، کە ڕۆژ (20کم) دەبڕێت لە یەك خولەك لە دەوری کۆمەڵەی (اللّبنی) کە وردیەکەی 2.7×1710کم".

لەگەڵ ڕۆژ هەموو هەسارەکان سوڕانەوەی خۆیان بە (250) ملیۆن ساڵ دەکەن کە تە مەنی ڕۆژ تا ئێستا (4.6) ملیار ساڵە (18) جار خولانەوەی خۆی تەواو کردووە لە دەوری کۆمەڵەی (اللبنية)ـە. کۆمەڵەی کاکێشان کە پێکهاتەکەی سەد بلیۆن ئەستێرەیە سوڕانەوەی خۆیان دەکەن، دووری ڕۆژ لەو کۆمەڵەیە ملیاران کیلۆمەترە (2.7×1710) بە خێرایی (220) کم لە خولەکێك بە (250) ملیۆن ساڵ سوڕانەوەکەی تەواو دەبێت[1].

ڕۆژ پارچەیەکی ئاگرینە

ئایا کاتێ ڕۆژگار بەسەر دەبەیت بیرت لە ڕۆژ کردۆتەوە؟ ئەزانی پلەی گەرمی ڕووی ڕۆژ و ناخی ڕۆژ چەندە؟

خوای گەورە دەفەرمویێت:﴿وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا (١٢)وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا﴾(١٣) النبأ.

(ساجی) زانای لێکدانەوە لە مانای ئەم ئایەتە دەفەرموێت: "ڕۆژ پارچەیەکی ئاگرینە تیشك دارێکی بێ وێنەیە وەك بارستایی یەکی ئاگرین هەموو کات تیشك دارو سەر سوڕهێنەرە".

زانستی سەردەم دەربارەی ڕۆژ:

1-ڕۆژ ئەستێرەیەکی پڕشنگدارە لەگەڵ کۆمەڵەی خۆر و زەوی خولانەوە دەکەن.

2-دووری ڕۆژ لە زەوی (150) ملیۆن کیلۆمەترە.

3-تیرەکەی (864000) میلە واتا (1,39) ملیۆن کیلۆمەتر.

4-بارستایی ڕۆژ (2000) دوو هەزار ملیون ملیون ملیون تەنە واتا (330,000) ئەمەندەی زەویە.

5-ناوەندە چڕیەکەی (1.4) گرام/ سم^3.[2]

6-قەوارەکەی یەك ملیون و نیو هەندەی قەوارەی زەوی یە.

7-پلەی گەرمی ڕووی ڕۆژ (6000) شەش هەزار پلەی (**ملقة**).

8-پلەی گەرمی ناخی ڕۆژ (15) پانزە ملیۆن پلەی (ملقە).

9- پێکهاتەی ڕۆژ (73٪) ی هایدرۆجینە. (25٪)ی هیلیۆمە، باقیەکەیتر ئۆکسجین، کارڕبۆن، نیۆن وە ئایرۆنە.

---

(1) لة نوسيني أحمد مصطفى متولي

(2) الإشارات العلمية: ص 41.

1-1-خێرایی سوڕانەوە 3 7 2 ڕۆژە، سوڕانەوەی خۆی دەکات بە 9 1 کم لە خوەکێك.

2-1-سوڕانەوەی ڕۆژ لە دەوری کۆمەڵەی ڕێگای کاکێشان نزیکەی 2 2 2 کم/خولەك.

3-1-سوڕانەوەی کۆمەڵەی خۆی تەواو دەکات بە 0 5 2 ملیۆن ساڵ.

دیاردەی هەڵکشان وداکشانی ئاو

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُم بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ﴾ (٢) **الرعد.**

﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ﴾ (٣٣) **إبراهيم.**

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ ٱللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (٢٩) **لقمان.**

لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە زانایانی تەفسیروەك (عبدالكريم مدرس، مەلای گەورە، بورهان محمد أمين، سيد قطب، قرطبي، الشوكاني). ئەم خوایەی ئاسمانەکانی ڕاگرتووە بەهێزی ڕاکێشان لەسەر عەڕش مانگ و ڕۆژیش لە خولگەی خۆیان جووڵە دەکەن بۆ کاتێکی دیاری کراوە مانگ و ڕۆژی خستووەتە بەردە ست و بە هێزی خۆیان تێکڕایان کاردەکەن بۆ سوودی زەوی و ئاسمانەکان بەلاّم بۆ کاتێکی دیاری کراوە.

خوای گەورە بە سورانەوەی ڕۆژو مانگ چەند سوودی بۆ مرۆڤ و بونەوەر دابین کردووە، هەڵکشان و داکشانی ئاوی دەریاکان بە هۆی ئەم سوڕانەوەیە. هەرچەند قەبارەی ڕۆژ (73) ملیۆن جار لە مانگ گەورەترە بەلاّم بەهۆی نزیکی مانگ لە زەویەوە زیاتر کاریگەری دروست دەکات لە ماوەی (24) کاتژمێر هەڵکشان و داکشانی ئاو ڕوەدەدات کە ئەمەش لە هەر (6) کاتژمێر جارێکە.

سوودەکانی هەڵکشان و داکشانی ئاو:

1- **دانیشتوانی کەنار دەریاکان سوودی لێ دەبینن بۆ ئاودانی کشتوکاڵ.**

2- **لەنگەری بەندەرەکان کاتی هاتنە دەرەوەو چوونە ناوەوەی کەشتی بارهەڵگر سودی لێوەردەگرن.**

3-**لەوڵاتە پێشکەوتوەکان وزەی کارەبای لێ بەرهەم دێنن.**

لەتبوونی مانگ

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرمویت:﴿ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ﴾(١) **القمر. لە** (**ئەنەسی کوڕی مالیك**)**ەوە وەرگیراوە دەڵێت "مانگ لە سەردەمی پێغەمبەری خوا**صلی الله علیه وسلم **لەت بووە". لە** (**عبداللە ی کوڕی عومەر**) **ەوە وەرگیراوە لەو کاتەی مانگ لەت بوو ئەم ئایەتە دابەزی، دەڵێت: "لە سەردەمی ژیانی پێغەمبەر ﷺ مانگ دوولەت بووە یەکێکیان کەوتە پشتی چیا یەکێکیان لە پێش چیا بوو لەو کاتە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا شاهێدی ئەم لەت بوونەیە".**

بزانین زانستی سەردەم لەسەر ئەم بابەتە چۆن دەدوێ:

(**شێخ عبدالمجید الزندانی**) **ئەم پرسیارە لە** (**داود موسی بیکوك**) **کرا زانایەکی بەریتانیە، ئایا بە زانست دیار کەوتووە کە مانگ لەت بووبێ؟ زانای بەریتانی** (**داود و موسی**) **ڕوی کردە زانایانی ئەمریکی لێی پرسین ئێوە چەند پارەتان سەرف کردووە تا گەیشتنە سەر مانگ وسەلماندتان، وتی بە ملیاران دۆلارتان سەرف کردووە تا گەیشتنە سەر مانگ لە ساڵی** (1969) **بودجەیەکی زۆری گەلی ئەمریکی سەرف کراوە بۆ ئەمەی بە چاو ببین شوێنەواری لەت بوونی مانگ. ئەمیش بەهۆی یەکگرتنەوەی شوێنی چیاکان و دۆڵەکانی مانگ کە لە دوای شەق بوون یەکیان گرتۆتەوەو پێکەوە نوساون لە هەموو زنجیرە چیاکان و دۆڵەکان.** (**داود موسی**) **بۆتە ئیسلام کە خۆی سەرەتا لە سەر بیروڕای گاورەکان بووە.**

ف

مانگ و قۆناغەكانی

ئایا مانگ چەند قۆناغی هەیە؟ حیكمەتی ئەم قۆناغانە چی یە؟ مانای (العرجون القدیم) چییە؟ ئیعجازێكی قورئانی:﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ﴾ (٥) **یونس.**

﴿وَٱلْقَمَرَ قَدَّرْنَـٰهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَٱلْعُرْجُونِ ٱلْقَدِيمِ﴾ (٣٩) **یس.**

﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ ۖ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ﴾ ١٨٩ **البقره.**

لەسەر ڕاڤەی ئەم ئایەتانە (عبدالكریم مدرس- مەلای گەورەی كۆیە- ابن عباس – مجاهد له (ابن كثیر): (قَدَّرْنَـٰهُ مَنَازِلَ**) لە یەكی مانگ وەك شێوەی دەمە داس یان پەلكی وشك بووی دارخورما بە هەموو چاوێك نابینرێ، دوابەدوای ئەمە ڕۆژ بە ڕۆژ گەورە دەبێ، تا دەبێتە (بدر) مانگی شەوی 14) چواردە، دواتر بچوك دەبێتەوە وەك وێنەی (المحاق)، بۆ ئەمەی كاتەكانی ڕۆژو مانگی پێ بزانین بۆ كاتی حەج كردن و مانگی ڕەمەزان و كاتەكانی ساڵ.**

(إبراهیم الغوری) لە پەرتوكەكەی لەسەر مانگ دەدوێت بە شێوەی زانستی ئەڵێت: "لە یەكی مانگ ئاسمان دەردەكەوێت، زۆر لاوازە بە هەموو چاوێك نابینرێت، دواتر ڕۆژ بە ڕۆژ گەورە دەبێت، هەر ڕۆژە 50) دەقیقە جیاوازی هەیە، لە دوا كەوتن لە ڕۆژی یەكەم تا (6) ڕۆژ. بە (6) ڕۆژ و 16) كاتژمێر و 11) دەقیقە قۆناغی یەكەم دەبڕێ (الربع الأول) دەكاتە چارەگی مانگێك".

ئەم دیاردەیە لە جەمسەری سەروی زەوی دەست پێ دەكات كەمانگ زۆر نزمە دوای دوو ڕۆژ بەرز دەبێتەوە، زیاتر تیشكی ڕۆژی بەردەكەوێت لە دوای ڕۆژی (8)ی مانگ كە دەكاتە14 و15 و 16 پێی دەوترێ بدر. بەتەواوی ڕووی مانگ دەكەوێتە بەر تیشكی ڕۆژ. لە دوای چوار ڕۆژ دووبارە دەست بە بچووك بوونەوە دەكات، ئەم جارە لای ڕاست دەگرێتەوە، یەكەم جار لە دەستی چەپ دووەم جار لە دەستی ڕاست دەست پێ دەكات. واتە: لە جەمسەری خوارووی گۆی زەویدا دادەبەزێ و دووبارە دەبێتەوە لە (المحاق) تیشكی ڕۆژ بە ئەستەم دەبینرێ لە هەردوو (محاق) سەری مانگ و كۆتایی مانگ لەبەر تیشكی ڕۆژ جوان نابینرێ لە ڕۆژئاوا و لە ڕۆژهەلات[1].

ف

(1) X l h Π : T إبراهيم الفوري 150.

جیاوازی نێوان ساڵی ڕۆژی و ساڵی مانگی

قورئانی پیرۆز باسی ئەم بابەتەی کردووە زانستی سەردەم و هاوکێشەی بیرکاری چۆن دەیسەلمێنێن و لە چ سورەتێك وئایەتێك باسی لێوە کراوە؟

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزْدَادُواْ تِسْعٗا﴾ (٢٥) **الكهف**.

کۆمەڵی پیاوانی ئەشکەوت (300) **ساڵ مانەوە یاخود** 9 **ساڵی تریشی زیاد بوو بووبە** (309) **ساڵ ئەم جیاوازییە چیە؟ قورئانی پیرۆز فەرمووی:** (وَٱزْدَادُواْ تِسْعٗا) **لەسەر ئەم چیرۆکە گفتوگۆ دەکەین کە بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕدراوەتەوە، ئەم تێبینیە لە یاریدەدەرەکانی (نجران) هاتووە (الأنصار) گوێیان لەم ئایەتە ڕاگرت:** ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ﴾ (٢٦)**الكهف**. **خوا دەزانێ چەند ماونەتەوە.**

جیاوازی لە نێوان ساڵی ڕۆژی و ساڵی مانگ لەزانستی سەردەم ڕوون بکەینەوە جیاوازی ساڵی ڕۆژو ساڵی مانگ (10,875.49) **ڕۆژە بۆ هەر ساڵێك، کەڕۆژەکانی ساڵی مانگ** (358,879917) **ڕۆژەیە واتە لە هەر** (33) **ساڵ ساڵێك زیاد دەکات وە سەد ساڵ سێ ساڵ زیاد دەکات،** (300) **ساڵ** (3×3=9) **ساڵ زیادی کرد لەسەر** (300) **ساڵ بوو بە** (309.5).

فتەنێك لە تیشك خێراتر بجوڵێت بە چاو نابینرێت

1-**خێرایی چاو هەموو تەنەکان دەبینێ کە لە توانای خێرا بینینی چاوبن جا بجوڵێ یان نەجوڵێ چونکە چاو ئەم تەنە پێچەوانە دەکاتەوە بەلاَم ئەگەر تەنێك خێراییەکەی لە تیشك خێراتر بێ بەچاو نابینرێ، خێرایی تیشك لە یەك چرکە** (180000**کم**) **دەڕوات، ئەم زانیاریە لە زانای بەناوبانگ (بیروتن) وەرگیراوە.**

خودا دەفەرموێت:﴿لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ﴾ (١٠٣)الأنعام.

هەروەها لە جەنگی بەدر فەرموویەتی: ﴿وَأَنزَلَ جُنُودٗا لَّمْ تَرَوْهَا﴾ (٢٦)**التوبه**.

2-**خێرایی تیشك:**﴿ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ ٤٧ **الحج**.

موسڵمانان بە ساڵی مانگی ئەژماری خۆیان دەکەن، ساڵی مانگی ئاسمان سوڕانەوەی خۆی دەکات لە ماوەی مانگێك (2.160000) **کیلۆمەتر دەبڕێ، ئەگەر ئەم ژمارەیە جارانی** (12) **بکەین**[تر]**، دەکاتە یەك ساڵ** (25.920 1.20.1600000)

(1) لة نوسيني عبدالرحمن العصافي.

لە ماوەی هەزار ساڵ ئەم ژمارە دەردەچێ ساڵی تیشكی كەونی، تیشك لە یەك چركە (300000) سێ سەد هەزار كیلومەتر دەبڕێ. (60 چركە ×60 = 3600 =كاتژمێر وە ×24 =ڕۆژێك).

ئەم ژمارەیە لە كاتێكدا (25.920.000) كم ئەمە ساڵی تیشكی یە ئەم هاوكێشە بۆ یەك ڕۆژە واتە یەك ڕۆژی خوای گەورە (1000) ساڵی ئێمە لەسەر ڕووی زەمین.

(25.920.000 ×1000 = 25.920.000.000).

ئایا مانگ تیشك داربووە؟

ئایا مانگ پێشتر تیشك داربووە دوایی تاریك بووە؟ ئەگەر ڕۆشن بووە بۆچی ڕۆشنیەكەی نەماوە؟ لە ئیعجازێكی قورئان:خوای گەورە دەفەرموێت:﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَـٰهُ تَفْصِيلًا﴾(١٢) الإسراء. **ڕاڤە چیەكان لەسەر ئەم ئایەتە:**

(ابن كثیر) دەفەرموێت: "مانگ و ڕۆژ وەك بەڵگەی خواناسی، مانگ تاریك بووە خوای گەورە بە تیشكی ڕۆژ ڕووناكی كردۆتەوە، ڕۆژیشمان ڕوناك كردۆتەوە، پێشتر ڕووناكی مانگمان لابردووە بۆ ژماردنی ساڵ و مانگ و ڕۆژ، ڕۆژیشمان ڕوون كردۆتەوە".

(ابن جریج) لەڕاڤەكەیدا وتویەتی "ڕووناكیمان لە مانگ لا بردووە ڕۆژمان ڕووناك كردۆتەوە".

(ابن جریر): دەڵێت: "مانگ و ڕۆژمان ڕووناك كردۆتەوە".

(ابن عباس): "مانگ ڕووناك بووە بەڵام ڕۆژیشمان ڕوناك كردووە".

(مەلای گەورەی كۆیە): "لەسەر بەڵگەی خۆمان مانگ و ڕۆژمان دروست كردووە مانگ ڕووناك بووە دوایی تاریكمان كردووە ڕۆژیش بە ڕووناكی ماوەتەوە هەردووك حیكمەتی خۆیان هەیە".

(ابن قتادة): " مانگمان تاریك كردووە لەدوای ئەمەی ڕووناك بووە واتە مانگ پێشتر ڕوناك بوو دوایی تاریكمان كردەوە".

لە فیلمێكی سینەمایی ئەمریكی دەربارەی گەردون بەناونیشانی (هەنگاوێكی دورو درێژ بۆ سەر ڕووی مانگ). لەو فیلمە وای دەردەخات كە مانگ پێشتر ڕووناك بووە، واتە پارچەیەكی ڕۆشن بووە وەك ڕۆژ دوایی سارد بووەتەوە، بۆ وەرگرتنی شەپۆلەكانی تیشك كەمێك لە خاڵی مانگیان وەرگرتووە لە چیاو دۆڵەكان وردبینیان كردووە، كە پێشتر ڕووناك بووە، ڕووناكیەكەی نەماوە، لەدوای ئەوەی كەلە ڕۆژ جیا بۆتەوە لە ئایەتەكە زۆر بەڕوونی ئاشكرای دەكات كە مانگ پێشتر

ڕووناك بووه دوایی تاریك بووه[1].

وەستانی شەو و ڕۆژ لە ئاستی خۆی

لە ئیعجازی قورئانی خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَآءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ (٧١) قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن جَعَلَ ٱللَّهُ عَلَيْكُمُ ٱلنَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ مَنْ إِلَـٰهٌ غَيْرُ ٱللَّهِ يَأْتِيكُم بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ (٧٢)**القصص**.

(سَرْمَدًا) **واتا: مانەوە.**

لەم فەرموودەیە (ابن كثیر) ڕاڤەی كردوە دەڵێت: "خوای گەورە وەك هەڕەشەیەك لەسەر بەندەی خۆی دەكات و دەفەرموێت: ئەگەر شەو زەوی گرتەوە لە خوای گەورە بەولاوە كەس هەیە بیكاتە ڕۆژ، ئەگەر ڕۆژ جێگیر بووە تا ڕۆژی دوایی جگە لە خوای گەورە كەس هەیە بیكاتە شەو بۆ خەوتن و حەسانەوە". دەربارەی ڕۆژ: (من یأتیكم بضیاء)؟ دەربارەی شەو (من یأتیكم اللیل غیر الله)؟ لەلایەكی تر (الله والعلم الحدیث)

ئەگەر زەوی لە سوڕانەوە كەوت شەو ڕۆژ ڕادەوەستێ دیوی ڕۆژ ڕۆژە پێچەوانەی شەوە هەردووك لە ئاستی خۆیان ڕادەوەستن[2].

مێژووی زانستی جیۆلۆجی فەلەكی دەڵێت: "ئەمەی زەوی و ڕۆژ لێك جیابۆتەوە سوڕانەوەكەی زۆر خێرا بووە، بە چوار كاتژمێر سوڕانەوەی خۆی تەواو كردووە شەو ڕۆژ (4) كاتژمێری خایاندوە، دواتر بۆتە پێنج كاتژمێر".

زانستی جیۆلوجی فەلەكی وای بۆ ڕوون بۆتەوە كە لە0(2 1) هەزار ساڵ خولەكێك كەمی كردووە، لە دوای2(3 4) ملیۆن ساڵ كاتژمێرێك جیاوازی بووە سوڕانەوەی خۆی زیاتر كردووە كاتژمێرێك لە ئێستا زیاتر بووە ڕۆژ بۆتە5 2) كاتژمێر لە جیاتی4 2) كاتژمێر.

ئەگەر وا بێت زەوی لە سوڕان دەكەوێت، شەوو ڕۆژ دەوەستن هەر یەكە لە ئاستی خۆی. ئەم بەشەی ڕۆژی لێ دەدات ڕۆژە ئەمە تا ڕۆژی دوایی كە وا بوو كێ هەیە جگە لە خوای گەورە ئەم ئەگەرەیە چاك بكاتەوە. (من یأتیكم بضیاء) (من یأتیكم باللیل)؟[3].

---

(1) العلم طريق الإيمان: للشيخ الزنداني.

(2) مختصر ابن كثير.

(3) الإشارات العلمية1 5.

گرینگی دروستبونی ئەستێرەو هەسارە

گرینگی ئەستێرە

لە ئایەتی قورئانی گرینگی ئەستێرە دەردەخات و دەفەرموێت:﴿وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلنُّجُومَ لِتَهْتَدُوا۟ بِهَا فِى ظُلُمَـٰتِ ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا ٱلْـَٔايَـٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ (٩٧) الأنعام.

﴿وَعَلَـٰمَـٰتٍ ۚ وَبِٱلنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ (١٦)**النحل. خوای گەورە ئەستێرەی کردووەتە نیشانەدرلە وشکانی و دەریا، ئەم تاریکیانەی کە دەکەونە پێشت ڕووناك کەرەوەیە هەر لە مرۆڤ و بونەوەر هەتا باڵندەکانیش بە نیشانەی ئەستێرە کۆچ دەکەن کە باسی ئەستێرەمان کرد هەرچی تیشکدار بێت ئەستێرەیە.**

هەر لە کۆنەوە بەهۆی ئەستێرەکانەوە کاتەکانی شەو دەردەکەوێت بۆ ڕێبواران کاتژمێر نەبووە بەهۆی ئەستێرە کاتەکانی شەو دیاری دەکرا، کاتەکانی وەرز دیاری دەکرا، ئەستێرەی پێش بەیانی دەرکەوت. حەفتەوانە بەرز بۆوە شەو درەنگە، پێلو تەرازوو ئاوا بوو، گەلاوێژ دەرکەوت وەرز فێنك داهاتووە، ئاو زیادی کردووە، ئەستێرە زەرد هەلآت با بەرێکەوت بۆ شار.

ئەمە بەر لەوەی کاتژمێر زۆر بیٚ هەموو کەسێك ئەمانەی باس دەکرد کە بەهۆی ئەستێرە بووە، لە شەوانی تاریکیش ڕووناککەرەوە بووە. بزانین شوێنەکانی ئەستێرە کویٚ یە کام ئەستێرە لە ئێمە نزیکترە؟ چەند جۆرە ئەستێرە هەیەبەگوێرەی زانستی سەردەم:

خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ (٧٥) وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ﴾ (٧٦)**الواقعە. سوێندبە شوێنەکانی ئەستێرە بە ڕاستی سوێندیٚکی گەورەیە، زانست دەربارەی چۆن دەدویٚ:**

1-**ئەستێرەکانی ئاسمانی دونیا تیشکدارن، ڕونکایان بەرزە هەم ڕاکێشانیان.**

2-**بارستاییان زۆر گەورەیە پلەی گەرمیان زۆر بەهێزە، شە پۆلی تیشکیان زۆر بەرزە.**

3-**ئەستێرەی سوور پلەی گەرمیان نزمەلە** (3200) **پلەیە ڕەنگیان زۆرە پرتەقاڵی – زەرد- زەردی کاڵ- سپی سادە- شینی کاڵ- پلەی گەرمیان زۆر بەهێزە پلەیان دەگاتە** (300000) **پلە.**

4-**ڕۆژ لە ئەستێرەی زەرد دەژمێردرێت پلەی گەرمی ڕووی** (6000) **پلەیە.**

5-**زۆربەی ئەم ئەستێرانە لەگەڵ ئەستێرەی سادەی کاتی پێیان دەوترێت** (**نجوم التسعە البادی**) main seguence stars.

ح- **ئەم ئەستێرانەی کە نزم کەوتینە کاتێك دارڕژان لەناوچوون و تەقینەوە ئەمانەش وەك:**

أ-بچوکە سپییەکان. ب-ئەستێرەی نیوترۆن. ج- ئەستێرەی کونی ڕەش. د- تیشکە

زەبەلاحەکان (المستعر- والمستعرات).

ه-ئەم ئەستێرە سادانەی زۆربەی تیشکیان هەیە، چڕیان زۆرە، ئەمەی کەمتر تیشکی هەیە ئەستێرەی بچوکی سوورە (reddwarfe) پلەی درەوشانەوەیان کەمتر% بەرامبەر بە ڕۆژ.

ز- پلەی ئەم ئەستێرانە بە زۆر پلەدا تێدە پەڕیت:

أ-ئەستێرەکانی سەرەتایی. ب-ئەستێرەی نیوترۆن. ج- کۆمەڵەی ئەستێرەی کونی ڕەش (الثقوب السوداو) . د- سەدمی کەوکەبی. هـ-ئەستێرەی سپی بچوك. ز-(متعیر) فوق (المستعیرات) (**من الطراز الأول**) ح-**الطراز الثاني**.

ئەستێرەکانی نیوترۆن

ا-لێدەر (**النابضة**).

ب-لێنەدەر (**غير النابضة**) .

ج- کونی ڕەش.

د-ئەستێرەی پاك کەرەوە، ئەستێرەی تاك وەك ڕۆژ ، ئەستێرەی جووت، ئەستێرەی هەمە جۆر. ئەستێرە جووتەکان لە یەك مەداردا دەسووڕێ(common center of mass).

ئەستێرەی کونکەر (النجم الثاقب)

إِذَا ٱلشَّمۡسُ كُوِّرَتۡ (١)وَإِذَا ٱلنُّجُومُ ٱنكَدَرَتۡ (٢) التكوير. ئەستێرەی کونکەر چی یە؟

زانستی سەردەم لەسەر ئەستێرەی کونکەر دەدوێت (**ابن کثیر**) بۆمانی ڕوون دەکاتەوە ئەگەر ئەستێرەکان داڕژان. (**ابن کعب**) دەفەرموێ "شەش بەڵگەی دیاری کراو هەیە بە ڕوودانی ڕۆژی دوایی.

1-ئەگەر ڕۆژ ڕووناکی نەما.

2-ئەستێرەکان تەقینەوە.

ج-چیاکان وەکو لونەکەی پەڕەکراویان لێهات.

د-مرۆڤ و جن کەوتنە بەر یەك".

هـ(**ربیع- حسن- ضحاك**)﴿وَإِذَا ٱلنُّجُومُ ٱنكَدَرَتۡ (٢)﴾التكوير. ئەگەر ئەستێرەکان داڕژان.

(ابن عباس) دەفەرموێت: (**انكدرَت**) گۆڕانکاریان بەسەرداهات و شەق بوون.

زانایانی گەردونی دەڵێن ئەستێرەکانی نیوترۆنی قەبارەکانیان زۆر گەورەن لە ڕۆژیش گەورەترن، ئەم ئەستێرانە لە سنوری گەورەیی لایان داوە گرژبوونەوەی بە خۆوە دیوە، یا زیاد

دەكات ماددەكانی ناوەوەی ئەم جۆرە ئەستێرەیە تێك دەچێت و دەبێتە جۆرێك لە ماددەی ئەلیکترۆنی. کە ئەم ماددە ئەلیکترۆنییە پەیدا بوو بەرگەی ئەم زیادەڕۆیە ناگرێ لەبەر هێزی ناوەوەی وردو خاش دەبێ دەگۆڕێ[١]. بۆ جۆرێکی تر لە ئەستێرەی زەبەلاحی سور (العملاقة الأحمر) دەگۆڕێ بۆ النجم الالكتروني (pulstar) قەوارەکەی وەك تۆپێکی پێی لێ دێت، کێشەکەی ئەمەندە زیاد دەکات (ئەلکترۆن و نیوترۆن) یەك دەگرن لە ڕێبازی خۆی لادەدات یان دەتەقێتەوە یان لە ئەستێرەیەکی تر دەدات یاخودلە مانگ و زەوی یان هەر ئەستێرەیەکی تر هەر هەسارەیەك لەبەر قورسی هێزەکەی کونی دەکات بۆیە ناوی لێنراوە ئەستێرەی کونکەر (النجم الثاقب).

هەنگاوەکانی دارڕانی ئەستێرەی کونکەر

1-**دەوری سەرەتایی (گە نجی- پیری).** (prostars).

2-**گۆڕانکاری پەیدا دەبێت لە دەوری ئەستێرەی سەرەتایی بۆ ئەستێرەیەکی هەمیشەیی .**

3-**دەگۆڕێ بۆ ئەستێرەیەکی زەبەلاح.**

4-**سور (العملاقة الأحمر) دووبارە دەگۆڕێ بۆ جۆرێکی تر کە پێی دەوترێ (الدم الكوكبي)** (planetary).

5-**پێی دەوترێ (القزم الأبيض).** (white dwafs).

6-**دەوری ئێستای تەقینەوە** Exposion type is per.

دووبارە قەوارەکەی زیاد دەکات وەك میزڵدانیێکی لێ دێ دەبێتە ئەستێرەیەکی ئەلیکترۆنی دەتەقێتەوە لە هەر هەسارەیەك بدات کونی دەکات[٢].

ئەستێرەی (شعری) گەلاوێژ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَنَّهُۥ هُوَ رَبُّ ٱلشِّعۡرَىٰ﴾ (٤٩)**النجم. لە مانای ئەم ئایەتە: (ابن كثير) ئەڵێت لە(ابن عباس و قتادةو ابن زيد): (شعری) ناوی ئەستێرەیەکی درەوشاوەیە کە پێی دەڵێن (مرزم الجوزاء) کە تیرە عەرەبەکان دەیان پەرست.**

(سعدی) دەڵێت:﴿وَأَنَّهُۥ هُوَ رَبُّ ٱلشِّعۡرَىٰ﴾ (٤٩)**النجم. کە ناویان ناوە مرزم لە چەرخی کۆن عەرەبەکان دەیان پەرست.**

---

(1) مختصر ابن كثير: 3 4 2.

(2) البرهان العلمي9 6.

مەلای گەورەی کۆیە لە تەفسیری کەلامی خوداوەند دەفەرمویت: ئەم ئەستێرەیەی ئێمە پێی دەڵێین گەلاوێژ دە ملیۆن جار لە ڕۆژی ئێمە گەورەترە، تیشکی گەرمی دە ئەمەندەی ڕۆژە.
دووریەکەی لە زەوی مەزەندە ناکرێ هەتا بە دوربینی دوورهاوێژیش مەزەندەی دووریەکەی ناکرێ.
(عبدالكريم مدرس) لە تەفسیری ناجی دەڵێت: دە ئەمەندەی ڕۆژە لە هاوینا دەردەکەوێت لە سەرەتای مانگی هەشت لە خوارووی گۆی زەوی پێی دەوترێ (الشعرى اليمانية).

دکتۆر (مسلم شلتوت) کە لێکۆڵەرەوەی ڕۆژ و گەردونە لە کتێبی فەلەکی (جيوفيرمية) لە حەلوان ئەڵێت: (شعرى) پێی دەوترێت (الشعرى اليمانيه) (سيروس) ئەم ئەستێرەیە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز ناوی بردووە وەك ﴿وَأَنَّهُۥ هُوَ رَبُّ ٱلشِّعۡرَىٰ﴾ (٤٩)**النجم. هەر ئەم خوایەیە خاوەنی ئەستێرەی شەعرایە تەنها ئەم ئەستێرە لەقورئاندا ناوی هاتووە**[1].
هەر لە دێر زەمانەوە واتە لە چەرخی بەردین ئەم ئەستێرە پەرەستراوە هەروەك میسریەکان لە نێوان (أبو سمیل و شرق العونیان) لە ئەبو سیلوی ڕۆژهەڵاتی عوەنیات لە خوارووی میسر هەیکەلێکیان بۆ دروست کردبوو بەرامبەر ئەستێرەکە تا ئەگەر دەرکەوت تیشکەکەی لێ بدات.
میسریەکان لەگەڵ دەرکەوتنی ئەم ئەستێرەیە یاد کردنەوەیەکیان دەکرد وەك ڕۆژانی جەژن، لەگەڵ دەرکەوتنی ئەم ئەستێرەیە بایەکی وەرزی لە ناوچەکانی یەمەن هەڵی دەکرد بارانێکی بەخوڕ دەباری، بەهۆی ئەم بارانە ئاستی ئاوی ڕووباری نیل بەرز دەبۆوە بۆ ئاودانی کشتوکاڵی ناوچەو ڕۆخەکانی ڕووباری نیل هەر ئەمە بوو میسریەکان لە کۆنەوە دەیان پەرست هاوین کۆتایی پێ دەهات.

(1) آيات القرآنية في مشكاة العلم.

كات له‌ نێوان زانست و قورئان

له‌ چالاكیه‌كانی ڕۆشنبیری كۆمه‌ڵگای قورئان و سوننه‌ی پێغه‌مبه‌ر ﷺ دانیشتنێك كراوه‌ له‌ شاری (قاهیره‌) ئه‌م كۆڕه‌ له‌ ژێر چاودێری دكتۆر (حسب النّبي) بووه‌ كه‌ سه‌رۆكی كۆمه‌ڵگای كۆلێژی (عین شمس) بوو، ئه‌م دكتۆره‌ له‌م كۆلێژه‌ مامۆستا بووه‌ له‌ به‌شی فیزیا. ئه‌م ئایه‌ته‌ی كرده‌ پێشه‌كی دانیشتنه‌كه‌ ده‌فه‌رموێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾ (٣٨) ق. خوا ده‌فه‌رموێت: ئێمه‌ زه‌وی و ئاسمانه‌كانمان دروست كردووه‌ به‌شه‌ش ڕۆژان له‌گه‌ڵ دروست كردنی تووشی هیچ ته‌نگ و چه‌ڵه‌مه‌یه‌ك نه‌بووینه‌، له‌گه‌ڵ ئه‌م ئایه‌ته‌ فه‌رمووی (ڕۆژ لای خوای گه‌وره‌ حه‌قیبه‌یه‌ نه‌ك ڕۆژی زه‌وی ئه‌م حه‌قیبه‌یه‌ نازانرێ چه‌نده‌)؟ وه‌ك له‌م ئایه‌ته‌ ده‌ری ده‌خات: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ ٤٧ الحج. یه‌ك ڕۆژی خوای گه‌وره‌ ده‌كاته‌ 1000 ساڵی سه‌ر زه‌وی هه‌روه‌ك له‌ پێشه‌وه‌ ڕوونمان كردەوه‌ به‌ هاوكێشه‌یه‌كی ساده‌. ڕۆژی خوای گه‌وره‌ له‌سه‌ر تیشكی كه‌ونییه‌، ڕۆژی ئێمه‌ له‌سه‌ر ژماردنی مانگه‌.

له‌ وتاره‌كه‌ی فه‌رمووی ئایاتی قورئانی چه‌نده‌ها ئیعجازی تێدایه‌ ده‌رگاكانیش كراوه‌ته‌وه‌ بۆ زانیاری له‌سه‌ر ئه‌م ئیعجازانه‌ به‌ یارمه‌تی زانایان و فه‌یله‌سوفه‌كان (1).

ڕوونكردنه‌وه‌یه‌كی ڕاست و دروست به‌ ڕێگای زانست بسه‌لمێنرێ بۆ پته‌و كردنی خوا په‌رستی. مێژوو شاهێدی نه‌خوێنده‌واری بینه‌ر بووه‌ نه‌ قه‌ڵه‌م نه‌ كاغه‌زیان به‌ ده‌سته‌وه‌ نه‌دیوه‌ له‌ ژینگه‌ی نارێك و وشك و گه‌رمه‌سێر له‌ دایك بووه‌ به‌ بێ نازی دایك و باوك، به‌بێ په‌روه‌رده‌ی، هیچ كه‌سێك نه‌بووه‌ سه‌رپه‌رشتی بكات ئه‌م قورئانه‌ له‌ ساڵی 600ی زایینی دابه‌زیوه‌ له‌ ناوه‌ڕۆكی قورئان كه‌سێكی خوێنده‌وار و زانستی نه‌بووه‌ شی بكاته‌وه‌.

ئه‌ما زانست گه‌یشته‌ ئه‌م چه‌رخه‌ی ئێستا له‌ كۆنه‌وه‌ ڕاڤه‌ چیه‌كان ته‌نها مانای ده‌قاو ده‌قیان لێك دایته‌وه‌. به‌لاَم له‌ چه‌رخی ئێستا ئه‌م ئایه‌ته‌ زانایانی سه‌رقاڵ كردووه‌ كه‌ ده‌فه‌رموێت: ﴿سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ﴾ ٥٣فصلت. ئێوه‌ به‌ڵگه‌كانی ئێمه‌ له‌ ئاسۆ هه‌م له‌ ناخی خۆتان ده‌بینن ئینجا ڕاستیتان بۆ ڕوون ده‌بێته‌وه‌.

لێره‌دا ئێمه‌ دوو زانای به‌هێزمان ده‌بێت یه‌كیان زانای فه‌زائی دووه‌م زانای پزیشكی تا ڕاستیمان بۆ ڕوون ده‌بێته‌وه‌. له‌ ئایه‌تی پێشه‌وه‌ كه‌ فه‌رمووی: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾ ٣٨ق. نازانرێ ئه‌م شه‌ش ڕۆژه‌ چه‌نده‌.

---

(1) تفسيري ابن كثير.

﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ ٤٧ **الحج.**

زانست تواني تەمەنی زەوی و مانگ دیاری بکات بە هاوکێشە :

(الثقب المرجاني+المواد المشتقة كالراديوم واليورانيوم) ئەمە شیکاری بۆ دەکریٚ بەشێکی (رصاص)یان وەك (یۆرانیوم – کاربۆن 14) تەمەنی مانگ دیاری کراوە لەگەڵ زەوی و چەند هەسارەیەکی تر ئەمە بەڵگەیە بەوەی کە هەر شتێك سەرەتای هەبێت کۆتاییشی هەیە.

ئەم یاسایە هەموو فەیلەسوف و زانایانی هەموو بوارێك دەیسەلمێنن هەر شتێك سەرەتای هەبێت کۆتاییشی هەیە. وەك دەفەرموێت: ﴿قُلْ سِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ بَدَأَ ٱلْخَلْقَ ۚ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشْأَةَ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ ٢٠ **العنكبوت. بەگوێرەی وشەیە (ۃ) ئاماژەیە بۆ دروست کردنی زەوی و لێکۆڵینەوە بەڵگە هێنانەوە لەسەر دروست کردنی لە پێشەوە زانایانی فەزائی وردبینیان کردووە لەسەر سنوردار کردنی ئەمەش زەوی و مانگ و هەسارەکان هەروەها ئەم دوو زانایانەی خەڵاتی نۆبڵیان وەرگرت لەسەر تەقینەوەی گەورە Big bang) ئەم زەمینەی کە ئێمە لەسەری میوانین پێشتر چۆڵ بووە بە گوێرەی ئەم ئایەتە:** ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَـٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا﴾ ١ **الإنسان. تەمەنی زەوی و ئاسمانەکان 5.5 ملیار نیوە بە جارانی 3 کەون ژمارەی سێ جای بۆ دەکریٚ (5.5)**[3].

لە تەقینەوەی یەکەمەوە بە فیزیایی گەردونی تەمەنی زەوی دیاری کراوە، 8 بۆ 10 ملیار ساڵە بە وتەی ئەم دوو زانایە (فاوڵ- هوبڵ) وایان بۆ دەرکەوتووە تەمەنی زەوی 13 بۆ 15 ملیار ساڵە دروست بووە وەك لە پێشەوە وتمان بە شەش ڕۆژ دروست کراوە: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ ۖ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۖ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ إِذْنِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ ٣ **یونس. زانایانی گەردونی ئەم شەش ڕۆژەیان بۆ سێ بەش دابەش کردووە، هەر بەشێك دوو ڕۆژە، دوو ڕۆژ بۆ دروست کردنی زەوی**

﴿قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَرْضَ فِى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادًا ۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلْعَـٰلَمِينَ﴾ ٩ **فصلت.**

﴿أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَـٰهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾ ٣٠ **الأنبياء. زەوی و ئاسمانەکان لەیەك هێلکەدا بووینە، دوو ڕۆژیش بۆ دروست کردنی ئاسمانەکان** ﴿كِتَـٰبٌ فُصِّلَتْ ءَايَـٰتُهُۥ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ ٣ **فصلت. بەشی سێیەم بۆ ڕێکخستنی زەوی واتە: ناوەڕۆکی زەوی بووە لەوەو پێش تەم و مژ و دوکەڵ بووە**

﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَآ أَتَيْنَا﴾

طَآئِعِينَ ١١فصلت. وتمان دوو ڕۆژ بۆ دروست كردنی زەوی، دوو ڕۆژ بۆ ئاسمانەكان، دوو ڕۆژیش بۆ ناوەڕۆكی زەوی.

بۆ ژیانی ئەم مرۆڤەی لەسەری دەژی بە زانستی جیۆلۆجی. وَجَعَلَ فِيهَا رَوَٰسِىَ مِن فَوۡقِهَا وَبَٰرَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقۡوَٰتَهَا فِىٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٖ سَوَآءٗ لِّلسَّآئِلِينَ ١٠فصلت.

بۆ دروست كردنی چیاكان و وشەی (بارك) شی بكەینەوەو بزانین ئەم پیرۆزیە چییە؟ بەچی پیرۆز بووە ئەم زەوی یە؟ بە دروست كردنی قەناتێك لە دەوری زەوی وەك بەرگێك بە دەوری زەویدا هاتووە پێی دەوترێ: (الجبل النيزكيه) لەناو بەرگە چی لە شلەی كانزا هەیە وەك گازو شلەمەنی نەوت تێكڕای مادده فیزەكان و نافیزەكان وەك شلەی ئاسن لە كاتی خۆی دابەزیوە هەموو دامەزرانی ساڵ و مانگ و كشت و كاڵ و ڕووەك و ڕۆژەكان و ڕوبارو دەریاكان.(1).

ئاسمان لە چی دەمانپارێزێ

قورئانی پیرۆز دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلۡنَا ٱلسَّمَآءَ سَقۡفٗا مَّحۡفُوظٗاۖ﴾ ٣٢الأنبياء: ٣٢. لە تەفسیری بورهان حمدأمین : ئێمە ئاسمانمان كردووە بە بانێكی پاریزراو، بەڵی هەموو ڕاڤەچیەكان لە تەفسیرەكانیان وای بۆ دەچن ئەم زەوی یەی ئێمە لەسەری دەژین جێگای متمانەی ژیانە، بە گوێرەی زانستی سەردەم ڕوونی دەكەینەوە بزانین ئاسمان بۆچی بانێكی پارێزراوە لە زۆر دیاردەی سروشتی بەم خاڵانەی خوارەوە:

1-ئەم زوویە پارێزراوە لە هێرشی تیشكی كەونی (الشهب والنیازك) كە دەكەونە سەر زەوی زۆر زەرەر مەندن بۆ تەندروستی مرۆڤ.

تیشكی سەرو وەنەوشەیی زەرەر مەندە بۆ نەخۆشیەكانی پێست، تیشكی ژێر سوور (أشعة تحت الحمراء) ئەم تیشكە لە گەڵ ئەم تیشكەی باسكرا نەخۆشی پێست دروست دەكەن ئاسمان هەر سێ تیشك دەگێڕێتەوە بۆ سەر زەمین.

2-ئەم باران و تەزرەی كە دەبارێت لە بەرزی 1000 مەتر لە ئاسمان بزانین لەبەر چی یە؟ دڵۆپێك باران كە دەبارێت لە بەرزی 1000 مەتر قورساییەكەی دەبێتە یەك كیلۆ، ئەگەر یەك كیلۆ ئاسن لە بەرزی 20 مەتر بەربێتەوە بداتە سەری هەر كەسێك چی بەسەر دێت؟ بەلاْم ئەم دڵۆپە بارانەی كە دێتە خوارێ لە بەرزی ئاسمان تەنانەت گوڵییش ناوەرێنێت.

3-ئەم ئاوەی لەو دەریاو كانی و ڕووبارو حەوزەكان بەرز دەبێتەوە بۆ ئاسمان یەك دانە پیسی و

---

(1) تيسير الكريم الر حمن 2: 2 8.

سوێری بەرز نابێتەوە ئەگەر پیسی بەرز بوایە ئاسمان دەبوایە تامی ئەم ئاوەی لە ئاسمان دەباریٚ تامی بگۆڕایەو بۆ خواردنەوە نەدەگونجا، وەك دەفەرمویٚت: لَوۡ نَشَآءُ جَعَلۡنَٰهُ أُجَاجٗا فَلَوۡلَا تَشۡكُرُونَ ٧٠ **الواقعه. ئەگەر ئەم ئاوەی دەباری سوێر بوایە نە بە کەڵکی خواردنەوەی مرۆڤ دەهات، نە بەکەڵکی ڕووەك دەهات بۆیە هەر سوپاسی خوای دەویٚت.**

4-خوای گەورە چەند سیستەمیٚکی لە تەبەقەکانی ئاسمان دابین کردووە وەك بەرگە هەوای (بایوسفیر- میروسفیر- ستراتۆسفیر میروسفیر).

5-جۆرە هەوریٚك هەیە پیٚی دەوتریٚت هەوری قورس وەك دەفەرمویٚت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي يُرۡسِلُ ٱلرِّيَٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَيۡ رَحۡمَتِهِۦۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَقَلَّتۡ سَحَابٗا ثِقَالٗا سُقۡنَٰهُ لِبَلَدٖ مَّيِّتٖ﴾ ٥٧ الأعراف.

ئەگەر بانی پاریٚزراو نەبوایە بە هەڵچوونی هەوری قورس مرۆڤ و بونەوەر نەدەژیان.

دابەش بوونی ئەتۆم

خوای گەورە دەفەرمویٚت:﴿ وَمَا تَكُونُ فِي شَأۡنٖ وَمَا تَتۡلُواْ مِنۡهُ مِن قُرۡءَانٖ وَلَا تَعۡمَلُونَ مِنۡ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيۡكُمۡ شُهُودًا إِذۡ تُفِيضُونَ فِيهِۚ وَمَا يَعۡزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثۡقَالِ ذَرَّةٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصۡغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكۡبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٖ مُّبِينٍ﴾ ٦١ **یونس. تا چەرخی نۆزدەهەم زانایان وایان دەزانی کە (ذرة) ئەتۆم دابەش نابیٚ، لەدوای چەند ساڵیٚك زۆر بەوردی توانیان ئەم بیرۆکە بدۆزنەوە کە ئەتۆم دابەش دەبیٚ بۆ سیٚ جۆر. لە پیٚکهاتەی (1 البروتون – 1 نیوترون – 1 الکترون). زەڕە تا بڵیٚی بچوکە دریٚژی یەك بەشە لە سەد ملیۆن واتە ئەگەر یەك سانتیم بکەینە سەد ملیۆن زەڕە یەك بەشە لەم سەد ملیۆنە ئایا کیٚ ئەم ئەندازەیەی دارشتوە.**

زەڕە ناوەڕاستەکەی پیٚی دەوتریٚ (نواة) لە دوو شت پیٚك دیٚت یەکیان پیٚی دەوتریٚ (پڕۆتون) کە شوحنەکەی گەرمە ئەوی تریان پیٚی دەوتریٚت (نیوترۆن) کە شوحنەکەی لە نیٚوان گەرم و ساردە لە دەوری (نواة)، شتیٚکی تر هەیە پیٚی دەڵیٚن (ئەلیکترۆن) شوحنەیەکی ساردی هەیە.

ئەگەر هەر بەشیٚك سەد ملیۆن جار گەورە بکریٚت تاڵیٚك مووی لەشی مرۆڤ دەبیٚتە سەد مەتر بەلاٚم هیٚشتا زەڕەیەکی هایدرۆجینی بەقەد یەك سەنتیمی لیٚ دیٚ. زانایان دەڵیٚن: زەڕە وەکو کۆمەڵەی خۆرە، چۆن شویٚن کەوتووەکانی ڕۆژ بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕیٚنەوە، ئەلیکترۆنیش وا مەزەندە دەکریٚ کە (نواة) ڕۆژە نیوترۆن و پڕۆتۆن و ئەلیکترۆن بە دەوریدا دەسوڕیٚن، ڕۆژ چەند گەورەیە (نواة) چەند بچوکە، وای دابنیٚ ڕۆژ لەجیٚگەی (نواة)ـە ئەلیکترۆن پڕۆترۆن و نیوترۆن کۆمەڵەی خۆرن بە دوای ڕۆژدا دەسوڕیٚن.

ئەلیکترۆن کە توخمەکەی سادرە ژمارەی زەڕەی بە قەد پڕۆتۆنە زەڕەی هایدرۆجینی چونکە یەک پڕۆتۆنی تێدایە یەک ئەلیکترۆن بە دەوریدا دەسوڕێتەوە ئەمانە هەموویان زۆر خێرا بە دەوری (نواة) دا دەسوڕێنەوە. زەڕەی یۆرانیۆم 92 پڕۆتۆنی تێدایە بەم پێیە ئەلیکترۆنەکانیش 92 دانەیە بە دەوری (نواة)دا دەسوڕێتەوە.

زەڕە بە چەند هێزێک بەڕێوە دەچێت یەکیان هێزی ڕاکێشەرە زەڕە بەیەکەوە بەند دەکات.

دووەم هێزی لاوازە کارەکەی لەسنوری نەواتدایە. سێیەم هێزێکە پێی دەڵێن هێزی کارۆموگناتیسی ئەم هێزە بە ملیۆن جار لە هێزی (الجاذبیة) بەهێزترە.

چوارەمیان هێزی نەووەیە کە هەزار جار لە هێزی موغناتیسی بە تینترە کە پڕۆتۆن و نیوترۆن بەیەکەوە دەتەنهاتێ وە هەم خولانەوەیان ڕێک دەخات. قونبلەی زەڕی ییێک هاتووە لە پێکهاتەی پڕ لە پڕۆترون و نیوترۆن و ئەلیکترۆن کە پێی دەوترێ قونبلەی هایدرۆجینی. بە یۆرانیۆم تێر دەکرێت. تا ئێستاش قونبلەی هایدرۆجین لە ژێر چاودێری دایە بۆ پێشکەوتن و دۆزینەوەی ماددەکانی ترو نهێنییەکانی کە پێی دەوترێ (طوارکس) .

(ماکس بلاک): زانای فیزیایی ئەڵمانییە دەڵێت: زانستی سروشت لەگەڵ ئاین بەیەکەوە لە شەڕدان بەرامبەر بێ بڕواکان.

زانایە بەرزەکانی فیزیاو کیمیا و فەلەک و بایەلۆجی زانستەکەیان بڕوا بوون بە ئایینی پێ بەخشیون، چونکە دڵنیان ئەوەی لە سروشت دابێ سیستەمێک بەم شێوەیە لە خۆوە نییە دروست کەرێکی هەیە، چونکە زاناکان دەڵێن ئێمە دەیدۆزینەوەو دروستی ناکەین.

ناوی چەند زانایەک:

1-ئەنیشتایین: زانای بەرزی ئەڵمانی لەڕێژە ئەڵێت: "بڕوا بوون بە خوا کە ئەم کەونەی هێناوەتە دی گەورەترین هێزە پاڵ بە مرۆڤەوە دەنێ بۆ کۆشش و پێشکەش کردنی زانست و زانیاری".

2-زانای ئینگلیز (ئەدیسۆن) کە کارەبای دۆزیەوە دەڵێت: "من سەرم سوڕماوە خوای گەورە ئەم هەموو شتەی پێشکەش بە دروست کراوی خۆی کردووە".

3-زانای فیزیا (اسحاق نیوتن) کە یاسای (الجاذبیة)ی دۆزیەوە ئەڵێت: "گیانلەبەران گەردیلەی لەوەرگای نیشان نەدەی ناتوانی خۆی بیدۆزێتەوە ئەم کائیناتەی لەسەر زەوی یە بەم شێوە جوانەی کە لەسەریەتی ئایا نابێتە شایەد لەسەر بوونی خوا"؟.

4-ماکس بلاک: زانای فیزیایی بەناوبانگ دەڵێت: "ئایین و زانستی سروشت لە جەنگدان بەربەرەکانی ئەکەن لەگەڵ کوفرو بێ بڕوایان".

بە كورتی لێدوان لەسەر هەسارەو ئەستێرە

ئەگەر بە شەوێكی ساف و بێ گەرد لەدەرەوە لەسەر پشت پاڵ كەویت سەیری ئاسمان بكەیت ئەم گەردونە تێكرای هەسارەو ئەستێرەیە، زانایان دەڵێن ژمارەیان لە ژمارەی دانەی لمی دەریاكان زیاترە بەڵام ئەستێرە لەبەر دووریەكەی بچوكتر دێتە بەر چاو، نزیكترین هەسارە لە زەوی مانگە كە بەدەوری زەویدا دەسوڕێتەوە بە 29 ڕۆژو هەشت سعات سوڕێك تەواو دەكات، مانگ 240 هەزار میل لە زەوی دوورە، خوای گەورە نیزامێكی زۆر جوانی بۆ مانگ داناوە تا سوود بەخش بێت بۆ ژیانی سەر زەمین، ئەم نیزامە لە دووری و نزیكی قەبارەی گەورەیی و بچوكی ئەگەر مانگ لەم ژمارەی بۆی دانراوە نزیكتر بوایە ئاوی دەریاكان بۆ سەر وشكانی و چیاكان بەرزدەبویەوە، خۆ ئەگەر دووربایە زەوی بۆ ناخی خۆی كێشی دەكرد، ئەگەر مانگ و زەمین لە ئاستی ئێستا دوورتر بایە هەڵكشان و داكشانی ئاو نەدەبوو، مرۆڤ بێبەش دەبوو لەم سوودەی كەلەمانگ وەریدەگرین، ئەم دوو هەسارەیە واتە زەمین و مانگ بە شێوازێكی یاسایی دروست بووە بۆ سوود وەرگرتن.

ڕۆژ یەك ملیۆن و 250000 هەزار جاران لە زەوی گەورەترە پارچەیەكە لە ئاگر لە هەر چركەیەك هەزار تەقینەوەی تێدایە وەك قونبلەی هایدرۆجینی ئەمە لە دروست بونیەوە ئەم گەرمی و ڕوناكیە بەردەوامە بە (10) بۆ (18) ملیار ساڵە زانایانی گەردونی دەڵێن هێشتا ڕۆژ بەبەراورد بەم ژمارەیە گەرمە، ئەگەر پلەی گەرمی ڕۆژ لەبەرچاو بگری زانایان دەڵێن گەرمییەكەی بەم جۆرەیە ئەگەر چیایەكی بەفرین كە پانیەكەی (30) كیلۆمەتر بێت بەرزیەكەی (150) ملیۆن كیلۆمەتر بێت بە یەك چركە دەیتوێنێتەوە، بەڵام ئەمەش بزانە ئەم گەرمیە بە بەراورد بە گەرمی هەندێ ئەستێرەی تر زۆر كەمە بەتایبەتی لەچاو ئەستێرەی (**الشعرى اليمانية**) زانایان دەڵێن (26) جار زیاترە لە ڕۆژی ئێمە.

مانگ و زەمین لەگەڵ هەشت هەسارەی تر بە دەوری خۆردا دەسوڕێنەوە هەر یەكە بە چەق و دوری خۆی لە ڕۆژەوە:

1-عەتارد دووری (26) ملیۆن میلە لە ڕۆژ.

2-زوهرە دووری (67) ملیۆن میلە.

3-مەریخ دووری (143)ملیۆن میلە.

4-موشتەری دووری (482) ملیۆن میلە.

5-زوحەل دووری (887) ملیۆن میلە.

6-**ئۆرانۆس دووری** (1782) **ملیۆن میلە**.

7-**نبتۆن دووری** (2790) **ملیۆن میلە**.

8-**بلوتو دووری** (5880) **ملیون میلە**.

ڕۆژ بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە هەر خولانەوەیەك (26) **ڕۆژ دەخایەنێ، ئەم هەشت ئەستێرەش بە دەوری خۆیاندا و بە دەوری ڕۆژدا دەسوڕێنەوە، کە پێیان دەوترێت ڕۆژو هاوڕێکانی یاخود کۆمەڵەی خۆر، کۆمەڵەی خۆر تیرەی** (12) **هەزار ملیۆن کیلۆمەتر فەزای داگیر کردووە هەموویان کە دەکاتە ڕۆژو کۆمەڵەکەی بە دەوری کۆمەڵێك ئەستێرەدا دەخولێنەوە بە خێرایی** 700 **هەزار کیلۆمەتر لە کاتژمێرێکدا هەر خولانەوەیەك** (200) **ملیۆن ساڵ دەخایەنێ، کە تەخمین کراوە هەندێکیان لە ڕۆژ گەورەترن نێوانیان لە یەکتر زۆر دوورە بە ساڵی تیشکی مەزەندە دەکرێ**.

تیشك لەیەك چرکە (1286) **کیلۆمەتر دەبڕێ، درێژی تیرەی** (**قطر**)**ـی مەجەڕەی** (**درب التبانة**) **ڕێگای کاکێشان بە سەد هەزار ساڵی تیشکی مەزەندە کراوە**.

لە ئەستێرەکانی مەجەڕەدا حەوت ئەستێرە لە ئێمە بە نزیك دادەنرێت ئەستێرەیەك لەم حەوت ئەستێرە پێی دەوترێ (**فاقنطرس**) **دووری لە ئێمە** (44) **هەزار بە ساڵی تیشکی لێمانەوە دوورە**.

زانایانی گەردون دەڵێن: ئەگەر بە صاروخێك بڕۆی خێرایی یەکەی لە سەعاتێکدا دووسەد هەزار کیلۆمەتر بێت بە (15) **هەزار ساڵ ناگەینە ئەم ئەستێرەیە، کەچی ئەم ساروخە دەوری زەوی دەبڕێت بە هەشت دەقیقە سوڕانەوەی خۆی لە دەوری زەوی دەکات، ئەستێرەکانی ناو ئەم مەجەرانە زۆر لەیەك دوورن هەر لە ناو مەجەڕەکان ئەستێرە هەیە دووریان لە یەکتر بە چوار ساڵ بە ساڵی تیشکی لەیەکتر دوورن نێوانی ئەم ئەستێرانە پڕە لەغازی هایدرۆجین**[1].

نزیکترین مەجەڕە لە مەجەڕەی ئێمە پێی دەڵێن (**الاندرومیکا**) **بە عەرەبی پێی دەڵێن** (**المرآة المتسلسلة**) **یان پێی دەڵێن:** (**السدیم**) **دووریەکەی دوو ملیۆن ساڵی تیشکی یە، ئەم مەجەڕەیە پڕە لە ئەستێرە زۆر لە مەجەڕەی ئێمە گەورەترە نزیکەی** (300) **هەزار ملیون ئەستێرەی تێدایە لەو ئەستێرانە هەیە تیرەکەی** (29) **ملیۆن کیلۆمەترە ئەم جۆرە ئەستێرانە جێگای** 30 **ملیۆن ڕۆژی تێدا دەبێتەوە. ئەستێرەی** (**النسر الطائر**) 14 **ملیۆن ساڵی تیشکی لە ئێمەوە دوورە. ئەستێرەی** (**سماك الرماح**) (50) **ملیۆن ساڵی تیشکی لە ئێمەوە دوورە، دووری هەندێکیان** (800) **تا** (1000) **ملیۆن ساڵی تیشکی لە ئێمەوە دوورە ڕووناکی**

---

(1) بة قةلَةمي نظام الدين عبدالمجيد ماموستا لة كوليجي علومي ئيسلامي: بغداد.

هەندێکیان (16) هەزار ملیۆن ساڵی تیشکی تیشکیان دەگاتە زەوی، هێشتا بە تەواوی ئاسمان ڕوون نەبوویتەوە کە چی تیایە سنووری فەزا نە بە قەڵەم نە بە دەم تەخمین دەکرێ تا ئێستاش لە فراوان بووندایە. ﴿وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَـٰهَا بِأَيْيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ٤٧﴾ الذاريات.

(خُنَّس) – (كُنَّس)

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرمووێت: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِٱلْخُنَّسِ (١٥) ٱلْجَوَارِ ٱلْكُنَّسِ (١٦)﴾ التكوير:5 1-١٦. **ئایا ئەزانی ﴿خُنَّس﴾ چییە؟ ﴿كُنَّس﴾ زانایان دەفەرموون پێنج ئەستێرەن (عطارد- الزهرة- المريخ – المشتري- زوحقل) ئەمانە تێکرایان لە کۆمەڵەی ڕۆژن لەگەڵ ڕۆژیش سوڕانەوەی خۆیان دەکەن دیار دەکەون و ون دەبن دوور دەکەونەوە و نزیك دەبنەوە. بۆ ئەم پێنج ئەستێرەیە وشەی (الجاريات) بەکارهاتووە نەك (السابحات) چونکە ئەم پێنج ئەستێرەیە لە فەلەکی ڕۆژ بزر دەبن و بە دیار دەکەون لەگەڵ فەلەکی کۆمەڵەی خۆر سوڕانەوەی خۆیان دەکەن.**

وشەی (خُنَّس) ون بوو، دیار دەکەوێ و ون دەبێ.

(كُنَّس): کۆیەکەی (أکناس)ە واتە ئەم جۆرە ئەستێرەیە پاك کەرەوەیە.

(عبدالرحمن عصافی) لە کتێبی ڕاستییەکانی زانستی سەردەم ناونیشانێکی نوسیوە بە ناوی: (عالم الدَّم) زانستی خوێن، دەڵێت: ئەم ئایەتە کە خوای گەورە سوێندی پێ خوارد لەسورەتی (التكوير5 1-١٦) لە چەند خاڵێك شی دەکەینەوە:

1-خوێنی مرۆڤ لە ناو تۆڕەکانی لەشی مرۆڤ کار دەکەن، دوو جۆرە خرۆکەی هەیە خرۆکەی سپی و خرۆکەی سوور، خرۆکەی سپی بەرگری لەشی مرۆڤ بەهێز دەکات بزر دەبێ و دیار دەکەوێت.

ئەم زانایەی کە بە زانستی خوێن ئاگادارە وردبینی کردووە ئەگەر کارەساتێك بەسەر لەشی مرۆڤدا هات وەك هێزێکی سەربازی خرۆکەی سپی ژمارەی زیاد دەکات بەربەرەکانی ئەم شتە نامۆیە دەکات کە لە لەشی مرۆڤ هەیە و هەڵدەستێ بە کوشتنی ئەم بەکتریایە یان ئەم ڤایرۆسە، واتە هێزێکی سەربازییە لەناوخوێن پێی دەوترێ (الخلايا اللاقمة) macrophages **کاری ئەم جۆرە پاك کردنەوەی خوێنە لەم شتە نامۆیانەی کە بە هێزی خرۆکەی سپی کوژراون**[(1)].

---

(1) التفسير العلمي والاشارات العلمية8 5.

2- جۆری دووەم خرۆکەی سوورە ئەم جۆرە پاك کەرەوەیە کاتێ خرۆکەی سپی مەوادی نامۆ دەکوژێ وەك دووەم ئۆکسیدی کاربۆن، (دووەم ئۆکسیدی مونغەنیز) پاك کردنەوەی ئەم شتە نامۆیانە بە کارلیك کردنی مەوادە کیمیایی یەکانی لەشی مرۆڤ کار دەکەن شتە پیسەکان و بەجێماوەکان پاك دەکاتەوە وەك ماددە ژەهراویەکانی ناو خوێن.
3-بۆچوونی دووەم لە لایەن زانایانی گەردونی ئەم ئەستێرانەی کە زۆر گەورەن لە بابەت تیشك و قەبارە گەورە دەبن و بچوك دەبنەوە، کەم دەبن و زۆر دەبن، دەگەڕێن دەوران دەکەن دوور دەکەونەوە و نزیك دەبن، ئەمانە لە هەردوو جۆر (الخُنَّس- الكُنَّس) . (کُنَّس) هەڵدەستی بە پاك کردنەوەی ئەم تۆزو غوبارانەی کە لە هەسارەو ئەستێرە دەتەقێتەوە (الخُنَّس- الكُنَّس) پاکیان دەکاتەوە، لێرەدا لەزانستی خوێن (علم الدَّم) بۆ لەشی مرۆڤ هەمان کردار بەدی دەکرێ[(1)].

(الشّهب والنیازك)

(**الشّهب والنیازك**) چین و زانستی سەردەم دەربارەیان، خاوەنی پەرتوکی پیرۆز دەفەرموێت:
﴿إِنَّا زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِزِينَةٍ ٱلْكَوَاكِبِ (٦)وَحِفْظًا مِّن كُلِّ شَيْطَٰنٍ مَّارِدٍ (٧) لَّا يَسَّمَّعُونَ إِلَى ٱلْمَلَإِ ٱلْأَعْلَىٰ وَيُقْذَفُونَ مِن كُلِّ جَانِبٍ (٨)دُحُورًاۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ (٩)إِلَّا مَنْ خَطِفَ ٱلْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُۥ شِهَابٌ ثَاقِبٌ﴾ (١٠) الصافات.
وَلَقَدْ زَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَجَعَلْنَٰهَا رُجُومًا لِّلشَّيَٰطِينِۖ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ ٱلسَّعِيرِ (٥)الملك. هێرشی (**الشّهب والنیازك**) خاڵێکی تیشکدارن لە ئاسمانەوە وردە پرپشکەکانی وەك پریشکە ئاگرێك دەڕوات و نامێنێ. ((شهب) کۆیە (شهاب) تاکە) کە لەشەودا بۆ سەر زەوی دێت بڵێسەیەکە لە ئاگر لە مانای ئایەتەکە ئێمە ئاسمانمان ڕازاندۆتەوە بە جوانی ئەستێرەکان و ڕاوەستانی بەرامبەر ئەم ئیبلیسەی کە ئازاری دۆزەخی لەسەرە دەیهاوێژێ بەرامبەر ئەمانەی کە تاوانبارن یا شەیتان یا ئەمانەی هاوڕێی ئەمن کە گوێ دەگرن لە ئاسمان.
فەزا پڕە لە (شهب) لە هەر خولەکێك بە هەزاران ملیۆن لە پریشکی (شهب) دەکەوێتە سەر زەوی کێشەکەی بە قەد یەك (ملغم) ـە بە چاو نابینرێ ئەگەر بە زەڕەبین نەبێت، ئەم وردە ئاگرانە دەبنە هەڵم بە یەکگرتنی لە هەوادا هەر ڕۆژێك زیاتر لە (2500) دوو هەزارو پێنج سەد (کغم) دەکەونە سەر زەوی.

---

(1) بحث للدكتور زغلول النجار.

زانستی سەردەم دەڵێت هەسارەیەك لە نێوان مەریخ و موشتەری هەیە كاتی خۆی تەقیوەتەوە پارچەكانی ئەم هەسارەیە دەیەوێ لە فەزادا بجوڵێ تووشی یەكێك لە كۆمەڵەی خۆر دەبێت سەرچاوەی ئەم وردە شهوبانەیە هەر لەگەڵ ئەمانە جۆرێكی تر لەسەر شێوەی (**المزنيات**) ماددەیەكی بەفریە واتە ئاویە زۆر بەرزە هەندێك ساڵ نزیكی زەوی دەبێتەوە بەم جۆرە ئەستێرەیە دەوترێ (**المزنيات**). هەموو دە ساڵێك دەردەكەوێ وەك (**مثنى**) هالی هەموو (76) ساڵ خۆی نیشان دەدات لە ساڵی (1943) ز خۆی نیشانی زەوی داوە[تر].

(بـــــا) و جۆرەكانی

خاوەنی پەڕتوكی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَـٰحَ لَوَٰقِحَ﴾ (٢٢) الحجر. **تیشكی ڕۆژ** لە ئاوی دەریاكان دەدات دوایی دەبێتە هۆی گەرمی ئاو بە شێوەی هەڵم دەڕواتە ئاسمان تا دەگاتە تەبەقەیەكی زۆر سارد، هەڵمەكە خۆی گەرمە بەهۆی ساردی شێوەی دەبێتە دڵۆپ كە زۆر چڕ بوو شێوەكەی دەگۆڕێ بۆ هەور، لە بەرزایی ئاسمان بە گۆڕانی هەندێك دیاردە وەك پلەی شێ پاڵە پەستۆی لەگەڵ لێك بوونەوە توخمەیەكی گەرم دروست دەبێت لەگەڵ توخمەیەكی سارد لەو گەرم و ساردیە وزەیەكی كارەبا دروست دەبێت بەهۆی با دەیانەوێ خۆیان بەتاڵ بكەن، ئەم دوو گۆڕانكاریە ساردو گەرم لەو خۆ بەتاڵ كردنە بروسكەو دەنگێك پەیدا دەبێت دوایی پەرشی دەكات بۆ ئەم ناوچانەی وشكانییە بە شێوەی باران دەبارێت.

بە شێوەیەكی تر هەر ئەم بایە پیتاندن دروست دەكات بە هۆی ئەم تۆزو غوبارەی كە هەڵی گرتووە، نەك هەر بۆ هەور بەڵكو بەهۆی با هەموو دارو درەخت و میوەیەك بەهۆی با دەپیتێ لە گوڵێك بۆ گوڵێكی تر.

گفتوگۆی (فاروق الباز) لەگەڵ (شێخی زیندانی): ئەم وتەیەی (فاروق الباز) "هەور بەهۆی ئەم دەنكە تۆزو غوبارەی كە هەڵی گرتووە یان ئەم دوایماوەی شهب و نیازك بەجێماوە بەم پیتاندنە باران پەیدا دەبێت و دێتە خواری"[یر].

Ḧ6 1G5 9 T K] : X Σ i ±(1)H \ ®: X Γ Д ،

(2) الإشارات العلمية.

ڕەشـــــــــــەبا (الحسوم)

﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا۟ بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ (٦)سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى ٱلْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ (٧)فَهَلْ تَرَىٰ لَهُم مِّنۢ بَاقِيَةٍ﴾ (٨) الحاقه. **ئەم ڕەشە بایەی کە ئێستا باسی دەکەین پشت بە ڕاڤەی قورئانی پیرۆز ئەمە بەسەر نەتەوەیەکی ستەمکار هەڵی کردووە، دانیشتوانی ئەم شارە بە حەوت شەو هەشت ڕۆژان لەناوچووینە بەهۆی ڕەشەبایەکی زۆر توندو تیژ، نەتەوەیەکی بەهێزو بە توانا بووینە خانوویان لە بەردی چیاو چۆڵ تاشیوە کۆڵەگەی گەورە گەورەیان چەسپاندووە، لەبەر بەهێزی و توانایان زیادەڕەوویان کردووە بەرامبەر خوا، خوای گەورەش غەزەبی لێگرتن بەوشەی (ریح) بەکارهاتووە بە تاک مانای غەزەبە، ئەم بایە بە خانوو شارو کشت و کاڵ و تێکڕایی تێکشکاندن و خستنیە ژێر لم، ئەگەر ئەم وشەیە بە تاک بێت لەبۆ غەزەبە، دڵتەنگییە (ريحٌ عقيمٌ) بەلام بە کۆ وەك (رياح) بۆ خۆشییە.** ﴿وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ﴾ (٢٢) الحجر. **بەکۆ بۆ پیتاندنی دارو درەختە بزانین زانستی سەردەم لەم بارەیەوە چیمان پێ دەڵێت:**

د. (جمال الدين الفندي) دەڵێت: "ئەم جۆرە بایە کە ئێمە پێی دەڵێین ڕەشەبا بایەکی بەهێزو تۆزاویە لەناوچەکانی ڕۆژهەلاتی ناوین لە هاوینا هەڵدەستێ، بایەکی وشکە، پلەی گەرمییەکەی لە (48٪)ـە واتە: زۆر گەرمە، لەگەڵ ئەم گەرمییە شێی لە 2٪ زۆر وشکە، هەڵکردنی دەبێتە هۆی وشکبوونی سەوزایی و کەم بوونی ئاو لە کانی و کانیاوەکان جۆگەو ڕووبارەکان، بەهۆی هەڵکردنی ئەم بایە مرۆڤ و بونەوەر لە هاوینا کزو مەلول دەبن لە دێر زەمانەوە هۆکار بووە بۆ وەستانی کارو کاسبی لە هاوینا و لەو کاتانەی کاری مەڕداری و کشت و کاڵ و دروێنە لە ئاستێکی سەرەتایی بووە ئەم بایە قەدەغەی کارو کاسبی دەکرد".

گەردەلوول و ئاگر

لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت: ﴿أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ لَهُ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَأَصَابَهُ ٱلْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَآءُ فَأَصَابَهَآ إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَٱحْتَرَقَتْ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾ ٢٦٦ **البقره.**

عبدالكريم مدرس: لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە دەفەرموێت: "ئەی باوەڕداران پێتان خۆشە باخچەیەکی جوان پڕ لە میوەجاتتان هەبێت لە ناکاو گێژەڵوکەو گەردەلوول هەڵکاتە سەری و بیسوتێنێ و وشکی بکاتەوە، ئێوەش پیرن منداڵی وردتان هەیە، پێتان خۆشە دوای خۆتان منداڵەکانتان بکەونە سواڵ کردن لەبەر ئەم نەهامەتیەی کە توشتان دێت؟ ئەی بێ بڕوایان پێتان خۆشە هیچ کردەوەیەکی باش بە دوای خۆتان نەمێنێ"؟

مەلای گەورە: "ئەی موسڵمانان پێتان خۆشە ئەم باخچە جوانەی هەتانە لە هەموو میوەجات گەردەلوولێکی ئاگر بێ هەڵکاو بیسوتێنێ، ئێوە پیرن مناڵتان لەدوا بەجێماوە پێتان خۆشە دوای ئێوە تووشی نەهامەتی بن وە برسی بن، نەخێر موسڵمانان سەجدەو ڕکوعەکەی خوا پەرستی وەك ئەم ڕەزو باغەیە گەردەلوول و ئاگر لێی دەدات بەهۆی کاری خراپتان وەك ستەم ڕیایی، ساختە چییتان ڕەنجتان بە خەسار دەڕوا".

ئێستا با کەمێك لەسەر ئەم گەردەلوولە بدوێین، گەردەلوول لە جیهان زۆر ڕووی داوە بۆتە هۆی وێرانکردنی ڕەز و باغ و سوتاندنی دەغڵ و دان وەك گەردەلوولی (اندرو) (اوبال) کە لە مەکسیك ڕوویداوە، گەردەلوولی (برنت) لە تەکساس ڕوویداوە، گەردەلوولی (هۆکۆ).

پێناسەی گەردەلوول: کۆلەگە بایەکی زۆر پڕە لە خۆڵ و خاشاك وەك کۆڵەگەیەکی زۆر گەورە لە زەوی بەری ئاسمان دەگرێ، ڕووبەرێکی زۆر داگیر دەکات، هەر لەگەڵ ئەم گەردەلوولە لە میانەی گەرمی و ساردی کارەباش دروست دەبێت چەند گوندو خەرمان و کشتوکاڵی سووتاندوە.

هەر لەسەر ڕاڤە چیەکان (ابن کثیر) دەڵێت: "کۆمەڵە بایەکی بەهێزی ئاگراوی هەڵدەکا واتە ئاگرێکی ژەهراویشی پێوەیە زیانبەخشە بۆە سەر زەوی".

لەم بارەوە زانستی سەردەم چۆن دەدوێ:

مێژووی هەڵکردنی گەردەلوول لە زۆر ناوچەی جیهان سەریهەڵداوە بۆتە هۆی هەڵکردن و وێرانکردنی باغ و کشتوکاڵی زۆر ناوچە هەتا بۆتە هۆی لەناوبردنی شارو دێهات و زیانی گیانیشی بەدوادا هاتوە، زانایانی زانستی سەردەم گەردەلوول دەکەنە دوو بەش:

لە توێژینەوەی گەردەلوول بەرگەی هەوایی NOAA) ئەم دوو بەشە یەکیان پێی دەوترێ (الأعاصیر القمعیة) مانای گەردەلوولی وێرانکەر، دووەمیان گەردەلوولی مەداری.

بەرگەی هەوایی (NOAA) و جۆرەکانی:

أ-گەردەلوولی (أندرو) لە ساڵی (1992) بووە هۆی لەناوبردنی 15 کەس زیانەکەی زیاتر لە (25) ملیۆن دۆلار بووە.

ب-گەردەلوولی (ئۆپاڵ):(OPAL) وڵاتی مەکسیك ئەمە لە ساڵی (1999)ز ڕوویداوە بۆتە هۆی لەناوبردنی زیاتر لە (28) کەس، لەگەڵ زیانی ئابوری.

ج-گەردەلوولی (بونی) (Bonie): ئەمەش لە وڵاتی مەکسیك بووە لە ساڵی (1998)ز ڕویداوە.

د-گەردەلوولی (برت) (Bret): لە ساڵی (1999)ز ڕویداوە بووە هۆی وێرانکردنی کشتوکاڵێکی زۆر لە ویلایەتی (تکساس).

هـ-گەردەلوولی (دینس) لە ویلایەتی فلۆریدا لە (29) ی أغستس لە (1999)ز بایەکی ئەمەندە بەهێز بووە بە خێرایی 145 کیلۆمەتر لە کاتژمێریك هەروەها لە (کارۆلینا) گەردەلوول بووە تێکدانی خانوو دارو درەخت و وەرگەرانی ئۆتۆمۆبیل و پەنجەرەی نەهێشت.

گەردەلوولی (هوجو) (itogo) زۆر بەهێز بووە تێکرای گەردەلوولەکان ئاگری سوتێنەریان لەگەڵدابووە.

جووڵە پێکردنی زەوی- خاك

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ٥﴾ **الحج.**

ئایا خاك بە چی جووڵە دەکات؟ئەی نابینی ئەم زەوی یە وشك و مردووەی ئەگەر ئاومان باراندە سەر خاکەکە جووڵە دەکات و چی جۆرە تۆیەکی تێدابێ دەڕوێ، بە جوان و ڕازاوەیی ئەم گوڵ و گوڵزارەی کە دێتە بەر چاو بە زانستی سەردەم.

لە کۆنگرەیەکی جیهانی لە ئیسلام ئاباد کۆنگرەکە بەشی زانست بوو، بەئامادەبوونی پرۆفیسۆری بەشی کشتوکاڵ بە ناوی (قطب عامر قرعلي) خاك خۆی وشك و مردووە کاتێ ئاوی گەیشتێ جووڵەیەك دەکات وەك قورێکی ئیسفەنجی ئاو هەڵدەگرێ لەگەڵ ئەم ئاوە بروسکەیەك هەیە هێزێکی کارەبایی دروست دەبێت، خاك ئەم هێزە وەردەگرێ، دەنکە وردە خاکەکە لێك دەبێتەوە جووڵە دەکەن (اهتزّت) ئەم تۆیەی کە لە ناویەتی بەهۆی ئەم ئاوەی کە گەردیلەی خاکەکەی جووڵە پێ کردووە دەچێتە ناوئەم خاکە، ئەمەندە ئاو هەڵدەمژێ بە وێنەی ئیسفەنج ئەم شوحنە کارەبایی یەی کە باس کرا دەبێتە هۆی زۆر مژین و هەڵگرتنی ئاوێکی زۆر ئەگینا ئەم خاکە زوو بە زوو وشك دەبۆوە.

بارینی باران لەدەست مرۆڤ نییە

سالمی کوڕی عبدالله کە لە باوکیەوە بۆمانی گێڕاوەتەوە: پێنج دیاردە هەیە لە دەستی مرۆڤ نییە هیچ کەس زانستی پێ نییە تەنها خوای گەورە نەبێ.

بزانین ئەم پێنج شتە چین؟

1-﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٌۢ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌۢ ﴾ ٣٤ **لقمان. ئەم وتەیە قودسیە لەم پێنج شتە یەکیان بارانە (الغیث) بارانی تەنهاوود.**

ڕاستییەکی زانستی

ئەم بارانەی کە لە سروشتەوە لە هەڵمی ئاوی دەریاکان و چەند مەرجێك هەیە بۆ دروست بوونی (باران پلە یشێ – پاڵە پەستۆی هەڵمی ئاو – چڕی هەورەکە – پێکاندن بە بوونی با)، لە ساڵی (1970) کۆمپانیایەکی بازرگانانی ئەمریکی چەند پارەیەکیان لە جوتیاران وەرگرت بۆ باراندنی باران هەر کاتێك پێویست بوو تەنها هەورەکە هەبێت بەهۆی فڕۆکە بتوانن ماددەیەك بەسەر هەورەکە دابکەن وەك (نترات الفضة) دواتر شکستیان هێنا (1).

2- **هەوری کەڵەکە بوو**

وەك دەفەرموێت:﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَـٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَـٰرِ ﴾ (٤٣) **النور. دەفەرموێت: لەسەر یەك کەڵەکە دەبێ هۆگری یەکتر دەبن، لە بابەت مەرجەکانی باران بارین کە باسکرا ئەم گەرمیەی کە دروست دەبێت لەناو ئەم دەنکە تەرزەو ساردیەی کە فڕێی دەدات بە گەرم و بە سارد وزەیەکی کارەبایی دروست دەبێ مەرجە بۆ بارینی باران.**

هەندێك لەو مەرجانەی کە باسکرا بە زانیاری لەڕێگەی ڕادیوۆ تەلەفزیۆن بلاوی دەکرێنەوە دوای چەند کاتژمێرێك جار هەیە تێك دەچێت.

دکتۆر (فوت) ڕاستیەکانی زانستی: شێخی زندانی لەگەڵ دکتۆر (فوت) دانیشتنێکی ئەنجامداوە زانایەکی ڕوانگەی فەزائیە لە شاری (ئیسلام ئاباد) گفتوگۆیەکیان ئەنجام داوە لە بابەت باران بارین لەگەڵ چەند زانایەکی جیهانی.

شێخی زندانی وتی کەی باران دەبارێت؟ زانستی سەردەمی ئێستا توانای بارینی بارانی

(1) سالم کوڕي عبدالله.

هەیە؟ وتیان تا ئێستا هیچ کۆمپانیایەك بە زانستی سەردەم نەیتوانییە باران ببارێنێ بەڵام هەندێك مەرج هەیە لە دەنگ و باسەکان ڕادەگەیەنرێ ئەمەش بە جیهازی زۆر پێشکەوتوو ئەم مەرجانە زانراوە پێشبینی کراوە وەك پلەی گەرمی.

3- پاڵە پەستۆی هەوا:

پلەی شێی هەڵکردنی ئەم بایەی کە بارانی پێ دەبارێ ئەمەی ئێمەش بەهۆی دەنگ و باس دەریدەبڕین لەوانەیە پێك بچێ، چونکە فەزا هیچ حوکمێکی لەسەر نییە کەس ناتوانێ مسۆگەری بکات، لە کۆتایی بە کۆی دەنگی زانایانی ئەم دانیشتنە وتیان بارینی باران لە دەست کەس نییەو هیچ زانستێك نییە باران ببارێنێ دانیان بەوەدانا لە وتەی پێغەمبەر (ص) کە ڕاستە هەر لەسەر ئایەتی قورئانی بارینی باران لەوانەیە کە مرۆڤ توانای بەسەریدا نیە[1].

گفتوگۆی زندانی لەگەڵ پرۆفیسۆرێکی ئەمریکی

زندانی دەڵێت لەگەڵ پرۆفیسۆرێکی ئەمریکی دوام لەسەر ئاوو هەوای ئەمریکا بە بەشداری (75) مامۆستای کۆلێژی ئەمریکی ئەم دانیشتنە لە پەیمانگایەکی ئەمریکی بووە.

زیاتر لە 20 دکتۆر و 150 ئەندازیار گفتوگۆیان کردوە لە بارەی ئاوو هەوای ئەمریکا.

شێخ پرسی ئەی لە بارەی بارانەوە هیچ زانستێك هەیە بتوانێ بە ڕێگای زانستی بتوانێ باران ببارێنێ؟ هەموویان بە کۆی دەنگ وتیان نەخێر باران نە بەزانست نە بە هیچ کۆمپانیایەك نابارێندرێ، وتیان ئێمە مانگی دەستکردمان هەیە، جیهازی پێشکەوتووی سەردەمیمان هەیە، مەسەلەی ئاوو هەوامان زۆر بەهێزە، دەتوانین هەندێ مەرجی باران بارین بخەینە ڕوو، بەڵام مەسەلەی باران مەرجی زۆرە وەك: با، شێ، پاڵە پەستۆ، کارەبا، کە لەم وتانە بوونەوە، شێخ وتی: "کۆمپانیایەك پارەی لە جوتیاران وەرگرتووە بەو مەرجەی بارانیان بۆ ببارێنێ لە کاتی پێویست" هەموو زانایانی ئەم دانیشتنە وتیان بەڵێ ڕاستە هەندێك کۆمپانیا پارەیان وەرگرتووە لە جوتیاران بەڵام شکستیانهێنا وتیان باران بە جیهازی تەکنەلۆجیای سەردەم ناتوانێ باران ببارێنێ[2].

---

(1) لة نوسيني عبدالمجيد الزنداني.

(2) آيات الله في الآفاق للشيخ الزنداني.

دەریاو زەریاکان

لە قورئانی پیرۆز دەفەرمویت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا۟ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ﴾ (١٤)**النحل**.

لە راڤەی ئەم ئایەتە: مەلای گەورەی کۆیە لە تەفسیری کەلامی خوداوەند نوسیویەتی: مرۆڤی عەقڵمەندو تێگەیشتوو گەیشتە ئەم پلەیە دەریاو زەریاکان بخاتە ژێر دەستی خۆی بەهۆی سوود وەرگرتن لێیان لە خواردنی خۆش بۆ خۆ تێر کردن وتەندروستی باش نەك هەر ئەمە ئەبێ دەرهێنانی شتی بەنرخ و جوانکاری وەك (لؤلؤ- مرجان) بە رێگای سەرەکی بازرگانی جیهانی دەریا، زۆر جاریش دەریا و زەریاکان جێگای مەترسینە، شەپۆلەکانیان جێگای ترسە لە کاتی ئاسایی شەپۆلەکانیان (25) پێ بەرز دەبێتەوە، لە رۆژانی گەردەلوول و زریان شەپۆلە بەرزەکان زۆر بەرز دەبنەوە دەبنە هێزێکی وێرانکەر بۆ هاتوچۆی بازرگانان جار هەیە شەپۆلی دەریا بۆ 130 پێ بەرز دەبێتەوە لە ساڵی (1872) شەپۆلێکی بەهێزی لەسکۆتلەندە تەنی لە ژێرەوە خاپوور کرد کە کێشەکەی (700) تەن بووە، تاشە بەردی هەڵداوە قورسیەکەی 175 تەن بووە بۆ سەد پێ بەرزی کردۆتەوە.

لە ساڵی 1737 لە بەندەری (بابجوك) دەریا هەستا 300000 سێ سەد هەزار کەسی کوشت. 20 هەزار بەلەمی تێکشکاند.

مەلای گەورە لەبارەی موسڵمانان ئەڵێت شیعەکان تا ئێستاش بە یادی 1400 ساڵی لەوە پێش بە زنجیر خۆیان وێران کردووە، سوننەکان تا ئێستاس لە جیاتی زانست و پێشکەوتنی زانستی سەردەم دەچنە سەر چاك و پیران بۆ وەرگرتنی شیفا.

هەڵەیەکی گەورە: سەرەتا وا دەزانرا ئەم جوانکاریانە وەك (لؤلؤ- مرجان) هەر تەنها لە دەریا سوێرەکان دەست دەکەوێت!، دوای پشکنین بە زانست سەلمێنراوە کە لە دەریا شیرینەکانیش ئەم ماددانە هەن بۆ جوانکاری ئافرەتان زۆر بەنرخن وەك (ئەڵماس) (یاقوت) بەردی بە نرخ وەك بەردی (توباز) (زرکون) ئەمانەش لە شێوەی ئەڵماسن جوانکاری (لؤلؤ) لە دەریا شیرینەکانیش دەست دەکەوێت وەك (ئنگلتەرە- سکۆتلەندە – ویلز- سلوفینیا). ئەڵماس لە دەریایەکان دەست دەکەوێت. یاقوت لە رووبارە گەورەکان دەست دەکەوێت. وەك لە (موجوك- بۆرما- سیام- لە هیندستان و سریلانکا).

5- تۆباز لە ژێر دەریاکانی (بەرازیل – اورال- سیبریالەگەڵ هەندێ بەردی بە نرخ)[تر].

Η Φ ª Ο Χ Þ 1Ε Υ θ Χ Γ

پەردەی نێوان دەریاکان

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾ (٥٣) **الفرقان.**

﴿أَمَّن جَعَلَ ٱلْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَٰلَهَآ أَنْهَٰرًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَٰسِىَ وَجَعَلَ بَيْنَ ٱلْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ۗ أَءِلَٰهٌ مَّعَ ٱللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (٦١)**النمل.**

﴿مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ (١٩)بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾ (٢٠)**الرحمن.**

فرات: شیرین

أجاج: سوێر

[1]**لە ڕاڤەی ئەم ئایەتانە دوو دەریا یەکیان ئاوی سوێرە یەکیان شیرین وەك هەندێك دەریاو زەریاکان لە قەتەڕ و یەمەن دەریای فارسی و دەریای چین و هند و ڕۆم، دەریای (خزر) ئەم دەریایانە شە پۆلیان بەهێزە لە زستان و هاوین بەهۆی باوە وشەی (مرج) واتە تێکەڵ بوون هاتووچۆکردن.**

لێرەدا دوو وشە هەیە (برزخ- حاجز) لە سورەتی (فرقان) ئایەتی 53 بزانین جیاوازی وشەی (حاجز - برزخ) هەروەها وشەی (حجراً - محجوراً). چی یە؟

مانای ئەم دوو وشەیە دووركەوتنەوە لە نێوان دوو ئاوە لە دەریاو زەریا یاخود لە دوو ڕوبار وەك دوور كەوتنەوە و نزیك بونەوە، كە دەفەرموێت:

﴿وَهُوَ ٱلَّذِى مَرَجَ ٱلْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا﴾ ٥٣ **الفرقان. دوو ئاو یان دوو دەریا یان وەك دوو ڕوبار لە وشەی (مصب) هەردووك بەیەكتر دەگەن لە نێوان ئاوی شیرین و ئاوی سوێر پەردەیەك لە نێوانیانە كە تێكەڵ بەیەكتر نابن لێك دوور دەكەونەوە.**

وشەی (حاجز) وەك پەردەیەك لە نێوان دوو دەریا بێ پەردەیەكی وەك گرد یان چیا وشەی (برزخ) ئەمە جیاوازە تێكەڵ نەبوونی وەك شیرین و سوێر یان سارد و گەرم بە هۆی چڕیەكەی، ئەمەش لەبەر چەند هۆیەكە چڕی ساردو گەرم بە كورتی لەو وەرگێرانە جیاوازی هەیە لە نێوان وشەكان وەك (حاجز) (برزخ) (حجرا محجورا)[2].

---

(1) مختصر ابن كثير.

(2) دينكم دين الحق: للشيخ عبدالمجيد الزنداني 8 4.

زانستی سەردەم لەسەر ئەم بابەتە

1-زانای دەریاوان لە چەرخی بیستەم بە دواوە زانرا بە تەواوی کە دەریا سوێرەکان تێکەڵ بە دەریا شیرینەکان نابن، ئەمەش بە تاقیگە سەلمێنراوە، زۆر سیفەتی جیاواز هەیە لە نێوانیان، وەك ڕێژەی چڕیەکەی بەهۆی ئەم خوێیەی کە ئاوەکەی قورس کردووە بەهۆی پڕبونی خانە بۆشەکانی ناو ئاوەکە، ئاوی شیرینەکە سووکترە تێکەڵ بە یەکتری نابن.

2- پەردەی نێوان دەریا سوێر و زەریاکان بۆنمونە دەریای سپی گەرمە دەریالوشی ئەتلەسی ساردە. لە نێوان دەریای (سوور) و کەنداوی (عدن) زاناکانی دەریاوان هەستان بە تاقیکردنەوە بە پێوانەی ڕێژەی شیرینی و سوێری و پلەی گەرمی و چڕیەکەی بە تاقیگە.

أ-ئاوی ڕووبارەکان زۆر شیرینە.

ب-ئاوی دەریاکان سوێرە.

ج-ئاوی وەك دواوان کە دوو ڕوبار یان ڕووبارێك ودەریایەك دەگەنە یەکتر لەبەر هەڵکشان و داکشانیش (المد والجزر).

3-قورئانی پیرۆز (حجرا محجورا)ـی بەکارهێناوە بزانین ئەم دوو وشەیە چییە و مانای چییە؟ وشەی (حجر) ئەم ئاژەڵانەی لە ناو دەریان لەو تەسکایە دەژین کە خۆیان پێوە لکاندووە هەروەك ئەمە وایە کە دەرچونیان لێ قەدەغە کرابێت.

وشەی (محجور) ئەم ئاژەڵانەی کە لە دەرەوەی دوو ئاوەکە بن (المصب) نەتوانن بچنە ناوەوەی ئاوەکە.

هەر لەسەر ئەم وتو وێژە زندانی ئەم ئایەتانەی پێشووی نیشاندا بۆی شی کردنەوە کە بە قەدەغە کراوێك هەیە ناتوانیت هەردوو ئاو تێکەڵ بەیەکتر بێت.

وشەی (حاجزا) کەدیوارێك هەیە ئەمەش بۆتە قەدەغە کردنی تێکەڵ بوون، لە ئایەتی (حجرا محجورا) ئەمەیان لە تێکەڵ بوونی دوو ڕوبار یان دوو دەریا یا ڕووبارێك و دەریایەك بچینە ناو دەریایەك، وەك ئەم ئاژەڵانەی لە ناوەوەی ئاوە تێکەڵ بوونەکەیە ناتوانن دەرچن، ئەمانەی لە دەرەوەن ناتوانن بچنە ناو ئاوەکە زانای فەڕەنسی کە ساجی تەلەفزیۆنی دەریایە بزانە چی وت؟ وتی بۆمان ڕوون بۆوە کە لە نێوان سوێرو شیرین پەردە هەیە هەم لە نێوان ڕووبارو دەریاو زەریاکان واتە ئەم قورئانە وتەی بەندە هەمووی فەردەیەکی خوای گەورەیە کە (1400) ساڵ لەوەو پێش ڕوونی کردۆتەوە بەر لەوەی زانست بوونی هەبووبێ[(1)].

---

(1) أسس علم البحار2 39 9.

قوڵایی دەریاو زەریاکان

لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرموێت:﴿ أَوْ كَظُلُمَـٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ۚ ظُلُمَـٰتُۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ﴾(٤٠)**النور. لە راڤەی ئەم ئایەتە (عبدالکریم مدرس) دەفەرموێت: "کردەوەی بێ برواکان وەك دەریایەکی قوڵی تاریکە، شەپۆل لەسەر شەپۆل ئەگەر چوویە قوڵایی دەستی خۆت دەربێنی بەچاو نایبینی واتە دڵ و دەروونیان ئەمەندە تاریکە".**

شتێك داپۆشرێ بە چاو نەبینرێ. تاریکی شەو تاریکی ژێر شەپۆل رۆمانیەکان لە دێر زەمانەوە وای بۆ دەچن ماسی جۆری (مژۆك) کاریگەریان لەسەر دەریاکان هەیە وەك جادویەك لە سەدەی نۆزدەیەم و بیست دەریاوانەکان توانیان هەندێك شت بسەلمێنن. وەك لە راڤەی ئایەتەکە ئەم شەپۆلانەی ناوەو دەرەوە بۆتە تاریکییەکی دەریا لە ساڵی (1990)وێنەی دەریایان گرت بە سەفینەی فەزائی بە قوڵیی (100 تا 200) مەتر لە ژێر دەریا پەردەیەکی زۆر گەورە هەیە وەك هەورێکی چڕو پڕی ڕەش دڵنیا بوون کە ژێر دەریا زۆر تاریکە﴿ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ﴾(٤٠) النور **لە 10 مەتر زیاتر بچینە ژێر دەریا رەنگەکان نابینرێت. لە (20 م تا 30م) هیچ رەنگێك نابینرێ، گەر دەستت بە خوێن دابێ خوێنەکە نابینی. لێرەدا چەند پرسیارێك دێتە ئاراوە باشە کە ئەمەندە تاریکە ئەم بونەوەرو ئاژەڵانەی ژێر دەریا چۆن دەتوانن هاتوچۆ بکەن یان چۆن بژێوی ژیانی رۆژانەیان دابین بکەن؟ خۆ ئەگەر خواردنیش هەبێ چاو نایبینێ بەڵام ڕاستە خوای گەورە نە لە مرۆڤ نە لە بونەوەر بێ ئاگا نییە.**

بە گوێرەی لێکۆڵینەوەی زانایانی دەریایی هەستێکی کارەبایی لە لەشیانە دەتوانن رێڕەوی هاتوچۆو دۆزینەوەی خواردنی پێ بکەن وە لەگەڵ هەستی یەکترو بینینی چاو.

وەك خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ﴾ (١٤)**الملك. ئەی نازانی ئەمەی خۆی دروستی کردووە رێنمایی کردووە لە زەمین و دەریاو ئاسمانەکان چونکە خۆی زۆر بە ئاگادارە بە هەواڵی هەموو شتێك زانایە، وەك فەرمووی:** ﴿أَوْ كَظُلُمَـٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ۚ ظُلُمَـٰتُۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ﴾ (٤٠)**النور، ژێر دەریا و زەریاکان هیچ کاتێك راوەستاو نییە بەڵکو شەپۆل لەسەر شەپۆل بە تەلەسکۆبی سەردەم بە چاو بینراوە کە شەپۆل و شەپۆلەکانی لەسەر یەکن لەگەڵ تەم و مژێکی تاریکی ترسێنەرە**[1].

---

(1) البرهان العلمي 9 8.

گیانەوەرەکانی دەریا

دکتۆر (هدسون) دەڵێت: "سەیری ئەم جیهانە سەر سوڕهێنەرە بکە خوای گەورە چ هەستێکی بەو بونەوەرانەی ژێر دەریا داوە هەموو سەرقاڵن بەوەی کە خواردن پەیدا بکەن وە چاودێری خۆیان بکەن و خۆیان لەو دوژمنانە بپارێزن کە هەندێك هەندێکیان کردۆتە خواردنی ڕۆژانەی خۆیان واتێمەگەن ژمارەی ئاژەڵەکانی ژێر دەریا کەمن بەڵکو بە دوو هێندەی ئاژەڵەکانی وشکانینە تا ئێستاش لە زیاد بووندان.

بۆنمونە قرشی دەریا جۆرە بونەوەرێکی زۆر بچووکە کە ژمارەیان لە یەك میل[3] دەگاتە ملیۆن قرش. ماسی بچوکیش هەیە گەورەکان لەسەر ئەم ماسییە بچوکانە دەلەوەڕێن.

هەروەها (شێری ئاسا) لەناو دەریاکان هات و چۆیانە، جۆرێکی تر هەیە بە ناوی (دورکاڵ) کە درێژیەکەی دەگاتە (120) پێ. ئەمەندە دڕندەن پەلاماری کەشتییەکان دەدەن و تێکیان دەشکێنن لە شتە سەرسوڕهێنەرەکان ماسی نەرم و لیقە هەیە خۆراکی زۆر بونەوەرەکانی ناو دەریایە ئەم باڵندانەی لە ئاسمان دەفڕن ئەم باڵندانە هەر لە ئاسمان دەخەون لەسەر ئەم ماسیە نەرمانە دەژین کە باسی لێوە کراو ئەمانەی تۆڕی ماسی دادەنێنەوە لە هەر کاتژمێرێك ملیۆن ماسی ڕاودەکەن.

1-ئەمینیا

زیندەوەرێکی قەبارە وردە بچوکە لە زەلکاوەکان و دەریاکان دەژین بەچاو نابینرێ تەنها بە مایکرۆسکۆپ دەتوانی هەستی پێ بکەی زیندەوەرێکی نەرم و لیقە بە گوێرەی بارودۆخ پاڵ بە خۆیەوە دەنێ چەند زیادەیەکی لە لەش هەیە زیادەکانی وەك پێ وایە بۆ ڕۆیشتن بەو زیادانە دەڵێن قاچ. ئەگەر خواردنێکی بۆ خۆی بەدی کرد بە یەك یا دوو لەو زیادانەی کە هەیەتی دەیگرێ و ڕژێنێکی بەسەردا دەکات ئەمەی سوودی هەبوو هەرس دەکات و ئەمی تر فڕێ دەدات.

2-ئیسفەنج

ئەم ئاژەڵە تا ساڵی (1765) زاینی زاناکانی دەریایی بە ڕووەکیان ئەژمار دەکرد بەڵام زانای دەریاوانی (إلیس) لە میانەی پشکنینی بۆی دەرکەوت کە لە تەنیشتەکانی ئاو دەچێتە ناو لەشی، گومانێکی لا دروست بوو ئەمە ڕووەك نینە بەڵکو لە بەشی ئاژەڵە ئەم ئاوە لە تەنیشتەکانی دەچێتە لەشی لە بەشەکەی تری دەردەچێ.

ئەمە تا ساڵی (1852) زانایەکی تر بە ناوی (ڕۆبەرت گرانت) ئیسفەنجی خستە لیستی ئاژەڵ زۆر جۆریان هەیە لە قەبارەی بچوك و گەورە هەم زۆر ڕەنگیان هەیە (زەرد- سوور- پرتەقاڵ- سەوز). لە ژێر لەشی چەندین کونی بچوك هەیە لەسەرەوەی لەشی دەرچەیەك هەیە

که خواردن له کونه‌کان ده‌چێته ژووره‌وه له‌سه‌ره‌وه که و‌تمان ده‌ره‌چه‌یه‌ك هه‌یه دێته ده‌ره‌وه وه‌ك پاشه‌ڕۆی لێ ده‌رده‌چێ.

3-ئه‌ستێره‌ی ده‌ریا

ئه‌ستێره‌ی ده‌ریا گیانداری‌کی ئاوییه له شێوه‌ی ئه‌ستێره‌یه چوار تا پێنج لقی لێ بۆته‌وه چه‌ند جۆرێکن له ڕووی قه‌باره‌و ڕه‌نگیان له‌یه‌ك جیاوازن چه‌ند زیاده‌یه‌کی هه‌یه له ناوه‌ندی زیاد ده‌کات، شتێکی هه‌یه وه‌ك ده‌م وایه، له‌شی به‌چه‌ند مادده‌یه‌کی ڕه‌ق دا پۆشراوه به زیاده دڕکاویه‌کانی خۆی، خۆی خاوێن ده‌کاته‌وه به‌و پێیانه‌ی که به دڕکه‌که نوساوه هه‌ر شتێك که تووش ده‌بێت که گونجاوه بۆ خواردن خۆی پێوه هه‌ڵده‌واسێ توندی ده‌کات و ده‌یمژێ، ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ی ڕاوی ده‌کات زۆر به‌هێز بوو ماوه‌یه‌کی زۆر خۆی پێوه ماندوو ده‌کات تا به ته‌واوی ده‌یمژێ هه‌رسی ده‌کات و له پشته‌وه کونێکی تر هه‌یه پاشه‌ڕۆیه‌که‌ی لێ ده‌رده‌چێ.

ڤ4-ریمورا

ڕێمورا ناوی ماسییه‌کی سه‌رسوڕهێنه‌ره ده‌توانێ خۆی به هه‌موو شتێك بنوسێنی درێژی ڕێمورا (40سم) ـه ئه‌م ماسییه هه‌رچه‌ند له جه‌سته‌دا بچووکه به‌ڵام به‌ربه‌ره‌کانی قرشی ده‌ریایی ده‌کات و دوژمنێتی، ڕێمورا ده‌توانێ ته‌نهابه‌سه‌ر قرشی ده‌ریایی زاڵ ببێ له‌و کاتانه‌ی قرش ده‌یه‌وێ ڕاوی بکات یان ڕاوی ماسی تر بکات توانای ڕاوی ماسی ڕێمورای نییه، ڕێمورا ئه‌م قرشه ده‌کاته خۆراکی خۆی. بزانین چۆن خۆی ده‌خاته ژێر سکی پێوه‌ی ده‌نوسێ به‌ری نادات. وه‌ك ده‌ڵێن:(مصاعب قوم من قوم فوائد) ژیان و ناخۆشی نه‌ته‌وه‌یه‌ك له بۆ نه‌ته‌وه‌یه‌کی تر سوود به‌خشه.

5-ماسی سه‌له‌مون

ئه‌م جۆره ماسییه له ڕۆخه‌کانی ده‌ریای ئه‌تله‌نتی ده‌ریای هادی له نیوه‌ی جه‌مسه‌ری گۆی زه‌وی سه‌روو ده‌ژی (القطب الشمالي). ماسی سه‌له‌مون هه‌موو ساڵێك که کاتی گه‌را دانانی هات به هه‌زاران کیلۆمه‌تر له ناو ئاوی ده‌ریا ده‌ڕوات بۆ ناوچه گه‌رمه‌کان وه‌ك ڕووباره‌کان چونکه گه‌رمن تا بتوانن گه‌راکانیان له ئاوی گه‌رم دابنێن نه‌ك له نزیك جه‌مسه‌ره‌کان ئه‌مه‌ش له پێناوی بێچووه‌کانیانه خۆیان ده‌خه‌نه مه‌ترسی ئه‌م ڕێگایه دوور و درێژه ده‌بڕن به بڕینی هه‌زاران کیلۆمه‌تر دوای چه‌ند مانگێك ده‌گه‌ڕێنه‌وه ناو زه‌ریای ئه‌تله‌سی و هادی له جه‌مسه‌ری گۆی زه‌وی ئه‌م هات و چۆیه له‌به‌ر په‌روه‌رده‌ی بێچووه‌کانیانه قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِیٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَیۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ۝٥٠ .

6-ئەسپی دەریا

ماینی دەریایی ئاژەڵێکی زۆر سەیرە ئەم جۆرە ئاژەڵە ناوی نراوە ماینی دەریایی خۆی لە شێوەی ماسییە سەری وەك سەری ماین وایە كلكی وەك كلكی مارە، هەموو لەشی بە دڕك دا پۆشراوە ئەم جۆرە ئاژەڵە لە هاوینا دەردەكەوێ لە زستان بزر دەبێ، هیچ ئاژەڵێكی ئاوی نییە خۆی لێ بدات بەو دڕكە بەهێزەی جەستەی پێ دا پۆشراوە.

7-ماسی مانگا

ماسیەكی سەرسوڕهێنەرە بۆیە ناوی لێنراوە ماسی مانگا لە پشتی چاوی دوو قۆچی هەیەخۆی لە دوژمنەكانی پێ ڕزگار دەكات بەهۆی ئەم دوو قۆچە دەتوانێ بەربەرەكانی دوژمن بكات.

8-ماسی گەڵا

ئەم جۆرە ماسییە لەناو ڕووبارەكانی ئەمریكای خواروو دەژی، شێوەی ئەم ماسییە بە گەڵای دار دەچێ. وەك گەڵایەكی هەڵوەریو.

ئەم جۆرە ماسییە لە دوای ماسی بچوك دەگەڕێ كە بیكاتە خۆراكی خۆی ژیانی خۆی پێ دابین بكات، ماسییەكی زۆر جوان و سەرنج ڕاكێشە وای كردووە لە دوای بگەڕێن و بیگرن و بۆ جوانی و ڕاگرتنی.

9-ماسی سیپەلكی

ئەم جۆرە ماسییە پێی دەوترێت (**برمائي**) واتە: لە ناو ئاوو وشكانی توانای هەیە بژی، ئەمەش كە جیهازێكی هەیە وەك سیپەلكی ئاژەڵی وشكانییە، زۆربەی لە زۆنگاوەكانی خوارەوەی ئەفریقا بوونی هەیە، لەژێر ئاوی قوڵی زۆر گەورە خۆی دەشارێتەوە بەشەو سەر دەردەكات و هەناسە وەردەگرێ بەو جیهازەی كە وتمان وەك سیپەلك وایە.

لە وشكانی لە وەرزی هاوین چاڵێك لێدەدا لە ناو قوڕو لیتاوی ڕۆخی زۆنگاوەكان خۆی تێدا دەشارێتەوە هەناسە بەم جیهازە وەردەگرێ كە تا كاتەكانی هاوین تەنهابەسەر دەبات وە هاوین بەسەر دەچێ و باران دەبارێ ئینجا لە چاڵەكە دێتە دەرەوە وەك ماسی تر لە ناو هۆراوەكان دەگەڕێ و دەسوڕێ خواردنی مێش و مەگەز و گژوگیایە.

10-حوتی شین

ئاژەڵێکی سەرسوڕهێنەرە هاتوچۆ دەکات لە ڕۆخی دەریاکانی هەردوو ئەمریکای سەروو خواروو لە هەردوو وەرزی هاوین و زستان دوایی دەچێتە ڕۆخی دەریاکانی ئەفریقیا.

کێشی حوتی شینی بە بەچکەیی (2.5) دوو تەن و نیوە دوای ساڵێك دەبێتە (12) تەن درێژی دەبێتە (3) مەتر دایکەکەی کێشی (150) تەنە، درێژی (30) مەترە حوت ددانی زۆر ترسێنەرە ڕاوی پێ دەکات، حوت بە هەردوو گوێچکە هەناسە وەردەگرێ، دەتوانێ لە ژێر ئاویش بمێنێتەوە سەر دەردەهێنێ هەناسەیەکی قوڵ وەردەگرێ دوای ئەمە دەتوانێ یەك کاتژمێر لە ئاودا بمێنێتەوە. زاناکان دەڵێن: (موخی) حوت زۆر بچوکە هێندەی مۆخی کۆتریکە، حوت بوسلەیەکی لە پێش سەریتی کە توانای هەیە شوێن و جێگای خۆی بدۆزێتەوە ئەگەر زۆریش دوور کەوێتەوە.

11-حوتی عەنبەر

بەڕاستی ئاژەڵێکی سەرسوڕهێنەرە دەتوانین (500) پێنج سەد گاڵون زەیتی ساف لە سەری حوت دەربهێنین، هەر ماددەیەکی چەور لە حوتی عەنبەر دەربهێنرێ خۆشترین بۆنی هەیە بۆیە ناویان ناوە حوتی عەنبەر، ئەم بۆنە لە ڕژێنێك دەردەچێ و دەهێنرێتە دەرێ کە لە ڕیخۆڵەیەتی لەو ماسیانەیە کە قوتی دەدات.

فچیرۆك

یەك لە ڕاوچیەکانی ئەمریکا ڕاوی ئەم حوتەیان دەکرد ویستیان حوتێك لەو حوتانە ڕاو بکەن وا ڕێکەوت لە ساڵی (1891)ز دەوری حوتێکیان دا بەهۆی دوو کەشتی بچوك حوتەکە خۆی لە کەشتیەکەدا وەری گێڕا هەردوو ڕاوچیەکە کەوتنە دەریاوە حوتەکە یەکیانی قوت دا، کاتێ کە حوتەکەیان شەق کرد ئەم ڕاوچیە لە ناو سکی حوتەکە مابوو هەناسەی دەدا، ناوی پیاوەکە (جیمس باریلی) بوو، دوایی ئەم بەهۆش خۆی هاتەوە ئەم کارەساتەی گێڕاوەو وتی کە حوتەکە منی قوت دا کەوتمە ناو مغارەیەکی تاریك (والذي قدر فهدى) لە هۆش خۆم چووم لە ناو سکی حوتەکە، بۆ گەڕانەوەی ئەم تەنهابەسەرهاتە ڕاوچی دووەم لە ئاودا خنکا.

﴿وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِى ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَٰنَكَ إِنِّى كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ (٨٧)فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْغَمِّ ۚ وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِى ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ (٨٨)يـ ا ء.

ئەمە چیرۆکەکەیە:

بەر لەوەی یونس پێغەمبەر علیه السلام بزانێ کە نەتەوەکەی بڕوایی پێ دەهێنن یان نا ڕۆیشتە سەر دەریا و بەجێی هێشتن سواری بەلەمێك بوو، بەلەمەکە وەرگەڕا، حوتێك لەو

حوتەی باسمان کرد قوتی دا، زانی هەڵەی کردووەو پەلەی کردووە دەستی کردە پاڕانەوە لە ناو سکی حوتەکە بەم ئایەتە: وتی هاوار لە بۆتۆ ئەی ئەم خوایەی هەر تۆ هەی پاك و بێ گەردی بۆ تۆیە من ستەمکارم. خوای گەورە وەڵامی دایەوەو نزاکەی قبوڵ کرد و ڕزگاری کرد لەناو تاریکایی سکی حوت. خوای گەورە دەفەرموێت: گەر بە ڕاستی نزا بکەن ئەی بڕواداران ڕزگارتان دەکەم.

12-دۆلفین

کێ فێری دۆلفینی کرد فیتە لێ بدات لەکاتی تەنگانە؟ چۆن هاوڕێکانی زانیان ئەم فیتەیە بۆ بەهاناوە چوونە؟ کێ فێری دۆلفینی کرد لە دوای بوونی بێچووەکانی سەرئاویان بخات.

بەڕاستی خوای گەورە زانایە

دۆلفین ئاژەڵێکی دەریاییە وە هەم وشکانییە دۆلفین لەگەڵ هاوڕێکانی خۆی زۆر یەکگرتووە داوای یارمەتی دەکات لە کاتی تەنگانە واتە: ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتی یە.

لە سروشتەوە خوای گەورە فێری کردووە کە فیتەیەك لێ بدات لە کاتی تەنگانەدا دەنگی فیتەکەی زۆر گەورەیە کە تەنگاو بوو فیتەیەك لێدەدات چی هاوڕێی گوێی لێ بێت بەدوای هاوارەکەیەوە دەڕۆن وەلەگیانداره (**برمائي**)ـیە واتە: لە ئاوو وشکانی دەژی، دەتوانێ هەناسە بدات خۆی بێچووەکانی سەر ئاو دەخا بۆ هەناسە وەرگرتن.

ة13-قرشی پڵنگی

ئایا ناوی قرشی پڵینگیت بیستوە؟ بۆچی ئەم ناوەی لێ نراوە؟ ئایا بیستوتە هیچ ئاژەڵێك دوو منداڵدانی هەبێت؟ یا پڕوکاندنی هێلکەکانی لە ناو منداڵدانی بپروکێ؟ هەموو قرشێك هەر جارەو دوو بەچکە دەهێنێت.

بڤەترین و سامناکترینی ئاژەڵی دەریاییە دوو منداڵدانی هەیە هێلکەیەکی تێدایە پارێزگاری لە بەچکەکانی دەکات دێتە دەرەوە، ئەم هێلکانە لەناو منداڵدانی دەپروکێن، یەك لە دوای یەك دێنە دەرەوە.

14-کیسەڵی دەریایی

ژیانی ئەم ئاژەڵە لە دەریایەکانی هێلی ناوەندی دەژی کاتی وەرزی پیتاندنی دێتە وشکانی نزیکەی 5 پینج قوڵت بە نزیکەی (60سم) لێ دەدات هەر قوڵتەی چەند هێلکەیەکی تێ دەکات و دوای ئەوەی بە ڕمل دایدەپۆشێ جێی دەهێڵی خۆی دەڕواتە ناو ئاوی دەریا دوای ئەوەی هێلکەکانی پڕوکان یەکسەر دێنە دەرەوەو دەچنە ناو ئاو، بەڵام ئەم ئاژەڵە زۆر زیاد ناکات لەبەر ئەوەی ڕاوچییەکان لە دوای دەگەڕێن گۆشتێکی زۆر خۆشی هەیە، درێژی هەر کیسەڵێك دوو

مەتر دەبێت کێشەکەشی نزیکەی (500) کغم ـە.

چیاکان

چیا دوو جۆری هەیە:

1-چیای ئاگری: ئەم جۆرە چیایە لەو کاتە دروست بووە کە زەوی لە ڕۆژ بۆتەوە لەدوای لێك بوونەوە ڕەگی ئەم جۆرە چیایە چۆتە ناو سکی زەوی دوایی سارد بۆتەووە ڕەق بووە.

2-چیای (رسوبی) ئەم جۆرە چیایە بەهۆی بومەلەرزەو بورکان و لافاو دروست بووە کۆمەڵێك زەوی وشك لە ئاو دابڕاوە ئینجا بە درێژی تەمەنی ڕەق بووە.

وەك دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ نَجْعَلِ ٱلْأَرْضَ مِهَـٰدًا (٦) وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا﴾ (٧) النبأ.

1-لە تەفسیری (ابن كثير) دەفەرموێت: ئەی ئێمە چیاکانمان وەك مێخەك داکوتاوە زەویمان بۆ ئێوە کردۆتە لانکێك یان بێشکەیەکی حەوانەووە ژیان.

2-لە تەفسیری ئاسان (بورهان محمد أمين)دەفەرموێت: کێوەکانمان وەك مێخەك داکوتاوە تا زەوی نەجوڵێ بۆ ژیانی ئەم مرۆڤەو بونەوەرەی لەسەری دەژی یان وەك بێشکەیەکی منداڵی ساوای لەناو دەخەوی لە ترس و نەهامەتی دەپارێزرێ.

3- (عبدالكريم مدرس): چیاکانمان وەك ڕەشماڵ داکوتاوە بۆ حەوانەووە ژیانی ئەمانەی لەسەر ئەم زەمینە دەژین بە بێ دڵە ڕاوکێ.

(1) زانستی جیۆلۆجی سەردەم لەسەر ئەم بابەتە شێخی زندانی دەڵێت: ئەمەی من گفتو گۆم کردووە لەسەر بابەتی چیا کتلەیەکی زۆر بەرزە چەندی تۆ دەیبینی لەسەر زەوی زیاتر چۆتە ژێر زەوی بە قوڵی (50 بۆ 150) کیلۆمەتر واتە تەبەقەی یەکەم و دووەمی بڕیوە بۆ ڕاوەستانی زەوی یە بۆ مسۆگەرکردنی ژیانی ئەم مرۆڤەو بونەوەری لەسەریەتی.

چیاکان جووڵە دەکەن

وەك دەفەرموێت: ﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ (٨٨)﴾النمل. لە تەفسیری (ابن كثير): ئێمە وا تێدەگەین ئەم چیایانە وەستاون نەخێر بەڵکو سوڕانەوەیان وەك سوڕانەوەی ئەم زەوییە سوڕانەوەی خۆی دەکات.

ڕاستیەکانی زانستی

زانستی سەردەم دەری خستووە زەوی سورانەوەی خۆی دەکات گەر زەوی سوڕانەوەی خۆی بکات

(1) عصر الإيمان للشيخ الزنداني.

ئەمەی لەسەر زەوی یە دەسوڕێت.

زەوی سوڕانەوەی خۆی دەکات بە خێرایی (1669)کم لە کاتژمێرێك بە دەوری خۆی لە دەوری ڕۆژیش سوڕانەوەی خۆی دەکات بە (53624) کم لە کاتژمێرێکدا، بە دەوری ڕۆژ دیارە هەر کتلەیەك پارچەیەکی لە زەوی لەگەڵ ئەم دەسوڕێ، زاناکان لێکۆڵینەوەی خۆیان بە بەکارهێنانی ئامێری (سیمۆغراف) جا ئەمانەی خوارەوەیان بۆ ڕوون بۆوە کێوەکان ڕەگیان هەیە بۆ ناو سکی زەوی درێژ بوتەوە کە دەبێتە (4.5) هێندەی بەرزیەکەی لەسەر زەوی ئەمە کارو فەرمانی هاوسەنگ کردنی زەویە کەلەساڵی (1956)ز ڕوون بۆتەوە.

قورئانی پیرۆز (1400) ساڵە ئەمەی ڕوون کردۆتەوە وەك یەکێك لە مامۆستایە زانستییەکان لە زانستی جیۆلۆجی باسی کردووە وەکو خوای گەورە دەفەرمویت:﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَٰسِيَ شَٰمِخَٰتٍ وَأَسْقَيْنَٰكُم مَّآءً فُرَاتًا﴾ (٢٧)**المرسلات. وشەی فرات: ئاوی شیرین و خۆشی.**

ڕاستیە زانستیەکان

خوای گەورە ئاماژەی پێ کردووە بە پەیوەندی نێوان هەورو ئەم چیایە بەرزانەی سەر ڕووی زەمین.

زانستی سەردەم: گرینگترین کاری سروشتی سارد کردنەوەی ئەم چیایانە کە با دەیانگرێتەوە. لە شوێنی نزم بۆ شوێنی بەرزی چیاکان بوونی هەوریش کە لە بەرزایی چیاکان بونیان هەیە کە زۆر ساردە بۆتە دڵۆپە ئاو پەیدا دەبێت. دێتە خوارەوە بە شێوەی باران ئەو جێگایانەی کە لەسەر چیا نزیکن زیاتر بارانیان لێ دەبارێ، ئەمە لەلایەك لە لایەکی تر کۆی ئەم بەفرەی کە لەسەر چیاکان دەبارێت دەتوێتەوە بە تایبەتی لە وەرزی بەهار ئەبێتە هۆی زۆر بوونی ئاو لە کانی و کانیاوەکان ڕووبارەکان و دەریا و زەریاکان هەر ئەم ئاوەیە دەبێتە هەڵم و دەڕواتە ئاسمان دووبارە دەبێتەوە باران، بەفری چیاکان سەنگەرێکە بۆ ئاوی شیرین، هەمیشە سەر چیاکان پلەی گەرمیان نزمە کاریگەری هەیە لەسەر فێنك کردنەوەی ناوچە گەرمەکان لە وەرزی هاوین، هەروەك لە سوڕەتی (المرسلات) ئاماژەی پێکرا چیا بەرزەکان وای کردووە ئێوە ئاوێکی سازگارو خۆش بخۆنەوە سەر لوتکەی چیاکان هێزێکی بە هێزە بۆ ڕاکێشانی هەور لەبەر ئەم پلە ساردیەی کە هەیەتی بۆ وەرزی هاوین.

چۆنیەتی دروستبوونی زەوی

ئایا بزانین قورئانی پیرۆز خڕ بوونی زەوی پشت ڕاست دەکاتەوە؟ ئەی زانست چۆن سەلماندی؟

﴿وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَـٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَىْءٍ مَّوْزُونٍ (١٩) **الحجر**.

خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۖ يُكَوِّرُ ٱلَّيْلَ عَلَى ٱلنَّهَارِ وَيُكَوِّرُ ٱلنَّهَارَ عَلَى ٱلَّيْلِ ۖ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ أَلَا هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفَّـٰرُ﴾ (٥) **الزمر**.

﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ ۚ صُنْعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ أَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ ۚ إِنَّهُۥ خَبِيرٌۢ بِمَا تَفْعَلُونَ﴾ (٨٨) **النمل**.

﴿وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ (٣٠) أَخْرَجَ مِنْهَا مَآءَهَا وَمَرْعَىٰهَا﴾ (٣١) **النازعات**.

مددناها: ڕامان خست.

لە ڕاڤەی ئەم چەند ئایەتە دەفەرموێت: ئێمە زەویمان بۆ ئێوە ڕاخست و چیاکانمان لەسەر چەسپاند، چی ئێوە حەزی لێبکەن لە سەوزایی و جوانیمان بۆتان بەدی کرد، ڕۆژو مانگمان خستە ژێر ڕکێفی خۆمان دوای دروست کردنیان شەو و ڕۆژمان تیا دیاری کرد بە هاتنی یەکتر هەر یەکە لە زەوی و مانگ و ڕۆژو زەوی سوڕانەوەی خۆیان دەکەن چونکە هەر خۆی بە توانایە، چیاکان لەگەڵ زەوی سوڕانەوەی خۆیان دەکەن هەمووی بۆ مرۆڤ و بونەوەرە لە سودو خۆش گوزەرانیە.

شێوە گۆیی زەوی

1-سەلماندن بە زانست کە گۆی زەوی خڕە ئەگەر تۆ لەسەر ڕۆخی دەریایەك بیت کەشتییەك لەبەر چاوی تۆ جووڵەی کرد و ڕۆیی بە وردی تەماشات کرد وردە وردە بەشێکی کەشتیەکەت لێ بزر دەبێ تا دەگاتە سەری کەشتیەکە ئەمەیە ڕۆیشتنی (200) دووری یان (250) کم وای لێ دێ کەشتیەکەت لەبەر چاو بزر دەبێ. وەك وتمان ئاو ڕاستە ئەمە بۆچی؟ لەبەر ئەوەی هەرچەند ئاو ڕاستە بەڵام زەویەکە خڕە بە دووری (200) کم هەمووی لەبەر چاوت بزر دەبێ.

2-بوونی شەوو ڕۆژ سەلماندنە بە خڕی زەوی، زەوی بە هۆی ڕاکێشان (الجاذبية) لە بۆشایی فەزا ڕاوەستاوە سوڕانەوەی خۆی دەکات بە (24) کاتژمێر شەو ڕۆژ دروست دەکات، واتە: ئەم سوڕانە بەشی ڕۆژ ڕۆژە پێچەوانەکەی شەوە، لە هەر کاتژمێرێك هەستی پێ دەکەی لە ڕۆژهەڵات بۆ ڕۆژئاوا پلەکە دەگۆڕێ واتە: ئەم زەویە یان خڕە یان نیمچە هێلکەیی یە.

وَٱلْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَىٰهَآ (٣٠) النازعات. **ئەمە بەڵگەیە بۆ ئەوەی هێلکەییە تیرەی زەوی لە هێڵی ناوەند (خط الاستواء) جیاوازی هەیە لەگەڵ هەردوو جەمسەر، هەروەك وتمان زەوی**

سوڕانەوەی خۆی دەكات بە دەوری خۆی[1] بە (23) كاتژمێر و (56) خولەك و (964) چركە خێرایی سوڕانەوەی زەوی (1670) كم لە كاتژمێرێك واتە: (465) مەتر لە چركەیەكدا جیاوازی هەیە، لە هەردوو جەمسەر جیاوازی هەیە بە (312) مەتر لە چركەیەكدا ئەم خێرایە وتمان نامێنێ بۆچی؟ واتە: بە تەواوی خڕ نییە بەڵكە نیمچە هێلكەییە، لە سوڕانەوەی زەوی سێ دیاردە هەستی پێ دەكرێت.

1-دروست بوونی شەو و ڕۆژ لە دوای یەك.

2-كاتەكانی كات لە سەر زەوی وەك كورت بوون و درێژ بوونی شەو وڕۆژ.

3-دروست بوونی هێزی ناوەندی دەرپەڕیو كە بۆتە هۆی هەڵئاوسانی زەوی لە ناوچەی هێڵی یەكسانیدا.

حەوت تەبەقەی زەوی

ئایا ڕاستە زەوی حەوت تەبەقەیەو قورئان ئاماژەی پێ دەكات؟ ئەی زانست چی دەڵێ؟ قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ وَمِنَ ٱلْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ ٱلْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًۢا﴾(١٢) لا ق.

بزانین ڕاڤەی ئەم ئایەتە چۆن دەدوێ؟

لە تەفسیری (قرطبي): ئەم خوایەی كە حەوت تەبەقەی ئاسمان و زەوی دروست كردووە بە هێزو توانای، خۆی زانایە لەسەر زیندووبوونەوە هیچ زانستێك نییە بە زانستی خوای گەورە بگات. لەم ئایەتە كە ئاسمانی دروست كردووە زەویشی بە حەوت تەبەقە دروست كردووە.

فەرمودەیەكی پێغەمبەر(ص) لە (سعید زید) وەرگیراوە كە فەرموویەتی: ((اللهم رب السماوات السبع وما أظلت ورب الأرضين السبع وما أقلت))[2]. لەم وتەیە دەركەوت كە زەوی و ئاسمان پێكهاتەی حەوت تەبەقەن، زانستی سەردەم: بەڵێ بە زانست زەوی حەوت تەبەقەیە.

1-لە ناو سكی زەوی پێكهاتەیەك هەیە كە زۆر ڕەقە لە(90٪) ئاسن و نیكڵ بە ڕێژەی سەدا 9ی توخمی ترن وەك كاربۆن فسفۆر- كبریت- سلیكۆن- ئۆكسجن (1٪) ئەم تەبەقەیە قوڵی (2420) كم ـە چڕیەكەی (13.5) بە سم^3.

2-پێكهاتەیەكی ڕەق لە دەرەوەیە دەوری مادده شلەكەی داوە لەم بارە پێكهاتەی كیمیایی لە

---

(1) البرهان العلمي للإسلام.

(2) البخاري 1/46 2؛ مسلم 1 6 3 /81 3-91 3 1.

یەکتر نزیکن ئەم بەشە (450) کم ـەبە هەردوو تەبەقەکە، بارستایی ئەم تەبەقەیە (2275)کم ـە لە نێوان تەبەقەی شل و تەبەقەی ڕەق لە (31٪) ی کتلەکەیەتی.

3-تەبەقەی ژێرتر (**وشاح الأرض**) کە دەوری تەبەقەی دووەمی داوە لە قولایی (2215) کم لە قولێی زەوی یە ئەم تەبەقەیە پێی دەوترێ (**وشاح الأوسط**). ئەم تەبەقەیە (400) کم ـە بە بێ وشاحی ناوەند.

5-تەبەقەی بەرزی زەوی تەبەقەیەکی تواوەیە چڕیەکەی و لینجیەکەی (1٪)ـە پێی دەوترێ لاوازی زەوی قولایی (65- 12) کم بارستایی یەکەی (335 تا 300) کم، کاتێ زەوی لە ڕۆژ بۆتەوە ئەم تەبەقەیە هەمووی شلە بووە بە تێپەڕبوونی تەمەنی زەوی ڕەق بووە.

6-ئەم تەبەقەیە بەرگێکی بەتاڵە ئەستوریەکەی (4 بۆ 60) کم ـە لە قولای بۆ (80) کم ئەم تەبەقەیە لە سەرووی شەپۆلی بومەلەرزەیە بە ناوی (الموهو)، ئەم تەبەقەیە هەندێ توخمی سووکی تێدایە وەك (سودیوم- پۆتاسیوم- کالسیوم- ئەلەمنیوم- ئاسن) بە ڕێژەی (55٪ لە 60٪).

زانستی سەردەم زەوی دوو سوڕانەوە دەکات، یەك لە دەوری خۆی ئەوی تر لە دەوری ڕۆژ، زانست ئەمەی سەلماندووە کە دوو سوڕانەوە دەکات.

(*) بزانین شێخی زندانی لەسەر ئەم بابەتە چۆن دەدوێ؟

ئەڵێت هەموو جوڵەیەك لەناو جوڵەیەکە بۆنمونە: تۆ لەناو فڕۆکەیەك دانیشتووی جێگیری فڕۆکەکە لە جوڵەدایە تۆش جێگیری بەلام لە جوڵەدای وا دەزانی زەوی وەستاوە (**والله جعل الأرض قرارا**)، تۆ وادەزانی زەوی ڕاوەستاوە، تۆ و زەوی و فڕۆکە هەرسێك لە جوڵەدان.

تۆ بەردێك لە بەرزی یەك مەتر بەردەوە بەردەبێتەوە سەر زەوی ڕاکێشانی زەوی ڕایدەکێشێ ئەم بەردە لە جوڵەدایە زەویش لە جوڵەدایە دوایی بەردەکە جێگیر دەبێت کە فڕۆکەکە لە فڕۆکەخانە نیشتەوە فڕۆکەکە ڕاوەستاوە بەلام زەوی لە جوڵەدایە تۆ هەستی پێ ناکەیت.

وشەی (قرار) مانای وانیە ڕاوەستاوە جێگای بەردەستەکردنی مرۆڤە بە کارو حەسانەوەو پەیداکردنی بژێوی ژیان واتە زەوی بەرقەرارە بۆ ژیان نەك ڕاوەستابێ، گەر زەوی ڕاوەستێ هێزی ڕاکێشانی نامێنێ ئەم بەردەی وتمان لە بەرزی یەك مەتر ڕادەوەستێ بەرنابێتەوە چونکە هێزی ڕاکێشان نەما واتە زەوی هیچ دەورێکی نەما.

وشەی (قرار) دوو مانا دەگرێتەوە یان جێگیرە نابێت سوڕانەوەی خۆی بکات ئەمە نابێ چونکە زەوی سوڕانەوەی خۆی دەکات بە پەیدا کردنی شەوو ڕۆژ چوار وەرزی ساڵ، مانایەکی تر

H5 6 الآفاق Ł : ! \ : k] P ` : T H:\1B H ®: T]

مرۆڤ و بونەوەر دانیشتووی ئەم سەر زەمینەن بۆ بابەتی زانست و دەوری باری ژیان بەهۆی دەریا و چیاو و باران سوود بۆ بونەوەرە وەرگرتنی هەموو کەوتۆتە بەر دەستی مرۆڤی سەر ئەم زەمینە.

نزمترین شوێن لە جیهان

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿الٓمٓ(1)غُلِبَتِ ٱلرُّومُ(2) فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ﴾(3)**الروم. بزانین زانستی سەردەم دەیسەلمێنن کە ناوچەی (قدس) نزمترین شوێنە لە جیهان بە گوێرەی (أدنى الأرض). ئەم چیرۆکە لە ساڵی ئاشتەوایی (الحدیبیة) بووە.**

شەڕێکی گەورەو بێوچان لە نێوان ئیمپراتۆری فارس و ڕۆم ڕووی دا، فارسەکان ئاگر پەرست بووینە، بەتەنها لەو ئیعجازە (أدنى الأرض) واتە نزمترین شوێنە لە جیهان. شێخی زندانی لەگەڵ دکتۆر (باڵما) ئەمەریکیە کەوتە گفتوگۆ. شێخی زندانی وتی "بە گوێرەی قورئان ئیسلام ئەم ناوچەیە نزمترین شوێنە لە جیهان لەسەر ئاستی دەریا".

دکتۆر (باڵما) زۆر ڕای نەبوو وتی شوێنی نزمتر هەیە زندانی نەیسەلماند، (باڵما) نەخشەیەکی دەرهێنا بە هێڵێکی سور نوسرابوو ئەم ناوچەیە نزمترین شوێنە لە ئاستی دەریا، ئینجا سەلماندی ئەم ناوچەیە (غەوری ئوردنە) دەریاچەی (بطیریة)کە ناوچەی (قدس)ـە[1].

کەم کردنی زەوی (انقاص الأرض)

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّا نَأۡتِي ٱلۡأَرۡضَ نَنقُصُهَا مِنۡ أَطۡرَافِهَاۚ وَٱللَّهُ يَحۡكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكۡمِهِۦۚ وَهُوَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ﴾(٤١) **الرعد. تەفسیرەکان لەسەر ئەم ئایەتە چۆن دەدوێن؟**

1-(**ابن كثير**)**: لە ابن عباس وەرگیراوە دەفەرموێت: "ئێوە نابینن ئەم زەویە دێتە بەر دەست و کەم دەکات و خوای گەورە حوکمی خۆی لەسەر دەگێڕێ چونکە حوکمێکی تر نییە".**

(مجاهد و عكرمه) تەفسیری ئەم ئایەتە دەکەن و دەڵێن: "کەم کردنی ئەم زەویە بە مردن و نەمانی زانایانی سەردەمە".

(الحسن - والضحاك) "دەسەڵاتدارانی موسڵمان حوکمیان لەدەست نامێنێ بیبڕواکان

(1) من كتاب (الزنداني).

دەچنە بەردەستی خۆیان".

(**سید قطب**) "دیکتاتۆریەت دەست بەسەر وشکانی زەویدا دەگرن بەشێکی دەیخۆن بەشێکی هەژارو لێقەوماو ئاوارەو دەربەدەر دەبن".

(صفوە التفاسیر) "ئەم بت پەرستانە دەسەلاتیان کەم دەکەینەوە لەسەر وشکانی زەمین دەبێتە لەناوچوونی دیکتاتۆریەت و دەسەلاتداران".

(عبدالکریم مدرس): "ئایا کافرەکان نابینن کە ئێمە حوکمیان کەم دەکەینەوە لەسەر ئەم زەویە".

به زانست بیسەلمێنە

1-زانست وایدەسەلمێنێ ئەم زەویە لە سوڕانەوەدایە لەسەر ئەم سوڕانەوەیە لەلاواز بوونە چونکە زەوی پێشتر لە دروست بوونی هەزار هێندەی ئێستا بووە.

ئەم کەم کردنە ملیارەك و سێسەدو پەنجا هەزار کم[3] کەمی کردووە چونکە زەوی لە گرژ بونەوەیە (**الانکماش**) یا لە تاوانەوەیە ئەم گرژبوونەوە سروشتی یە پەیوەندی بە زەوی و ڕۆژ هەیە.

لەسەر زیاد بوون و کەم بوونی زەوی و ڕۆژ دەبینی لە دوورو نزیکی گەر نزیك بێتەوە زەوی ئاگر دەگرێ گەر دوور کەوێتەوە بە مانگ و ڕۆژ ئاوی دەریاکان زەوی ڕادەکێشن واتە: زەوی نەما بەتایبەتی وشکانیەکەی.

2-لە سەر ڕاو بۆچوونی ئەم زانایە بە ناوی (نیوتن) ئەڵێت: "زەوی کاریگەری نییە لە ئاستی خۆی، بەلام سوڕانەوەکەی کاریگەری هەیە لەسەر ڕاکێشان، چونکە زەوی لە گەڵ سوڕانەوە لە مەرکەزیەتی خۆی هێزێك پەیدا دەکات زیاتر لەسەر هەردوو جەمسەری گۆی زەوی بەلام لە هێڵی ناوەندی وەك خۆیەتی".

3- بە تێپەڕ بوونی ملیاران ساڵ بەهۆی بەفرو باران و ساردی و گەرمی ئەم خاك و خۆڵەی ڕادەماڵی بۆ ناو ڕووبارو دەریاو زەریاکان هەم بە هۆی هێزی بورکان و بومەلەرزەو گەڕا پێچەی بەهێز، جار هەیە وشکانی لە ناو دەریاو زەریاکان دروست دەبێت زۆر جار وشکانی دەبێتە ئاو ئەم ئاڵ و گۆڕە لە وشکانی کەم دەکات.

4-کەم کردنی وشکانی لە هێرش بردن و هەڵکشانی لافاو ئەمیش لە کەم کردنی زەوی یە لەلایەکی تر لە زۆر بوونی ئاوەدانی و دروست کردنی شار و شارۆچکەو لادێ لە زەوی کەم دەکات.

بە کورتی

1-بەهۆی سوڕانەوەی زەوی بە ملیاران ساڵ زەوی لە گرژبوونە (**الانکماش**).

2-سوڕانەوەی زەوی کار دەکاتە سەر هەردوو جەمسەر (**القطب الشمالي – القطب الجنوبي**) بەهۆی بەفرو باران و لافاو (**التعريه والتاكل**).
3-دابەزینی مانگ لە چەقی خۆی ئاوی دەریا وشکانی دادەپۆشێ.
4-زۆر بوونی دانیشتوان و ئاوەدانی لە وشکانی کەم دەکات.

زەوی لانکەی ژیانە

خوای گەورە لەم چەند ئایەتەدا روونی کردۆتەوە کە زەوی لانکەی ژیانە، قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ فِرَٰشًا وَٱلسَّمَآءَ بِنَآءً وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا۟ لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ٢٢**البقره**.
﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ ذَلُولًا فَٱمْشُوا۟ فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا۟ مِن رِّزْقِهِۦ ۖ وَإِلَيْهِ ٱلنُّشُورُ﴾(١٥)**الملك**.
﴿وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ بِسَاطًا (19) لِّتَسْلُكُوا۟ مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا﴾ (٢٠)**نوح**.

لە تەفسیرو مانای ئەم ئایەتانە:

هەر ئەم زاتە زەوی کردۆتە ڕایەخ ئاسمانیش وەك بانێکە لەو هەموو خۆشی و خواردن و میوەجاتە بە داخەوە بەردو دارو مشك و جرج دەپەرستن، ئاوێکی سازگارو خۆش لەئاسمان دێتە خوارێ لەوەڕگاو کشتو کاڵ و بونەوەر ژیان مسۆگەر دەبێت.

زەوی بۆ ئێوە ملکەچ کردووە بەو هەموو داهات و سەوزایی و میوەو کانزاکانی ناو سکی زەوی زیرەکی و عەقڵ و زانست بەکار بهێنن.

لە تەفسیری (عبدالكريم مدرس): زەوی بۆ ئادەمیزاد ملکەچ کردووە بە بەکار هێنانی لە هەموو بوارێك زەوی وەك ڕایەخ ئاسمان بانێکی پارێزراوە.

ئەی بۆچی زەوی لانکەی ژیان نیە لە دروست بوونتانەوە بۆتە کۆگایەك بەکار هێنانی ئەم هەموو خواردەمەنی و خۆشی و لەزەتی دونیا.

مەلای گەورە: ئەم زەوی یە قوتابخانەی بەشی زانیاری و زانستە تاقیکردنەوەی ئێوەیە. عەقڵ بەکار بێنن هەوڵ بدەن زانست فێر بن بگەنە دەوڵەتانی پێشکەوتوو لە فەنن و زانست تاکەی گیرۆدەی خەرافیاتن.

بزانین زانست چۆن دەدوێ

ئێستا چاوەڕوانی دوو زانای بەناوبانگین (**فرانك بريس – ريمونة سيطر**) ئەم دوو زانایە دەڵێن: پلەی مامناوەندی هەسارەی زەمین لە هەموو هەسارەیەك گونجاوترە بۆ ژیان لە هەواو ساردی و گەرمی ئەگەر پلەی گەرمی ڕۆژ (10) پلەی تر بەرزتر بوایە یان چەند

کیلۆمەترێکی تر زەوی لە ڕۆژ نزیك بوایە ژیانی بونەوەرو مرۆڤ نەدەبوو، هەروەها سوڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆی و ڕۆژ وای کردووە ژیان ببێ، لە سوڕانەوەی (24) کاتژمێر چەند گونجاوە لە سوڕانی زەوی بە دەوری ڕۆژ چەند گونجاوە بۆ دروست بوونی چوار وەرزی ساڵ. زستان بارینی باران هەڵسانی ئاو دەربوونی کانی و کانیاو ڕووبارو دەریاکان بۆ کاتی هاوین وەرگرتنی فێنکی لەو بەفرەی لەسەر لووتکەی چیاکان دەمێنێتەوە ئەی ئەمە خۆشی نییە. هەرلە چیا بەرزەکانی هیمالایا تا دەگاتە چیای توروس و ئەنادۆل چیای ئەلب لە ئەوروپا ئەمانە بوونەتە لانکەی ژیانی زیندەوەری ئەم زەمینە.

***دوو زانای ئەمریکی (فرانك- ریموند) ئەم قەوارەی زەوی هەیەتی زەوی بچوك نییە ئەگەر بچوکتر بوایە ڕاکێشانەکەی تێك دەچوو چونکە ئەم غازەی سەر زەوی نەیدەتوانی بەرز بێتەوە بۆ ئاسمان ئەگەر زەوی لەو قەوارەی کە ئێستا هەیە گەورەتر بووایە ئەم غازە ڕاکێشانی زەوی قورستر دەبوو.**

***دوو زانای ئەمریکی (بریس- سیطقر) دەڵێن: "ئەگەر زەوی ڕاکێشانی (الجاذبیة) زیاتر بوایە لەوەی ئێستا هەیە بورکان و بومەلەرزە سەر زەوی سەرقاڵ دەکرد زۆر زیاترو بەتینتر دەبوو بە دە جار زیاتر بەراورد بە ئێستا".**

***پێکهاتەی بەرگی هەوای دەوری زەوی لە سەدا (77٪) نایترۆجینە (21٪) ئۆکسجینە ئەگەر ئۆکسجین لەو ڕێژەیە زیاتر بوایە دونیاو دارستانەکان ئاگری دەگرت چونکە غازی ئۆکسجین ناسوتێ بەڵام یارمەتی سوتان دەدات ئەگەر لەم ڕێژەیە کەمتر بوایە مرۆڤ و بونەوەر ژیانیان نەدەما.**

زانای بە ناوبانگ (میشیل - دینئون) دەڵێت: "ئەگەر ئۆکسجین لەو ڕێژەیە زیاتر بوایە نەك دارستان و شینایی نەیدەتوانی دەبووە ئاگریك لە هەموو قوژبنێکی ئەم زەمینە دیاردەی ژیان تێك دەچوو".

(جیوجروس) کە زانایەکی فەلەکی یە چەند خاڵێکی خستۆتە ڕوو زۆر پێویستە بۆ ژیانی سەر زەوی.

1-ئەگەر ڕاکێشانی زەوی لە ئێستا زیاتر بوایە ئەم دوو غازە (ئامونیا - میثان) زەوی دەستی تەنهابەسەر هەردوو غازدا دەگرت، ئەگەر زۆر کەمتر بوایە ئاوێکی زۆر بە هەدەر دەچوو.

2-دووری زەوی لە ئەستێرەی دایك زیاتر بووایە دەبووە بەستەڵەك. خۆ ئەگەر کەمتر بووایە زەوی وایدەکرد ژیانی سەر زەمین نەدەبوو.

3-ئەگەر بارستایی توێکڵی زەوی ئەستورتر بوایە بەشێکی زۆر لە گازی ئۆکسجین لەسەر

زەوی بە هەدەر دەچوو.

4-سوڕانەوەی زەوی ئەگەر خێراتر بووایە جیاوازی پلەی گەرما زۆر دەبوو، ئەگەر کەمتر بوایە خێرایی با لە سەر زەوی زیاتر دەبوو.

5-کاریگەری ڕاکێشانی قورسی زەوی و مانگ ئەم کاریگەریە لەسەر دەریاو زەریاکان بە کەڵکی ژیان نەدەهات.

6-ڕاکێشان (**المغناطيزي**) ئەگەر زیاتر با لەوەی ئێستا هەیە گەردەلوول وای دەکرد ژیان نەبێ.

7-ئەگەر ئەم ڕێژەیەی کە تیشکی ڕۆژ لە زەوی دەدات زۆر کەمتر بوایە زەمین دەبووە بەستەڵەک، ئەگەر زیاتر بوایە هەردوو جەمسەر (**القطبي الشمالي والجنوبي**) دەتوانەوە دەریاکان زۆربەی خاکیان دادەپۆشت.

8-ڕێژەی ئۆکسجین لە هەوا لەبۆ نایترۆجین ئەگەر زۆرتر بێ کارەساتە بۆ ژیان، ئەگەر کەمتر بوایە ژیان پێچەوانە دەبوو.

9-ڕێژەی غازی دووەم ئۆکسیدی کاربۆن، ئەگەر ئەم ڕێژەیە زیاتر بوایە پلەی گەرما زۆر بەرز دەبۆوە، ئەگەر کەمتر بوایە پلەی گەرما زۆر دادەبەزی.

10غازی ئۆزۆن لە هەوادا، ئەگەر زۆرتر بوایە پلەی گەرما زۆر دادەبەزی، ئەگەر کەمتر بوایە پلەی گەرما بەرز دەبۆوە.

11-چالاکیەکانی بومەلەرزە: ئەگەر بومەلەرزە لەو سنورەی ئێستا زیاتر بوایە نیشتەجێ و جێگای حەسانەوە نەدەبوو، خۆ ئەگەر بومەلەرزە و بورکانیش نەبوایە زەوی تەنگەنەفەسی دەبوو لەساتێك دەتەقیەوە وێرانکاری لەسەر هەموو ڕووی زەمین دەبوو، خۆ ئەگەر هەر نەبێ دوبارە خواردەمەنی ناو دەریاو زەریاکان نەدەما بونەوەری ئاو نەدەژیا، بۆچی زەوی لانکەی ژیان نییە. بزانە خوای گەورە چۆنی دروست کردووە وەك تایبەت بێ بۆ لانکەی ژیان.

زەوی و فڕێدانی مادده قورسەکانی

قورئانی پیرۆز دەفەرمویت:﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (١)وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا﴾(٢)**الزلزله.**

﴿ وَإِذَا ٱلْأَرْضُ مُدَّتْ (3)وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ﴾ (٤)**الانشقاق. ئەگەر زەوی کەوتە لەرزین چی قورسایی ناو سکی هەبوو فڕێیدایە دەرەوە. زانستی سەردەمی ئەمڕۆ ئەم دوو ئایەتەی پشت ڕاست کردۆتەوە.**

لەناو سکی زەوی مەوادی قورس هەیە زانایانی جیۆلۆجی گەیشتنە ڕاستیەکی وەها ئەگەر پشکنینی ناو زەوی بکرێت تووشی شلەیەکی زۆر قورس دەبی هێڵەکانی ڕاکێشانی زەوی زیاتر بەهۆی ماددەکانی ناووەوی هێزی ڕاکێشانی دەستەبەر کردووە.

دکتۆرێکی ئەمریکی جیۆلۆجی بە ناوی (سنیفلو) کۆنگرەیەکی زۆر دوورو درێژی لەگەڵ زانایانی ئیسلام ئەنجام دا، ئەم ئایەتەیان خستە ڕوو، ناو سکی زەوی قورسایی یەکی زۆری تێدایە ڕاستە ئەمڕۆ زانست سەلماندوویەتی بەڵام قورئانی ئیسلام بە (1400)ساڵ ئەمەی دەرخستووە، ئەم مادده شلانەی کە لە ناو مێشکی زەوی هەیە بەشێوەی شلە.

پرسیار ئەمەیە ئایا ڕاکێشانی زەوی هەر بەو ماددانەیە کە لە ناو سکیەتی بۆتە هۆی ڕاکێشان (الجاذبیة) ﴿وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ﴾ (٢٠) يـ ا ت. **بزانین لەسەر ئەم ئایەتە ڕاڤەچیەکان چۆنی بۆ دەچن؟**

(مەلای گەورەی کۆیە) لە تەفسیری کەلامی خوا زۆر جوان ئەم ئایەتەی شی کردۆتەوە (100) ساڵ لەمەوبەر ئەڵێت: "بومەلەرزە لە تەنگاوی سکی زەوی ڕوودەدات هەروەها بورکانیش"، ئەمەش بەهۆی ئەم کانزایانەی ناو سکی زەوی لەگەڵ کۆبوونەوەی چەند شلەیەك و غازێك ئەم کانزایانەی کە ملیۆنەها ساڵ لە ناو سکی زەوی یە لەگەڵ ئەم گەرمیەی کە هەیە بە شێوەی ڕەقی فڕێی دەداتە دەرەوە. زۆر زانیاری هەبووە سەبارەت بەم بومەلەرزەو بورکانەی کە لە مێژوو ڕوویداوە لەسەر زانستی جوگرافیا.

بورکانی (کونوباکس) بەردێکی هەڵداوە دوو تەن بوو. بورکانی (ایطالیا) لەساڵی (1932)ز ڕوویداوە شارێکی وێران کردووە ئێستا کراوەتە مۆزەخانە. هەموو مانگێك لە یابان بومەلەرزە ڕوو دەدات لە بڕگەی دووەمی ئایەتەکە ئەڵێت: چی هەیە لە ناو سکی زەوی لە ماددەی قورس فڕێدەدا[٢].

.(\ Π | : T Γ θ X : : Y 2 ± ű X h C : (X) P η : : Y

هاندانی موسڵمانان بۆ زانست پێویستە کاتێك ئینگلیز عێراقی داگیر کرد لە ساڵی (1920)ز دەستی کرد بە دەرهێنانی ماددەی نەوت وتمان شاری کەرکوك دەکەوتە ژێر نەوت، زۆر نەقدی تەفسیری هەندێك مەلا دەکات لە تەفسیرەکەیان دەڵێن: بومەلەرزە و بورکان لاشەی مردووەکان فڕێ دەدەن زانایانی بەڕێز لاشەی مردووەکان بۆتە خاك چۆن فڕێیدا. لاشەکان هاتونەوە دۆخی خۆی کە دروست بووە.

(ابن کثیر) دەڵێت: "لاشەی مردووەکان فڕێ دەدات کە ساڵەهای ساڵە مردووە کردەوەکانیان دێتە بەر چاو".

(سعدی): دەفەرموێ: "هەموو چیاو گردو دۆڵ وەك خۆری پەڕە کراویان لێ دێت".

زانستی سەردەم: تا ئێستا بە هەزاران بومەلەرزەو بورکان لەسەر ڕووی ئەم زەمینە ڕووی داوە لە سەردەمی ژیانی پێغەمبەر (ص) بومەلەرزەو بورکان ناویان بیسترابوو تا پێغەمبەر (ص) فێری ببێ، ئایا زانستی سەردەمی ئێستا بیسترابوو لە پێش (1400) ساڵ، ناوی هیچ زانستێکی ڕووداوەکانی بیستبوو وا دەرکەوت ئەم فێربوونەو زانستە قورئانی پیرۆز فێری کردووە بەگوێرەی دابەزینی ئایەتەکان. ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ (٤)**النجم.**

زانستی دووەم: ئەم قورساییەی لە سکی زەوی فڕێیدەدا.

لە ڕوانگەی (حلوان) لە میسرو فەڕەنسا و یابان وە ئەمەریکاو ئیتاڵیا لە هەموو شوێنێك ڕوانگەی بومەلەرزە هەیە کە پێی دەوترێ ڕێختەر بۆ زانینی پلەی بومەلەرزەیە بە هەزاران مرۆڤی سەر ئەم زەمینە تێدەچێ و دەبێتە قوربانی.

چەند ڕوون کردنەوەیەك

بەر لەوەی زانست دەورێکی هەبووبێ لەسەر ڕووداوە سروشتی یەکان وەك بومەلەرزە بورکان چۆن پێغەمبەر (ص) جیاوازی کرد لە نێوان بومەلەرزەو بورکان؟ بومەلەرزە لەرزینی زەویە هاتنە خوارەوەی دارو بەردو خانوو و باڵەخانە، بورکان فڕێدانی شتە قورسەکانی شلە و غازی ژێر زەوی یە کە فڕێیدەدا.

ئایا پێغەمبەر (ص) لەسەردەمی ژیانی هەوری ڕایەخی و هەوری کەڵەکەبووی بیستووە؟ ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ﴾ (٤٣)**النور.**

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى يُرْسِلُ ٱلرِّيَٰحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُۥ فِى ٱلسَّمَآءِ كَيْفَ يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُۥ كِسَفًا فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ۖ فَإِذَآ أَصَابَ بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(٤٨)**الروم. هەروەها لە بابەت ئەستێرەو هەسارە (النجم - الکوکب) کێ ناوی**

ئەستێرەی (**شعری**)ـی گەلاوێژی بە پێغەمبەر (ص) وت؟ کێ وشەی (**ضیاء**) و (**النور**)ـی بە پێغەمبەر (ص) وت؟ ﴿لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ(40)﴾یس. لەکەیەوە دیار بێ کە دەکاتە مانگ و ڕۆژ، چۆنی زانیوە ئاسمان و زەمین یەك کتلە بووینە، ئەم ڕوون کردنەوانەی زانست هەمووی (200 بۆ 300) ساڵە زانست بەرەو پێش چووە، قورئان (1400) ساڵە لەم جۆرە زانیاریانە دواوە. ﴿إِنۡ هُوَ إِلَّا وَحۡيٞ يُوحَىٰ﴾ (٤) النجم.

بزانین دکتۆر (**زغلول النجار**)کێ یە؟

یەکەم زانای بەناوبانگی جیهانە لەبابەت زانیاری جیۆلۆجی زەوی و بومەلەرزەو بورکان و گەردەلوول، مامۆستا بووە لە کۆلێژی (عین شمس) وە هەروەها لە کوەیت و قەتەر لە کۆلێژی (ویلز) لە بەریتانیاو کالیفۆڕنیا و لۆس انجلس زیاتر لە (150) لێکۆڵینەوەی ماجستێر و دکتۆرای هەیە، (10) پەڕتوکی لەسەر بومەلەرزەو بوڕکان هەیە، ئەندامی کۆمەڵگای زانستیە لە ئەمەریکاو فەڕەنساو هیندو دەوڵەتانی عەرەبی.

پرسیار و وەڵام لەسەر بابەتی بومەلەرزەو بوڕکان

بەناوی خوای گەورە: ئێوەو دکتۆر زەغلول دەڵێن: ئەم زەوی یە ی کە ئێمە لەسەری دەژین بارستایی یەکەی (5.5) ملیۆنــە ئێمەی سەرقاڵ کردووە کە زەوی سوڕانەوەی خۆی دەکات لە دەوری خۆی بە (24) کاتژمێر بە خێرایی (1600) کم لە یەك کاتژمێر شەو و ڕۆژ دروست سوڕانەوەی دەوری ڕۆژ دەکات بە خێرایی (100) هەزار کیلۆمەتر لە یەك کاتژمێر سوڕانەوەی خۆی دەکات لەگەڵ کۆمەڵەی خۆر بە خێرایی (740) هەزار کیلۆمەتر لە یەك کاتژمێر لەو مەجەڕەیە، ئەم مەجەڕەش لە دەوری مەجەڕانی تر دەسوڕێ بە خێرایی (3) ملیۆن و نیو لە یەك کاتتژمێر ئەی ئەمە دڵتەنگی نییە لۆ ئێمە؟

ئێمە بێ خەم لە ناو جێگەی نەرم و گەرم خەوتووین ئەی بۆ نا پرسی لە هەسارە گەڕۆکەکان؟ ئەی تیشکی کەونی؟ ئەی شهوب و نیازك؟ خوای گەورە بمانپارێزی.

لەو هەموو سوڕانەوە ترسمان نەبێت؟ ئەم زەویەی ئێمەی لەسەر دەژی پارچەیەك بووە لە ڕۆژ بۆتەوە. پلەی گەرمی ڕووی ڕۆژ (6000) شەش هەزار پلەی سەدیە کە زەوی لە ڕۆژ بۆتەوە پارچەیەك ئاگر بووە تا سارد بۆتەوە پارێزگاری لە پلەی گەرمی ناو سکی خۆی کردووە لەو ماددانەی کە لە ناو سکی زەوی بونیان هەبووە، وەك ئاسن و نیکڵ چەند ماددەیەکی تر لە کانزاکان، ئایا هیچ نزیکیەك هەیە لە نێوان پلەی زەوی و ڕۆژ؟

بەڵێ: ئاسن و نیکڵ کە تواینەوە لە ناو سکی زەوی (6000) پلەی سەدی بووە. ئەمەش لە

(65 تا 100) کم له قولایی سکی زەوی مەزەنده دەکرێت هەندێك له زانایان به قولایی (700) کم مەزەندەی دەکەن.

ئەم مادده کانزایانەی که باسکرا لەبەر پلەی گەرمی تواینەوه بۆته غازو چڕیەکەیان زیادی کردووەو تواوەتەوه وەك کارتێکردنێکی نەوەوی خۆی نیشان دەدات هەر ئەم هێزەیه له ناو سکی زەوی تەنگەنەفەس دەبێ دەبێته هۆی بۆڕکان وبومەلەرزه[1].

ئەی چۆن بومەلەرزه دروست دەبێت؟ هەر له قولایی (5) بۆ (15) کم یا بۆ (700) کیلۆمەتر بۆ (200) کم بومەلەرزه دروست دەبێت. بڤەی بومەلەرزه تا قوولْ بێت زیانی کەمتره زۆربەی بومەلەرزەو بورکان له دەریاو زەریاکان دروست دەبێت، ئایا ڕوانگەی بومەلەرزه پێشتر ئێمه ئاگادار دەکاتەوه ؟ نەخێر.

بومەلەرزه تەنها پلەکەی دیاری دەکرێت ئەمیش به جیهازی (یەختەر) یەك بۆ دوو بۆسێ زۆر ئاساییه زەرەری نییه له چوارو پێنج بەسەرەوه له شەش و حەوت زۆر کوشندەیه و زۆر بکوژه.

ئایا بومەلەرزەو بورکان هەردووك بڤه نەبووینه بۆ زەوی، هەردووك لەگەڵ یەکتر جار هەیه بومەلەرزەو بورکانی بەدواوەیه یا به پێچەوانەوەش.

بورکان، ئەم هێزه غازیه پەیدا دەبێ که له ناو سکی زەوی یه وتمان زەوی تەنگەنەفەس دەبێ، ئەگەر قەڵەشێك له زەوی پەیدا بوو ئەم هێزه لەو قەڵەشه دەردەچێ. ﴿وَٱلۡأَرۡضِ ذَاتِ ٱلصَّدۡعِ﴾ (١٢)الطارق. زەوی قەڵەشی لێ پەیدا دەبێ گەر وانەبا قەڵەش له زەوی پەیدا نەبا زەوی دەتەقیەوەو ژیانی لەسەر نەدەبوو هەموو کات دوای ئەم بورکانه زەوی‌یش دەلەرزێ.

ئایا له تەمەنی پێغەمبەر (ص) بومەلەرزه بوونی هەبووه؟ نه به دابەزینی. نەخێر له (1440)ی کۆچی هیچ زانایەك باسی بومەلەرزەو بورکان نەبیستراوه.

ئەم ڕاڤەیه زۆر سەرسوڕهێنەره

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ تُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيۡلِۖ وَتُخۡرِجُ ٱلۡحَيَّ مِنَ ٱلۡمَيِّتِ وَتُخۡرِجُ ٱلۡمَيِّتَ مِنَ ٱلۡحَيِّۖ وَتَرۡزُقُ مَن تَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ﴾ (٢٧) ر ا ن.

له تەفسیری (عبدالکریم مدرس):ئەفەرموێت: "ماددەی بەهەست له ماددەی بێ هەست دەهێنێته دەرێ، ماددەی بێ هەست له ماددەی بەهەست دەهێنێته دەرێ، وەك گیاندار له خاك و ئاوی بێ گیان دەردەکەوێت".

کەسێکی زاناو عەقلمەند له کەسێکی نەزان و شێت و دەبێ، که هەزاران کەس به هۆی زانست و زانیاری بەڕێدەکات، هێلکه مردووه له مریشك دەبێت جوجەڵه زیندووه له هێلکه دێته دەرێ.

---

(1) آيات الله للدكتور زغلول النجار.

دروست کردنی زیندەوەر لە سپێرمێکی بێ هەست دەبێ، سپێرمێکی بێ هەست لە زیندەوەر دەردەچێ.

هەر لەسەر ئەم ڕاڤەیە مەلای گەورەی کۆیە: لە ناوکی تۆ ئەم هەموو جۆرە دارودرەخت و شینایی دەردێ ناوك و تۆو مردوونە دارێکی وەك زیندوو وایە خواردن و ئۆکسجین و ئاو وەردەگرێ نەزان لە زانا، زانا لە نەزان خاوەن عەقڵ و زانست و ملکەچی خوا لە کەسێکی نەزان و فاسق بێ ئاگای دەبێت[1].

مەلای گەورە ئەسەف بۆ دوو نەتەوە دەخوازێ بۆ دەوڵەتێکی وەك یۆنان کەخاوەن ئەم هەموو فەیلەسوفەیە کە لە جیهان سەریان هەڵداوە کەچی چوونە ژێر باری ئایینی مەسیحی لە بری یەك کیتابی خوایی هەر کەسێ ڕاست بۆوە لەسەر بەرژەوەندی خۆی و خزمانی و عەشیرەتی ئینجیلێکی نوسی تا بووە چوار ئینجیل هەرچی بیخوێنێتەوە دەزانێ دەستنووسی مرۆڤە.

دووەمیان کوردە لەسەر ئەم ئایینە جوانە بەهۆی ئایینەکەت ڕزگارت دەبوو هەستان کەوتنە ناو سیاسەتێکی بێ مانا هەریەك حەسوودی بەوی تر دەبرد ئەم هەموو ئاڕایە جوانەی حوکمیان دەکرد لەبەر کەم عەقڵی یەکتریان لەناو برد تا دوژمنی کورد دەستی بەسەر هەمووی داگرت. هەر لە ئیماڕاتی بابانییەکان و ئیماراتی سۆران و ئیماڕاتی بادینان چیان لێهات! سیاسەت و کورسی و پلەو پایە کۆتایی تێکدانە ئەم لەلایەك کەوتنە دوای شێخ و مەشایەخان.
﴿تُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَتُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيۡلِۖ وَتُخۡرِجُ ٱلۡحَىَّ مِنَ ٱلۡمَيِّتِ وَتُخۡرِجُ ٱلۡمَيِّتَ مِنَ ٱلۡحَىِّۖ وَتَرۡزُقُ مَن تَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٍ﴾ ٢٧ **آل عمران.** [2]**لەسەر تەفسیری مەلای گەورە.لەهاوین یەکەم ڕۆژ درێژە، لەزستان یەکەم شەو درێژە واتا یەکیان لەسەر حیسابی یەکیان کورت و دریژ دەبێ وە یا وەك یەکیان لێ دێت.**

گۆی زەوی دابەش بووە بۆ چەند بەشێك هەردوو جەمسەر سەروو خواروو لەگەڵ هێڵی ناوەند ناوچەی مام ناوەندی سەرو خواروو دوو مەداریش هەیە. (مدار الجدس مدار السرطان) زانیمان کە سوڕانەوەی بەدەوری ڕۆژدا دەکات بە ساڵێك تەواو دەبێ، لەو ساڵە چوار وەرز پەیدا دەبێ، لە وەرزی هاوین ڕۆژ لە هێڵی ناوەند بەرەو هێڵی ناوەندی بەرەو هێڵی مامناوەندی نزیك دەبێتەوە، لەو وەرزە شەو کورتە ڕۆژ درێژ دەبێت واتە: ڕۆژ بەشێکی لە شەو خوراو شەو کورت ئەبێ پلەی گەرما لە هێڵی مام ناوەندی بەرز دەبێتەوە، ئەمە لە نیوەی بەهار تا نیوەی پایز تا شەوو ڕۆژ یەکسان دەبن.

---

(1) عبدالکریم مدرس.

Η Φ ª :ΟӾ⊕ Χ Γ : Τ ¤ Η Φ Ο (2)¡ Π | : Τ

لە وەرزی زستان ڕۆژ لە هێڵی ناوەند نزیك دەبێتەوە لار دەبێتەوە بۆ سەر هێڵی ناوەند شەو درێژ دەبێت لەسەر حیسابی ڕۆژ، ڕۆژ كورت دەبێت شەو درێژ دەبێت لە وەرزی پایز تا نیوەی بەهار.

بە زانست: زانستی سەردەم لە بابەت زەوی سوڕانەوەی خۆی دەكات لە پلەی 23.5 واتە: لە هێڵی ناوەند نزیك دەبێتەوە واتە: ئەمە لە پایز، ئێستا ڕۆژلە مەداری سەرەتان نزیكە لە مەداری سەروو لە وەرزی هاوین لەوەرزی زستان لە مەداری (جدس) نزیك دەبێتەوە جیاوازی دەبێت لە نێوان شەو و ڕۆژ بە ڕۆژ درێژ دەبێت و شەو كورت دەبێت.

ف

كانزاكان

ئاسن

چۆن ئاسن باریوە؟ ئایا ئەزانی ئەم باسە زانایانی سەرقاڵ كردووە؟ وەك دەفەرموێت: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِٱلْبَيِّنَـٰتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْمِيزَانَ لِيَقُومَ ٱلنَّاسُ بِٱلْقِسْطِ ۖ وَأَنزَلْنَا ٱلْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَـٰفِعُ لِلنَّاسِ﴾ (٢٥)**الحديد. ئەم ئایەتە موعجیزەیەكی قورئان زانستیە لە پێشەوە زانیمان كە زەوی پارچەیەك بووە لە ڕۆژ بۆتەوە لە تەقینەوە گەورەكە كە پێی دەوترێ (Bing bang)، واتا ئاسن لەو ڕۆژەوە دابەزیوەتە سەر زەوی. ئاسن لە خوێنیش هەیە لە (30٪) لەناو خرۆكەی سوور.**

زانایانی ناسای ئەمریكی سەرقاڵن بەوەی كە ئاسن لەو توخمانە نییە كە لە زەوی دروست بوبێ، ئاسن سیفاتێكی بەدەوی هەیە بەبەراورد بە كانزاكانی تر، چڕیەكەی دەگاتە (78574) كم/م^3. ئەمەش سوودی بۆ زەوی هەیە هەروەها ئاسن پێكهاتەی سەدا (35٪) ی زەوی پێك دەهێنێ لە هەموو توخمەكان زیاتر موگناتیسی یە، ئەمەش بۆ باشكردنی ڕاكێشانی زەوی یە، هەر لەسەر ئەم بابەتە كۆمەڵێك لە زانایانی ئیسلام چوونە یابان بۆ ڕوون كردنەوەی ئەم مەسەلەیە(1).

ئایا ئاسن لە چ توخمێكە ؟ زانای یابانی وەڵامی دایەوە وتی (117) توخم هەیە بەڵام ئاسن لەو توخمانە نییە كە لە زەوی هەیە، ئەم توخمە لە (ئەلیكترۆنات و پرۆتۆنات) پێك هاتووە لە یەك زەرەی ئاسن وزەیەكی زۆری دەوێ چوار ئەوەندەی كۆمەڵەی خۆر واتە ئاسن نابێ لە ناوەڕۆكی غازی بێت لە زەویدا بەڵكو تاكە لە دابەزین دیاركەوت كە ئاسن دابەزیە لە كۆمەڵەی

---

(1) الاسلام في عصر العلم.

رۆژ بۆیان شی کردەوە بەم ئایەتەی ئاماژەمان پێ کرد.

دەرهێنانی ئاسن و نەرم کردنی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَـٰجِبَالُ أَوِّبِى مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ (١٠) أَنِ ٱعْمَلْ سَـٰبِغَـٰتٍ وَقَدِّرْ فِى ٱلسَّرْدِ ۖ وَٱعْمَلُوا۟ صَـٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾ (١١) سبأ.

لە تەفسیری (عبدالکریم مدرس): تەنها پێغەمبەر داود (علیه السلام) بووە ئاسنی بە بێ گەرم کردن نەرم کردووە، وەك ئەم ئایەتە ئاماژەی پێ دەکات دەفەرموێت: بەڕاستی بەڵێنمان دا کە یەك لە پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیل بەڕێز پێغەمبەر داود (علیه السلام) دەنگێکی خۆشی هەبووە کە زەبوری خوێندۆتەوە چیاو باڵندەکان لەگەڵیان خوێندۆتەوە بە ئەمری خوا، ئاسنیشمان بۆ نەرم کرد کە قەڵغان و کراسی لێ دروست دەکرد، زۆر جوان سەیری جلکەکانی بکەن نەکورت نەدرێژ ئەمەش بۆ ئەوەی بیفرۆشی بۆ بژێوی ژیانی.

چەند ڕاستیەکی زانستی:

ئاسن بڕبڕەی پشتی هەموو کارگەو پیشەیەکی سەر زەمینە، زۆر زیاتر گرینگی پێ دراوە بە تێکەڵ بوونی (جیۆلۆجی- میتالۆجی).

مادەی ئاسن سەربەخۆ نییە بەڵکو تێکەڵاوە لە خاك و خۆڵ، دەبێت لە پێشەوە ئەم مادده خراپانەی لێدەربێ وەك خاك و چەند پیسیەك پاك بکرێتەوە، ئەمەش بە گەرم کردن بپاڵێورێ چەند شتێکی بە نرخی لێ دروست دەکرێ.

خوای گەورە لەم ئایەتە دەفەرموێت: ﴿ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا (٩٦) فَمَا ٱسْطَـٰعُوٓا۟ أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَـٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴾ (٩٧) **الكهف. ئەم ئایەتە بۆ پێغەمبەر(ص) دابەزیوە بە چیرۆکی (ذو القرنین).**

کۆمەڵی (یأجوج و مأجوج) لە سەرووی دەوڵەتی چین لە مەنغولیاوە دابەزیون. ئەمانە نەتەوەیەکی نەفام و بێ عەقڵ بووینە، نەزان و لە عەقڵ بەدەر بووینە لە کوشتن و تالان و سووتاندن دانیشتووی ئەم ناوچەیە چوونەتە لای (ذو القرنین) پێیان وت ئەم تاقمە زۆر وەحشیگەرن دەتوانی دەرگایەکمان بۆ بگری کە نێوان دوو چیا بووە تا(یأجوج و مأجوج) نەتوانن بێنە ناو چیاکە. پارەمان هەیە ئەگەر بتوانی بیکەی، لە وەلاما (ذو القرنین) وەلامی دانەوە وتی من پارەو داهاتم زۆرە ئێوە تەنها ئاسن و وەستاو کرێکاری باش پەیدا بکەن پارەتان دەدەمێ، ئەمانیش کە دەستەی پێویستیان پەیدا کرد وەك ئاسن و مس لەسەر یەکی دانا و بە کورە فوویاندا تا ئاسنەکەو مسەکە یەکی گرت و دەرکی دۆڵەکەی وەك بەندەرێك

توندو بەند كرد ئەم دوو نەتەوە لە (يأجوج و مأجوج) نەتوانن سەركەون.

لەگەڵ ئەوەی كە مسی تواوەيان بۆ هێنا و بەندەرەكەی تەواو كرد. بەم حاڵە لە (يأجوج و مأجوج) رزگاريان بووە، تەنهاسەر شاخەكە كەوتن نەيان توانی سەر ديوارەكە بكەون و هاتوچۆ بكەن.

ڕێگای بزركردنی فلزاتی

خوای گەورە لە سورەتی (طه) **دەفەرموێت:** ﴿ قَالَ فَٱذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِى ٱلْحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ ۖ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُۥ ۖ وَٱنظُرْ إِلَىٰٓ إِلَـٰهِكَ ٱلَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا ۖ لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِى ٱلْيَمِّ نَسْفًا ﴾ (٩٧طـ ه.

چيرۆكی موسا پێغەمبەر لەگەڵ موسای سامری، پێغەمبەر موسا ئامۆژگاری موسای سامری كرد دەچمە كێوی (طور) ئاگادار بە وەك چاودێرێك تا دەگەڕێمەوە.

موسای سامری زانی كە موسا پێغەمبەر (عليه الصلاة والسلام) چەند ڕۆژێك لە كاتی خۆی دوا كەوت. ئەميش بە هەلی زانی گوێرەكەيەكی لە ئاسن و زێر دروست كرد بە شێوەی گوێرەكە (گۆلك) دەم و ڕووی لە بای كرد دەنگێكی لێوە هات وە دەيقۆڕاند وەك ڕەشەوڵاغ بە نەتەوەكەی وت ئەمە بپەرستن ها چەند جوانەو دەنگی لێوە دێت.

كاتێك موسی پێغەمبەر گەڕاوە ئەمەی بينی خوای گەورە ئەمری كرد فەرمووی گەرمی بكە دواتر ئاوێكی ساردی پێدا بكە خاسيەتی فلزەكەی دەڕوات دوايی لێيدە بيشكێنە، موسی پێغەمبەر (عليه السلام) هەيكەلەكەی وردو خاش كرد بەم ڕێگايە سيفەتی فلزيەكەی بزر كرد و تاوانديەوە.

بەشی دووەم

مرۆڤ

دروست بوون لەخاك

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَۖ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ (٥٩)﴾آل عمران.

﴿هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰٓ أَجَلًاۖ وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِندَهُۥۖ ثُمَّ أَنتُمْ تَمْتَرُونَ (٢)﴾الأنعام.

خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ مِن صَلْصَٰلٍ كَٱلْفَخَّارِ (١٤)﴾**الرحمن.**

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ (٢٦)﴾**الحجر.**

(**ابن عباس- مجاهد- ضحاك**) **ئەڵێن: لە خاکی تەڕ دروست کراوە.**

(**ابن کثیر**)**: لەسەرەتای دروست کردنی ئادەم لە خاکی وشك دروست کراوە، دوایی لە ئاوێکی قێزەون دەچێتە ناو منداڵدان ئەبێتە هەڵواسراوێك بەقەد منداڵدان دوایی وەك پارویەکی جوراوی لێ دێ، دوایی ئێسك دروست دەبێ بە گۆشت دادەپۆشرێ، ئینجا ڕۆحی دێتە بەر لە ماوەیەك گوێ و چاوی بۆ دروست دەبێ. دەفەرموێت:**﴿ لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ فِى كَبَدٍ﴾ (٤)**البلد.**

بزانین زانست چۆن دەدوێ؟

پزیشکان و زانایانی سەردەم لە بەشی زیندەوەرزانی بە بەڵگەیەکی ڕاست و دروست وەك لە تاقیگە ڕوون کراوەتەوە ئەو ماددانە لە خاکیش هەن وەك: ئۆکسجین – کاربۆن – هایدرۆجین- فسفۆر- کبریت- ئازوت- کالسیۆم- پۆتاسیۆم- ئاسن- یۆد- کوبالت- زینك- سلیکون- ئەلەمنیوم)[1].

ئەم ماددانەی باسمان کرد لە لەشی مرۆڤ و زەوی بەشدارن بەڵام ئەم ماددانە جیاوازی هەیە لە نێوان لەشی مرۆڤێك و مرۆڤێکی تر، دوای دروست بوونی ئادەم شێوازی دروست بوون گۆڕا بە ڕێگایەکی تر ئەمیش (سپێرم- هێلکۆکە) دروست دەبێت، هێلکۆکە و سپێرم هەردووکیان خواردن لە دایکیان وەردەگرن، وەك خوێن و ئۆکسجین.

کرۆمۆسۆم لە ماددەیەك پێك دێت کە پێی دەوترێت (الکیتوس) ئەم ماددەیە لەو خواردنە دروست دەبێت کە مرۆڤ ڕۆژانە دەیخوات، خواردنەکەشی یان ئاژەڵییە یان ڕووەکیە هەردووکیان لە پێکهاتەی ئەم خاکە وەری دەگرن و دەیخۆن.

ئەگەر بچینە تاقیگەیەك خوێن و گۆشت و ئێسك شی بکەینەوە لەو ماددانە پێك هاتوون کە ئاماژەمان پێ کرد. لە دوای مردن ماوەی سەد ساڵ تاقی بکەنەوە لاشەی مردووەکانمان بۆتە

(1) (ابن کثیر– ابن عباس– مجاهد– ضحاك:- [illegible]).

خاك و خۆڵ.

دروست بوون له سپێرم و هێلكۆكه

دروست بوونی مرۆڤ له تێكه‌ڵ بوونی دوو ئاو دروست ده‌بێ كه پێی ده‌وترێ (**أمشاج**). وه‌ك له قورئانی پیرۆز ده‌فه‌رموێ: ﴿ إِنَّا خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن نُّطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَـٰهُ سَمِيعًۢا بَصِيرًا ﴾(٢)الإنسان (ف ـة) تێكه‌ڵ بوونی دوو ئاوه.

له ته‌فسیری كه‌لامی خوداوه‌ند مه‌لای گه‌وره چۆن ده‌دوێ ئه‌فه‌رموێ: ئه‌م دروست بوونه له (**آدم**) نیه له ئاده‌م و حه‌وا به دواوه‌یه ده‌فه‌رموێ: وشه‌ی (**أمشاج**) تێكه‌ڵ بوونی دوو ئاوه چونكه وشه‌یه‌كی كۆیه تاكه‌كه‌ی (مشیج) له‌گه‌ڵ چه‌ند پێكهاته‌یه‌كی تر، مه‌لای گه‌وره ره‌خنه‌ی له مامۆستایانی ئاینیه ده‌ڵێت: زانایانی ئێمه 300 ساڵه له زانست و كیمیا كه‌وتوونه چونكه مرۆڤ دروست كراوێكی سروشتی یه ده‌بێت زانایان كار له سه‌ر سروشتی ئه‌م زه‌مینه بكه‌ن به‌دواداچوونی بۆ بكه‌ن لێكۆڵینه‌وه ئه نجام بده‌ن چونكه مه‌وادی سروشتی (ئاوه – هه‌وایه – ئاگره- خاكه)[ت] .

(عبدالكريم مدرس) ئه‌ڵێت: دروست بوونی مرۆڤ ئه‌م دوو ئاوه پێكهاته‌كانیه‌تی. (**ابن كثير**)ده‌ڵێت: مرۆڤ له‌م دوو ئاوه دروست ده‌بێت چونكه وشه‌ی (أمشاج) كۆیه.

(ابن عباس) ده‌فه‌رموێت: له تێكه‌ڵ بوونی هه‌ردوو ئاو كه پێی ده‌وترێت (أمشاج) له گۆڕانكاری دروست ده‌بێت له جۆرێك بۆ جۆرێك له كاتێك بۆ كاتێك ده‌ورێك ده‌بینێ، بزانین زانستی سه‌رده‌م چۆن ده‌دوێت؟

زانستی سه‌رده‌م له زانستی مرۆڤ و (**أجنة**) ئه‌ڵێت: سورشتی خانه‌ی زیندوو كه سپێرمه له‌زۆر پێكهاته پێكهاتووه. (له پرۆتین و چوار ترشۆلكه‌ی ئه‌مینی) (**الأحماض الأربية الأمينية**) (**ادنينين- ثيامين- جوانين- سيثوري**). ئه‌مانه ده‌بنه دوو هێڵی خلزومی واته: پێچاو پێچی یه‌كتر ده‌بن.

ئه‌م سپێرمه زۆر شتی هه‌ڵگرتووه ده‌گه‌رێته‌وه سه‌ر چالاكی خۆی له‌سه‌ر دابه‌ش بوون له‌م چواره‌ی هه‌ردوو خانه‌ی دایك و باوك یه‌كده‌گرن له‌سه‌ر نه‌خشه‌ی بۆماوه‌یی (**الخريطة الوراثية**) به (سپێرم – هێلكۆكه) له سه‌دا (50٪) ده‌بێته دروست كراوێك.

Η Φ ª Ο Χ Þ 1ΒΥ θ Χ Γ

دروست بون له نێوان پشتی پیاو سنگی ئافرەتان

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَـٰنُ مِمَّ خُلِقَ (٥) خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ (٦) يَخْرُجُ مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ (٧)﴾ ا ر ق. **ئەی تەماشا ناکەن مرۆڤ لە چی دروست کراوەلە هەڵقوڵانی ئاوێك لە نێوان پشتی پیاو و سنگی ئافرەت.**

سەلماندن بە زانست

کۆرپەکە دروست دەبێت لە ڕەگەزی نێر پێش ئەوەی لە دایکبێ هێلکەی گون لەلای پشتی یە وە لە خواروی هەردوو گورچیلەیە دێتە خوارەوە بۆ ناو پێستی گون ئەم کاتە پێی دەوترێت:(الخصبیةالنازل undesecended.Teltis **لە مانگی حەوتەمی کۆرپەلە لە سکی دایکی دێتە خوارەوە.**

ئەی هێلکۆکە : لە کوێ دروست دەبێت؟ هێلکۆکەی ئافرەت دێتە خوارێ بۆ سەر حەوزی ئافرەت هەردووکیان خوێن لە عەسەب وەردەگرن لە شریانی (أبهر).

لێرەدا ڕەوانبێژیەك هەیە لە ئایەتەکەدا دەفەرموێت: (مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ) **لە زانست دەڵێت: (الی المنی من الصلب) جیاوازیان ئەم پیتەیە (مِنْ) واتە: هێلکۆکەو مەنی بەهۆی ڕژێنێك لە پشتی پیاو دێنە خوارێ لەناو گون جێگیر دەبێ، ئافرەت لە ژێر هەردوو مەمکی لەژێر ئێسکی سنگی کۆدەبێتەوە.**﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَـٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ﴾ (٥٣)**فصلت.**

ئێسکمان بە گۆشت دا پۆشی

کەی ئێسك دروست دەبێت؟ لە چ کاتێك بە گۆشت دادەپۆشرێ؟ کامیان پێشتر دروست دەبێ ئێسك یان گۆشت؟

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن سُلَـٰلَةٍ مِّن طِينٍ ١٢ ثُمَّ جَعَلْنَـٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ١٣ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَـٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَـٰمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ﴾ (١٤)المؤمنون. **هەر لە پێشەوە زانراوە لە دوای ئەمەی کەئادەم لە خاك دروست بووە بە چەند بەڵگەیەك سەلمێنرا دوای ئەم دوو ئاوە تێکەڵ بە یەکتر بوون هەڵواسران بەقەد منداڵدان دوایی وەك پارویەکی جوراوی لێ هات، لە جێگای هەر دیاردەیەکی جوراو کە کرکڕاگەیەکی رەق دروست بووە دوایی ئەم کرکڕاگەیە بەگۆشت داپۆشراوە، لە پێشتر بەر لەوەی ئاگاداری قورئانی پیرۆز بن زاناکان دەیان وت گۆشت پێش ئێسك دروست دەبێت بەڵام بەم دوایانە بە زانست و زانایان بۆیان دەرکەوت لە دوای بە دیار کەوتنی جیهازی پێشکەوتوو بۆیان دەرکەوت کە ئێسك لە پێش گۆشت دروست دەبێ، ئێسکەکە بە گۆشت دادەپۆشرێ، زانست هاتە سەر وتەی قورئان.**

زانایانی زانستی (أجنه) لەدوای دەرکەوتنی جیهازی پێشکەوتوو دیار کەوت کە وەحی قورئانی راست و دروستە ئێسك و ماسولکەکان دروست بووینە، ئینجا بە گۆشت داپۆشراوە ئەمەش بە دیار کەوتنی میکرۆسکۆپی پێشکەوتوو، هەروەك قورئانی پیرۆز بۆمانی باس کرد کە ماددەی کرکڕاگە دروست دەبێت لەگەڵ ماسولکەکان دوایی بە گۆشت دادەپۆشرێ.

لە کۆتایی هەفتەی تەمەنی کۆرپەلە هەیکەلی ئێسك دروست دەبێ، ماسولکەکان لە دەورو پشتی ئێسك دروست دەبن ئینجا بە گۆشت دادەپۆشرێ ئەمەش لە سەرەتای هەفتەی هەشتەمینە(تر).

﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ خَـٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۖ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقًّا ۚ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ ٱللَّهِ قِيلًا﴾ (١٢٢ لنساء).

(1) مختصر ابن كثير: 5/8 6، 8 8 6، 9 9 1، Deretoping Human.

مندالّدان پاريزراوه

زانستی سەردەم دەڵێت: ئەم پاروو جوراوەی باسکرا کە لە ژێرەوەی بۆشاییەك هەیە پێی دەوترێ کیسی زراو، (الكيس الصفراء) کاتێ کۆرپەلە دەکەوتە تەمەنی دوومانگی ئەم کیسە لە پارووە جوراوەکە دەبێتەوە.

لە ژێرەوەش بۆشاییەکی تری هەیە کیسەیەکی ئاوی تێدایە پێی دەوترێت (السّكي) دەوری پارووە جوراوەکەی داوە تەندراوە بە پەتی ناوك، (الحبل السری) کە بەشێکی زۆر ئەستورە ئەم جەنینەی ڕاگرتووە لەناو پەردەیەکی ئاویە پارووە جوراوەکەی دەپارێزێ لە هەموو جۆرە جولاّنەوەیەك.

دکتۆر (سالم) دەڵێت: (القرار المكين) ئەمانەی لە تەشریعی مندالّدان هەڵدەستن دەڵێن: مندالّدان کەوتۆتە ژێر سکەوە پەتێکی ئەستوری تر هەیە جگە لە پەتی ناوك پێی دەوترێ (الغشاء البروتوني) بەندە بە میزلّدان و مستقیم و کۆتایی ڕیخۆڵەی ئەستوور ڕادەگرێ ئەم مندالّدانە ڕادەگرێ لە جولّە کردن بەرز دەبێتەوە گەر منداڵەکە گەورە بوو نزم دەبێتەوە.

هەروەها پێکهاتەی حەوزی ئافرەت پارێزراوە بۆ منداڵ هەڵگرتن، چونکە حەوزی ئافرەت پانە بۆ هەڵگرتنی منداڵ، دوو ئێسکی زۆر بەهێزن لەسەرەوە بە ئێسکی شانەوە نوساوە، ئەم ئێسکانەش نایەڵێ منداڵ جووڵە بکات واتە: منداڵ پارێزراوە لە هەموو لایەك[1]. ﴿ثُمَّ جَعَلْنَٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾ (١٣) **المؤمنون.**

کۆرپەلە لە سێ تاریکایی دایە

﴿خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْأَنْعَٰمِ ثَمَٰنِيَةَ أَزْوَٰجٍ ۚ يَخْلُقُكُمْ فِى بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ خَلْقًا مِّنۢ بَعْدِ خَلْقٍ فِى ظُلُمَٰتٍ ثَلَٰثٍ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ ٱلْمُلْكُ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ﴾ (٦) **الزمر.**

ابن عباس دەڵێت: منالّ پارێزراوە بە سێ تاریکایی بزانین ئەم سێ تاریکایی یە چینە؟

تاریکایی پێستی سك: پەردەی مندالّدان.

پەتی ناوك: ئەم پەتەی خواردن و ئۆکسجین لە دایك وەردەگرێ بۆ ژیانی ئەم کۆرپەلەیە لێرەدا چەند پەردەیەکی تر هەیە بە زانست دەیسلەمێنین.

زانستی سەردەم دەڵێت: ئەمانەن: (Abdminal).

١-تاریکی پەردەی سك.

٢- پەردەی مندالّدان (Uterine carity).

---

(1) آيات الله في الآفاق.

ﭥ-**تاريكايى (مشيمة) كه باسكرا** (Platenta).

ﯕ **پەردەی** [1] **(جنين) له نوسينى (عفيف عبدالفتاح طبارة). كه پێى دەوترێ (الغشاء المنياري، الحوريون، والغشاء اللفائني). تەنها ئەم سێ پەردەیە بە چاو نابينرێ بە زەرەبين نەبێ.**

ئايا (غيض الأرحام) له كليلەكانى غەيبە [2] **بزانين ماناى چى يە؟**

خواى گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِۚ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٖ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٖ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَٰبٖ مُّبِينٖ﴾لأ(٥٩ﻧ﴾ ا م.

﴿ ٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيضُ ٱلْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُۖ وَكُلُّ شَىْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ﴾(٨)**الرعد.**

﴿إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسٞ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدٗاۖ وَمَا تَدْرِى نَفْسُۢ بِأَىِّ أَرْضٖ تَمُوتُۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرُۢ﴾ (٣٤)**لقمان.**

خواى گەورە زانايە بە وشكانى و ئاو و هەر جوولەيەك لە تاريكى و ڕووناكى ئاگادارە، لە تەمەن درێژى و كورتى ئەم جەنينەى ناو منداڵدان لە خۆشى و ناخۆشى.

لە فەرموودەيەكى قودسى دا پێغەمبەر (ص) فەرموويەتى: ((مفاتيح الغيب خمس لا يعلمها إلا الله تعالى لا يعلم أحد ما يكون في غد إلا الله تعالى ولا يعلم أحد ما يكون في الأرحام إلا الله تعالى ولا يعلم متى تقوم الساعة إلا الله تعالى)) [3].

لە كليلەكانى غەيب كەس نازانێ تەنها خوا نەبێ لەو پێنج شتە يەكيان وشەى (غيض الأرحام).واتە: ئەم ئاوەى كە ناوى مەنيە دەچێتە منداڵدان و دەيمژێ، زانست دەڵێت: يەك لەو دانەيە منداڵدان دەيمژێ.

وشەى (غيض الأرحام)، واتاى چى؟ لە تۆفانى پێغەمبەر نوح عليه السلام وشەى (غيض) بەكارهاتووە كە فەرمووى: ﴿ وَقِيلَ يَٰٓأَرْضُ ٱبْلَعِى مَآءَكِ وَيَٰسَمَآءُ أَقْلِعِى وَغِيضَ ٱلْمَآءُ وَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ وَٱسْتَوَتْ عَلَى ٱلْجُودِىِّۖ وَقِيلَ بُعْدٗا لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ (٤٤)**هود. ئەى زەوى ئاوەكەت قوت بدە، ئەى ئاسمان ئاوەكەت ڕاگرە، ئاوەكە كەمى كرد نەما، لێرەدا بە ماناى زەوى ئاوەكەت قوت دا هەڵى مژى.**

---

(1) عفيف عبدالفتاح طبارة2 6.

(2) الشيخ الزنداني.

(3) ابن عمر.

هەموو ئەندامێك پارێزراوی خۆی هەیە

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ وَٱلسَّمَآءِ وَٱلطَّارِقِ (١)وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا ٱلطَّارِقُ (٢)ٱلنَّجۡمُ ٱلثَّاقِبُ (٣)إِن كُلُّ نَفۡسٖ لَّمَّا عَلَيۡهَا حَافِظٞ ﴾(٤) ا ر ق.

ابن كثیر دەڵێت: "هەموو كەسێك پارێزگاریەكی هەیە لە تەنگ و چەڵەمەی ئەم دونیایە".

(عبدالكریم مدرس) دەفەرموێت: ئەم فریشتانەی كە پارێزگاری لەو تەنگ و چەڵەمەیە دەكەن كەبڕوادار دەتوانی پارێزگاری لە خۆی بكات.

[تر] مەلای گەورە جوانی بۆ چووە وەك ئێستا سەردەمی پێشكەوتنی زانستە، خوای گەورە پارێزگاری عەقڵ و زانستی داناوە مرۆڤ خۆی بەو عەقڵ و زانستە بپارێزی دەڵێت: "ئەم هەموو بروسكەو هەورە تریشقە ئەگەر پارێزگاریەكی خوای گەورە نەبێت ماڵمان وێرانە ئەم هەموو شهوب و نەیازكەی دێنە سەر زەوی" ئەڵێت ڕۆژێك چوومە موصل بۆ خزمەت (شێخ سلیم بامەڕنی) كە چووم بینیم لەسەر باڕووت خانەیەك بوو لە موسڵ، بینیم لەسەر بانەكە عەمودێكی بەرز چەند تەلێكی پێوە بوو پرسیارم كرد ئەمە چی یە؟ وتی ئەمە دژی هەورە تریشقەیە ئەگەر هات دەچێتە ژێر زەوی وتم ئافەرین جوان پارێزگاری لە خۆتان دەكەن وتی ئێوە شتی واتان نییە؟ وتم: نەخێر مەلاو شێخی ئێمە دەڵێن سلاوات لێدەن، بەڵێ ئەگەر پارێزگاری خودای گەورە نەبێ ئێمە لەسەر ئەم زەوی یە ناژین. تۆزێك لەسەر پارێزگاری لەشی مرۆڤ بدوێین دوو پارێزگاری هەیە لە لەشی مرۆڤ:

یەكەم پارێزگاری سروشتی (المناعة الذاتي) دووەم ئەم پارێزگاریەیە كە لە ئەندام و ڕژێنەكان دەردەچن بۆ بەهێز كردنی مرۆڤ دژی ڤایرۆس و میكرۆب، ئەم ڕژێنانەی كە لە لەشی مرۆڤ دەردەچن پارێزگارینە لە نەخۆشییەكان، خرۆكەی سپی بەرگریە لە لەشی مرۆڤ بۆ ئەم شتە نامۆیانەی لە لەش هەیە بەربەرەكانی دەكات و هەم پاكیان دەكاتەوە، دوو پێڵووی چاو ناهێڵێ ئارەقە بڕژێتە ناو چاو، هەم ئەم ئاوەی لە چاو دەردەچێ بۆ تەڕ بوونی چاو لابردنی هەر پیسیەك هەبێت لە شەبەكیەو قەرەنیە و قەزەحیە.

H ¤ H Φ O \ ¡ Π | : T Γ θ X : : Y Z θ X h : X ¸ : Φ

هەستی بۆنکردن

مووی ناو لووت پارێزگاری یە لەو تۆزو غوباری کە هەیە بۆ ئەمەی نەچێتە ناو سیەکان.

غودەی لەمفاوی هەڵدەستێ بە کوشتنی میکرۆب بە دەیان میکرۆب و ڤایرۆس دەکوژێ.

غودەی دەرەقی پارێزگاریە لە کوشتنی هەزاران میکرۆب. ترشۆکەی هایدرۆکلۆریدییە بە دەیان میکرۆب دەکوژێ لە گەدە.

ڕیخۆڵە کوێرە و شیری دایك لەبۆ منداڵ.

زانستی سەردەم ئەم ئایەتەی خوارەوەی ڕوون کردۆتەوە. پە نجەکانی دەستی مرۆڤ وەك یەك نین. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَمَّا فَصَلَتِ ٱلۡعِيرُ قَالَ أَبُوهُمۡ إِنِّى لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ‌ۖ لَوۡلَآ أَن تُفَنِّدُونِ﴾ (٩٤)یوسف. یەعقوب پێغەمبەر (ص) بە کوڕەکانی فەرموو: بۆنی یوسفم بۆ دێت بەمە زانی یوسف لە ژیاندا ماوە، ترسا دووبارە کوڕەکانی بە فێڵێکی تر دووبارە بزری بکەنەوە، با بە زانست ئەم ئایەتە ڕوون بکەینەوە بۆنمونە: سەگی پۆلیس هەر بە بۆن دەتوانن لە بازگەکان کەرەستەی قاچاغ بدۆزنەوە وەك چەکو تەقەمەنی و ماددە هۆشبەرەکان.

لە ئارەقەی مرۆڤ (52) جۆر بەکتریا هەیە هەر بەکتریایەك بۆنێکی تایبەتی هەیە، زۆر کەس هەیە هەستی بۆنی زۆر بەهێزە، یەعقوب پێغەمبەر **علیه السلام** دوو ئیعجازی سەر سوڕهێنەری هەبووە یەکیان لێکدانەوەی خەون، دووەم: هەستی بۆنی زۆر بەهێز بووە بە خەونەکەو بە بۆنەکە زانی کە یوسف لە ژیانا ماوە.

ناوچەوان مەڵبەندی ناسینە

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿إِنِّى تَوَكَّلۡتُ عَلَى ٱللَّهِ رَبِّى وَرَبِّكُمۚ مَّا مِن دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ ءَاخِذُۢ بِنَاصِيَتِهَآۚ إِنَّ رَبِّى عَلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ﴾(٥٦) هود.

﴿كَلَّا لَئِن لَّمۡ يَنتَهِ لَنَسۡفَعَۢا بِٱلنَّاصِيَةِ (١٥)نَاصِيَةٖ كَٰذِبَةٍ خَاطِئَةٖ﴾ (١٦)العلق.

بورهان حمد امین: لە تەفسیری (ئاسان) دەڵێت: "بیرو هۆشی مرۆڤ لە پێشەسەرە ئەگەر نێوچەوان ڕاست و دروست بێت ڕێگای ڕاست و دروست دەگرێت".

عبدالکریم مدرس دەڵێت: "ئەگەر ئەبوجەهل لەسەر کارو عینادی بڕوات بە نێوچەوانی ڕایدەکێشین بۆ ناو ئاگر، چونکە هەموو مرۆڤێك بە ناوچەوانی تاقی دەکرێتەوە، بزانە کڕنوش بردن بۆ خودا گەورەترین شتە بۆ ملکەچی وە نزیکترین کەس لە خوای گەورە کاتی کڕنوش بردنە، ئەبو جەهل وتی ئەگەر پێغەمبەر (ص) بێتە ناو بەیت نوێژ بکات پێمی دەخەمە سەر

ملی، کاتێ پێغەمبەر (ص)هات و نوێژی دابەستا کەوتە کڕنوش ئەبو جەهل چووە پێش دەستی کرد بە لەرزین وتیان بۆچی وا دەلەرزی؟ وتی: لەو کاتەی محمد لە کڕنوش بوو دۆڵێکی پڕ شلە ئاگر کەوتە نێوان من و محمد نەمتوانی هیچ بکەم".

بزانین لە بارەی زانست چی هەیە؟ (دکتۆر زکیب مۆر) دەڵێت: "لەم دوو ئایەتە زۆر تەرکیز لە سەر پێشە سەر دەکات. کەوتنە گفتوگۆ لەگەڵ (زندانی) ئەڵێت: ناوچەوان قیادەی هەڵس و کەوتی مرۆڤ و ئاژەڵە".

هەروەها دکتۆر (مۆر) دەڵێت: "لە پێشەسەری ئاژەڵەکان شتێك هەیە وەك دەمبوس وایە بەو جیهازە ئاژەڵ دەتوانێت بگەڕێت و یان ڕاوەستێ".

بەڵێ ڕاستە پێشەسەری مرۆڤ جێگای بیر کردنەوەیە، جێگای بەکارهێنانی عەقڵە، پێغەمبەر درودی خوای لەسەر بێ دەفەرموێت: ((**اللهم إني عبدك وابن عبدك وابن أمتك ناصيتي بيدك**)) فەرموویەتی "من بەندەی تۆمە بەندەی بەندەی تۆمە ناوچەوانم لە دەست تۆیە ئەی خوای گەورە چاکەو خرا پەم لە دەست تۆیە".

پەیوەندی عەقڵ و دڵ

لە قورئانی پیرۆز خوای گەورە دەفەرموێت:

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ۖ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ ءَاذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَآ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ كَٱلْأَنْعَـٰمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْغَـٰفِلُونَ﴾ (١٧٩ الأعراف).

﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ أَوْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۖ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَـٰرُ وَلَـٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ﴾ (٤٦)**الحج**.

ڕاڤە چیەکان خوێندنەویان چۆنە؟

لە تەفسیری ئاسان: زۆریان هەن دڵیان هەیە تێناگەن، چاویان هەیە نابینن، گوێیان هەیە نابیستن کەواتە لەگەڵ ئاژەڵ جیاوازیان نییە.

عبالكريم مدرس: "ئایا کافرانی قورەیش نەگەڕاون لەسەر زەوی دا دڵێکی وایان نەبوو تێبگەن و بیر بکەنەوە چی لە ناخی زەوی دا هەیە؟ چاویان نیە بۆ بینین، گوێیان نەبوو ببیستن ئەمانە زۆر لە ئاژەڵان عەقڵیان بێ هێزترە".

مەلای گەورەی کۆیە: "ئەمانە بە دڵ و چاو و گوێ بیریان کردۆتەوە بەڵام کاریان پێ نەکردووە دۆزەخ شایەنی ئەمانەیە کە کار بە هەستیارەکانی خۆیان ناکەن کە خوای گەورە پێی

بەخشیون".

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز لە (50) ئایەت باسی عەقڵی کردووە دڵ و عەقڵ پەیوەندن بە یەکتر، لە (10) شوێن دەفەرموێت: (یا أولي الألباب) ﴿وَلَقَد تَّرَكْنَا مِنْهَآ ءَايَةًۢ بَيِّنَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ (٣٥) **العنكبوت. (أفلا تعقِلونَ). عەقڵ ئەوەندە گرنگە لەسەر مرۆڤ، لەسەر ویژدان، لەسەر بڕوای و پێشکەوتن.**

بە زانست بیسەلمێنین

عەقڵ پەیوەندیەکی زۆری هەیە لەسەر دڵ، شێخی زندانی دەڵێت: "مرۆڤ نازانێ عەقڵ پەیوەندی بە دڵەوە هەیە. واتە ئەگەر کەسێك دڵی گۆڕا دەبێت عەقڵیشی بگۆڕێت"! شێخی زندانی ویستی گفتوگۆ لەگەڵ کەسێك بکات کە دڵی گۆڕاوە، بزانین ئەم گۆڕانە کاریگەری هەبووە لەسەر عەقڵی.[1]

نەخۆشێك لە نەخۆشخانەی (مەلیك عبدالعزیز) تازە دڵی گۆڕاوە. دکتۆرەکان دەڵێن: دڵ هەر ئەمە نییە ترومپایەکی خوێن هێنەرو خوێن بەر بێ، بەڵکو جیهازێکە پەیوەندی بە عەقڵیش هەیە، شێخی زندانی گفتوگۆی لەگەڵ ئەم کەسە نەکرد کە دڵی گۆڕاوە بەڵام قسەی لەگەڵ ئەم پزیشکە کرد کە دڵەکەی گۆڕیوە. وتی "نەخۆشەکە بە هیچ شێوەیەك نەگۆڕاوە لە عەقڵ و دڵ واتە: ئەم دڵە هۆرمۆنات بە عەقڵ دەبەخشێ دڵی تازە هەروەك دڵی پێشوو کار بە یەکەوە دەکەن، دڵ بەرپرسیارە لە چالاکی عەقڵیش". (لهم قلوب یفقهون بها)

نێرو مێ لە هەموو شتێك

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْأَزْوَٰجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾ (٣٦) **یس.**

ابن کثیر: (مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ) **واتە نێرو مێ لە کشتوکاڵ هەیە** (وَمِنْ أَنفُسِهِمْ) **واتە: لە مرۆڤیش نێرو مێ هەیە.** ﴿وَمِن كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (٤٩) ي ا ت. **دەرکەوت لە مرۆڤ و کشتوکاڵ نێرو مێ هەیە بەڵام ئەمەی زۆر نەمبینیبێ ئەم ئایەتەیە** ﴿ومن كل شىء خلقنا زوجين لعلكم تذكرون﴾ . **بزانین دکتۆر محمد أحمد الغمراوی لێرەدا چیمان بۆ ڕوون دەکاتەوە فەرمووی:** ﴿ے ڭ﴾ **ئەمە دیارە لە مرۆڤ نێرو مێ هەیە.**

وتی: هێلکە پێش ئەمەی پیتاندنی هەبێ سیفەتێکی هەبووە دوای پیتاندن سیفەتەکەی

(1) أنت تسأل والشيخ الزنداني يجيب.

گۆڕاوە، لە میوەجات تەنها لە خورما نێرو مێ جیاوازە، بەڵام ئایەتەکە وای دەردەخات ﴿وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾ ئەمەی ڕوون نییە کە نەزانراوە کە لە بێ گیانیش هەیە کە زانست ڕوونی دەکاتەوە.﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ قُلْنَا ٱحْمِلْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ ۚ وَمَآ ءَامَنَ مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ (٤٠) هود. بەڵی لە بێ گیانیش نێرو مێ هەیە.

یەکەم جار زانای فیزیایی (دیراك) هەستا بە دروست کردنی هاوکێشەیەك خۆ دیراك ئاگای لە قورئان نییە. [ت] دیراك هەستا لە ژوورێکی تەماوی و تاریك بە تاقیکردنەوە بەهۆی کتلەیەکی ڕاکێشان (الجاذبية) ئەم کتلەیە یەکسانە بە (الکترون) شوحنەیەکی ساردی هەیە، پرۆتۆنیش شوحنەیەکی گەرمی هەیە، بیری کردەوە لە هەسارەی زەوی دیاردەی نێرو مێ دیار ناکەوێ، بەڵام لە تیشکی کەون هەیە لە فەزادا زیاتربەدی دەکرێت بۆنمونە: لە فەزای گەردون دابەش دەکرێت بۆ دوو بەش وەك ئەستێرەکان کە هەردوو جۆر لەیەك نزیك دەبنەوە هەندێك شت ڕوو دەدات وەك تێك چوون وەك چۆن دەفەرموێت:﴿ فَإِذَا ٱلنُّجُومُ طُمِسَتْ (٨)وَإِذَا ٱلسَّمَآءُ فُرِجَتْ﴾(٩)المرسلات. واتە: ئەگەر ئەستێرەکان دارژان یان ئاسمان لەت بوو شەقی برد واتە: ﴿وَإِذَا ٱلْكَوَاكِبُ ٱنتَثَرَتْ﴾(٢)الانفطار. إِذَا ٱلسَّمَآءُ ٱنشَقَّتْ﴾ (١)الانشقاق. دەکاتە دوو هێزی دژ بەیەکتر لە نێرو مێ.

یەك لە زانایانی بەناوبانگ (عبدالسلام الباكستاني) لە ساڵی (1979)ز لەسەر جیهان ئەڵێت: "دوو هێز هەیە هێزی موگناتیسی وە هێزی نەوەوی، هێزی موگناتیسی بە هێزترە" لەسەر ئەم بابەتە خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت.

﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ قُلْنَا ٱحْمِلْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ ۚ وَمَآ ءَامَنَ مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ (٤٠) هود. لە کارەبا ساردو گەرم، لە موگناتیز الکترون و نیوترون دیار کەوت کە نێرو مێ لە هەموو شتێکدا هەیە تا لە بێ گیانیش.

H Z Φ¡ ª X ° : 8 ± H \ ® عبدالرحمن الحصاني (X) Σ i ° \ K ª

خانه

لەشی مرۆڤ لە ملیۆنەها خانە پێکهاتوە، هەموو خانەیەك بە یەکترەوە بەندە، زانایانی بایەلۆجی دەڵێن ژمارەی خانە لە لەشی مرۆڤ دەگاتە هەزار ملیۆن، واتە ژمارە یەك ئەگەر (15) سفری بۆ دابنێین خانە (الخلايه) زۆر بچوکە بە زەڕەبین ئەگەر بە چەند هەزار جار گەورەی بکەی ئینجا دەبینرێت. گیانلەبەرێکی مەنەوی بەشێکە لە غرامێك، کرابێتە یەك ملیار بەش واتە: بەشێك لە هەزار ملیۆن بەش، درێژی خانە (7) مایکرونە بەشێکە لە هەزار بەش لە یەك ملم. خانە گەرچی زۆر بچوکە ئاوێکی تێدایە پێی دەوترێ (سایتوپلازم)، ئەم شتە نهێنی ژیانی تێدایە، خاك هەژدە ماددەی تێدایە ئەم هەژدە ماددە لە خانەشدا هەیە، بە پێی ئەم قەوارە بچوکە ماددەکان وەك (ئۆکسجین هایدرۆجین – ئازوت- فسفۆر- ئاسن- پۆتاسیوم- ئاو ....هتد).

هەموو بونەوەرێك بناغەی لەسەر دوو خانەیە یەکیان خانەی باوکێتی یەکیان هی دایکێتی وەك (سپێرم – هێلکۆکە)، مادەی مەنەوی لە هێلکەی گون دا هەیە هەر لا گونێك هەزار بۆڕی باریکی تێدایە، هەموویان بەندن بە یەکتر، لە هەر مانگێك (300 بۆ 400) ملیار خانە دروست دەبێ. پێش ئەوەی ئینسان لە دایك بێ هێلکەی گون لە نزیك گورچیلەیە دوای بوونی دێتە ناو پێستی گون لە دەرەوەی جەستەیە، لەبەر ئەوەی ئەم خانەیە بەرگەی گەرمی لەش ناگرێ.

مرۆڤ بەر لەوەی لە دایك بێ چوارسەد هەزار کیسەی هەیە، کاتێك لە دایك بوو تەنها (400) هێلکە دەمێنێتەوە، ڕاستە هێلکۆکەش لە خانەی مەنی گەورەترە، بەلاّم بە زەڕەبین نەبێ نابینرێ، درێژی هەر هێلکۆکەیەك (200) میکرۆنە قورسایی یەك بەشە لە ملیۆنێك بەشی یەك غرام.

هەر کاتێك پیاو و ئافرەت گەیشتنە یەکتر هێلکۆکە لە قەناتی ڤالوپ ئامادەیە، مادەی مەنەویش چەندەها ملیۆن دەچێتە قەناتی ڤالوپ یەك دانەی دەڕوات هێلکۆکە دەپیتێنێ بۆ ماوەی شەش کاتژمێر ئەوانەی تر دەمرن.

کۆرپەلەو پیاوانی جیهان

لە سەیرو سەمەرەکانی ئەم ژیانە و دروست بوونی کۆرپەلەی دووسەر.

1-لەدایك بوونی کۆرپەلەیەك بە دووسەر لە یەك لە نەخۆشخانەکانی (نەمسا) لە ئۆکتۆبەری (1981/11) یەك کاتژمێر ژیاوە ئەم کۆرپەلەیە دوو بڕبڕە پشتی هەبووە پزیشکان وای بۆ دەچن کەدایکەکەی توشی ڤایرۆسێك بووبێ کە کۆرپەلەکەی لە سك بووە.

2-لە یەك لە نەخۆشخانەکانی عێراق لە ساڵی (2002) منداڵێك لە دایك بووە سەری وەك سەری بۆق بووە، بەڵام بە چەند کاتژمێرێك دوای بوونی مردووە ئەڵێن: دوای تەواو بوونی پزیشکان وتوویانە هەموو لەشی سروشتی یەو تەواوە.

3-لە ڕۆژنامەیەکی ئەمریکی بە ناوی (دەیلی نیوز) هەواڵێکی بلاوکردەوە کە ژنێك منداڵێکی بووە زۆر سەیرە، هەشت مانگیش ژیاوە، لە ڕۆژی حەوتەم قسەی کردووە کە بووە تەمەنی حەوت مانگی هەموو لەشی بە موو دا پۆشراوە، ئەم منداڵە لە تەمەنی هەشت مانگی مردووە بەڵام وەك پیر بینراوە شێوەی چەناگەی.

4-هەر لە دەوڵەتی نەمسا منداڵێك لە دایك بووە بە بێ دەم، بردوویانە لای پزیشك بە کرداری نەشتەرگەری دەمیان بۆ کردۆتەوە، ئەم منداڵە زۆر ژیاوە تا تەمەنی گەیشتۆتە دە مانگ بەبێ لێو ژیاوە.

5-کورتە بالایەکی ئینگلتەرە

لە ساڵی (1789) منالێك لە شاری لندن لە دایك بوو هەرچەندە بالای زۆر کورت بوو بەلام دەست و باڵەکانی گەیشتۆتە سەر زەوی لەگەڵ ڕۆیشتن.

6-منداڵێك لە دایك بوو بە دوو دڵ

لە شاری ناپولی ئیتالیا منداڵێك لەدایك ئەبێ دوو دڵی ئەبێ هەر دڵێکی لەگەڵ یەکتر جیاواز بووە. کە مردووە لە شاری لەندەن پزیشکان (15) هەزار دۆلاریان داوە دوای مردنی بۆشیکردنەوەی جەستەی بە ناوی (دوما) ناونراوە.

7-چاوێکی ڕەش و چاوێکی شین:

لە شاری سانفرانسیسکۆ لە ئەمریکا منداڵێك چاوێکی شین ئەویتریان ڕەش بووە، لە تەمەنی (21) سالان چاوی گۆڕا ڕەش لە بۆ شین، شین لە بۆ ڕەش.

8- پیاوێك بە دەم گوێی لە وتە بووە:

لەولاتی ئیتالیا لە شاری ئەسینا پیاوێك بە ناوی (ارشیل ایدز) گوێچکەی نەبووە بە دەم گوێی لە قسە بووە.

9-بە دوو زمانیش قسە ناکات:

(غرتیل مایر) لە ڕەگەزی ئەڵمانی بووە، لە بوونیەوە زمانی وەك زمانی مار دوو لق بووە نەیتوانیوە زۆر باش بدوێ بە لالی سەری ناوەتەوە.

10- لە هەژارەکانی هند پیاوێك بۆ ماوەی (27) ساڵ نینۆکی نەکردووە تا درێژیەکەی گەیشتۆتە (60) سم.

11-دەستەکانی (12) پەنجەیە: (مارکوس زیمن) لە فنلەندا لە هەر دەستێکی شەش پەنجەی هەبووە دایکی نەیزانیوە تا دوای مانگێك ئەم نیشانەیە دەرکەوت، وتوویانە باپیری ئەم پیاوە لە هەر دەستێکی حەوت پەنجەی هەبووە.

12-گەنجێکی وەك مەیمون:

لە شتە سەرسوڕهێنەرەکانی چەرخی بیستەم گەنجێك بە ناوی (ماریاجیس) ساڵی (1946)ز لە ئەمریکای سەروو لە دایك بووە، وێنەی بە مەیمون چووە، مەیمونی جۆری شامپازی و غۆریلا ئەمە ڕووداوێکی سەیرو مێژووییە، هەموو پزیشکان و زاناکان سەریان لەو منالە سوڕماوە لە تەمەنێکی کورتا مردووە.

13-(**أبو فیض**)ـی هندی کە شاعیرێکی فارسییە سێ کوڕی (**امبراطوري هندي**) فێری زانست و زانیاری کردووە، خەلاتەکەی بەقەد قورسایی هەر سێ کوڕەکەی زێڕ وەرگرتووە.

13- پارچەیەك ئەستێرەی نەیزەکی: لە ساڵی (1680) کەوتە خوارەوە زانایەکی فیزیایی (ئیتالی) کوشت زاناکە بە ناوی (ماتفریت و سیتاك) بووە یەکەم کەس بوو لە مێژووی جیهان بە پارچەی نەیزەکێك لە ئاسمانەوە مرۆڤ بمرێ.

14-باوکی (20) مەلیك:

لە ساڵی (850 بۆ 933)ز یەکەم مەلیکی نەرویج کە حەفتا ساڵ حوکمی کردوە لە دوای خۆی بیست منداڵی خۆی حوکمی ئەم وڵاتەیان کردووە.

15-یەکەم کەس سەرکەوتە لووتکەی ئەڤەرێست بەرزترین لوتکە لە جیهان (السیراموند هیلاری)بوو.

16-بچوکترین مرۆڤ لە جیهان لە ویلایەتی (ایلیزی) ئەمریکی لە (28ی یولیو 1989)ز تا کۆتایی بەژنی هێندەی لە پێك بووە لە شەش مانگ بە قەد کوپەی چایەك بووە.

17- پیاوێکی قۆچدار: (دیفید رایس): ئەمەریکیە هەر لە لەدایك بوونیەوە لە سەریەوە شوێنێك دیارکەوت پزیشکان وتیان هیچ نییە دوایی دەرچوو بووە شاخێك (قۆچێك) ئەمە لە چوار ساڵی زۆر درێژ بووە.

بەشی سێیەم

بەڵگە جیهانیەکان لەسەر ئاژەڵان

گیانلەبەران

وشتر

خوای گەورە دەفەرمویت:﴿ أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى ٱلْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ﴾ (١٧)الغاشیە. خوای گەورە وەك پرسیارێكی سەر سوڕهێنەر دەفەرمویت: ئەی سەیری وشتر ناكەن چۆن دروست كراوە؟ لەبەر ئەوەی وشتر گیاندارێكی سەر سوڕهێنەرە دروست كردنەكەی بە گوێرەی ژینگەی بیابانەكان دروست كراوە و بە گوێرەی ئاو و هەواو ژینگەی ئەم بیابانەی بێ لەوەڕگاو گەرمی و بێ ئاوی لەم زەویە پڕلماویە.

ئێستا بە چەند خاڵێك دروست كردنی ئەم ئاژەڵە دەخەینە ڕوو.

1-سەرو گوێژكەكانی دروست كراوە بە توكێكی نەرم و پڕ بۆ ئەوەی تۆزو خۆڵی ئەم بیابانە كاری تێ نەكات، چونكە ئەم بیابانە لماویە هەردەم بە ڕەشەباو تۆزو خۆڵە.

2-دەم و دانەكانی وا دروست بووە بتوانێت خۆراكی خۆی دابین بكات بەو دڕك و ڕەقیەی كە لەو بیابانە ڕوواوە، وەك حوشترالوك و چەند جۆرە دڕكێك كە زۆر دڕكاوینە.

3-هەر چوار پەلی وشتر زۆر بەرزە بۆ ئەوەی بتوانێت بەرگەی ئەم گەرمە سێرە بگرێ.

4-پێیەكانی پان و نەرمە زۆریش پتەون تا بتوانێت لەناو ئەم زەویە خۆڵاوییە نەچەقێ.

5-ملێكی درێژی هەیە، بۆ ئەوەی بتوانێ ئەم دڕكە بەرزانە بخوات كە لە بیابانەكان دەڕوێ هەتا زۆربەرزیش بێ ملی بیگاتێ بۆ پچڕانی.

6-هەموو لەشی بە توكێكی زۆر پڕو نەرم دا پۆشراوە تا بەرگەی پلەی ئەم گەرمییە بگرێت كە لەو گەرمەسێرە بوونی هەیە.

7-ناو سكی وشتر چوار خانەی هەیە بۆ زۆر خواردن و خواردنەوە لەو كاتانەی كە ئاو یا خواردن دەخوات بۆ بەرگەگرتن، لە هاوینا بە دوو هەفتە ئاو دەخواتەوە لە زستان بە سێ هەفتە.

8-دونگێكی هەیە لەسەر پشتی لەو كاتانەی كە برسی بوو بتوانێ ئەم دونگە وزە بداتە لەشی بەرگەی برسێتی بگرێ، ئەم دونگە خەزانەیەكی چەوریە.

9-وشتر بە دەمی هەوا وەرناگرێ تەنها بە لووتی بۆ ئەوەی لم و تۆز نەچێتە سیيەكانی لەگەڵ هەڵمژینی هەوا، وشتر ئارەقە ناكا تا پلەی (42-43) پلەی سەدی.

10 پێكهاتەی خوێنی وشتر لە پرۆتینی (الیومی) پێكهاتووە، تا بەرگەی تێنوویەتی بگرێت.

11-گورچیلەی وشتر سوێریەكی زۆر فڕێ دەدات، بۆ ئەوەی ئەم ئاوەی كە دەمێنێتەوە بچێتە

ناو خوێن.

12-جێگای سەرسوڕمانە وشتر یەك ساڵ شیر دەداتە بەچکەکەی لە ڕۆژێکدا (10تا 20) لیتر شیر بەرهەم دەهێنێت، خواردنی شیری وشتر زۆر بەسودە، دەتوانی لە جیاتی سەوزەو میوە بخورێتەوە، چونکە ناوچەی بیابانەکان بێ بەشن لە سەوزە و میوەجات ئەگەر شیری وشتر نەبوایە تووشی قەبزیەکی زۆر بە سەختی دەبوون، بەڵام شیری وشتر شلکەرەوەیە (الملیّن) خوای گەورە ئاگاداری هەموو بەندەیەکی خۆیەتی لە بونەوەرو دەشت و بیابان و چیا هەر یەکە بە سروشتی خۆی دروست کراوە. شیری وشتر لە (80٪ بۆ 90٪)ی ئاوە ماددەی هایدرۆجین لە (70٪)یە:

لە شیری وشتر ماددەی ترشۆڵکەی ئەمینی زۆر بەرزە و پتەوە کە دەکاتە (ph) وە هەم شەکری گلوکۆز دەبێتە ڕزگار بوون لە قەبزی (الامساك). ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴾(٦٤) **مریم.**

ماین (الصّافنات) ماینی ڕەسەن

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت بەرامبەر سلێمان پێغەمبەر علیە السلام: ﴿ وَوَهَبْنَا لِدَاوُۥدَ سُلَيْمَـٰنَ ۚ نِعْمَ ٱلْعَبْدُ ۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ (٣٠) إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِٱلْعَشِىِّ ٱلصَّـٰفِنَـٰتُ ٱلْجِيَادُ ﴾(٣١) **ص.**

ئەم ماینەی پێغەمبەر سلێمان علیە السلام کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز وەصفی دەکات ئەم ماینە هەردەم لەسەر سێ قاچ وەستاوە، دەستی پێشەوەی کەمێك بەرز دەکردەوە ئەمە نیشانەی ماینی ڕەسەنە بۆ سواری بەکار دێت سوکەو بەغارە بۆ شەڕ بەکار دێت و هەم شێوەیەکی زۆر جوانی هەیە.

چیرۆکێکی نادروست

تەفسیرێك و چیرۆکێك لەسەر (سلێمان) پێغەمبەر علیە السلام هەیە، کە بەهەڵە دروست کراوە کەلەتەوراتدا وەرگیراوە ئەڵێت: (سلێمان) پیغەمبەر علیە السلام لە سەفەرێکی بە سواری ماینەکەی ئەڕوات ماوەکە زۆر دوور و درێژە دوای نیوەڕۆ بە نوێژی عسر ڕاناگات و نوێژەکەی دەچێ ئەمیش ڕقی هەڵدەستێ دێتە خوارێ بە شمشێرەکەی هەر چوار پەلی ماینەکەی دەبڕێ لەگەڵ کلك و گوێی، چیرۆك نووسی بەڕێز سلێمان پێغەمبەر علیە السلام پێغەمبەرە ئەمە لە پێغەمبەران ناوەشێتەوە کەبێ ویژدان بن، پێغەمبەرانی خوای گەورە لە هەموو کەسێك بەدەر بێ تاوانن لە هەموو تاوان و گوناهێك بەدەرن، دوایە نوێژی عەسر لەسەردەمی پێغەمبەر

سلێمان علیه السلام نەبووە، لە سەردەمی پێغەمبەر محمد صلی الله علیه وسلم واجب کراوە، دوای ئەوە خوای گەورە بە پێغەمبەرێکی ناودار لە دەوری پێغەمبەر موسا وەسف دەکرێ، پێغەمبەران چ ڕەسول بن چ (نبی) لای خوای گەورە بێ تاوانن.

(الكولا)

ئەم ئاژەڵە کە بە ناوی کولا ناو دەبرێ لە ورچ دەچێ هەرچەند لە ڕەگەزی ورچیش نییە، زۆربەی ژیانی ئەم ئاژەڵە لەسەر دار دەژی بەتایبەتی لەسەر داری کافور خواردنیشی هەر گەڵاکانی داری کافوڕە هەر بەو ئاوەش دەژی لەناو گەڵای ئەم دارەیە، ئەم ئاژەڵە لە ناوچەکانی ئوستراڵیا دەژی.

وەبری ئەفریقی

ئەم ئاژەڵە لە جۆری ئاژەڵی شیردەرە شێوەی لە مشك دەچێ تەنها پێیەکان و ددانی لە فیل دەچێ، ژیانی لەسەر پەلکی ئەم دارانەیە کە سەوزن لە هەموو وەرزێك.

ئاژەڵی یەك شاخی

ئەم ئاژەڵە یەك شاخی هەیە بۆیە بەو ناوە ناسراوە، شەو ناخەوێت هەر ئاگادارە لە ڕۆژ تا ئێوارە خەوتووە، بە ڕۆژ دەخەوێ، چونکە لە گەڵ پلەی گەرمی بەرز دۆست نییە، کەچی هێڵی ناوەڕاست هەردەم گەرمە خواردنی ئەم ئاژەڵە لە سەر ڕووەك و پەلکی دارانە. هەردەم خۆی لە ناو خۆڵ و گڵ دەگەوزێنێت لەبەر ئازاری مێش و مەگەز. ناتوانێ بە کلکی خۆی پاسدا چونکە کلکی زۆر کورتە، هەردەم حەزی لە تەنهایە. پەیوەندی زۆر لە گەڵ ئاژەڵان نییە ئاژەڵێکی زۆر گەورەیە کێشی زیاتر لە (1000) کگم ــە. زۆر بەغارە لە کاتژمێرێك (40) کم دەبڕێت.﴿ فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ (١٣) الرحم.[1]

فیـــــــل

گەورەترین ئاژەڵی شیردەر فیلە بەرزیەکەی (3) مەترە، کێشەکەی سێ هەزار تا چوار هەزار کیلۆگرامە، نێرەی فیل دوو شەفرەی هەیە هەر یەکەی سێ مەترە، کێشەکەی (100) کغم دەبێت، فیل بە ڕەوە دەگەڕێن بەرەو لەوەڕگا، خواردنی ڕۆژانەی فیل لە (150 لەبۆ 250) کغم ــە لە گیاو پوش و پەلاش دەخوات، ڕۆژانە (30) گالۆن ئاو دەخواتەوە، ماوەی سك پڕبوونی (22) مانگە، تەمەنی فیل دەگاتە (65) ساڵ. فیل دەتوانێ بە خرتومەکەی (1000) کغم هەڵبگرێت دەتوانێ سوڕانەوە بە خورتومەکەی مرۆڤ فڕێ بداتە سەر زەمین. لە کاتی خەوتن خورتومەکەی قەپات دەکات تا بای لێ نەدات.

---

(1) لە كتابي آيات الله للعلامة عبدالرزاق النوفل.

ڕێوی باڵندە

ئەم ئاژەڵە لە جۆری شەمشەمەکوێرەیە جۆرەکانی گەلێك زۆرن، شەمشەمە کوێرە ئاژەڵێکی شیردەرە، ئەم ژاچەڵە (350) جۆری هەیە، یەك لەم جۆرانە ناوی بە (ڕیوی باڵندە) ناسراوە ، ئەم جۆرە ئاژەڵە لە جەزیرەیەکی غینیا دەژی، درێژی باڵەکانی (180) سم ـە، زۆر کەس وا تێدەگەن کە ئەم ئاژەڵە کەم بینایە، بەڵام چاوەکانی گەشن زۆر باش دەبینێ بە تایبەتی دوای ڕۆژئاوا زۆریان لە تاریکیدا زۆر باش دەبینن لەگەڵ فڕین دەنگێکی هەیە زۆر بەرزە. لەگەڵ ئەم دەنگە توانای دۆزینەوەی ئەم شتانەی کە لە ئاسمانن هەیە. زۆر هەستیارن توانای دۆزینەوەی ئەم شتانەی هەیە کە پێی دەژی وەك پێشکەو مێش و مەگەز.

ئەم جۆرە ئاژەڵە بە ڕەوە دەفڕن هیچی لەیەك نادەن، ڕادارێکیان لەسەر سەرە وەك داوە زۆر باریکە، زۆر هەستیارە هەست بە هەموو جوڵەیەك دەکات کە لە دەوروبەری خۆی هەیە لە ناوچەکانی ئێمە لەناو کونی ئەشکەوتەکان هێلانە دەکەن بە ڕۆژ بزرو بەشەو دەردەچن، ئەم جۆرە لە ئاژەڵە شیردەرەکانە.

زەڕافە

ئاژەڵێکی سەرسوڕهێنەرە لاڵەو دەنگی نییە، هەرچەند ملی زۆر درێژە، بەڵام بڕبڕەی پشتی (الفقرات) وەك بڕبڕەی ملی مشکێکە، دەکاتە حەوت فەقەرە، تەمەنی سك پڕی زەڕافە (15) مانگە بە پێوەش دەژی، لەگەڵ زانی بێچووەکەی زیانی پێ ناگات، چونکە بێچووەکەی دوو مەتر درێژە.

کەسلان

ئاژەڵی کەسلان وەك سەگێکی بچووکە کە پێی دەوترێت تولە، زۆربەی ژیانی کەسلان خەوتنە، زیاتر لە (19) کاتژمێر دەخەوێ، ژیانی لە ژێر دارو دەوەنە زۆر ئاگاداری خۆیەتی و زۆر ترسنۆکە دەزانی سەری ئەم ئاژەڵە لە سورانەوە (360) پلەیە بۆ دواوە.

تیمساح و نهێنییەکانی

تیمساح وەك مرۆڤە لە جۆرو زاوزێی جیناتەکەی، پێکهاتەی (xy)ـیە لە کاتی پێك هاتنیان ئەگەر پلەی گەرمی هێلکۆکەیی مێیەی تیمساح نزم بێ ئەما بێچووەکە مێ دەردەچێ. ئەگەر مادەی مەنەوی لە پلەی بەرزی گەرمی بێ (yy) جیناتی ئەم دوو نیشانە کار دەکەن نێر دەردەچێ، (**سبحان الله العظیم**) ئەگەر پلەی گەرمی نزم بێ (xy) کار دەکات ئەم دوو

نیشانەی هەیە.

سەیرتر لەوە هەموو ئاژەڵێك لەگەڵ خواردن شەویلاگی ژێرەوەی کار دەکات و دەجوڵێ، بەڵام تیمساح شەویلاگی سەرەوەی لەگەڵ خواردن کار دەکات، لە پاش خواردن دەمی بەش دەکاتەوە باڵندەی بچووك دەوری لێ دەدەن ئەم خواردنەی جێماوە ئەم باڵندانە دەیخۆن و دەمی پاك دەبێتەوە خوای گەورە بەشی ئەم باڵندانەشی داوە.﴿ هَلْ جَزَآءُ ٱلْإِحْسَـٰنِ إِلَّا ٱلْإِحْسَـٰنُ(٦٠)﴾الرحمن.

سەگ

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَـٰهُ بِهَا وَلَـٰكِنَّهُۥٓ أَخْلَدَ إِلَى ٱلْأَرْضِ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ ۚ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ ٱلْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ۚ ذَّٰلِكَ مَثَلُ ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا ۚ فَٱقْصُصِ ٱلْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾(الأعراف١٧٦) ر ا ف.

لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە:

(عبدالكريم مدرس) لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە دەفەرموێت: ئەم ئایەتە لەسەر بێ بڕواکان و خۆ بە گەورە زانینە. گەر ئایەتی قورئانیان بۆبخوێنی یان باسی داد پەروەریان بۆبکەی تورە دەبن هەروەك تاوت بداتێ وەك مرەی سەگ خۆی مۆر دەکاتەوە هێرشت بکاتە سەر گەر وازی لێ بێنی لەبەر تەماحی مالی دونیا وەك سەگ وەها کینی خۆی تەنها هەژارو کەم دەرامەتان دادەرێژێ.

مەلای گەورەی کۆیە: بێ بڕواو ستەمکارەکان وەك سەگی بەرماڵ وان هەر کاتێك دارێکی بەرامبەر ڕاست بکەیتەوە دەست بە هەناسە برکی دەکات و گەر وازیشی لێ بێنی دووبارەی دەکاتەوە بە هاکە هاك دوات دەکەوێ. چۆنی ئارەزوو بێ تەنها دەورتدا دەچەسپێنێ وشەی (لهپ) مانای هانکە هانکە.

[illegible]): دەفەرموێت: ڕووبەڕووی بێ بڕواکان و ستەمکارەکان وا ئەزانن ئەم زەویە ئەمان دروستیان کردووە، موڵکی ئەمانە تەماح و ستەمکردن چاوی کوێر کردوون لە جیاتی وەرگرتنی ئامۆژگاری وەك مڕەی سەگ لێت مۆڕ دەبنەوە وەك ئەمە وایە پەلامارت بدەن گەر خۆ وازی لێ بێنی لە هانکە هانکی خۆی ناکەوێ، سەگ برسییە و تێنووە، بەڵام ئەم بێ بڕوایانە نە برسینە و نە بێ ئاون.

وتمان وشە (لهپ) واتە: هانکە هانك بزانین لە ڕووی زانست ئەم هانکە هانکە چییە؟

1-سەگ دەیەوێ لەشی خۆی تێر بکات لە هەوای ئۆکسجین.

2-ڕاگرتنی ئەم ئاوەی لە لەشیتی دەیەوێ بوەستێ.

3-وەك بیەوێ خۆی فێنك بکاتەوە لە کاتی بەرزی پلەی گەرمی، چونکە سەگ تەنها ئاژەڵێکە کە غودەی دەرەقی نییە، لەشی ئارەقە ناکات تا پلەی گەرمی لە لەشی دەربکات، ئەمەش لە

بەر پڕی توکیتی هەواو ئاو لە لەشی دەرناچێ، لەگەڵ ئەم هانکە هانکە بڕێکی زۆر ئاو لە زمانی دێتە دەرەوە وەك لە شێوەی ئارەقە دەیەوێت بڕێکی زۆر لە ئۆکسجین وەرگرێ، چونکە ئەگەر ئەم هانکە هانکە نەکات ئۆکسجین بە تەواوی ناگاتە سیەکانی تەنها تا گەرووی دەرشوات بە هۆی ئەم هانکە ئۆکسجین دەگاتە سیەکانی خۆی تێر دەکات. جار بە جار هەناسە زیاتر وەردەگرێ دوای (10) جار هانکە هانك دەبێتە (30) جار دەبێتە (40) جار دوا کات دەبێتە (300) جار دەبێتە (400) جار تا بە تەواوی لەشی خۆی تێر ئۆکسجین دەکات. دووەم ئۆکسیدی کاربۆنیش فڕێ دەداتە دەرەوە تا لەشی بە تەواوی فێنك دەبێتەوە.

سەگ دوو دەنگی هەیە: 1- وەڕین (Barkin). 2-لورە (Howling).

پاك کردنەوەی گۆشتی ئاژەڵی سەربڕدراو

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةُ وَٱلدَّمُ وَلَحْمُ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيْرِ ٱللَّهِ بِهِۦ وَٱلْمُنْخَنِقَةُ وَٱلْمَوْقُوذَةُ وَٱلْمُتَرَدِّيَةُ وَٱلنَّطِيحَةُ وَمَآ أَكَلَ ٱلسَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى ٱلنُّصُبِ وَأَن تَسْتَقْسِمُوا۟ بِٱلْأَزْلَٰمِ ۚ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ ۗ ٱلْيَوْمَ يَئِسَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِ﴾ (٣)المائدە.

لە تەفسیری عبدالکریمی مدرس:

1-حەرام کراوە لە سەر ئێوە، ئەم گیاندارەی کە گۆشتی بخورێ بەبێ سەربڕینی شەرعی واتە مردارەوەبوو.

2-خواردنی خوێن حەرامە لە چەرخی نەزانین دەیانکردە ناو ریخۆڵە و دەیا نخوارد.

3-گۆشتی بەراز.

4-ئەم ئاژەڵەی لە کاتی سەر بڕین هاوار یان بە ناوی بتەکانیان سەریان دەبڕی.

5-خواردنی گۆشتی ئاژەڵی خنکێنراو بە هەر جۆرێك بێ.

6-خواردنی ئاژەڵێکی لێدراو تا مردن.

7-ئاژەڵێك لە بەرزایی کەوتبێتە خوار.

8-یان بە شەرە قۆچ لێدرابێ.یا درندە هەندێکی لێ خواردبێ تەنها ئەگەر پاکی بکەیتەوە.

10-ئەمەی لە پێناوی خوا نەبێ.

11-یا بە یانسیب سەربڕێ.[1]

ئیتر کۆتایی هات بێ بڕواکان دڵنیا بوون دەست بەرداری ئاینی ئیسلام بوون لێیان مەترسن لە

---

(1) مختصر ابن كثير

من بترسن، دواى دابەزینى ئەم ئایەتە ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلْإِسْلَـٰمَ دِينًا ۚ فَمَنِ ٱضْطُرَّ فِى مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ ۙ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ **ئەفەرموێ:ئەمڕۆ ئاینەكەم بۆ تەواو كردن خۆشى و نیعمەتى خۆمم داڕژاندن وە ڕازیم ئاینى ئیسلام ببێتە پێشڕەوى ئێوە.**

هەندێ لە ڕاڤە چیەكان دەفەرموون: پێغەمبەر صلى الله علیه وسلم دواى 80 ڕۆژ دواى هاتنە خوارەوەى ئەم ئایەتە وەفاتى كردوو چووە ڕەحمەتى خوا.

وتووێژى (شێخى زندانى) لەگەڵ دكتۆر (جون هانڤر لارسون) لەسەر ئەم بابەتە، زندانى ئایا لەگەڵ سەربڕینى ئاژەڵ لەهۆش خۆى دەچێت؟ جۆنهارڤەر: بەڵێ ئەگەر یەكێك هەر دوو دەستى لە ملت بكات لەهۆش خۆت دەچى، چونكە خوێن بۆ مۆخ ناچێت ئەمەش لەماوەى یەك خولەك.

(زندانى): ئەگەر بە چەقۆ ڤرتێنۆكەو سیروچكى ببڕێ لەهۆش خۆى دەچێت؟ (د. لارسون): بەڵێ مادان توندایی گەیشتە ملى لە هۆش خۆى دەچێت. زندانى: ئەگەر لە حەیوانێك درا بە هەر شێوەیەك لە هۆش خۆى دەچێت و ئاگادارى دەمێنێ؟ (د. جونسون): نەخێر ئەگەر لە هۆش خۆى چوو ئازارى نابێت چونكە هەستى پێ ناكات. زندانى: ئەى بۆچى ئەم ئاژەڵە پەل دەوەشێنێ؟ دكتۆر (لارسون): عەسەبى ناو مۆخ دەمێنێ مادام ئیسقانەكەى نەبڕى ئەم هەستە لە مۆخ دەمێنێ ئەمەش لە بەر ئەمەیە گەر مۆخ خوێنى لێ بڕا هاوارى خوێن دەكات خوێنبەرەكان دەیانەوێت خوێن بنێرن كە ناردرا لە بۆشى سەربڕاوەكە خوێنەكە دەردەچێت تا كۆتایى خوێن دێت بۆیە هەموو ئەندامەكان دەجوڵێنێ كە خوێن كۆتایى هات دڵ ڕادەوەستێ.

زندانى: بۆچى دڕكە پەتك نابڕدرێ؟ د.لارسون: گەر بڕدرا یەكسەر دڵ ڕادەوەستێ خوێن لە لەشى ئاژەڵەكە بەتاڵ نابێت وەك وتمان خواردنى خوێنیش حەڕامە.

ئەگەر مریشكێكى مردارەوە بوو گۆشتەكەى لە ناو ئاو بكوڵێنین ڕەنگى گۆشتەكەى لە ناو ئاوەكەى خۆى بەڕەنگى بەرەو سوور نیشان دەدات واتە: مردارەوەبوو خوێن لە ناو گۆشت و دەمار و ئێسقانەكانى دەمێنێتەوە.

مێروو‌ەکان (حشرات)

مێروولە

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَحُشِرَ لِسُلَيۡمَـٰنَ جُنُودُهُۥ مِنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِ وَٱلطَّيۡرِ فَهُمۡ يُوزَعُونَ (١٧)حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَوۡاْ عَلَىٰ وَادِ ٱلنَّمۡلِ قَالَتۡ نَمۡلَةٞ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّمۡلُ ٱدۡخُلُواْ مَسَـٰكِنَكُمۡ لَا يَحۡطِمَنَّكُمۡ سُلَيۡمَـٰنُ وَجُنُودُهُۥ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ﴾ (١٨) **النمل.**

سەربازەکانی سلێمان علیه السلام کە پێکهاتبوون لە جن و مرۆڤ و باڵندەن کە نزیك بوونەوە لە شاری مێروولەکان، یەکێك لە مێروولەکان هاواری کردو وتی ئاگاداری خۆتان بن و بڕۆنە ناو شارەکانتان سوپای سلێمان علیه السلام زۆر بێ ئاگایانە پانتان دەکەنەوە.

لێرە ئیعجازێکی قورئانی هەیە، ئەمیش بە ئاخاوتن بە وشەی (قَالَتۡ نَمۡلَةٞ**) بە مێ هاواری کرد. چونکە لە مێروولە تەنها مێینە بە ئەرکی دابەش کردن و کاروباری شارەکە هەڵدەستێ نێرەی مێروولە تەنها کاری پیتاندنە.**

ئایا مێروولە قسە دەکات؟ بەڵێ مێروولە بە شێوەی تێگەیشتن قسە دەکات و وە لە یەکتر دەگەن هەروەها باڵندەو جن هەروەك لەم ئایەتە:﴿ وَإِذۡ صَرَفۡنَآ إِلَيۡكَ نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓاْ أَنصِتُواْۖ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوۡاْ إِلَىٰ قَوۡمِهِم مُّنذِرِينَ﴾ ٢٩ الاحقاف.

ئەمە لە کاتی قورئان خوێندن بووە. بەڵێ هەموو گیاندارێك وتەو تێگەیشتنی لەگەڵ یەکتر هەیە، هەروەك بە زانست سەلمێنراوە هەر یەکە لە ڕەگەزی خۆی دەگات، زۆر دیاردەی سەر سوڕهێنەر هەیە لە ژیانی دانیشتووی لادێکان زۆر شتی وا بەدی دەکەن کە ئاژەڵەکان تێدەگەن وئاخاوتنیان هەیە، ئەگەر ئاژەڵێکی ناو ڕانە مەڕ بگوازیەوە ناو مێگەلێکی تر لە هەر جۆرێك بێ بە ماوەی (3 ڕۆژ تا 4) ڕۆژ تێك دەچن لە گەڵی بە قۆچ لێی دەدەن واتە: ئەم هەستی بۆنە پێی وتن نامۆیی لێ دەکەن یاخود دوو کون بێچووی ئاژەڵمان هەیە یەك لە بێچووەکان بگوازەوە ناو کونێکی تر ئێوارە بە بۆنی دایکی قەدەغەی مژینی لێ دەکات. واتە: هەستی بۆن کردن لە ئاژەڵان و مێروولە زۆر بە تینە لە جێگای وتووێژە لەگەڵ یەکتر. هەروەها لەسەر هێ باڵندەی مریشك کە جووجەڵەیەك دەڕوات گەر هێ خۆی نەبێ بە دەنووك دەری دەکات.

گەڕانی مێروولە بە دوای خواردن

ئەگەر چەند دەنکە تۆیەك بکەوێتە سەر زەوی ئەم مێروولەیە یەکسەر بە بۆن دەیدۆزێتەوە ئەگەڕێتەوە خەبەر دەداتە مێروولەکانی تر، بۆ ئەمە بەچاو دەبینرێ لە ژیانی ڕۆژانەی کرێکارو سەپانەکان هەندێك خواردنی شیرین یا پارچەیەك گۆشت دابنێ چی مێروولە هەیە بە یەك کاتژمێر دەوری لێ دەدەن ئەمە بە بۆنە واتە بەو فورمونەی کە هەیەتی.

ئایا مێروولە زیرەکە؟

بەڵێ مێروولەش لە هەر جۆرێك بێ زیرەکە، لە ئایەتی پێشوو یەك لە مێروولەکان هاواری کرد بڕۆنە ناو شارەکانتان چونکە سەربازەکانی سلێمان پێغەمبەر علیه السلام پانتان دەکەنەوە (وهم لا يشعرون) **هەستی پێ ناکەن و بێ ئاگان لە ئێوە. زۆر جار لەسەر خەرمانەکان مێروولەکان شاریان دروست کردووە تا دەنکە تۆیەکانی تیا بشارنەوە بۆ وەرزی زستان ئەگەر باران باری یان ئاوی چووە ناوی دەری دەدەنەوە بۆ ئەمەی وشك بێتەوە تا نەڕوێتەوە، گەر ڕوا شین بوو بە کەڵکی خواردن نایەت، هەموو تۆیەك بە دوو پارچەیی ناڕوێت.**

پسپۆڕی ئاژەڵان بۆیان ڕوون بووەتەوە ئەگەر پارچە شتێك بۆیان ڕانەکێشرێ پارچە پارچەی دەکەن تا سووك بێ، یان بینراوە بە دوو مێروولە یارمەتی یەکتر دەدەن بۆ ڕاکێشانی دەنکە گە نمێك بۆ ناو شارەکەیان.

سەلماندن بە زانست: زانستی تازەی یابانی بەشی مێروولە (الحشرات) دەڵێت: "لە ملی مێروولە عەسەبێك هەیە وەك مۆخی مرۆڤ بەم عەسەبە مێروولە هەموو هەست و بیری خۆی دەردەخات". ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم﴾ (٣٨)
ا لأ ن ع ا م. **چی لەسەر زەمین بژی وەك مرۆڤ وایە.**

جۆرکانی مێروولە

1-**مێروولەی جۆری مانگا: یەك لە زاناکانی مێژووی سروشتی بەناوی (رویال کنسون) بۆ ماوەی بیست ساڵ لێکۆڵینەوەی لەسەر جۆرەکانی مێروولە کردووە لە هەموو جیهان بۆ دۆزینەوەی شاری مێروولان چاودێری کردوون، جۆری مێروولەی مانگا تاڵە موویەکی زۆر باریك لە پێشەوەی سەریەتی زۆر هەستیارە ، شاری ئەم جۆرە مێروولە قوڵوو تاریکە هەندێ مێروولەی تر بەخێو دەکەن تا چاوەکانیان کوێر دەبن هیچ نابینن ناتوانن بڕۆن ئەم جۆرە دەکەنە خزمەتکاری خۆیان دیارە لەناو مێروولەش ستەمکردن هەیە.**

2-**مێروولەی شێر: مێروولەی شێرلە خاکی لماویدا دەژی زیندەوەرێکی دڕندەیە ژیانیان لەسەر خواردنی گۆشتە ئەمەش لەسەر مێروولەی ساکار دەژین بۆیە ناویان ناوە مێروولەی شێر، لە جوڵانەوە زۆر سستن ئەی چۆن دەتوانن مێروولەی ساکار بگرن بەم خێرایە؟ هەڵدەستن قوڵتی لێ دەدەن لە شوێنی ڕملاوی، خۆیان تێدا حەشار دەدەن تا مێروولەکانی تر دێن و تێدەپەڕن، دەکەونە ناو چاڵەکە کە هەڵیان کەندووە لەو کاتە دەیان گرن و دەیا نخۆن**(تر) .

3-**مێروولەی سپی:**

---

(1) شخصية الحشرات K η ± i : π: QBK] ª P T

ئەم جۆرە مێروولەیە لە سەرووی ئوسترالیا زۆرن وە هەم لە سەرووی ئەفریقای ناوەند دەژین، خانوو دروست دەکەن لە شێوەی گردو تەپۆلکە بەرزایی یەکانی ئەم خانوانە بە بەرزی (6) مەتر بەرزە، تیرەکەشی دەوری (3) مەتر دەبێت. لە ئەفەریقای ناوەندە بەرزی خانووەکانیان دەگاتە (3) م و تیرەکەشی (100) مەتر دەبێت. پاشایەکەیان نزیکەی (1000) هێلکە دەکات کە هێلکەکانی کرد ڕژێنێك بەسەر هێلکەکانی دەرێژێنێت، نایەڵێ هێلکەکان بپیێن، (عدم الاخصاب) دوایی دایکەکەیان بە نەزۆکی دەمێنێتەوە هێلکەی تر ناکات، لە دواتر کە مرد دەبێتە خواردنی دەست و پێوەندەکانی تاجێکی تر لەسەر دانەیەکی تر دادەنێن.

4-مێروولەی ئیستیعماری: ئەم جۆرە مێروولەیە لە (ئەمازۆن) دەژین، بۆیە پێی دەوترێ مێروولەی ئەمازۆنی ڕۆژ تا ئێوارە دەگەڕێت بە دوای شاری مێروولەی تر، ئەگەر دۆزیانەوە تەماشا دەکەن چی هێلکە هەیە دەیدزن دەیبەنە شارەکەی خۆیان تا دەپرۆکێن، کە پێگەیشتن دەیکەنە خزمەت کاری خۆیان بۆ کۆکردنەوەی زەخیرەو خواردن واتە: دەیان کەنە خزمەتکاری خۆیان[١٢].

جاڵجاڵۆکەی فێڵباز

جاڵجاڵۆکەی فێڵباز جۆرێکە لەو جۆرانەی کە لەسەر زەوی و هەوا دەژی، ئەم جۆرەیان زۆر زیرەکن بۆ پەیدا کردنی بژێوی ژیانی خۆیان. خانووی ئەم جاڵجاڵۆکە وەك تۆرێکە زۆر تەنك و لاوازە لەسەر گوڵی ڕووەکەکان دروستی دەکات لە شێوەی مەسینە دەمێکی گەورەی هەیە.

ئەم جۆرە چاوەڕوانە لەسەر تۆڕەکەی خۆی هەر کات نێچیری خۆی دیت پڕی دەداتێ دەیخاتە ناو دەمی. ئەم مێش و مەگەزانەی کە دەیانەوێ بچنە سەر گوڵەکان خۆیان دەخەنە ناو ئەم خانووەی دروستی کردووە نێچیری هەژار هەڵدەخەڵەتێ بە جوانی گوڵەکان کە لە نزیك خانووی جاڵجاڵۆکەیە لەبەر جوانی گوڵەکان و ڕەنگیان هەرڵدەخەڵەتێن و دەیانگرێت و دەیا نخوا.

H T h ª [:2: 8: FX: d®] Δ M h : ¤ Σ , \ ¤(1e) Ŧ : 9 Σ °

زەردەواڵە

لە جیێگایەکی زۆر نەرم کونێك دروست دەکات، هێلکەکانی لە ناو کونەکە جیێگیر دەکات کونەکە وا لیێ دەکات لەگەڵ زەوی یەکسانی دەکات، ئەم مێش و مەگەزانەی کە ڕاویان دەکات لەگەڵ هێلکەکانی کۆیان دەکاتەوە، هەر کات هێلکەکان پروکان دەست بە خواردنی لاشەو ئەم مێش و مەگەزانە دەکات کە کۆکراوەتەوە.

دوو پشك

لە سروشتی خۆیدا وا دروست بووە کە تەنها بژی ناتوانیێ لەگەڵ هیچ بونەوەرێکی تر بژی ئەگەر دوو دوو پشك تووشی یەکتر بن بەشەڕ دێن تا یەکیان یەکیان دەکوژیێ، بەهاران لەگەڵ نێرەکەی پێك دێن کە پێکهاتن مێیەکە نێرەکە دەکوژی واتە: ئەم ماڵە دەبێتە ماڵێکی بیێ باوك، بیێ پەروەردەکەر دەمێنێتەوە. ڕۆژگار دێت و دەڕوات ڕۆژێك لەبۆ مێیەکەیە ڕۆژێکیش تیێ دەچیێ، کە مێیەکە بێچوەکانی پڕوکان دایکەکە لاشەی دەتەقی بیچووەکان لەسەر لاشەی دایکیان دەلەوەڕێن. سزای خراپە خراپەیە.

嶩婴屏崀嵇孑

ئەم بونەوەرە لە ئەمریکای باشوور بوونی هەیە. لە لای پشتیەوە ماددەیەکی فسفۆڕی هەیە وەك گڵۆپێك و شەوی تاریك دەتوانی بە دەستیەوە بگری و بڕۆی. لە گوندەکانی ئەم ناوچەیە بە هۆی ئەم بونەوەرە شەوڕۆیی دەکەن.

بۆق

لە جیهانی زیندەوەراندا ئەڵێن: (35) جۆر بۆق هەیە، هەر دەم بۆق لە جیێگای ئاو و تەڕو شیێ دەژی، لەناو قوم و زۆلکاو ڕووبارەکان جۆرەکانی زۆرن.

یەکەم بۆقی باڵدار: ئەم جۆرە بۆقە توانای هەیە بۆ ماوەی چەند مەترێك بەهۆی پەردەی پێیەکانی وەك جۆرە فڕینێك بازدا.

دووەم بۆقی زێڕینی ژەهراوی: ئەم جۆرە بۆقە لە کۆڵۆمبیا دەژی، زاناکانی زیندەوەرزانی ئەم جۆرە بۆقەیان لە ساڵی (1973) دۆزیەوە، وەك دەڵێن: توانای هەیە بەرامبەر نێچیرەکانی ڕاو بکات ئەمەش بە فڕێدانی شلەیەك کە ڕەنگی زەردە، ئەم شلەیە ژەهرێکە لە پێستەی دەردەچیێ، دەتوانی چەند کەسێك بکوژیێ.

سێیەم بۆقی داری: ئەم جۆرەیان لە دارستانەکانی ئەمازۆن بونیان هەیە، بۆیە بەم ناوە نراوە لە قەدی دارەکە بۆشاییەك دروست دەکات کە چەوریەکی هەیە وەك شەمیێ هەنگ، بەم

چەورەیە ئەم بۆشایی یە دەگرێ لە کاتی باران بارین. ئەم بۆشایی یە پڕ دەبێت لە ئاو هەر کات هێلکەی دانا لەم بۆشایی یە پڕوکان، بێچووەکان هەڵدەبەزن و خۆیان هەڵدەدەنە ناو ئاو و زۆنگاوەکان ئەمانیش بە دوای ڕاسپاردەی خۆیان دەکەون.

مار

لەسەر زەمین بە گوێرەی زانستی سروشتی (**العلوم الطبیعیة**) نزیکەی (2500) جۆر مار هەیە، لەوانە لە (20٪)ی ژەهراویە. ئەمانەی تر سوود بەخشن بە خواردنی مێش و مەگەز و جرج و ئەم زیندەوەرانەی کە زیانیان هەیە. مارە ژەهراویەکان هەندێکیان کەڕن گوێیان لە دەنگ و خشپە نییە بۆیە ئەوەندە بقەن، ساڵانە خەڵکانێکی زۆر بەهۆی ئەم جۆرە مارە سەر دەنێنەوە، مردنی ساڵانەی هیندستان ڕێژەیەکی زۆر بە پێوەدانی ئەم جۆرە مارەیە، کە پێی دەڵێن: (ماری کوبرا) زۆربەی زۆری لە هیندستان فیلەکان دەکوژی بەتایبەت هیندیەکان بەهۆی ئەم کارەساتە دەناڵێنن هیچ چارەیەك نییە.

مێش هەنگوین

لە بابەتی مێش هەنگوین قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى ٱلنَّحْلِ أَنِ ٱتَّخِذِى مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ ٱلشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ(68) ثُمَّ كُلِى مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٦٩)﴾النحل.

ئەگەر وردبینەوە لەم ئایەتە خوای گەورە (أوحی) بەکار هاتووە بۆ هەنگ کەچی هەنگ زیندەوەرێکی بێ تەکلیفە. وەحی(سروش) بۆ سێ کەس بەکار هاتووە بۆ پێغەمبەران علیهم الصلاه والسلام، بۆ دایکی موسی، لەبۆ زیندەوەرێکی بێ تەکلیف.

یەکەم: هەنگوین شیفایە بۆ هەموو کەسێك، چونکە وشەی (للناس) بەکارهاتووە. قورئان شیفایەکی دەروونییە بۆ بڕواداران، هەم بۆ دایکی موسی ختیە دڵی کە موسی دەکەوێتەوە باوەشی خۆی، پرسیارێك دێتە پێشەوە بۆچی قورئانی پیرۆز بە وشەی مێیە لەسەر هەنگ دوا، چونکە تەنها مێیەی هەنگ کاروباری کورەو شانە دروست دەکات نەك نێرە .

هەنگوین شیفایە، شەمییەکەی هەر شیفایە، پێوەدانی چزەکەی هەر شیفایە، وڵاتانی (ألمانیا- روسیا- یابان) چەند نەخۆشخانەیەك هەیە چارەسەری هەندێك نەخۆشی بە هەنگوین دەکەن، بە زانست سەلمێنراوە هەنگوین ماددەی (ئەنتی بودی) تێدایە کە چارەسەرە بۆ نەخۆشی.

لەنوسینی مێژووی ڕۆژئاوایی یەکان روون بۆتەوە کەیەکەم نەتەوە لە جیهان نەتەوەی کوردە کە هەنگی بەخێو کردووە، ئێستاش لای کوردان فەرامۆش کراوە. ئەم پرسیارە زۆر جار کراوە بۆچی کورد و ئیسلام لە هەموو جیهان پێشکەوتنیان فەرامۆش کردووە، ئەم پرسیارە وەڵامی نییە.

چەند پڕۆفیسۆرێك هەستاون بە لێکۆڵینەوە لە ماددەکانی هەنگوین لەوانە. (عبدالحليم مشرف) کە خەڵکی میسرە دەڵێت: ئەم ماددەیە زۆر کوشندەیە بۆ لەناو بردنی هەموو جۆرە میکرۆبێك و ڤایرۆسێك کە لێی نزیك بێتەوە.

سوودەکانی هەنگوین زۆرە لەوانە نەخۆشیەك هەیە پێی دەڵێن: (ژەهراوی بوونی ئافرەتی دووگیان) کە بە هەنگوین چارەسەر دەکرێت، هەم بۆ دابەزینی پەستانی خوێن و بەرز بوونەوەی، کەمکردنەوەی ترشی (یوریك) بەهێز کردنی بەرگری.

یەك لە زانایانی ڕوسی دەڵێت: لە ئەهرامەکانی میسر چەندەها ساڵە لەناو گۆڕی فیرعەونەکان دانراوە بە تاقیگە تاقی کراوە کە بە هیچ شێوەیەك تێك نەچووە، تەنها تۆزێك ڕەنگی ڕەش بووە، ئەم زانیاریانەو سوودانە لە کوێ وەرگیراوە گەر وەحی نەبێت.

هەستی هەنگ

هەنگ هەستێکی زۆر بەهێزی هەیە لەگەڵ بینینیش، لەبەر ئەوەی هەنگ تیشکی سەرووی وەنەوشەیی دەبینێ هەستەکانی بەهێزن، ئەوەی هەنگ هەستی پێ دەکات و دەیبینێ ئێمە نایبینین، هەنگ دوو چاوی بەهێزی هەیە.

1-بینینی هەنگ تێکەڵاوەو بەهێزە، ئەم هەستە لە تەنیشت سەریەتی لەزۆر دور توانای بینینی هەیە، هەموو شتێك لێك جیا دەکاتەوە تەنها ڕەنگی سوور نەبێ، چونکە بینینی ڕەنگی وەنەوشەیی هەیە، نێرەی هەنگ چاوی زۆر گەورەیە، هەموو کات چاودێری شا دەکات بۆ پارێزگاری.

2- چاوێکی سادەی هەیە دەکاتە سێ چاو لەسەر سەریەتی، ئەم چاوە بۆ بینینی شتی لاوازە، هەستی تام کردنی زۆر بەهێزە، کاتێك دەچێتە سەر گوڵان، بۆ مژینی شیلەی گوڵ دەزانێت ڕێژەی شیرینی چەندو چۆنە لە جیاتی ئاو شیلەی گوڵ دەمژێ.

بزانین هەنگ چۆن دەگەڕێتەوە کە ڕۆیشت دوورکەوتەوە لە ماڵەکەی خۆی.؟

زانستی سەردەمی شارەزا بە هەنگ دەڵێن: بە چاوە تیژەکەی و بە بۆن کردن دەگەڕێتەوە ناو ماڵەکەی خۆی. لەو کاتەی دوور دەکەوێتەوە ئەوەندە هەستیارە دەتوانێ ماوەو شوێنەکەی دیاری

بکات بۆ گەڕانەوە.

جاڵجاڵۆکە

ئەم جۆرە جاڵجاڵۆکەیە لە قورئانی پیرۆزدا وەصفی ماڵەکەی دەکات، وەك دەفەرمویت:﴿كَمَثَلِ ٱلْعَنكَبُوتِ ٱتَّخَذَتْ بَيْتًاۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ (٤١)﴾ العنكبوت.

لێرە دوو شتی سەیر بەر چاو دەکەویت:

یەکەم: لە قورئانی پیرۆز خوای گەورە بە مێیە وەصفی جاڵجاڵۆکە دەکات، وەك وشەی (تْ) بزانین بۆچی؟ تەنها مێیەی جاڵجاڵۆکە کاروباری خانووەکەو ماڵێ بەڕێوە دەبات هەروەها خانووەکەش دروست دەکات، نێرە هیچ کارێکی نییە تەنها کاتی پیتاندن نەبێت، سەیر لەوەیە ماڵی جاڵجاڵۆکە بێ باوکە، بێ پەروەردەیە، ﴿وَإِنَّ أَوْهَنَ ٱلْبُيُوتِ لَبَيْتُ ٱلْعَنكَبُوتِ﴾ کاتێ جاڵجاڵۆکە بێچووەکانی پڕوکا خواردنیان لەسەر لاشەی باوکیانە واتە نێرە وەك دووپشك هیچ کارێکی نییە و لەدوای پڕوکاندنی بێچووەکان خوا حافیزی لە ماڵ دەکات، لە بەشی دووەمی ئەم ئایەتە (**ابن كثير**) چۆن وەصفی دەکات دەفەرمویت: "ئەم کەسانەی کە دارو بەردو بێ گیان دەپەرستن هێزو توانایان بەرامبەر خوای گەورە وەك خانووی جاڵجاڵۆکەیە خانووی جاڵجاڵۆکە تەونێکی زۆر بێ هێزە، هێزی بێ بڕوایان لە هێزی جاڵجاڵۆکە بێهێزترە،بومەلەرزەیەك لافاوێك لە دێهات و شارەکەیان بدات دەزانن ماڵی کامیان بەهێزترە، خانووەکانی ئەمان یان خانووی جاڵجاڵۆکە"(تر).

جەستەی جاڵجاڵۆکە لەم پێکهاتانەی خوارەوە پێك هاتوون.

1-بەشی پێشەوەی جاڵجاڵۆکە پێك هاتووە لە سەرو سینگی چوار جووت قاچی هەیە بە سکییەوە نوساوە، دوو داوی هەستیاری هەیە لەگەڵ دوو قۆچ.

2-جاڵجاڵۆکە هەشت چاوی هەیە.

3-هەرچەند زیندەوەرێکی لاوازە، بەلاَم زۆر دڕندەیە لە خواردنی باڵندەی بچووك و مێرووله، پێستێکی ئەستوری هەیە دا پۆشراوە بە توکێکی نەرم.

4-زیاتر لە (30) هەزار جۆری هەیە، قەبارەی لە یەك ملم تا (9) ملیمە، جاڵجاڵۆکە هەردەم لە وشکانی دەژی، تەنها لە کاتی جووتبونی نەبێت کاتێ لە گەلاَکانی دەپروکێن حەز بە هەوایەکی شێدار دەکات.

P (ɳ) ŋ] ª Y (The Newyork riniew book) باختصار.

6-هەرچەند بە تەنها دەژی، بەلاَم جێگای تری هەنە کاتی تەنگانە خۆی لیٚ بشاریٚتەوە.

میٚشوولە

[1] خوای گەورە دەفەرمویٚت:﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَسْتَحْيِۦٓ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۖ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَيَقُولُونَ مَاذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِهَٰذَا مَثَلًا ۘ (٢٦)﴾البقرە.

لە تەفسیری ئەم ئایەتە (ابن عباس و ابن مسعود) خوایان لیٚ ڕازی بیٚت فەرموویانە: "دوو ڕووەکان دەلیٚن: میٚشوولە چییە خوا نمونەی پیٚ دەهیٚنیٚتەوە گیانداریٚکی لاواز و بچوك و بیٚ هیٚزە، چ گرینگیەکی هەیە؟".

(قتادە) دەفەرمویٚ: "خوای گەورە نمونە بە هەموو گیانداریٚك دەهیٚنیٚتەوە حیکمەتی تیٚدایە".

(ڕەبیعی کوڕی ئەنەس) دەفەرمویٚت: "خوای گەورە بیٚ هودە نییە کە نمونە بەو گیاندارە دەهیٚنیٚتەوە، بیٚ بڕواکان لە میٚشوولە بیٚ هیٚزترن".

(سەعدی) لە فەرموودەی خۆی: "ئەوەی خوای گەورە نمونەی پیٚ بهیٚنیٚتەوە دیارە لەبەر چاوە" هیٚزیٚکی نهیٚنی هەیە یان ئیعجازیٚکی تیٚدایە، میٚشوولە و ئاژەلە گەورەکانی وەك فیل جیاوازیان چییە؟ بەراورد ناکریٚ لەگەلٚ فیل، هەر نەتەوەیەکی ستەمکارو فیٚلباز خوای گەورە بە لاوازترین زیندەوەر توشی کارەساتی گەورەی دەکات، زانایانی زیندەوەرزانی لە بابەت ئەم زیندەوەرە بچوکە چۆن دەدویٚن: حکومەتە بەرژەوەند پەرستەکان هەر بەهۆی زیندەوەری لاواز شەڕیٚکی بایەلۆجی دامەزراو سەرانسەری جیهانی گرتۆتەوە بەهۆی ڤایرۆسیٚکەوە هەزار جار گەورەی بکەی ئینجا بە چاو دەبینریٚ میٚشوولە نەخۆشیەك بلاَو دەکاتەوە بە ناوی نەخۆشی (مەلاریا) تاو ولەرز، لە سالی (1992)ز پزیشکیٚك خەلاَتی نۆبلی وەرگرت، دۆزینەوەکەشی بە ناوی (الحمّی الصفراو) نەخۆشیەکی ڤایرۆسی یە، کە پیٚی دەوتریٚت yellows ever) ئەم نەخۆشیە بەهۆی میٚشوولە دەگوازریٚتەوە، لە سالی (1960-1962) مردنی زیاتر لە هەزار کەس بووە، ئەمریکا زۆر جار حەربی بایەلۆجی بەکار هیٚناوە لە نیٚوان سالاَنی (1945-1960)ز شەڕی ئەم میٚشوولەیە بە شەڕیٚکی بایەلۆجی دادەنریٚت.

لە سالی (1953) لە (کامپ دیرك) لە جۆرجیا و فلۆریدا سەرچاوەیەکی لیٚپرسراو ڕایگەیاند کە هەموو دەولەتی سۆڤیەتی گرتەوە، ئەم میٚشوولەیە کە هەلگری ڤایرۆسی (الحمی

(1) مختصر ابن كثير.

الصَّفراو)ـه زاناكان بۆيان دەركەوت لە مێشولەى culex pipieus) فڕينێك دەفڕێ (15) كم لە يەك خولەك.

فمێشوله و مژینی خوێن

ئایا ئەزانی قورئانی پیرۆز بە مێیە ناوی مێشولەی هێناوە (ما بعوضةً)؟ چەند هۆیەك هەیە:

1-مێیەی مێشوولە ئەم نەخۆشیە دەگوازێتەوە نەك نێرەكەی، مێیەی مێشوولە زۆر بەهێزەو بە توانایە.

2-مێیەی مێشولە ئەم نەخۆشیە دەگوازێتەوە، زانایانی مێش و مەگەز زانیاریان هەیە نێرەی مێشولە تەنها لە كاتی پیپتاندن خۆی دیار دەخات، مێیەی مێشولە خواردنی خوێن نییە، تەنها مژینی شیلاوەی گوڵ نەبێ وەك هەنگە مێیەی مێشولە پێویستی بە مژینی خوێنە بە تاییەتی لەكاتی گەرما و هاوین لە شەوا.

هێلكەی مێشولە : لەو كاتەی هێلكەكان دادەنێ رەنگیان سپی یە دوایی رەش دەبێت.

1-جیهازی مۆخ و عەسەب: پێكهاتەی عەسەب لە مێشولە گرێیەكی تەنراوە بە هەندی گرێی تر كە ژمارەیان دوو جووتە. كە پێی دەوترێت (مۆخ) جووتێكیان لە سەرەوەیە ئەوی تریان لە پێشەوەی گەروویەتی. لە سنگی پێنج جووت عەسەب هەیە پەیوەندیان بە مۆخەوە هەیە.

2-جیهازی هەناسەدان: چەند بۆریەكی هەناسەدانی هەیە لە سنگ و سكی پێی دەوترێت (قصبات) لە گەرووی دوو بۆری هەیە هەوای پێ دەمژێ، لە تەنیشت سنگیەتی، دوو لقی زیادەی هەیە لە تەنیشت سكیەتی.

3-غودەی لیك: دوو بۆری هەیە لە ناو سكیەتی هەر یەكە پێكهاتەی دوو (قەصەم) ئەم دوو قەناتە كە پیَی دەوترێت (قەناتی لیك).

4-جیهازی كۆئەندامی هەرس(الهضم): ئەمە بۆشایی یەكی زۆر كورتە لە گەرووی بۆریەكی زۆر بچووك هەیە زۆریش تەسكە تا دەگاتە سورێنچكی ئەم پێكهاتە (3) كیسەیە دوانی لە پشتەوە سێیەم لە سكیەتی بە سورێنچكەوە نوساوە.

5-جیهازی دەورانی خوێن: پێشكە خرۆكەی سووری نییە، كە جیهازی هەرسی خواردن دەكات لەگەڵ دەورانی خوێن تێكەڵ بە یەكتر دەبن، بۆ هەموو لەش دەڕوات.

6-جیهازی زاوزێ: مێشولە دوو هێلكەدانی هەیە لە كۆتایی سكیەتی پێكهاتەكەی دوو قەناتە ئەمەش هەر لە سكیەتی ئەم مەوادە كە لە نێرەكە وەری دەگرێت لە قەناتی (مهبل) لە دواوە دەچێتە جیهازی زاوزێ.

سەرسوڕهێنەری باڵندە لەجیهان

1-کێوی: قەبارەی باڵندەی کێوی بەقەد مریشکێکە، تەنها هێلکەی ؚچەندجار لە هێلکەی مریشك گەورەترە یەك لەو باڵندانەیە باڵی نییە بفڕێ لەناو دارستانەکانی نیوزلەندە بوونی هەیە بە ڕۆژ خۆی دەشارێتەوە تەنها بە شەو دەگەڕێ، وەك ڕەمزێکە لە بۆ دەوڵەتی نیوزلەندە لە هیچ شوێنێکی جیهان بوونی نییە، دەوڵەتی نیوزلەندە پارێزگاری لێ دەکات بۆ مانەوەی وەك دروشمێك.

2-(وقواقە) شتێکی زۆر سەرسوڕهێنەر هەیە ئەچێتە سەر هێلانەی باڵندەی تر هێلکە دەکات کاتێك کە باڵندەی ئەم هێلانەیە کڕ کەوت تا بێچووەکان پێ دەگات بێچووی وەقەوامە ئەوەندە گەورەیە بێچووی هێلانە ڕاستیەکە خۆیان فڕێ دەدەن، هێلانەکە تەنها بۆ باڵندەی وەقوامە جێ دەمێنێ.

3-باڵندەی غەلەموت: ئەم باڵندە باڵندەیەکی دەریایی یە هەر لە نزیك دەریاکان دەژیت خواردنی لەسەر ماسی دەریایە، هێلکەی بەقەد میوەی بەهێ دەبێت کە کڕ کەوت و بێچووەکانی پێگەیشت، دوای ئەم بێچوانە دەکەوێت نەك بکەونە ناو ئاو[1].

4-باڵندەی زولقەرن: ئەم باڵندەیە لە باڵندەکانی هێڵی ناوەند دەژمێردرێ (**خط الاستواء**) بۆچی پێی دەوترێ (**ذو القرن**) لەبەر ئەوەی زیادەیەکی لەسەر دەنووکێتی وەك قۆچێکی بچوك وایە بۆیە وای پێی دەڵێن.

ئەم باڵندە زۆر سەرسوڕهێنەرە، چونکە نێرەکەی هێلانەیەك بە قوڕ لە نێوان قەڵەشی دار دەکات یەك کون دەهێڵێتەوە مێیەکەی تێدا چەسپ دەکات تا هێلکە دەکات لەسەری کڕ دەکەوێت تا بێچووەکانی پێ دەگات، هێلانەیەکی تر دروست دەکات بێچووەکانی دەگوازێتەوە بۆ هێلانەکەی تر، یەك کون دەهێڵێتەوە، وە خواردنی پێ دەدات تا بێچووەکان گەورە دەبن توانای ئەوەیان دەبێ دیواری هێلانەکە بشکێنن بێنە دەرەوەو بفڕن.

5-باڵندەی نوسەری ئەفریقی (**الکتاب الأفریقي**)

ئەم باڵندەیە زۆر سەرەڕۆیە، ڕاوی ماری گەورە دەکات، دەیکاتە خواردنی ڕۆژانەی خۆی هەرچەند ئەم جۆرە باڵندەیە دەفڕێ بەلاَم لە ڕۆیشتنیش زۆر خێرایە.

6-باڵندەی (**بطریق**): ئەم باڵندەیە سنگی سپییە پشتی ڕەشە، بەلاَم نافڕێ ژیانی هەردەم

---

(1) تیسیر الرحمن:7 4.

له ڕۆخی دەریاکانه دەتوانێ بچێته ناو دەریا به قوڵایی هەشتاو حەوت پێ دەکاته (26) مەتر دەشتوانێ له ژێر ئاو بمێنێتەوه ماوەی (18) دەقیقه، مێیەی بەتریق یەك هێلکه دەکات هەردەم لەسەر پێیەکانی خۆی دایدەنێ تا نەکەونه سەر زەوی، چونکه زەویەکه بەفراویه لەسەر هێلکەکانی کڕ دەکەویێت هێلکەی هەر لەسەر پێیەکانێتی ئەگەر ویستی جێ گۆڕکێ بکات دەڕوات هێلکەکەی هەره لەسەر پێیەتی ئەمه حەوت بۆ هەشت حەفته تا دەپڕوکێ فەرخەکەی دەردەچێ.

7-باڵندەی (**طنان**): باسی ئەم باڵندەیه بەراستی سەرسوڕهێنەره، ئەم جۆره باڵندەیه یەکەم باڵندەیه له جیهان که بیسترابێ که بتوانێ بەرەو دواوه بفڕێ نەك بەرەو پێشەوه بۆیه پێی دەڵێن: (گنان) لەگەڵ فڕینی دەنگێکی لێوه دێ لەیەك خولەك توانای هەیه (500 بۆ 800) جار باڵەکانی لێك دەدات، یەکەم باڵندەیه له بچووکی قەبارەی هێلکەکەی نیو غرامه واته بچوکترین هێلکەیه له باڵنده[1].

8-[2]باڵندەی (**نقار الخشب**): قەبارەی ئەم باڵندەیه هێندەی قەبارەی چۆلەکەیه، ئەم باڵندەیه له دوای کرمی ناودار دەگەڕێ دار به دەنوك کون دەکات تا کرمی ناودار دەگرێ و دەیخوات، جار هەیه دەنوکمی تا بیگاتێ هەردوو دیوی دارەکه کون دەکات به زمانی و دەنووکی دەری دەکات، چونکه زمانی زۆر درێژه.

9-باڵندەی (**الخیاط**): ئەم باڵندەیه پەلکی دارێکی ئەستوور له پەلکی دارێکی تر به داوێك هەر دوو پەلکەکه لێك دەدات دەیدروێ تا بیکاته هێلانه بۆ جێگای حەوانەوەی خۆی و بێچووەکانی.

10-باڵندەی (غەتاس): ئەم باڵندەیه له چیاکان و تاڤگەکان له ئاوەڕۆی ئەم چیایانه دەژی، له زۆر دەوڵەتانی جیهان هەیه، ئەم باڵندەیه بەم دوو باڵه بەهێزەی دەتوانێ بچێته قوڵایی ئاو، دەتوانێ قوڵایی (6) شەش مەتر بچێته ژێر ئاو بمێنێتەوه، دەتوانێ نیو کاتژمێر له ژێر ئاو بمێنێتەوه خواردنی ئەم باڵندەیه تەنها ماسییه که بیکاته خۆراکی خۆی، پێستەیەکی زۆر پتەوی هەیه لەسەر لووتی دا پۆشیوه پەردەیەکی لەسەر چاوه له ژێر ئاو چاوی دادەپۆشێ تا ئاو نەچێته ناوی.

---

(1) جريدة الأهرام 9 4 7 2 4.

(2) تيسير الكريم الرحمن 3: 2 9.

11-**باڵندەی مل وشتر(نەعامە):**

هێلکەی جۆرێك لە مل وشتر(نەعامە) (6)کغم ـە خێرایی ڕۆیشتنی (40)کم لە کاتژمێرێك، باڵندەیەکی لەسەرەخۆو نەرمە، هەردەم هێلکە لە ژێر لم دەکات، زۆر زیرەکە لە دۆزینەوەی هێلکەکانی، باڵندەیەکی بە بەزەیی یە دەتوانێ ئەگەر هێلکەکانی پیس بێت (25) ساڵ لەسەری کڕ بێت، لە کاتی خەوتنی ملی ڕادەکێشێ، چونکە ملی زۆر درێژە لەگەڵ بەرزی سەری زۆر بچوك و بەتوانایە لە ڕاکردن لەگەڵ شێر دەردەچێ.

بەشی چوارەم

نهێنی و بەڵگە
مێژووییەکان لە ئیعجازی
قورئان

پێغەمبەر ادریس (علیه السلام)

یەکەم پێغەمبەرە لەسەر زەمین بە ناوی (ئیدریس)ە سلاوی خوای لێبێت، لە دوای باوکی مرۆڤایەتی ئادەم علیه السلام هاتە سەر رووی ئەم زەمینە، هانی مرۆڤی داوە بۆ خوا پەرستی و ناسینی، یەکەم کەس بووە قەڵەم و نوسینی داهێناوە، ئەم قەڵەمەی خوای گەورە سوێندی پێ دەخوات﴿ نٓۚ وَٱلۡقَلَمِ وَمَا يَسۡطُرُونَ (١)**﴾القلم. لەبەر ڕاستی و خوا پەرستی ساڵ دوانزەی مانگ بەڕۆژوو بووە، فێری بەرگ دورین بووە، پێشتر مرۆڤ پێستی ئەم ئاژەڵانەی لەبەر دەکرد کە راویان دەکرد و گۆشتەکەیان دەخوارد و پێستەکەیان دەپۆشی، (ئیدریس) علیه السلام فێری بەرگ دورین بووە، فێری دروست کردنی کەرەستەی شەڕ بووە، لەبەر ڕاستی و خوا پەرستی (ملك الموت) مەلائیکەی ڕۆح کێشان داوای لە خوای گەورە کرد کە سەردانی بکات ڕێگەی پێدا، (ملك الموت) میوانی بوو، (ئیدریس) پێغەمبەر علیه السلام (30) لاپەڕەی بۆ دابەزیە لای خوای گەورە، ئیدریس علیه السلام داوای لە (ملك الموت) کرد و فەرمووی: ڕۆحم بکێشە وتی: ڕێگەم پێ نەدراوە خوای گەورە ئەمری کرد جێبەجێی بکات، ڕۆحی کێشاو زیندووش بۆوە، داوای کرد کە بەرەو ئاسمان سەری بخات، بە ئەمری خوا سەری خست بەرەو ئاسمان، داوای کرد دۆزەخ ببینێ چووە ناو دۆزەخ، داوای کرد بەهەشت ببینێ چووە ناو بەهەشت، (ملك الموت) پێی فەرموو با بگەڕێینەوە سەر زەوی وتی مرۆڤ یەك جار دەمرێ من مردم﴿** كُلُّ نَفۡسٖ ذَآئِقَةُ ٱلۡمَوۡتِۗ وَإِنَّمَا تُوَفَّوۡنَ أُجُورَكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۖ فَمَن زُحۡزِحَ عَنِ ٱلنَّارِ وَأُدۡخِلَ ٱلۡجَنَّةَ فَقَدۡ فَازَۗ وَمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَآ إِلَّا مَتَٰعُ ٱلۡغُرُورِ (١٨٥)﴾ آل عمران.

﴿وَإِن مِّنكُمۡ إِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتۡمٗا مَّقۡضِيّٗا (٧١)﴾**مریم. هەموو کەس دەبێ دۆزەخ ببینێ و دیتم، وتی لە بەهەشت نایەمە دەرەوە.** لَا يَمَسُّهُمۡ فِيهَا نَصَبٞ وَمَا هُم مِّنۡهَا بِمُخۡرَجِينَ (٤٨) **الحجر. کەسێك چووە ناو بەهەشت دەرچوونی نییە.**

لەبۆ پێغەمبەری ئێمە ئەم ئایەتە دابەزیوە﴿ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا (٥٧)**﴾ مریم. بە قورئانی دابەزیو یادی ئەم پێغەمبەرە بکە، زۆر ڕاستگۆیە بەرزمان کردەوە بۆ شوێنێکی زۆر بەرز لە ئاسمان.**

نزمترین شوێن له جیهان

قورئانی پیرۆز دەفەرموێت: ﴿الٓمٓ(١) غُلِبَتِ ٱلرُّومُ (٢) فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ (٣)فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ ٱلۡأَمۡرُ مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ (٤)﴾الروم.

ڕاڤەی ئەم ئایەتە:

(ابن کثیر) دەفەرموێت: ئەم ئایەتە لەو سەردەمە دابەزیوە کە (سابور) پاشای فارس لە شام و میسر بووە، (هرقل) کە پاشای ڕۆمەکان بووە، شەڕێکی قورس کەوتۆتە نێوانیان، فارسەکان بەسەر ڕۆمەکان زاڵ بووینە، زۆر جێگایان لێ داگیر کردوون، فارسەکان ئاگر پەرست بووینە، ڕۆمەکان خاوەنی پەرتوکی ئینجیل بووینە، واتە گاور بووینە، موسڵمانان زۆر دڵتەنگ بوون بەسەر کەوتنی فارسەکان، چونکە ئاگر پەرست بوون، بتپەرستەکانی شاری مەککە و دەوروپشتی زۆر دڵخۆش بووینە بەسەرکەوتنی فارسەکان وەك مزگێنیەك خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز کە موسڵمانان دڵخۆش دەکەینەوە بە سەرکەوتنی ڕۆمەکان، ماوەی چەند ساڵێکی تر لە (7 تا 10 لە ساڵی 620) م لە تێکشکانی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمی لە ژێر دەستی فارسەکان، هەموو پەرت و بلاو بوون، (هرقل) لە پاشای ڕۆمەکان بووە.

(ئافاو سەلاف) لەگەڵ لۆمباردیەکان گەیشتنە شاری (قوستەنتینە) ڕۆمەکان لەسەر (هرقل)یان کرد لە داهات کۆ بکاتەوە خۆیان ئامادە بکەن بۆ ئەم شەڕەی کە چەند ناوچەیەکیان لەدەست داوە.

(هرقل) فەرمانی کرد بە تواندنەوەی ئەم زێرو زیوەی کە لە ناو کەنیسەیە هەمووی کۆبکەنەوە بۆ ئەنجامدانی شەڕێکی تر بۆ سەندنەوەی ئەم خاکەی لە دەست چووە.

خۆیان ئامادە کرد بۆ ئەم شەڕە بە داهاتێکی زۆر، ئەم شەڕە لە (حودەیبیە) ڕوویداوە ئێستا هێزی فارسەکان لە شێوەی (ڕاجوبن و کلکاون) هەم سوریاو حەوزی فەڵەستینیان داگیر کردبوو.

لە دوای چەند ساڵێك دووبارە شەڕ دەستی پێ کردەوە، ڕۆمەکان توانیان ئەم شوێنانەی کە لە دەستیان دابوو بیگێڕنەوەو سەربکەون، ئەمە لەدوای زیاتر لە حەوت ساڵ بووەئیتر لە کاتی شەڕ کردن ئاگربەستیان ڕاگەیاند بەمەرجی فارسەکان لەم شوێنانە بکشێنەوە وەك ناوچەی (قدس و سوریا و میسر) ئەمە بوو سەرکەوتنەکە لە دوای چەند ساڵێك ڕۆمەکان زاڵ بوونەوە.

لە ئیعجازی دووەمی ئەم ئایەتە ﴿فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ﴾ **کە دەکاتە ناوچەکانی حەوزی فەلەستین، غەوری ئوردن، دەریاچەی (طبرية).**

کۆمەڵێك لە پسپۆڕانی جیۆلۆجی بە سەرپەرشتی پرۆفیسۆر (بالما) هاتن بۆ زانیاری لەسەر

ئاوو هەواو بەرزی و نزمی ئەم شوێنە لەسەر ئاستی دەریا، کۆمەڵێك زانای موسڵمانان لە گەڵ ئەم پرۆفیسۆرە کۆبوونەوە وتیان قورئانی ئێمە دەفەرموێت: "ئەم ناوچەیە نزمترین شوێنە لە ئاستی دەریا" پرۆفیسۆر بالما وتی: "شوێنی نزمتر هەیە لەسەر ئاستی دەریا کاتێ نەخشەیەکی تری دەرهێنا سەیری کرد بە هێڵێکی سوور نوسراوە ئێرە نزمترین شوێنە لەسەر ئاستی دەریا" (Erer is the lowest erea in the seal level). ئەمانیش وتیان قورئانی ئێوە زۆر ڕاستە پەرتوکی ئێوە زانستی زۆری تێدایە.

چیرۆکی لە خاچ دانی پێغەمبەر عیسا (علیه السلام)

خوای گەورە لە بابەت لە خاچ دانی (عیسا) (علیه السلام) دەفەرموێت: ﴿وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا ٱلْمَسِيحَ عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ ٱللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ (١٥٧)﴾ النساء.

لە تەفسیری ئەم ئایەتە:

(سعدی) شرۆڤەیکردووە دەفەرموێت: "بێبڕواکان وا دەزانن کە ئەمان پێغەمبەر (عیسا)یان کوشتووە داویانە لە خاچ، بەڵام قورئانی پیرۆز ئەمە ڕەتدەکاتەوە دەفەرموێت: "عیسای کوڕی مەریەم نە لە خاچ درا نەکوژرایە بەڵکو خوای گەورە بەرزی کردۆتەوە بۆ ئاسمان لێرەدا دووەم پێغەمبەرە بەرز کراوەتەوە ژێر پەردەی تواناو هێزی خۆی".

ئیعجازێکی مێژوویی

لەناو بێ بڕوایانی ئەوسەردەم وا بڵاو بویەوە کە(عیسا) (علیه السلام) کوژرابێت، بەڵام کۆمەڵێك لە حەواریەکان خۆیان شاهێدیان داوە دەڵێن: "لە دوای ئەم دەنگ و باسەی کوشتنی عیسا حەواریەکان عیسایان بە چاو بینیوە وتوویەتی نەکوژراوم ئەمە پڕوپاگەندەیە چونکە ئەمانە شادن بە کوشتنی من بۆیە ئەم دەنگ و باسە وا بەگەرمی بڵاو دەکەنەوە".

لە ئینجیلی لۆقا وتراوە (عیسای کوڕی مەریەم) لەگەڵ حەواریەکان دانیشتووە وتوویژیان کردووە، ماوەیەکی زۆر لەگەڵ یەکتر دانیشتوون، بە گوێرەی قورئانی پیرۆز: دەفەرموێت: ﴿بَل رَّفَعَهُ ٱللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (١٥٨)﴾ النساء. **هەر بێبڕواکان کەوتنە چەواشەکاری لەسەر کوشتنی (عیسا) (علیه السلام) تەنها بە بۆچوون وتیان کوژرایە، خوای گەورە بەرزی کردوە ژێر هێز و توانای خۆی، خوای گەورە بە هێزو توانایە.**

ڕاستیەکی مێژوویی: ئەگەر (عیسای کوڕی مەریەم) کوژرابێت یان نەکوژرابێت چ دورێك دەبینێ لەسەر ئایینی ئیسلام نە زەرەری هەیە نەقازانج، بەڵام لێرەدا قورئانی پیرۆز هەردەم دەیەوێ ڕاستی و ڕەوانی لەسەر مێژووی ژیانی (عیسا) (علیه السلام) بە تەواوی دەرکەوێ

هەردەم قورئـان دژی درۆو هەڵەیە لە بابەت هەر ئاینێك بێت.

لەم ئایەتەی کە لە پێشەوە ئاماژەمان پێ کرد (عبدالكريم مدرس) ئایەتی پێشووی جوان شی کردۆتەوە لەسەر ﴿ وما قتلة﴾ لەسەر ئەم بابەتە ناکۆکی کەوتە نێوان گاورەکان وتیان ئەگەر (عیسا) کوژرابێت ئەی کوا برادەرەکەی ترمان؟ ئەگەر برادەرەکەمان کوژرابێت (عیسا) ڕای کردوو خوای گەورە بەرزی کردۆتەوە، قورئانی پیرۆز داوا لە گاورەکان دەکات و دڵنیایان دەکات عیسا بە دەستی کەس نەکوژراوە ،بەڵکو بەرز کراوەتەوە داوای هەڵگرتنی ئەم نیشانەیە دەکات کە لەسەر کەنیسەکان هەیە وەك لە خاچدانی مەسیح هەڵگرتنی ڕاست و ڕەوانە.

سەیر لەوەیە قورئانی پیرۆز زیاتر شارەزای ژیانی (عیسا)یە (علیه السلام) نەك ئەم چوار ئینجیلەی کە بە دەست نوسراوە، هەر مەزهەبێکی مەسیحی لەسەر بەرژەوەندی خۆی نوسیویەتی، خوای گەورە یەك ئینجیلی دابەزاندووە نەك چوار ئینجیل.

لە نوسینی (**عفيف عبدالفتاح طبارة**) دەڵێت: ئینجیلی ڕاستی ئینجیلی (برنامایە) لەسەر دەریای مردو چەند لا پەڕەیەکیان دۆزیوەتەوە کە ڕاستی ئینجیلی فەرمایشتی خوایە.

مەلیکی میسر

3- ﴿وَقَالَ ٱلْمَلِكُ إِنِّىٓ أَرَىٰ سَبْعَ بَقَرَٰتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنۢبُلَـٰتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَـٰتٍ ۖ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَأُ أَفْتُونِى فِى رُءْيَـٰىَ إِن كُنتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (٤٣)﴾ یوسف.

مەلیکی میسر خەوێکی بینیوە، لە خەویا حەوت گای قەڵەو حەوتی لاوازیان دەخوارد، حەوت گوڵە گەنمی سەوز حەوتی وشکیان دەخوارد، وتی: ئەی کۆمەڵەی زاناکان لەلێکدانەوەی خەو کێ هەیە بتوانێ ماناو ناوەڕۆکی ئەم خەوەم بۆ شی بکاتەوە، کەس نایزانێ تەنها یوسف توانی.

ڕاستیەکی مێژوویی

قورئانی پیرۆز لە شەست ئایەت باسی ژیان و هەڵس و کەوتی (فرعەونی) کردووە بەلاّم لەسەردەمی یوسف لە (3) ئایەت ناوی (فیرعەون) نەماوە بە (مەلیك) ناوی هاتووە؟ لە ئایەتی (42- 50- 54) لە سورەتی یوسف ناوی بە مەلیك ئەم حوكمڕانیە نوسراوە.

لە کۆتایی چەرخی نۆزدەهەم مێژوو نوسەکانی میسر و زاناکانیان ئەم مێژووەیان ئاشکرا کرد، ئەم ئاشکرا کردنە لە پەرتوکی (الهیمونی رولوفیە) لە دژی حوکمڕانی (الهیکوس) دەستی بەسەر حوکمڕانیەکەی (فیرعەون) داگرت لە ساڵی (1730-1850) پێش میلاد دەوڵەتێکی دامەزراند بە ناوی (الامبراطوریة) ئەم کودەتایە بەسەر (أحمس الأول) بوو دەرکرا لە حوکم.

قورئانی پیرۆز زۆر بە وردی بۆی چووە لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەم دوو حوکمە کردووە. لە نێوان حوکمی فیرعەونەکان و حوکمی مەلیك.

بەگوێرەی قورئانی پیرۆز (یوسف) (علیە السلام) لە سەردەمی حوکمڕانی مەلیك بووە نەك فیرعەونەکان، ئەمە موعجیزەیەکی قورئانییە، زۆریش بەهێزە، بە گوێرەی ڕوون کردنەوەی مێژوو نوسی میسری ئەمەی نوسیە، بەلاّم زەمانی (یوسف) مەلیکەکان حوکمی میسریان گێڕاوە.

ڕزگار بوونی فیرعەون بە جەستە

دەرخستنی (جەستەی فیرعەون) بە مردوویی وەك دەفەرموێت: ﴿فَٱلْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ءَايَةً ۚ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ عَنْ ءَايَـٰتِنَا لَغَـٰفِلُونَ (٩٢)﴾ یونس. **لە ڕاقەی (ابن عباس) بەشێك لە ئیسرائیلیەکان شتێکیان پەیدا کرد کە (فیرعەون) خنکابێ، چونکە لاشەکەی دەرنەکەوتووە بەچاو ببینین، خوای گەورە جەستەی فیرعەونی دەرخست و فڕێی دایە ڕۆخی ڕووباری نیل لە جێگایەکی زۆر بەرز، ئینجا دڵنیا بوون کە فیرعەون خنکاوە کۆتایی هات، دیارکەوت بۆ ئیسرائیلیەکان کە خوای گەورە هێزو تواناى هەیە بەسەر ستەمکاران.**

ئیعجازێکی مێژوویی لەسەر ئەم بابەتە

لە نوسینێکی خۆی دەڵێت: قورئانی پیرۆز لەگەڵ مێژوو زانستی سەردەم لەسەر کۆتایی (فیرعەون) کە لە گەڵ پێغەمبەر (موسی) (علیه السلام) کەوتە ململانێ فیرعەون یارمەتیدەری زۆر بووە قوتبیەکانی دەوڵەتی میسری لەگەڵ بووەو بە درێژایی حوکمی یارمەتیان داوە.

نیشانەی ڕاست و دروستی بۆ جیهانی ئیسلامی و نا ئیسلامی ڕوون بۆتەوە ئەم جولەکانەی کە لەگەڵ (موسی) دەرچوون لە سەردەمی حوکمی (رئسيس الثاني) بووە کە دەکاتە (فیرعەون) ئەم ڕووداوە لە زەمانی پێغەمبەر بووە، لە خوێندنەوەی ئەم پزیشکەی کە (فیرعەون)ی مۆمیا کرد زانیاری زۆر بەسودمان لێ وەرگرتووە.

لەبابەت چۆنیەتی لەناوچوونی: تەوڕات درێژی ناداتە خنکانی فیرعەون تەنها دەڵێت: "ئاوی نیل قوتی دا"، وەڵامێکی ڕاست و دروستی نییە بە گوێرەی زانستی سەردەمی مێژووی (1900)م بەلام قورئانی پیرۆز دەقاودەق ڕوونی دەکاتەوە لەسەردەمی ئەم مێژووە (1900)م مردنی و مانەوەی و دەرخستنی لاشەکەی لەڕۆخی ڕووباری نیل و چۆنیەتی خنکانی.

لەسەر مۆمیا کردنی جەستەی (فیرعەون) دەڵێت: "ماوەیەکی زۆر لەناو ئاو بووە دوای خنکانی جەستەکەی زۆر نەشێواوە" لەدوای وردبینی پارچەیەکی ئەم جەستەیەیان بردە دەوڵەتی فەڕەنسا بۆ وردبینی لەسەر ئەمە لە ساڵی (1975) بووە بە سەرپەرشتی دکتۆر (مایکڵ دوریجون) وە دەردەکەوێ کە لاشەکەی ماوەیەك لە ناو ئاو بووە ماوەیەکی زۆریش لە دەرەوەی ئاو بووە .

(سیکالدی) بەڕێوەبەری هەواڵگری فەزائی لە پاریس لەگەڵ دکتۆر (لاریجون) لەسەر ڕا پۆرتی ئەمان دەڵێن: (جمجمەی) سەری فیرعەون کەوتۆتە بەر شە پۆلی ئاو و لێدانی زەوی چەند ڕۆژێکی بردووە لەسەر وتەی دکتۆر (مورسي بوكاني) ئەم کاتەی قورئان وەسفی خنکانی فیرعەون دەکات دەرکەوتووە لە (800) ساڵ پێش زایین بووە کە قورئان باسی ئەم داستانە دەکات.

ئەمە ئیعجازێکی مێژوویی نییە! پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم هەواڵی پێش (850) ساڵی پێش میلادی زانیوە؟ لە کوێی وەرگرتووە؟ بە مێژوو بە گێڕانەوەی چیرۆك؟

ئێستا لاشەکەی مۆمیا کراوە لە میسر، لەئەهرەمی سەردەمی فیرعەونەکان لەیەك لە سەرسوڕهێنەرەکانی جیهان دەژمێردرێ.

کەسایەتی هامان

لە بابەت هامان خوای گەورە بە پێغەمبەری صلی الله علیه وسلم رادەگەیەنێ:﴿ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرِى فَأَوْقِدْ لِى يَـٰهَـٰمَـٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجْعَل لِّى صَرْحًا لَّعَلِّىٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَـٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّى لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلْكَـٰذِبِينَ (٣٨)﴾ القصص. **لەسەر ئەم چەند وشەیە "(من نەمزانیە لە من بەولاوە هیچ خوایەك هەبێ)"، ئەی (هامان) باڵەخانەیەکم بۆ دروست بکە ئەوەندە بەرز بێ بگاتە ئەم خوایەی کە (موسا) بانگەشەی بۆ دەکات.**

شوێنەوار ناسان ڕوونی دەکەنەوە کە شارستانیەتی میسری کۆن لەکار بەدەستانی چوارەم لە پێش مێژووی ژیانی (رسیس الثاني) کە دەکاتە(فیرعەون) کە شوێنیان دروست کردووە وەك ڕۆژ پەرستن یان زێر پەرستن زۆر شتیان پەرستووە وەك شتی سروشتی هەسارەو ئەستێرە.

وەك خوای (ر ع) کە پێی دەڵێن: (إله الشمس) ئەم خوایەیان پەرستووە کە خوای ڕۆژ بووە یان (تبة& کە خوای زێریان بووە.

هەروەك (ویستد) کە زانایەکی شوێنەوار ناسییە دەڵێت: "زۆر سرووش نوسراوەو وتراوە وا پێناسە کراوە کە (إله الشمس) کە میسریەکان وتوویانە کە فیرعەونەکان زۆر داوای بەخشین و دیاریان لێ کردوە بۆ (إله الشمس) (إله الذهب) (حورس) لە هەموو سرودەکان ناوی فیرعەونەکان هەبووە".

میسریە کۆنەکان ئەستێرەی (شعرایان) پەرستووە ئێمە دەڵێین (گەلاوێژ) وا دەردەکەوێت چوارەم بە دواوە (رسیس الثاني) خۆی کردبێتە خوای میسر، ئەم داوایەی (فیرعەون) لە (هامانی) کرد لەخشتی سور کراوە باڵەخانەی بۆ دروست کرد"[1].

وەك ئەهرامەکانی ئێستا دێتە بەرچاو شوێنەوار ناس (بنزی) لە چەرخی نۆزدەهەم ئەمە ڕوون دەکاتەوە. لە چەرخی نۆزدەهەم ئەو کات لە دەوری (رسیس الپانی) کە دەکا (فیرعەون) وە هەروەها (مرنبتاغ – وسیتي الثاني) هەروەك قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێ کرد.

(فیرعەون) دۆزینەوەی شوێنەواری وەك (برعمیس متعلیر) ئەم شوێنانە پایتەختی میسری کۆن بووینە لە ڕۆژهەلاتی (دلتا النیل)

ناوی (هامان) لە قورئانی پیرۆز هاتووە کە ناوێکی عەرەبی بێت، بەلأم لە پەرتوکی (الهیموعزولومن) کە هامان بەو زمانە قسەی کردبێت هەندێك دەڵێن: (هامان) زمانی عەرەبی و ئەڵمانی زانیوە بەلأم مێژوو ئەمەی پەسەند نەکردووە، چەند ئیعجازێك.

---

(1) (ابن كثير)

یەکەم: لە دەوری پشتی چوارەمی فیرعەونەکان چەند خوایەکیان هەبووە، وە کورت کراوە (ع _ نب) واتە (بت پەرست بووینە)، وشەی (هامان) وەك لە قورئان ناوی هاتووە ئەڵێت هامان داوای لیٚ کراوە لە خشتی سورکراوە باڵەخانە دروست بکات.

(هامان) زمانی (هیرۆغلۆفی) باش زانیوە هەندێك دەڵێن: "زمانی عەرەبی ئەڵمانی زانیوە بەڵام مێژوو پشت ڕاستی نەکردووەتەوە"[1].

ۏ

نەتەوەی عاد

شوێنی عاد و ڕاستیەکی زانستیە، ئایا چیت لە (نیکولاس) بیستوە؟ ئەی لەبیرنرام و أرابیا فیلیلس؟ وەکالەی فەزای ناسا وێنەی گرتووە؟ خوای گەورە دەربارەی نەتەوەی عاد دەفەرموێت:

﴿وَٱذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُۥ بِٱلْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦٓ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّا ٱللَّهَ إِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (٢١)﴾ ق ا ف.

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ(٦) إِرَمَ ذَاتِ ٱلْعِمَادِ (٧) ٱلَّتِى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى ٱلْبِلَٰدِ (٨)﴾ الفجر.

(**ابن كثیر**) دەفەرموێت: ئەم نەتەوەیە زۆر ستەمکار بووینە لەگەڵ نەتەوەی خۆیان لە شوێنێکە پێی دەوتریٚ (أحقاف)، کە هەریەك بە مانایەك لێکی دەداتەوە، هەندێك دەڵێن: ناوی چیایەکە شارەکەی لیٚ بووە (ابن زید عکرمە) بە مانای ئەشکەوت دێت، (**عقلي کورِ أبي طالب**): بە مانای شارەکە دێت یان گوندێکە یان دۆڵێکە لە (**حضرموت**). (**قتادة**): دەڵێت گوندێکە لە یەمەن ئەم نەتەوەیە زۆر بە تواناو بەهێز بووینە ئەشکەوتی گەورەیان لە شاخ دروست کردووە، هەروەها کۆڵەگەی گەورەیان لە بەردی گەورە تاشیوە.

بزانین مێژوو لەسەر ئەم بابەتە چۆن دەدوێت؟

[2]زانایەکی ئینگلیزی بە ناوی (تۆماس) هەوڵێکی زۆری داوە لە ڕۆژهەڵاتی سعودیە شوێنێکی دیاری کردووە ئەم شوێنە کاتی خۆی شار بووە، بەڵام دا پۆشراوە، عەرەبەکان ناویان لێناوە (اور)، دواتر زانایەکی ئەمریکی بە ناوی (**نیکۆلاي کلاٗث**) زۆر گەڕا بۆ دۆزینەوەی ئەم شارە، دروست کردنی ئەم شارە دەگەڕێتەوە بۆ (200) ساڵ پێش زایین لە کتێبخانەی (**هاتن تن**) لە زانکۆی کالیفۆرنیا هەموو ڕێگای بازرگانی ئەم شارە نیشان دەدات بە گوێرە نەخشەی

---

(1) في كتاب : التأريخ القديم: العلم المعاصر.

(2) من كتاب التأريخ القديم.

(بتلیموس) جۆری شارەکەو شوێن و ڕێگاکانی نیشان دەدات، لە لایەکی تر وێنەی بۆشایی (ناسا) ی فەزایی لەم کتێبە دیاری دەکات چەند هێڵێکی شین هەیە کە هەموو ڕێچکەکانی دەوروپشتی شارەکە دیاری دەخات، ئەم زانایە دەستی بە چاڵ هەڵکەندن کرد لە (1900) شارەکە بە تەواوی دۆزراوە هەواڵی دۆزینەوەی شارەکە بە هەموو جیهان ڕاگەیەنرا

لەساڵی (1933) وێنەیەکی هەموو شارەکە ئاشکرا بوو بۆیان دەرکەوت ئەم شارە خەریکی کشتوکاڵ و ئاودێری بووینە وا مەزەندە کراوە کە ئەم شارە (200) هەزار کەسی لێ ژیابێ کۆڵەگەی زۆر گەورە لە بەردی تاشراو هەبووە ﴿إِرَمَ ذَاتِ ٱلْعِمَادِ 7 ٱلَّتِى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى ٱلْبِلَـٰدِ ٨﴾**الفجر**

قورئانی پیر باسی ئەم کۆڵەگانە دەکات وە باسی هێزو توانای ئەم نەتەوەیە دەکات کە لەو کات وێنەی نەبووە هێزەکەیان زۆر دیاریە مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً ۖ ١٥ **فصلت. کێ هەیە لە ئێمە بە تواناتر لەبەر هێزو توانای خۆیان لە خۆیان بایی بوبون.**

نەتەوەی عاد بە (ریح) لەناو چوون ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا۟ بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ (6) سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَـٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى ٱلْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ (7)﴾**الحاقە. وشەی (ریح) چەند جار ئاماژەی پێ کراوە زۆربەی بۆ کارەساتە بەڵام بە کۆ (ریاح) تا ئەم نەتەوە بە بایەکی بەهێز (7 شەو و 8 ڕۆژ) لەسەر یەك وەك ڕەشەبای ئێمە بەڵام ئەم بایە شارێکی خستە ژێر لم.**

(تر) چیرۆکێك لە سەر شاری (إرم) لە تەفسیری (مەلا محمدی کۆیی)، لە تەفسیری کەلامی خوداوەند چیرۆکێك هەیە دەفەرموێت: خوای گەورە وتووێژی لەگەڵ (ملك الموت) ئەنجام داوە فەرمووی: "تۆ ڕۆحی ئەم جیهانە دەکێشی بەزەییت بە کێ داهات؟ وتی: بە دوو کەس. یەکیان زەورەقێکی بچووك، چەند کەسێکی تێدابوو وەرگەڕا، ژنێك کەوتە سەر تەختە دارێك لەو کاتە ژانی هاتێ منداڵی بوو، منداڵەکە کەوتە سەر مەمکی دایکی دەمژی ئەمرم پێکرا بە ڕۆح کێشانی دایکی، نەمزانی ئەم منداڵە چی بەسەرهات حەزم دەکرد دایکەکە نەمرێ".

دووەم لە شاری (إرم) پیاوێك هەبوو بە ناوی (شداد) ئەمری کرد قەسرێکی بۆ دروست کرا لە زێڕو زیو و ئەڵماس بە شەش ساڵ تەواو بوو، لەگەڵ تەواو بوونی ویستی بچێتە ناو ئەم قەسرە ئەمرم پێکرا ڕۆحیم کێشا حەزم دەکرد شەوێکی تێدابێ.

خوای گەورە فەرمووی سوێند بە گەورەیی خۆم ئەم منداڵەی کە دیتت کەوتە سەر مەمکی دایکی ژینگەمان بۆ ڕێکخست لە خواردن و ئاوو هەوا تا گەورە بوو هەر ئەم منداڵە بوو لە شاری (إرم) بە

H Y ¤ H Φ O \ ¡ Π | : Y 2 ± ű X h : X ¸(1:) X P η : :

ناوی شداد داوای خوایەتی دەکرد.

نەتەوەی (لوط)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا جَآءَ أَمۡرُنَا جَعَلۡنَا عَٰلِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمۡطَرۡنَا عَلَيۡهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنضُودٍ (٨٢) مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَۖ وَمَا هِيَ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ بِبَعِيدٍ (٨٣)﴾ **هود.**

نەتەوەی (لوط) پێك هاتبوو لە پێنج گوند، پێیان دەوترێ (المؤتفكات) ئەم نەتەوەیە بەهۆی ناشیرینی هەڵس و کەوتیان کاری نێربازیان لە هەموو جیهانی ئەم سەردەم دەنگی دابۆوە، ئەم کەلتورە نەخوازراوە بووە هۆی ئەوەی خوای گەورە پێغەمبەرێکی بۆ ناردن بەناوی (لوط). لە تەفسیری (ابن کثیر) دەفەرموێت: "ئەم بەردانەی کە بە هۆی غەزەبەوە لە ئاسمان وەك باران بۆیان دابەزی ئەوەندە بە تەوژم بووە هەمووی کەوتنە ژێر ئەشکەنجەی تورەیی خوای گەورە بەردەکانیش قەبارەیان بەقەد یەك دەنکە گەنم بووە".

بزانین زانست چۆن دەیسەلمێنێ؟ شوێنی ئەم ڕووداوە پێنج گوند بووە گوندەکان: (سەدوم- سەعبە- دوما- غمرە- سمود) جیۆلوجیەکان دەڵێن: "لەو شوێنانە بەردی بازلت لە (60) م دەدۆزرێتەوە کەچی بەردی بازلت زیاتر لە (600) م لە ژێر زەوی یە".

ئەمە چیرۆکەکەیە: خوای گەورە دوو فریشتە دەنێرێ بۆ لای (لوط) (علیه السلام) بۆ ئامۆژگاری (لوط) و نەتەوەکەی بۆ واز هێنان، کەچی گەنجانی دانیشتووی ئەم گوندە دەبینن (لوط) دوو میوانی گەنجی جوانی هەیە، دەیانەوێ بچن بۆ کاری خراپە، داوایان لێ دەکات واز بێنن زۆر هەراسان دەبێ، خواردنێکی باش بۆ میوانان دروست دەکات، سەیری دەستیان دەکات هیچ ناخۆن زۆر دەترسێ، فریشتەکان دەزانن ترسی لێ نیشتییە پێیان وت ئێمە فریشتەینە هاتووین ئەم نەتەوەیە لەناو ببەین، گەنجانی خراپەکاری گوندەکە لەبەر دەرگا دەڵێن: ئێوە ناتوانن ئامۆژگاریان بکەن ﴿وَجَآءَهُۥ قَوۡمُهُۥ يُهۡرَعُونَ إِلَيۡهِ وَمِن قَبۡلُ كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ قَالَ يَٰقَوۡمِ هَٰٓؤُلَآءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطۡهَرُ لَكُمۡۖ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُخۡزُونِ فِي ضَيۡفِيٓۖ أَلَيۡسَ مِنكُمۡ رَجُلٞ رَّشِيدٞ (٧٨)﴾**هود. پێی دەڵێن: تۆ لەگەڵ ئەمانەی کە بڕوایان هەیە بڕۆ دەرەوە ئەم بەیانیە کاریان تەواوە** ﴿قَالُواْ يَٰلُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَن يَصِلُوٓاْ إِلَيۡكَۖ فَأَسۡرِ بِأَهۡلِكَ بِقِطۡعٖ مِّنَ ٱلَّيۡلِ وَلَا يَلۡتَفِتۡ مِنكُمۡ أَحَدٌ إِلَّا ٱمۡرَأَتَكَۖ إِنَّهُۥ مُصِيبُهَا مَآ أَصَابَهُمۡۚ إِنَّ مَوۡعِدَهُمُ ٱلصُّبۡحُۚ أَلَيۡسَ ٱلصُّبۡحُ بِقَرِيبٖ (٨١)﴾**هود.**

بۆ بەیانی ﴿فَأَخَذَتۡهُمُ ٱلصَّيۡحَةُ مُشۡرِقِينَ (٧٣)﴾**الحجر. دەنگێکی گەورە زیاد لە سنوور لەگەڵ دەنگەکە سەر بەرەو ژێر بوون بارانێکی بەرداویان بەسەردا باری ڕەقیەکەی وا بوو لە سەری دان لە خوارەوە دەردەچوو.** ﴿مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَۖ وَمَا هِيَ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ

بِبَعِيدٍ(٨٣)﴾هود. هەر بەردە ناوی ئەم کەسەی لەسەر نوسرابوو کە بۆی دابین کرابوو فەرمووی دوور نییە ئەم غەزەبە لەسەر هەموو حوکمێکی ستەمکار، لێرە وشەی (پ) بەکار هات بەڵام چ بارانێکە نەزانراوە وشەیەکی نا مەعلومە بارانی بەردی ئاگرینە. لەگەڵ دەنگێکی زۆر گەورە.

ئەم ڕوداوە لە ناوچەی (أدنى الأرض) کە پێنج گوندە دەکەونە ناوچەی قودسە نزمترین شوێن لە جیهان لە سەر ئاستی دەریا (395)م نزمترە.

یارانی ئەشکەوت

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَـٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُواْ مِنْ ءَايَـٰتِنَا عَجَبًا (٩) إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُواْ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (١٠)﴾الكهف.

(مەلای گەورەی کۆیە) لە تەفسیری خۆی دەفەرموێت: "(الرَّقيم) ناوی سەگەکەیە یاخود ئەم تاشە بەردەیە کە نوسینی لەسەر بووە بەناونیشانی ئەم چیرۆکە، یاخود ناوی گوندەکەیە".

(عبدالکریم مدرس): دەفەرموێت: (الرقیم) ناوی ئەشکەوتەکەیە کەتێیدا خۆیان شاردۆتەوە یان ناوی ئەم تاتە بەردەیە کە چیرۆکەکەی لەسەر نوسراوە.

ابن عباس ڕەزای خوای لێ بێت دەفەرموێت: "(الرقیم) ناوی ئەشکەوتەکەیە یان ناوی شیوەکەیە".

(چحاك) دەڵێت: "(الرقیم) ئەم تاشە بەردەیە کە چیرۆکەکەی لەسەر دیاری کراوە". لە چیرۆکەکە وا نیشانی دەدەن کە لە (دقیوس) پاشای ئەم شارە بووە تاقمێك گەنج بەربەرەکانی حوکمی بتپەرستی دەقیوسیان کردووە ئەمری گرتنی دەرکردووە ئەمانیش ڕایان کردووە لە دەستی، ئەم گەنجانە بەرەو چیاکەو ئەم ئەشکەوتە ڕۆیشتوونە، ئایینی ئەم گەنجانە مەسیحی بووە واتە: گاور بوونە بڕوایان بە ئینجیل هێناوە چونکە ئینجیل لەو سەردەمە ئاینی یەکتا پەرستان بوە، لەسەر جێگای ئەشکەوتەکە ڕا زۆرە لە نێوان ئەم دوو ناوە (افوس یا طراسوس)شوێنی ئەشکەوتەکە بووە کە گەنجەکانی تێدا خەوتووە.

بزانین مێژوو نوسەکان لەسەر ئەم بابەتەو شوێنە چۆن دەدوێن؟

1-(جیبون) مێژوو نوسێکی بەناوبانگە لە نوسینی خۆی بە ناوی (تدهر وسقوط الدولة العثمانية) بەناوی کۆتایی دەوڵەتی عوسمانی.

2-مێژوو نوسی بەناوبانگ (موسى باران) لە پەرتوکی خۆی (افسوس) شارێکە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (دقیوس) کە حوکمی ئەم شارەی گێڕاوە وە ئاوەدانی کردۆتەوە یەك لەو حوکم

گێڕانه بوه وەك فیرعەون و نەمرود له بت پەرستی و ستەمکاری، ئەمانەش چەند گه نجێك بوونه بڕوایان به ئایینی مەسیحی هەبووه دژی بتپەرستی ئیشیان کردووه. (دقیوس) به جەندرمەی ئەوکات ویستوویەتی بیانگرێ، ئەمانیش ڕایان کردووه خۆیان لەو ئەشکەوته شاردۆتەوه.

3-له په یمانگای (أسترالی) ئەم شوێنەواره دۆزراوەتەوه، له سالی (1926)ز له سەر چیای (بیوپ) مێژووەکەی دەگەڕێتەوه بۆ نیوەی چەرخی حەوتەم.

4-ئەم شوێنه به ناوی (أصحاب الكهف) ناونراوه به دابەزینی قورئانی پیرۆز، له دەوری دەوڵەتی عوسمانی زۆر گرینگی پێ دراوه، زۆر وتو وێژیان لەسەر کردووه، له سجلەکانی دەوڵەتی عوسمانی تەسجیل کراوه. له کۆنگرەی دانیشتنی نەتەوەیی ئەم ڕا پۆرته نوسراوه . له سەرووی شاری (طرسوس) شارۆچکەی (عەدەنه) هەیه، هەر لەسەر ئەم چیایه ئەشکەوتێك هەیه لەسەر چیایه دووری دوو کاتژمێره له شارەکه ڕووی کەوتۆته سەروو.

هەر لەسەر زانیاری ئەم حەوت گه نجه دەفەرموێت: وَلَبِثُواْ فِى كَهْفِهِمْ ثَلَـٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُواْ تِسْعًا (٢٥)الكهف.

(300)سێ سەد ساڵ ماونەتەوه (9) سالی تریش زیاد بکەن پرسیارێك دێته پێشەوه که فەرموودەی 300 ساڵ بۆچی ئەم (9) ساله زیاد بکرێت؟

خوای گەوره له قورئانی پیرۆز ئەم ژمارەی که (300) ساله به سالی تیشکی به پێغەمبەری ڕاگەیاندووه. سالی تیشکی واته: سالی ڕۆژ ژمارەی ڕۆژەکانی (365) ڕۆژه. بەلام لەسەردەمی حوکمی ئیسلامی ئێمه ژمارەی سالمان به سالی مانگه.

جیاوازی نێوان سالی ڕۆژو سالی مانگ لەو (300) ساله دەکاته جیاوازی (9) ساڵ. به سالی مانگی هەر (33) ساڵ سالێك زیاد دەکات چونکه سالی مانگ کەمتره له ڕۆژانی سالی ڕۆژ.

(33= 1) ساڵ زیاد دەکات. له (100) سالی ئەکاته (3) ساڵ زیاد دەکات (300 ساڵ = 3×3=9) ساڵ زیادی کرد چونکه سالی مانگی ڕۆژەکانی کەمتره له سالی ڕۆژ.

ئەم وت و وێژه له یاریدەدەرەکانی (الأنصار) که (نیجیرینة) وتوویانه (300) ساڵ بۆچی (9) سالی تریش زیادی کردووه.

بەشی پێنجەم

خۆ پاراستن لە نەخۆشییەکان

ڤایرۆس :

ڤایرۆس یەك لە هۆیەكانی تووش بوونی مرۆڤ و ئاژەڵە بە نەخۆشیە سامناكەكان. ڤایرۆس لە جیهانی مردوو زیندوودا دادەنرێت، وەك قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ وَتُخْرِجُ ٱلْحَيَّ مِنَ ٱلْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ ٱلْمَيِّتَ مِنَ ٱلْحَيِّ ٢٧﴾ال عمران. لەسەر ئەم ئایەتە ڕاڤە چیەكان ڕایان وەك یەك نییە. تەفسیری دەكەن بە هێلكەو مریشك ، هێلكە مردووە مریشك زیندووە.

كەسێكی نەزان و گێل كوڕێكی زاناو عەقڵمەندی لێ دەبێ، یان بە پێچەوانەوە. ئەم بابەتە ڤایرۆسیش دەگرێتەوە، بە گوێرەی پشكنینی بەشی كیمیایی ڤایروس لە جیهانی مردووە لە جیهانی زیندوشە، كە ڤایروس پێ دەگات زیندوو دەبێت خواردن بخوات تا زۆر دەبێت خواردن دەخوات، كە خواردن نەما دەمرێ وەك بلوڕاتی بۆدرەو شەكری لێ دێت، وردو خاش دەبێت، بەری ژینگەی ساردو گەرم دەگرێت، هەر كاتێك ژینگەی بۆ ڕەخسا و دەبێتەوە ئەم ژینگەیە لە لەشی مرۆڤ و ئاژەڵە.

بەكتریا

میكرۆب شتێكی سەرسوڕهێنەرە لە جیهانی ژیانی ئەم سەر زەمینە قورئان دەفەرموێت:﴿ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَـٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَـٰذَا بَـٰطِلًا سُبْحَـٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ آل ١٩١﴾ع م ر ن. هەر شتێك لەسەر ئەم سەر زەمینە دروست كرابێ بێ هودە نییە، گەر زیانی هەبێ سوودیشی هەیە، زۆر شوێن هەیە لە ئەندامی مرۆڤ چەند سالێك لەوەو پێش دەیانوت ئەمە زیادەیە لەلەش بەلام ئەگەر سەیربكەین ڕیخۆڵە كوێرە: بێ هودە دروست كراوە ئەم ئەندامە چەند میكرۆب دەكوژێ لە سكی مرۆڤ، مووی ناو لووت: ناهێلێ تۆزو خۆڵ بچێتە سیەكان، هەروەها ساردیش ناگاتە سیەكان.

غودەی (لەمفی): واتا لەوزەتێن هەڵدەستێ بە كوشتنی چەندەها میكرۆب.

غودەی دەرەقی: دەبێتە هۆی دەركردنی ئارەق لەلەش

پێڵوەی چاو یارمەتی دەرە بۆ نەچوونی تۆزو خۆڵ، برۆی مرۆڤ نایەڵێ ئارەقە بچێتە چاو، ئەمانەی باسكرا گەر نەشتەرگەری بكرێت وەك ئەندامێكی كەم كردنی لێ دێت، گەر خوای گەورە میكرۆبی شیكردنەوەی دروست نەكردایە لاشەی مردووان لە مرۆڤ و ئاژەڵ لەسەر زەمین جێگەی نەدەبوو، گەر میكرۆب نەبوایە ماست و شیرو پەنیرت دەست نەدەكەوت، میكرۆب سوود بەخشەو

زیان بەخشە، لە هەموو قوژبنێکی جیهان لە وشکانی و دەریاو ژێر زەوی بوونی هەیە.

شیر (الحليب)

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَـٰمِ لَعِبْرَةًۭ ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍۢ وَدَمٍۢ لَّبَنًا خَالِصًۭا سَآئِغًۭا لِّلشَّـٰرِبِينَ (٦٦)﴾**النحل**.

(ابن كثير) دەفەرموێت: خوای گەورە وەسفی شلەمەنیەك دەكات چەند سپی و بەتامە، بۆنی خۆشە، لە نێوان دواڕۆی ئاژەڵ و خوێنەكەی شیرێكی سپی و پاك و جوانە. ئەم ئاژەڵە خواردن دەخوات وەك گیاو پوش و دانەوێڵە، لەكۆئەندامی هەرس دەردەچی، دەبێتە خوێن، دەچێتە شا دەمارەكان، شلەكەشی لە كۆئەندامی میزكردن دەردەچێ، ئینجا دەبێتە شیرێكی پاك و بێ گەرد.

پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) هەر خواردەمەنیەكیان بدایەتێ دەیفەرموو: ((ربِّ زدني خيراً منه)) تەنها لەبۆ شیر دەیفەرموو ((ربِّ زدني منه)) واتە: بۆ هەموو خواردەمەنی دەیفەرموو خوایە لەوەی باشترمان بدەیتێ، بەڵام بۆ شیر دەیفەرموو خوایە زیادی بكەی بۆم.

ڕاستیەكی پزیشكی لەم بابەتە

ئەم وتەیە سەلمێنراوێكی زانستییە لە خوێن دروست دەبێ، نە تێكەڵاوی خواردن دەبێت تامی بگۆڕێ، نە تێكەڵ بە خوێن دەبێ ڕەنگی بگۆڕێ، ڕاستە لە نێوان دواڕۆ و خوێن دێتە دەرێ. بەگوێرەی زاست (شێخی زندانی) لە كۆڕو كۆبوونەوەیەكدا لە (اسلام آباد) تەنها وتراوە لە پاكستان لەگەڵ دكتۆر (أحمد الوصف) و (شيخ صادق) و (شيخ نعمان) ڕا پۆرتێكیان لە بابەت شیرو سوودەكانی وتیان: "شیر بە زانست سەلمێنراوە پاك دەكرێتەوە بە دوو جار یەكەم لە جیهازی هەرس دواتر لە جیهازی خوێن ئەم ئاژەڵە دەیخوات لەدوای هەرس بوونی دەچێتە ناو خوێن لە خوێنەوە چەند غودەیەك هەیە دەیپاڵێوێ بۆ ئەم شلە سپییە". شیری مەڕو بزن لەگەڵ شیری مانگا جیاوازن، ڕێژەی پرۆتین لە شیری مانگا لە هەموویان زۆرترە، لەوانە شیر بەگوێرەی جۆری خواردن بگۆڕێ، بەڵام ئەم جیاوازیە بە تەحلیلاتی كیمیایی جیاوازی دەبێت.

لێكۆڵینەوەیەكی دكتۆر (المعارض)

بەگوێرەی شیكردنەوە پرۆتین لە شیری مانگاو گامێش یەكجار زۆرە، ئەمەش بە شیكردنەوەی تاقیگەیە، لە شیری بزن و دایك زۆرترە، ڕاستە مانگاش هەر پوش و پەڵاش دەخوات بەڵام ئەم جیاوازیە بەهۆی جۆرە ڕژێنێك و بەكتریایەك كە دەبێتە هۆی پرۆتین.

لەسەر ڕا پۆرتی (أحد الشّحات)

ئەڵێت: "خواردن وخواردنەوەی شیر باشترینیانە لە هەموو خواردەمەنیەك بۆ هەموو

تەمەنێك گونجاوە – منالْ – گەنج- پیر. بەهۆی ئەوەی شیر بەشدارە لە هەموو پرۆتین و مەوادی ڤیتامینات هەموو خواردەمەنییەك ئەوەندە ڤیتامینەی نییە كە لە شیر هەیە، هەرسی زۆر سووكەو گەدە ئالۆز ناكات بە جوانترین شێوە دەیمژێ، ئاراستەی مژینی ریخۆڵەكانی دەكات، هەروەها ریخۆڵەكان بە زوترین كات دەیمژن بۆ ناو خوێن ئەمەیە سوودی شیر".

باشترین شیر شیری دایكە

خوای گەورە دفەرموێت: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَـٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ (١٤)﴾**لقمان**. ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَـٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَـٰلُهُۥ ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَـٰلِحًا تَرْضَىٰهُ وَأَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِىٓ ۖ إِنِّى تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ١٥﴾ الأحقاف.

لە ئایەتی یەكەم دایك شیر دەداتە منداڵی ماوەی دوو ساڵ، لە ئایەتی دووەم چاكەی جوان و رەزامەندی لەگەڵ دایك كە منالی هەڵگرتووە پێی خۆش بێ یان ناخۆش، تووشی ئەم بار گرانیە لە هەڵگرتنی هەست و بەزەیی دایك پێویستە ئەمەت لە بیر نەچێ و لەبەر چاوت بێ، كە دایك 30 مانگ بە تۆوە ماندوو بووە ، 9 مانگ هەڵگرتنی كۆرپەلە ، دوو ساڵ شیر پێدان، واتەكەمترین سك شەش مانگە دوو ساڵ شیر یەكسانە بە 30 مانگ.

سوودەكانی شیری دایك

1-رێژەیەكی زۆر لە پرۆتین كە گونجاوە لەگەڵ تەمەنی.

2-منداڵ چەند لە تەمەنی منداڵ زیاد بوو گۆرانكاری بەسەر ئەم شیرەدا دێت و لە هەموو بوارێك.

3-هەرچەند وەرز بگۆرێ لە گەرما و سەرما پلەی گەرمی شیرەكەشی دەگۆرێ.

4-شیری دایك وەك ئەمەیە هەردەم پاك كرابێتەوە لە میكرۆب و پاكی و خاوێنی.

5-چەند تەمەنی كۆرپەلە زیاد بكات پرۆتین و ڤیتامینەكان پلەیان لەگەڵ تەمەنی منداڵ بەرز دەبنەوە.

6-دوو ساڵ شیردانی منداڵ، دایك دوور دەبێت لە سەرەتانی مەمك بەمەرجێك ئەم شیردانە دوو ساڵ بێت رێژەی سەرەتان لە یابان لە هەموو جیهان كەمترە ئەمەش زانایان وای بۆدەچن كە یاسا لە یابان وایە كەدەبێت دایك دووساڵ شیر بەمنداڵ بدات.

7-زۆر جار شیردەر تا شیر بداتە منداڵەكەی تووشی سوورِی مانگانە نابێت.

8- پزیشكانی چەرخی سەردەم وای روون دەكەنەوە دەڵێن: ئەمانەی شوو ناكەن زیاتر تووشی

نەخۆشیەکانی ئافرەتان دەبن.

9-**دوور کەوتنەوە لە توش بوون بە نەخۆشی شەکرەی یەکەم .**

بڕوا بکەیت یاخود نا

ئەو منداڵانەی شیری دایکیان بە تەواوی دەدرێتێ ڕێژەی نەخۆشکەوتنیان زۆر کەمترە لەو منداڵانەی شیری دروستکراویان دەدرێتێ، زۆر نەخۆشی تووشی مناڵان دەبێ وەك سکچوك، ڕشانەوە، تێك چوونی جیهازی هەرس، یان قەبزی، زۆربەی لەوانەیە کە شیری سروشتی دایکیان نادرێتێ، یان تووشی هەندێ دیاردەی سەیر لە دەم و چاوی پەیدا دەبێ وەك تووش بوون بە لەوزەتێن، ددان کلۆر بوون، هەو کردنی دەم و ددان[تر] .

شیرو زیادبونی ژیری لە عەقڵ

لە گۆڤارو بڵاوکراوەکانی ئەمریکای سەروو (Pediatric Clnics of North America): **لەساڵی** (2001) **ئەڵێت: "تەواو بوو پێکهاتەی عەقڵی ئەوانەی کە شیری سروشتی دایکیان دەخۆن جیاوازیەکی زۆریان هەیە".**

ئامۆژگاریەکانی تەندروستی جیهانی (**الیونسیف**) **داوای لە ئەمریکیەکان کردووە، کە دوو ساڵ شیری دایکیان بدەنە منداڵەکانیان گەر هەرنا بکرێتە** (12) **مانگ بێ ئەوەی ئەم ڕێکخراوە شارەزای ئاینی ئیسلام بێ.**[یر] .

نەخۆشی و پارێزی

چارەسەری نەخۆشی دوو جۆرە چارەسەر بە خۆپاراستن، چارەسەر لە دوای تووش بوون.

لەسەر ئاستی گشتی نەخۆش (3) **سێ جۆرە:**

1-**ڤایرۆسی و میکرۆبی.**

2-**ئەندامی** (**عضوي**).

3-**دەروونی** (**المرض النفسي**).

خۆ پاراستن و چارەسەر کردن

1-**بەهۆی ڕۆژوو گرتن:**

وەك خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ (١٨٣)﴾البقره. **لە ڕاڤەی ئەم ئایەتە ئەی ئەو کەسانەی کە**

---

(1) الإشارات العلمية 3 3 3-4 1.

(2) مع الطب في القرآن: عبدالمجيد دياب.

بروادارن ڕۆژووتان لەسەر واجب کراوە هەروەك لەسەر بروادارانی پێشووش واجب کرا. ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَـٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ۚ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ ٱللَّهُ بِكُمُ ٱلْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ ٱلْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا۟ ٱلْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٨٥)﴾البقرە. **خوای گەورە بۆ دروست کراوی خۆی ئاسانکاری دەوێت نەك تەنگ و چەڵەمەو ناخۆشی و ناڕەحەتی، وەك ئەوانەی نەخۆشن زۆر کەس هەن دەتوانن (فدیە) بدەن لەجیاتی ڕۆژوو ئەوانە (3) جۆر کەسن.**

1-نەخۆشی درێژخایەن کە ڕۆژوو بۆی زیان بەخش بێت.

2-کەسێك بە تەمەن چووە توانای ڕۆژوو گرتنی نییە.

3-کەسانێك هەن لە جەستەی خۆیان بەرگەی ڕۆژوو ناگرن.

لەم ئایەتە ﴿أَيَّامًا مَّعْدُودَٰتٍ ۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۚ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ۖ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ ۚ وَأَن تَصُومُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٤)﴾البقرە. **واتە: ئەی ئەو کەسانەی توانای ڕۆژوو گرتنیان نییە دەتوانن (فدیە) بدەن.**

فڕۆژوو و سوودی تەندروستی

لەگەڵ پێشکەوتن و سەرهەڵدانی زانست و لێکۆڵینەوەکان سەلمێنرا کە بەڕۆژوبون چارەسەرە بۆ زۆربەی نەخۆشیەکان.

(بنیامین) مامۆستا بووە لە شاری مۆسکۆی پایتەختی یەکیەتی سۆڤیەت ئەمەی ڕوون کردۆتەوە، هەندێك نەخۆشی هەن چارەسەری ئەوەیە کە ماوەیەك خۆت لە خواردن و خواردنەوە بگریت، چەند ئەندامێکی لەشت بەهێز دەبێت و چالاکی دەکات و دەحەسێتەوە بەرگری لەشیش زیاد دەکات.

مامۆستای ئەڵمانی (جیهادن) لە نوسینی کتابەکەی دەڵێت:

بەڕۆژوو بوون مانای توانات هەیە بەسەر نەفس و دەروونت زاڵ بی ئەمە مانای بەهێزکردنی بەرگریە واتە دەرکەوت کە ڕۆژوو زاڵ بوونە بەسەر نەخۆشیەکانی دەروونی و کۆمەلایەتی جگە لە سوودەکانی جەستە[1].

چارەسەر کردن بە بەڕۆژوبوون

1-**دکتۆر (هیلبا)** (Helba) **کە پزیشکێکی فەڕەنسی یە ساڵی** (1 9 1 1)**ز ڕێگای**

H Z ι ± Σ β : X ˛ : X i °(1)X p : 8 ° O ª ¤

چارەسەری دۆزیەوە بەهۆی ڕۆژوو لەماوەی چەند ڕۆژێك خواردن و خواردنەوەی لە هەندێك نەخۆشی گرتەوە وەك تاقیكردنەوە بۆ چارەسەری، زۆر لەو تاقی كردنەوە سەركەوتوو بوو.

2-لە ساڵی (1928)ز دكتۆر (وتریمان) لە كۆنگرەی ساڵانەی هەشتەم بۆ خۆپاراستن لەنەخۆشی لە شاری (أمستردام) لەم كۆنگرەیە ئەڵێت: "برسیەتی بۆ ماوەیەك چارەسەرە بۆ زۆر نەخۆشی، هەم خۆپاراستنە بۆ زۆر نەخۆشی، بە تایبەتی ئەو كەسانەی بەهۆی خواردن و خواردنەوەوە زیاد قەڵەون، زۆر چەوری دەوری داوە لەسەر جگەر و ماسولكەكان وە كێشی جەستە زەرەرمەندە لەسەر ماندوو بوونی دڵ و شریانەكان كە چەوریەكی زۆر نیشتۆتە ناو شریانەكان لە كۆتایدا دەبێتە گیرانی شریانی تاجی، كە بەهۆی زیاد بوونی پاڵە پەستۆی خوین دڵ ماندوو دەبێ".

3-لە ساڵی (1941)ز پەڕتوكێك دەرچوو لەلایەن (بوخنجر) بە ناونیشانی (چارەسەركردنی نەخۆشی بەهۆی ڕۆژوو گرتن) لە ڕاپۆرتەكەی دەری خست كە دەبێتە هۆی چارەسەری هەنێك نەخۆشی سامناك، دەڵێت: "برسیەتی زۆر كاتان بۆ ماوەیەكی سنور دار چارەسەرە بۆ زۆر نەخۆشی، ئەم برسێتییە دەبێتە هۆی دەركردنی ژەهراوی لە جەستەو لە ناوخوێن".

4- دوو دكتۆری یۆنانی بە ناوەكانی (اسكابیاد- سیلوس) چارەسەری زۆر نەخۆشی كراوە بە هۆی قەدەغە كردنی خواردن و خواردنەوە بە تایبەتی هەوكردنی ڕیخۆڵەی ئەستوور (الكولون) بە سستی یان هەوكردنی یان بوونی غازاتی زۆر لەو ئەندامە، چونكە نەخواردنەوەی ئاو لە نێوان دوو جەم كە دەكاتە پارشێو تا ئێوارە چارەسەرە لەتێك چوونی كۆڵۆن(اضطرابات القولون).

5-لە چەرخی پانزەهەم (لۆفیقوكورنا) ئەڵێت: بەهۆی ڕۆژوو چارەسەری خۆی كردووە بە تایبەتی هێور كردنەوەی ریحۆڵەی ئەستوور. ئەڵێ: "بەهۆی ڕۆژوو تەمەنێكی زۆر باشم بەڕێ كردووە". زیاتر لە(100) ساڵ ژیاوە دوای خۆی وەسیەتێكی بەجێهێشتووە دەڵێت: (من یأكل قلیلاً یعمِّر طویلاً) ئەوەی كەم بخوات زۆر دەژیت.

بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی:﴿ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ (٣١)﴾ ر اف. پێغەمبەر صلی اللە علیە وسلم دەفەرموێت: ((صوموا تصحّوا)).

(بلوم) دەڵێت: "مرۆڤ هەست دەكات بە هەموو ئەو ئەندامانەی لەشی مرۆڤ كە هەندێك كەم و كوڕی تێدا بێت ئەمەش بەهۆی بەڕۆژوو بوونە بە تایبەتی لە ڕۆژی چوارەم بەهۆی بە ڕۆژوو

بوون توانای هەیە زاڵ بێت بەسەر هەندێك عاداتی وا كە فێری بووە"، واتە توانای هەیە بەسەر دەروونی خۆی زاڵ بێت وەك قاوە و چایە یان جگەرە كێشان، واتە تواناو هەست بەهێز دەكات توانای بەربەرەكانی خۆت هەیە لەسەر دەروون، بەڕۆژوو بونت قەدەغەكردنی زۆر خواردن و خواردنەوەی زیان بەخشە.

(**فیلیوف**) دەڵێت: جەستەی قەڵەو (obse) (توانای هەیە (5 لەبۆ 15) ڕۆژ حەسانەوە بە جیهازی هەرس بدات، ئارام گرتن هەست بە لێپرسراوی جەستە مایەی تەندروستییە، ڕۆژوو گرتن واتە: دەروون شكاندنە ئەمە زاڵبوونە بەسەر هەموو تەنگ و چەڵەمەیەك.

لە فەرموودەیەكی پێغەمبەر (**صلی الله علیه وسلم**) لەو كەسانەی كە شتێكیان لە بابەت پزیشكی ئەم سەردەم زانییە لەشاری مەدینە داینان كە چارەسەر بكەن لەو ڕۆژانە چاوەڕوانی كرد نەخۆشی زۆر كەمە وتیان ئەی پێغەمبەری خوا نەخۆشمان نییە و زۆر كەمە پێغەمبەریش فەرمووی: نەتەوەی ئیسلام برسی نابێ كە برسی بوو تێر ناخوات واتە كەم دەخۆن(٣٤).

هەنگوین

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ فَٱسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ(٦٩)﴾**النحل.**

(مەلای گەورەی كۆیە) لە تەفسیری كەلامی خوداوەند دەفەرموێت: "هەنگ خانەو شانە دروست دەكات لەناو چیاكان و شاخەكان هەم لە ناو كلۆری دارەكان".

هەنگ میوە و گوڵ ئەمژێ بە تایبەتی لە وەرزی هاوینو پایز جۆرەها گوڵ، گوڵی بامیە، باینجان، كودی لەگەڵ هەموو سەوزەیەك وەك لۆبیاو تەماتە.......هتد.

دروست كراوێكی سەیرە چەندەها كیلۆمەتر دەبڕێت و دەشتوانێ بگەڕێتەوە شانەكەی خۆی ڕێگای لێ بزر نابێ بە هیچ جۆرێك، شلەمەنییەك دروست دەكات جۆرەها ڕەنگی هەیە هەروەك ئایەتەكە ئاماژەی پێ كرد شیفایە بۆ هەموو كەسێك.

لەسەر ئەم كردارە كۆمەڵایەتییەكی زۆر سەیری هەیە، كە شایەكەی دەرچوو لە شانەكە وە جیا بۆوە بە كۆمەڵ هەنگی بە دوا دەكەوێت بۆ دروست كردنی شانەیەكی تر، وەك ئەوەیە دەسەڵاتیان دروست كردبێت لێك بترازێن، لە زستان سڕ دەبن، لە شانەكەی خۆیان دەرناچن.

H Z П ˝ d : H ¡ :(Y) X h O : ª X °

بونەوەرێکی زۆر پاکن، کەهەنگێك مرد یەکسەر لاشەکەی فڕێ دەدەنە دەرەوە.

قورئانی پیرۆز بە مێیە باس لە هەنگ دەکات، نێرەی هەنگ تەنها بۆ پیتاندنە هیچ کارێکی تر ناکات، تەنها مێیەی هەنگ بە هەموو کاری ناو شانەو دەرەوەی شانە هەڵدەستێ.

(**طنطاوي**): وەسفی هەنگ دەکات کاتێ جیا بۆوە، لەگەڵ لایەنگرانی خۆی دەڕوات بۆ دروست کردنی ماڵێك و خانوویەکی تازە، یەکەم نەتەوە کە هەنگی بەخێو کردووە نەتەوەی کورد بووە، هەتا ئێستاش بە یاسایەکی زۆر کۆن بەخێوی دەکات، کەچی جیهانی پێشکەوتوو سوودی زۆری لە هەنگ وەرگرتووە لەبارەی تەندروستی یەوە.

ڕوسیا- ئەڵمانیا - یابان چەند نەخۆشخانەیەکی سەردەمیان دروست کردووە بۆ چارەسەری نەخۆشیەکان بەهەنگوین. وەك نەخۆشیەکانی دڵ و دەماغ و ملاریاو تیفۆ و هەوکردنی جومگەکان و گرانەتا و هەوکردنی سیەکان.

چەند چارەسەریەك بە هەنگوین

*بەریتانیا چارەسەر بە چزی هەنگ دەکەن وە لە ئەمریکا و ئینگلتەڕا چارەسەری نەخۆشی ڕۆماتیزمی پێ دەکەن هەم چارەسەری (**عرمة النساء**)ـی پێ دەکەن هەم چزی هەنگ بۆ چارەسەری چاو بەکار دەهێنن.

زانای نەمساوی چارەسەری زۆر نەخۆشی بەشی ئافرەتانی پێ دەکەن، لە نەخۆشخانەی (بۆرقویك) بە هەنگوین چارەسەری برین دەکەن لە هەونەکردن و پیس بوون.

*لە ئیسپانیا نزیکەی (30) منداڵ بەهۆی هەنگوین چارەسەری کەم خوێنیان بۆ کراوە.

*یەك لە کۆلێژەکانی پۆلۆنیا لە ئیتاڵیا چارەسەری نەخۆشی جگەریان پێ کردووە.

*(**داود الأنطاكي**) ئامۆژگاریمان دەکات بە چارەسەری جگەر بە هەنگوین لە کۆلێژی مەلەکی بەریتانی چارەسەری دڵ و ڕەق بوونی دەمارەکان و شریانەکان بە هەنگوین دەکەن.

هەنگ نەك هەر هەنگوینەکەی بە کەڵکە بەڵکو ژژیەکەی ، شەمێیەکەی هەمووی هەر شیفایە، هەنگوین دژی هەموو میکرۆبێك و ڤایرۆسێك دەوەستێ.

بەرگری لەش زیاد دەکات کۆلیسترۆل دەتوێنێتەوە بە تایبەتی کۆلیسترۆڵی سەر جگەر، هیچ میکرۆبێك نەیتوانیوە بژی بەڵکو بە یەك جار لە ناوی بردووە هەنگوین بەسەر ناچێ.

لە ئەهرامەکانی میسر دۆزراوەتەوە (2000) دوو هەزار ساڵە کۆن نەبووە. تەنها ڕەنگی ڕەش بووە.

سوودەکانی ڕەشکە

پێغەمبەری خوا **صلى الله عليه وسلم** دەفەرموێت: ((**حبة السوداء شفاء من كل داء إلا أن يكون السام**)) ((**قالت عائشة: وما السام؟ قال: الموت**)). فەرمووی: ڕەشکە دەرمانی هەموو دەردێکە تەنها (**داء السام**) نەبێت، عائشە وتی: (**داء السام**) چی یە؟ فەرمووی: مردنە.

ڕەشکە بریتی یە لە تۆوی ڕووەکی (ساتیڤا) بۆ هەموو نەخۆشیەك چارەسەرە، لە کتێبی (د.سترۆك و هاوەڵەکانی) ئەڵێت: "ڕەشکە چارەسەری (100) نەخۆشی دەکات، ماددەیەکی کراوەیە لە چارەسەر، کاریگەری لەسەر بەرزکردنەوەی بەرگری لەش هەیە بە بەهێز کردنی خرۆکە سپیەکان"، پزیشکانی ئەمریکا (450) توێژینەوەیان لەسەر کردوە کە چارەسەرە بۆ نەخۆشی شەکرەو زەها یمەر.

د. (**کیري و-ح**) لە توێژینەوەی خۆی ئەمەی خستە ڕوو، کەسیستەمی بەرگری زیاد دەکات، بەربەرەکانی هەموو نەخۆشیەکی کوشندە دەکات وەك شێرپە نجەو نەخۆشی ئایدز.

لە توێژینەوەکانی دکتۆر (**جیفەرستي**) ئەمریکی ئەڵێت: "(80٪) ی چارەسەری نەخۆشی شێرپە نجە دەکات یارمەتی مۆخی ئێسك دەدات.

د. (**لکویدا ئیرفات**) پرۆفیسۆرە لە کۆلێژی (تۆماس) لە زانکۆی (جیفەرسن) ئاشکرای کرد کە ڕەشکە چارەسەرە بۆ نەخۆشیەکانی (پرۆستات) بە خواردنی ڕەشکە دوو جار تا سێ جار ڕۆژانە بە دوو غرام ڕەشکە کاریگەری هەیە لەسەر توانەوەی چەوری ناو خوێن و جگەر، وەك دەرمانی ئازار شکێن بەکار دێت، دژە بەکتریایە، دژە ئۆکسیدە و دژی نەخۆشی زراوە، دژی نەخۆشی کەرووە، دژی بەرز بوونەوەی هۆرمۆنی ئەنسۆلینە.

بۆ چارەسەری شێرپە نجە پزیشکان و پسپۆرانی بواری تەندروستی ڕێنمایی دەکەن کە ڕۆژانە سێ جار ڕەشکە بەکار بێنێ بۆ ماوەی سێ مانگ، شێرپە نجە لە ناو دەبات هەروەها خرۆکەی سپی لە خوێندا زیاد دەکات واتە.

مرۆڤ دەتوانێ سوود لە ڕۆنی ڕەشکە ببینی ڕۆژانە کەوچکێك لە ڕۆنی ڕەشکە بەکار بێنی.

ئەمەی نوسیمان لە سوودی ڕەشکە پزیشکان هیچ ئاگایەکیان لە وتەی پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم نییە کە فەرموویەتی شیفایە بۆ هەموو نەخۆشیەك(ﷺ).

(1) .T H] : X Д ، Φ O] Λ : O : ° O 1 : ª η i : ¡ : 9

شيفا بە قورئان

خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّـٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا (٨٢)﴾سر ا ء.

﴿ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ ۖ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ (٤٤)﴾فصلت.

(**ابن كثير**): "ئەم قورئانە بۆ محمد صلى الله عليه وسلم دابەزيوە بەڵكو شيفای تەندروستی و نەخۆشيە دەروونيەكان دەكات بۆ بڕواداران".

(سعدی): دەڵێت: "شيفايە بەڵام شيفای دەروونييە بۆ بڕواداران نەك بۆ بێ بڕوايان".

[1] لە تەفسيری (عبدالكريمی مدرس): "ئێمە قورئان دادەبەزێنين كە شيفايە بۆ بڕواداران بەهێز كردنی سۆزو بەزەييە، قورئان دەستورێكە چارەسەری حوكم دەكات بە دادپەروەری، وەك دەرمانی دكتۆرەكان كە شيفايە بۆ نەخۆشيەكان". لێرەدا چەند دەليلێكمان هەيە.

يەكەم/ ڕيوايەت كراوە لە (سەعيدی خودريەوە) پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) ڕەوانەی كردين ئێمە (300) كەس لەلای قەومێك دابەزين داوای ميوانداريمان كرد ميوانداريان نەكردين، گەورەی قەومەكە دوو پشك پێوەی دا هاتن وتيان ئێوەو دەرمانێك چارەسەرێك.

(سعيد) وتی: من ئەيكەم چارەسەری تەنها بە (30) مەڕ قەبوڵيان كرد.

ئەڵێت: منيش حەوت جار ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ٢﴾الفاتحە. م بەسەردا خوێند ئازارەكەی شكا، جا خواردەمەنيان بۆ ناردين لەگەڵ 30 سەر مەڕ.

ڕەفيقەكانمان لە مەڕەكانيان نەخوارد هەتا هاتينەوە لای پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم بۆمان گێڕايەوە فەرمووی: چۆن زانيت﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ (٢)﴾الفاتحە:.... ئازار شكێنەو شيفايە وتی: "كەوتە دڵمەوە" فەرمووی: "بخۆن لە مەڕەكان بخۆن و بەشی ئێمەش بدەن"، (**دار القطني**) ڕيوايەتی كردووە لە سننەكەی دا .

دووەم/ "ئيمامی بوخاری ڕيوايەتی كردووە لە (عائيشە) ڕەزای خوای لێبێت كە فەرموويەتی پێغەمبەری خوا (**عليه الصلاة والسلام**) لەو نەخۆشيەی كە وەفاتی كرد سورەتی﴿ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلْفَلَقِ (١)الفلق. قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ ٱلنَّاسِ (١)﴾الناس. ی ئەخوێند فووی لە دەستی دەكرد و بە لەشی خۆيدا دەهێنا كە لەبەر نەخۆشی نەيتوانی من لە جياتی ئەو دەمخوێند و فووم لە لەشی دەكرد.

.2 5–2 5 ص8³ ª ¤:ΓE P - ˘ ، \ ¤ e Ŧ(1:) Y 2 ± ű X

له ئیمامی (**قورطبي**)ـیەوە : دەڵێت: هەموو داواکاریەك دروستە بە نزا مادام خەیاڵی شیركی تێدا نەبێ نەبێتە واستە لەنێوان خۆتان و خواتان بە نیازی پیرۆزی بخوینرێت و ئەبێتە شیفا بەبڕوایەكی زۆر بەهێز.(1).

سەلماندن بە زانست: زانستی سەردەم ئەمەی بە بەڵگە پشت ڕاست کردووەتەوە کە قورئان شیفای نەخۆشیە دەروونیەکانە، خوێندنی قورئان بە دەنگێکی زوڵاڵ و ئاوازێکی خۆش کار دەکاتە سەر دڵ و دەروونی بڕواداران کە شەپۆلی دەنگەکە لە گوێی گوێگر شەپۆل دەدات نەخۆشیەکانی دڵتەنگی و خەمۆکی دەڕوێنێتەوە هەست بە حەسانەوەو خۆشی دەکەیت. ئینجا ئەم گوێگرتنە بە دەنگ یان بە ڕاڤە کردن یان بە سەبەبی دابەزین یان چیرۆکێکی پێغەمبەران علیهم السلام کاریگەریان لەسەر عەسەب و مۆخ هەیە . چەند بەڵگەیەك:

دکتۆر (محمد یوسف عبد): دکتۆرانامەی هەیە لە کاریگەری مۆسیقا لەسەر نەخۆشیەکانی دڵ و دەروون، دەفەرموێت: "خوێندنی قورئان بە هەست گوێ لێ گرتن یاخود خۆت بیخوێنیتەوە و ماناکەی تەواو تێ بگەی نەخۆشیەکانی دڵ و دەروون ناهێڵێ"، خەمۆکی نەخۆشیەکی زۆر سامناکە قورئان هێوری دەکاتەوە و لایدەبات، چونکە نەخۆشی دەروونی وەك خەمۆکی لە دوا ڕۆژ دەبێتە نەخۆشیەکی جەستەیی.

تویژینەوەیەکی قورئانی لە فلۆریدا :

کۆمەڵێك لە زانایانی پزیشکی لە ویلایەتی فلۆریدا گەورەترین تویژینەوەیان ئەنجام دا لە شاری (بنهامین)، هەروەها لەکۆنگرەی سێیەمینی ئیسلامی لە شاری ئیستەنبوڵ لە تورکیا لەبەشی یەکەم کاریگەری قورئان جەستەو مێشك بە بەکارهێنانی جیهازی ئەلیکترۆنی بە کۆمپیوتەر چەسپ کرابوو ئەم گۆڕانکاریە فیسیۆلۆجیە لەسەر چەند کەسێکی خۆ بەخش بە گوێگرتن لە قورئان بەشێکیان عەرەب بوون بەشێکی تریان بیانی هەر چەند زمانی عەرەبیان نەزانیوە ئەنجامەکەی بە دوو هەنگاو تێپەڕی:

یەکەم: ئەم هەنگاوە کاریگەری زۆری کردۆتە سەر جیهازی عەسەب و مێشك ڕێژەکەی 92٪ بووە، ئەم تویژینەوەیە درایە دەستی کۆنگرەی حەڤدەهەم لە کۆمەڵگەی پزیشکی ئیسلامی لە ئەمریکای باکور لە شاری (سانت لویس) لە ویلایەتی (میزۆری).

هەنگاوی دووەم: بزانین کاریگەری قورئان یان هەر پەرتوکێکی پیرۆز لە (فسیۆلۆجی) لەگەڵ خوێندنەوەی کە بڕوای تەواوی هەبێت بەم کتابە، ئەمەش بە دانانی چەند جیهازێکی چاودێری دانرا، بۆ ئەوەی بە بەڵگە بیسەلمێنن ئەم جیهازە ئەلیکترۆنیە بە کۆمپیوتەر کار

(1) البخاري (الدار القطني).

دەكات لە جۆری میداك (302) تاقیكردنەوە لە شاری (**بوسطن**) كراوە بە دوو ڕێگا، تاقیكردنەوەی دەروونی بە كۆمپیوتەر ئەوی تریان گۆڕانكاری فسیۆلۆجی جەستە، (510)جار لەسەر پێنج خۆبەخش تاقی كراوە ئەمانە تەمەنیان لە نێوان (17-40) ساڵان بووە، دەركەوت كە هەموو بڕوایەك بەقورئان یا هەر پەرتوكێكی (مقدس) چارەسەرە بۆ نەخۆشی دەروونی، لێرەدا ڕوونە كە تۆتووشی كارەساتێكی دڵتەزێن دەبی وەك مردنی كەسێكی زۆر خۆشەویستت یان كارەساتێكی مادی زۆر وەك سووتانی ماڵ و كارەساتی لافاو یان بومەلەرزە ڕوو بدات.

بە ئامۆژگاری كەسانی لێهاتوو زیرەك دەتوانی یان قورئان خوێندن بە دەنگی خۆش كاریگەری هەیە لەسەر مۆخ و مێشك و دەماغ، چونكە ئەم كاریگەریە كار لەسەر كارەبای ماسولكەكان دەكات هەروەها لەسەر لێدانی دڵ و سوڕانی خوێن لە ئەندامی لەش ، ڕێكخستنی ڕژێنەكان خڕۆكەكان ، كۆ ئەندامی میز، گورچیلە، ئەمانەش بەهۆی ڕژێنەكانە لەسەر جیهازی عەسەبی غودەی(صماو) زۆر دەور دەبینیٚ، جیهازی بەرگری بەهێز دەبێت، دەورێكی گرنگ دەبینیٚ بۆ ماوەیەك لەسەر ئەمانە قورئان خوێندن ئامۆژگاری كردن، دڵدانەوە بە هەموو جۆرێك.

واتە: پرسەی دوو ڕۆژ شیفای دەروونی یە بۆ كەسانی بەرپرسیار لەو پرسەیە بە تایبەتی باوك دایك براو خوشك.

سوڕی مانگانەی ئافرەت

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡمَحِيضِۖ قُلۡ هُوَ أَذٗى فَٱعۡتَزِلُواْ ٱلنِّسَآءَ فِي ٱلۡمَحِيضِ وَلَا تَقۡرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطۡهُرۡنَۖ فَإِذَا تَطَهَّرۡنَ فَأۡتُوهُنَّ مِنۡ حَيۡثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلۡمُتَطَهِّرِينَ (٢٢٢)﴾ البقره. ئایا سوڕی مانگانە سوودی تەندروستی هەیە بۆ ئافرەتان؟ هەندێ شلەی زیادە هەیە لەجەستەی هەموو مرۆڤێك دەبێت دەرچێت.

1-میز لە ئەندامی میزەڕۆ.

2-دوارۆی هەموو مرۆڤێك.

3-دووەم ئۆكسیدی كاربۆن ئەم هەناسەیەی كە دەیدەینەوە.

4-ئارەق كردنەوە.

5- خوێنی سوڕی مانگانە لە ئافرەتان.

بەهۆی زانستی سەردەم لەسەر ڕا پۆرتی پزیشكان لەكاتی سوڕی مانگانە بە هەموو شێوەیەك جووت بوون لەگەڵ ئافرەت قەدەغەیە، پزیشكان دەڵێن ئەگەر بە زەرەبین سەیری بەشی

ناوەوەی منداڵدانی ئافرەت بکەیت بریندارە ئامادەیە بۆ وەرگرتنی میکرۆب، ڕای پزیشکانە دەڵێن ئەمە خراپترین شوێنە بۆ کۆبوونەوەی میکرۆب، چونکە منداڵدانی ئافرەت لەکاتی سوڕی مانگانە بەرگری نییە، لەم ساتەدا زۆر ناسکە بۆ جووت بوون تا پاك دەبێتەوە بە تاییەتی (مهبل) جێگایەکی زۆر سامناکە بۆنەخۆشی.

چەند نیشانەیەك لەگەڵ سوڕی مانگانە :

1-هەندێك ئافرەت لەکاتی سوڕی مانگانە تووشی نەخۆشی (داو الشقیقه) دەبن لەگەڵ چەند ئێش و ئازارێکی پشت.

2- لە کاتی سوڕی مانگانە حەز کردنی جنسی کەم دەبێتەوە.

3- دەبێتە هۆی توش بوونی نەخۆشی (أنيميا).

4- پلەی گەرمی ئافرەت دادەبەزێ بۆ (36°).

5-ئەم خوێنەی سوڕی مانگانە تووشی نەخۆشی اسیلان دەبیGonoccocoi).

پێویستە ئافرەتان گرینگی بەو کاتانە بدەن کەلەم چەند خاڵە دیاری دەکەین :

1-تارەت کردن بە ئاوی شلەتێن.

2-دانیشتن لە جێگای وشك.

3- پشوودان.

4-ئاوی (سدر) پاك کەرەوەیە بۆ تارەت کردنی هەموو ئەم میکرۆبانە دەکوژێ لەناو خوێنی سوڕی مانگانە بوونی دەبێت کە لەدارێك بەرهەم دێت کە پێی دەڵێن (نبق) لە چیاکان و ساحلی دەریاکان دەڕوێ بەرێکی هەیە لە بەهاردا لەشێوەی گێوژە.

لە حەڕام کراوەکانی مردارەوەبوو

(حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ)

بۆچی گۆشتی مردارەوەبوو حەڕامە؟

(شێخی زندانی) ئەڵێت: "لە چەرخی نەزانین عەرەبەکان دەیانوت بۆچی ئاژەڵێك بۆ خۆی بمرێ گۆشتی حەڕامە؟ ئەگەر سەری ببڕی حەلاڵ دەبێت"؟ وەڵامی ئەم پرسیارە لەسەر زانایانی زیندەوەر زانی یە، کە زۆر بە وردی تێبینی ئەمەیان کردووە کە جەستەی ئاژەڵ بە زیندوویی دژی هەموو میکرۆبێکە وە بەرگری زۆر بەهێزە، بەلاٚم کە مردارەوە بوو لەدوای پێنج خولەك چی میکرۆب هەیە هێرش دەکاتە سەری، هەموو جەستەی دەبێتە کۆگایەکی میکرۆب و ڤایرۆس، هێزی بەرگری نامێنێ چی میکرۆب هەیە هێرش دەکاتە ناو هەموو لەشی بە گۆشت و ئێسقانەوە دەمارەکانی دادەگرێتەوە.

لەسکی ئاژەڵان پەردەیەکی تەنك هەیە لەدوای پەردەی ورگی ئەم پەردە تەنکە بەرگریەکەی زۆر بەهێزە نایەڵێ میکرۆب بچێتە ناو گۆشت و ئێسقانەکانی، کە مردارەوەبوو بە هەر شێوەیەك پەردە تەنکەکە بەرگری نامێنێ ئینجا میکرۆب هێرش دەکەنە ناو لەشی خوێن ژەهراوی دەبێت بەهۆی میکرۆب.

(جون هانفرلارسون) لەم بابەتە دەڵێ: "لە ئەورووپا قەدەغەی مردارەوەبوویان کرد بەلاٚم کەی؟ ئەو کاتانە کە پزیشکی پێشکەوتوو بە زەڕەبینی پێشکەوتوو بۆیان دەرکەوت ئاژەڵی مردارەوەبوو هەموو لەشی دەبێتە میکرۆب".

ڤحەڕامکردنی خوێن (الدَّم)

(حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ) (شێخی زندانی) لە دکتۆر (لارسون) پرسیار دەکات ئایا خوێن لای ئێوە حەڕامە یان نا؟ نەخێر تا ئێستا ئێمە ئەیخۆین.(لارسون) دەڵێت: ئێمە خوێن دەکولێنین و دەیخۆین. زندانی دەڵێت: ئەگەر غرامێك خوێن وەربگرین لەگەڵ غرامێك گۆشت دوای تاقی کردنەوە دوای (5) بۆ (6) کاتژمێر خوێنەکە بۆتە کۆگایەکی میکرۆب، چونکە خوێن زەویەکی بە پیت و بەرەکەتە بۆ ژیانی میکرۆب، بەلاٚم گۆشت مەوادێکی شلەیی نییە، کەواتە وا زوو میکرۆب وەرناگرێ، بەلاٚم خوێن بوونی لە هەموو دەمارەکاندا هەیە واتە خوێن هەموو کات حەڕامە ئەم ئاژەڵە سەربڕی یان سەری نەبڕی خوێنەکەی حەڕامە[1].

کاتێك گۆشت حەڕامە ئەگەر ئەم ئاژەڵە مردار بێتەوە بێ سەربڕین. چونکە خوێنەکە دەچێتەوە هەموو دەمارو ماسولکە و ئێسقانەکان وە دەمێنێتەوە لە ناویدا واتە مردارەوەبوو

.T H \ ¤ H ®: T H] :(1)Φ O \ - ° Γ

بەهۆی خوێنی ماوە حەڕامە.
گۆشتی بەراز
﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ ٱلْمَيْتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحْمَ ٱلْخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ بِهِۦ لِغَيْرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنِ ٱضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (١٧٣)﴾البقرە.
حیکمەت لە حەڕامی گۆشتی بەراز چییە؟ قورئانی پیرۆز ئاماژەی پێ کردووە بە حەڕام کردنی؟
وەزیری تەندروستی بەریتانی قەدەغەی گۆڕینی ئەندامەکانی بەرازی کرد بە نەشتەرگەری.
یەکێتی ئەوروپا بەیانێکی دەرکرد بە قەدەغە کردنی خواردنی گۆشتی بەراز بۆچی؟
وتیان لە تاقیگە دەرچووە ئەم بەکتریایەی لە ناو گۆشتی بەراز هەیە بە هیچ جۆرێك لە ناو ناچێت بەکوڵاندن جا لەهەر پلەیەك بێت، دانیان بەوەدا ناوە کە گۆشتی بەراز ئەم میکرۆبانەی کە لە ناو خوێن و گۆشتەکەیدا هەیە مرۆڤ تووشی نەخۆشی دەکات.
وتووویژێك لە نێوان کۆمەڵی ئیعجازی قورئان و دکتۆر (لارسون)، یەك لەئەندامانی کۆنگرە پرسیاری لە دکتۆر لارسون کرد: ڕاستە میکرۆبێك لە گۆشتی بەراز دۆزراوەتەوە بە هیچ جۆرێك لەناو ناچێت ؟
دکتۆر (لارسون) بەڕێوەبەری نەخۆشخانەی (کۆپنهاگن) ئەڵێت: بەڵێ ڕاستە ئەم میکرۆبە لە ناو ناچێت، یەك لە ڕووداوەکان کەبەهۆی خواردنی گۆشتی بەراز بووە لەقوتابخانەکانی سەرەتایی تووشی نەخۆشی زۆر خراپ بووینە ژمارەی توشبوان زیاتر لە 500 منداڵ بووە ئەم ڕووداوە ئەمریکای نیگەران کردووە.
نیشانەکانی ئەم جۆرە نەخۆشیە
یەکەم: سکچوونێکی زۆر بەهێزە.
دووەم: ئازاری سك و جیهازی هەرس بە تەواوی تێك دەدات.
سێیەم: بەرزی پلەی گەرمی بۆ ماوەیەکی زۆر.
دکتۆر (لارسون) دەڵێت: "نیشانەی تریش هەیە، نەخۆشی ترپەیدا دەکات وەك پەیدا بوونی ڕۆماتیزم لە جومگەکان وە ئێسقان و ماسولکەکان تووشی ئازارێکی زۆر توند دەبێت تا ئەم ڕۆماتیزمە دەگاتە گورچیلە و جیهازی میزکردن و دڵ و شریانەکان لەگەڵ پەیدابوونی حەساسییە".
دکتۆر (لارسون) دەری خست خواردنی گۆشتی بەراز تووشی جۆرە کرمێکت دەکات کە لە ناو جیهازی هەرس پەیدا دەبێت وەك ریخۆڵەی باریك جێگای خۆی دەکاتەوە بە (8)م درێژی ئەم جۆرە کرمە پێی دەوترێ (الدودة الشريطة) ئەم کرمە گەر یەك پارچەی بچووکی لێ بێتەوە

دووباره دهبێتهوه.

قله تاوانـــــــــهكانی تر

■ゔぎ▤≦く ぉ ╟びりきやわ亦 " : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ فَٱجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٩٠) ﴾ المائده.

له ئایهتی قورئان دوو وشه ههیه: وشهی (خمر) ئهوهی سهرخۆش ئهكا، (الميسر) ههر یاریهك بارودۆخی ئابوری تێك بدات، ئهم دوو دیاردهیه له كۆمهڵگای ئهم سهرزهمینه بۆ باوهڕدارو بێ باوهر دوا جار بهتاوان دیاری دهكرێ.

یهكهم مادده هۆشبهرهكان ههمه جۆرن، ئهوهی مرۆڤ سهر خۆش بكات دا یماڵێنێ له عهقلّ و بیرو هۆش له قورئانی پیرۆز حهڕام كراوه، چونكه گهر عهقلّ و هۆش به پارهبێ ههموو سامانی خۆتی بۆ دهفرۆشی، ئهی چۆن به سامانی خۆت عهقلّ و بیرو ههست لهدهست دهدهی، ڕۆژانه چهند دهبینی و دهبیستی بهكێشان و خواردنهوهی ماده هۆشبهرهكان لهناو دهچن بههۆی كاریگهریهكانیان.

عارهق پلهی گهرمی لهش بهرز دهكاتهوه بهتایبهتی له ڕۆژانی ساردو سهرماو، بهلاّم پێی دهوترێ (**الحرارة الكاذبة**) بهرزكردنهوهیهكی درۆزنه(1).

دكتۆر (**هیجنبوتو**) دهڵێت: هیچ دكتۆرێكی جیهانی دان بهوهدا نانێ كه مادده هۆشبهرهكان دهرمان بێ، بهڵكو دهردێكی سامناكه چارهسهری هیچ نهخۆشییهك ناكات.

له بهشی دووهمی حهڕامكراوهكان قومار بازییه (دكتۆر سالم محمد) ئهڵێت: "به ههزاران خێزان كهوتوونهته ژێر باڵی ههژاری برسیهتی و فهسادی بههۆی ئهم پاره دۆڕاوانه منالّ بێتاوان بێبهش بووینه له سامانی باوكیان كهوتوونهته سوالّ كردن و كاری خهرا په، به سهدان كهس له مهیخانهكان و جێی قومار بازی خێزان و خوشكیان دهدۆڕێنن لهسهر ئهم پارهیهی دۆڕاوه".

(1) الإشارات العلمية: 138.

دووركەوتنەوە لە قەڵەوی

خوای گەورە دەفەرمویٚت: ﴿ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٖ وَكُلُواْ وَٱشْرَبُواْ وَلَا تُسْرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ ﴾ ر ا ف. **زیادە ڕۆیی لە خواردن و خواردنەوە کە زیانی زۆرە، ئایا قورئانی پیرۆز دەستوری تەندروستی دانا؟ ئایا زیادەڕەوی لە خواردن و خواردنەوە زیانی هەیە؟ باشترین ڕێگا چییە بۆ پارێزگاریت لە جوانی و گەنجیەکەت؟ قەڵەوی و قورسی جەستە زیانی هەیە؟**

هەموو پزیشك و داناو زاناکان دەزانن کە دڵ مەکینەیەکە بۆ هەڵسوڕانی کاروباری هەموو لەش، کاری دڵ پاڵپێوەنانی خوێنە ئەم پاڵپێوەنانە بە درێژایی تەمەنە لە هەر (30) خولەك خوێن لە جەستە سوڕانەوەی خۆی تەواو دەکات.

ئەم پاڵە پەستۆیەی خوێن لە کاری دڵە، لە (60) کیلۆ کار بکات یان لە (80-100) کیلۆ بە کامیان دڵ ماندوو تر دەبیٚ؟ نەك دڵ نەك جیهازی هەرس، بەڵکو قەڵەوی دەبیٚتە هۆکاری ماندوو بوونی ڕژێنە کیمیایی یەکان لەسەر پەنکریاس، جگەر، ماندوو بوونی جگەرو تێکڕای غوددەکان و سیپەلك... هەریەکەیان بارگرانیان دەکەویٚتە سەر ئینجا مرۆڤ چی بکات بۆ ئەوەی قەڵەو نەبیٚ؟

گونجاوترین کیٚش بۆ مرۆڤ.

درێژی باڵا (100) یەکسانە بە سروشتی، ئەگەر کەسێك درێژی باڵای (170)سم بیٚت قورسی مامناوەندی (70)کغم ــە زۆر سروشتی یە.

قەڵەوی چۆن زیاد دەکات

هەموو جەستەیەکی تەندروست و سروشتی بەخواردن و جوڵە کردنی پێویست بەدەست دیٚت. خواردنی جەمەکان سووك بیٚ، بە تایبەتی ئیٚواران، لە سەردەمی ئیٚستا خواردنی زۆرو نەجوڵان و زۆر خەوتن ئەم سیٚ هەنگاوە کارەساتن بۆ تەندروستی مرۆڤ، پیٚغەمبەر صلى الله عليه وسلم دەفەرمویٚت: أخاف على أمتي من ثلاث: كثرة الأكل، وعدم الحركة، وكثرة النوم.

لە دوای ژیانی خۆم لەم سیٚ شتە ترسم هەیە لەسەر نەتەوەی ئیسلام، زۆر خواردن – جوڵە نەکردن- زۆر خەوتن.

بەشی شەشەم

ڕەوانبێژی لە قورئان

محمد-احمد

﴿يَأۡتِي مِنۢ بَعۡدِي ٱسۡمُهُۥٓ أَحۡمَدُ (6) ﴾الصف

ئەم دووناوەی لەسەرەوە هاتون ناوی پێغەمبەرن(ص) بزانین جیاوازیان چیە؟

احمد 嫿峠庝旫屛嫿 ە، کەبەزمانی کوردی واتە (شتێك زیاد لەسنوری خۆی کاریگەربێ)، لێرەدا زیاد لە سنور ملکەچی خوای گەورە، وەك لەم ئایەتەی سەرەوە دیارە کە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز ئاماژەی بەوەداوە کەبە پێغەمبەر عیسای ڕاگەیاندوە وە ئەویش بە ئومەتەکەی خۆی گوتوە کە لە پاش خۆی احمد ناوێك پەیامبەری دەکات کە زیاد لەسنور ملکەچی بۆ خودا دەکات.

محمد (اسم مفعول)ە کاتێك پێغەمبەر لەدایك بوو ناونرا (محمد) واتا ئەمر پێکراو، وەك لە ئەشکەوتی حەڕا بۆیەکەم جار خوا ئەمری پێکرد بە وشەی (اقرا) واتە بخوێنە.

أَرَىٰ- رَأَيۡتُ

دوو وشەمان هەیە لەم دوو ئایەتە لە مانا یەکن لە کردار جیاوازن بزانین ئەم جیاوازییە چییە؟

﴿قَالَ يَٰبُنَيَّ إِنِّيٓ أَرَىٰ فِي ٱلۡمَنَامِ أَنِّيٓ أَذۡبَحُكَ فَٱنظُرۡ مَاذَا تَرَىٰ (١٠٢) ﴾الصافات.

﴿يَٰٓأَبَتِ إِنِّي رَأَيۡتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوۡكَبٗا وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ رَأَيۡتُهُمۡ لِي سَٰجِدِينَ (٤)﴾ یوسف.

لە ئایەتی یەکەم وشەی (أرَى) بەکار هاتووە. لە ئایەتی دووەم وشەی (رأيتُ) بەکار هاتووە. لە ئایەتی یەکەم کردارێکی (مضارع)ـە، لە ئایەتی دووەم بە کرداری (ماضي) ڕابردوو بەکار هاتووە.

لە ئایەتی یەکەم ئەی کوڕی خۆم لە خەونما وا دەبینم کەسەرت ببڕم بۆ قوربانی، لە ئایەتی یەکەم فەرمانە بە ئیبڕاهیم کراوە دەبێت بیکاتە قوربانی یان ئێستا یان لە چەند ڕۆژێکی تر کردارە لە داهاتوو.

لە خەونی یوسفدا علیه السلام خەونە ڕابردووە، لەگەڵ جێبەجێ کردنی نێوانیان زور دووره دوای چل(40) ساڵ جێبەجێ دەبێت واتە: بە کرداری ڕابردوو لە جێگای خۆیەتی، هەردووك دەبنە پێغەمبەر، یوسف پێویستی بە دووبارەبوونەوە نییە، ئەوەی ئیبڕاهیم خەونە دەبێت جێبەجێ بکرێت یان ئێستا یان لەوە بەدوا.

افرغ - صب

ئەم دوو وشەیە یەك مانا دەگەیەنن: وەك دەفەرمویّت:﴿ رَبَّنَآ أَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا صَبۡرٗا (٢١٦لأ)﴾ ر ا ف. ئەی خوایە ئارام گرم بکە ﴿افۡرِغۡ﴾ ئەم ئایەتە لەسەر ئەمە بوو کە موسی سلامی خوای لەسەر بیّ بەسەر جادووگەرەکان زالّ بوو، جادوو گەرەکانی (فیرعەون) زۆر دلّتەنگ بوون بەم سەرکەوتنە لایەنگرانی موسی دلّخۆش بوون.

وشەی (صبء لەبۆ کارەسات و دلّتەنگیە وەك دەفەرمویّت لەبابەت قەومی عاد:﴿ فَصَبَّ عَلَيۡهِمۡ رَبُّكَ سَوۡطَ عَذَابٍ (١٣)﴾ الفجر. بۆدلّتەنگی و ناخۆشی و غەزەبە وەك بەدەنگیّکی زۆر گەورە لەناوچوون.

ٱسۡطَٰعُوٓاْ - ٱسۡتَطَٰعُوا

دوو وشەیە لە مانادا یەکن، بەلاّم لە هیّزو تواناد جیاوازن، وشە تا پیتی زۆرتر بیّ هیّزی زۆرترە.

ئەمە لە باسی دروست کردنی بەسەرهاتی (ذو القرنين) وەك ئایەتەکە دەفەرمویّت:﴿ فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا (٩٧)﴾ الكهف. لە چیرۆکی (ذو القرنين) لە سورەتی (الكهف) دوو وشە یەك مانان، بەلاّم وشەیەکیان حەرفیّکی زیاترە مانای بەهیّزترە.

یأجوج و مأجوج دوو نەتەوە بوون هەردووك تورك بووینە کاریان کوشتن و تالاّن و سووتاندن بووە لیّقەوماوەکان هاتن وتیان ئەی (ذو القرنين) دەمانەویّ لەدەرکی ئەم چیایە دیواریّك دروست بکەی نەگەنە ناو چیاکە خۆمانی تیّدا حەشار دەدەین[١١]. (ذو القرنين) وتی پارەم زۆرە ئاسن و مس لەگەلّ وەستای باشم بۆپەیداکەن بە پارە ئیتر هەموویان جیّبەجیّ کرد.

وشەی ﴿ٱسۡطَٰعُوٓا﴾ لەوانەیە بتوانیّ بەسەر چیاکە هەلّبگەریّن، بەلاّم ناتوانن لە دیوارەکە سەرکەون.

.³ ª ¤ Γ : E P - ˘ ¸ \ ¤ e (11): Y 2 ± ú X

النِّعمه – النّعيم

ئەم دوو وشەیە یەك مانایان هەیە وەك دەفەرمویّت: ﴿وَٱذْكُرُواْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ (٧)﴾ **المائده.**

﴿وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ ٱللَّهِ (٥٣)﴾ **النحل.**

لەم دوو ئایەتە بە تەواوی دەردەکەویٚ کە خۆشیەکە تەنها خۆشی دونیایە کە خوا بە مرۆڤی داوە، چونکە دەفەرمویّت: "یادی خۆشی ئەم خوایە بکەنەوە کە لەم دونیایە پیّتانی داوە".

وشەی (النّعيم)

﴿ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ ٱلنَّعِيمِ (٨)﴾ا ث ر"

﴿فَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ (٥٦)﴾ **الحج"**

﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلْمُقَرَّبُونَ (١١)فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ (١٢) ﴾**الواقعه"**

﴿وَٱجْعَلْنِى مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ ٱلنَّعِيمِ (٨٥)﴾ر ا ء.

واتە دەرکەوت (النِّعمه) تەنها بۆ خۆشی دونیایە، (النّعيم) بۆ خۆشی دونیاو رۆژی دوایی یە.

[illegible] - وَلْيُوفُوا

وەك دەفەرمویّت: ﴿ثُمَّ لْيَقْضُواْ تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُواْ نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُواْ بِٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ (٢٩)﴾**الحج. ئەم دوو وشەیە یەك مانایان هەیە بەلاّم لەم ئایەتە شەددە لەسەر واوە زۆر بەهیّزترە لەسەر** ﴿وَلْيَطَّوَّفُوا﴾ **چونکە ئەمە سوڕانەوەیە بەدەوری مالّی خوا کە حەوت جارە ماندوو بوونی تیّدایە، دەبیّت وشەکە بەهیّزتر بیّت بە یەك شەددە لەسەر (واو). بەلاّم لە کاری واجبەکان ئەوەندە ماندووبوونی تیّدا نییە. وشەی (ولیَطوفوا) بەکار دیّت واتە: شەددەی ناویٚ.**

【 [illegible] 】

بزانین جیاوازی لە نیّوان ئەم دوو وشەیە چییە؟ وشەی (نداو) داواکاریەکە لە خوای گەورە بە تایبەتی پیّغەمبەران و بەندەکان لە گەلّ یەکتر.

لە نیّوان خواو پیّغەمبەر علیه السلام وەك دەفەرمویّت: ﴿وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُۥ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ٱبْنِى مِنْ أَهْلِى (٤٥)﴾**هود. بانگکردن لە بەندە بۆ بەندە** ﴿وَنَادَىٰ نُوحٌ ٱبْنَهُۥ وَكَانَ فِى مَعْزِلٍ (٤٢)﴾**هود. بانگەوازی فریشتەکان**﴿ فَنَادَتْهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّى فِى ٱلْمِحْرَابِ (٣٩)﴾ل ا ن. **بانگەوازی خوای گەورە بۆ هەموو کەسیّك :** ﴿وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱئْتِ ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ (١٠)﴾ ر ا ء. **داواکردن بۆ نویّژ کردن.**﴿ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ٱتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ (٥٨)﴾ **المائده. داواکردن بۆ بڕواهیّنان:**﴿ رَّبَّنَآ إِنَّنَا

سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَـٰنِ أَنْ ءَامِنُواْ بِرَبِّكُمْ فَـَٔامَنَّا ۚ (١٩٣)﴾ ر ا ن.

وشەی (ا ء):

کەسێك کە تووشی گرفتێك دەبێت یان تووشی نەخۆشیەك دەبێت دەپاڕێتەوە لە خوای گەورە:

﴿ وَإِذَا مَسَّ ٱلْإِنسَـٰنَ ٱلضُّرُّ دَعَانَا لِجَنۢبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ (١٢)﴾ **یونس. هەر کاتێك مرۆڤ لەم دونیایە تووشی گرفت و ناخۆشی دەبێت کە خوا شیفای نارد یان کارەکەی جێبەجێ بوو وا دەزانێ بە هێزو توانای خۆی جێبەجێی کردووە.**

لەم دوو ئایەتە وشەی (ا ء) بەکارهات: فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ هَـٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ ٢٢ **الدخان.**

بە تایبەتی لە ئێستا ئەمە زۆر ڕوو دەدات وشەی 䵷) بەکار دێت. داوا دەکات لە خوای گەورە نزاکەی جێبەجێ بکات بەڵام دوایی هەر لە بیری نامێنێت.

りみ 㖊 䒑

وشەی (رب) شمولی ترە وەك لە وشەی (الله) هەردووك بە مانای خوای گەورە دێت الله ناوێکە بۆ خوا دەبێتە (مضاف إليه) : وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُۥ 幸嫘宵峯.

ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ ٢ الفاتحة.

وە هەم لە دوای پیتی (حرف جر) بەکار دێت: ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا ﴾. **دەبێتە (مبتدأ) لە سەرەتای ڕستە بەکار دێت**

زۆر جار بۆ بەندە بەکار دێت نمونە: (رَبَّة البيت)، (يا ربَّ البيت) بەڵام وشەی (الله) تەنها خوای گەورە دەگرێتەوە، وشەی (رب) وەك سیفەتێك دادەنرێت لەبۆ وشەی (الله).

وشەی (إله) بکار دێت لای خوێندەواران و بت پەرستەکان، فیرعەون دەڵێت: من نەمزانییە هیچ خوایەك لەمن بەولاوە هەبێ ئەی هامان باڵەخانەیەکم بۆ دروست بکە بگاتە ئەم خوایەی کە موسی بانگەشەی بۆ دەکات، یان وەك مێژووی کۆنی میسر (إله الذهب) (إله الشمس) یان دەیان وت خوای ڕۆژ.

+

[illegible]

ئەم دوو وشەیە لەمانادا یەکن بەلاَم لە قورئانی پیرۆز بۆنمونە:﴿ فَمَن تَعَجَّلَ فِى يَوْمَيْنِ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَن تَأَخَّرَ فَلَآ إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ (٢٠٣)﴾ **البقره**. ﴿ لِمَن شَآءَ مِنكُمْ أَن يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ (٣٧)﴾ المدثر. **لەم دوو ئایەتە مرۆڤ بەویستی خۆیەتی لە دوا کەوتن یان پێشکەوتن.**

لە ئایەتی یەکەم لە سورەتی (البقره) گەر کەسێ پەلەی کرد لە دوای دوو ڕۆژ لەڕۆژانی جەژن ئەما تاوانی لەسەر نییە، لە ئایەتی دووەم هەم بە ویستی خۆیەتی دوای و پێش زیاد دەبێت، لێرەدا گرنگ ئەوەیە مرۆڤ بە ویستی خۆیەتی بۆیە وشەی (تأخّر) بەکار هاتووە، وشەی (تستأخرون) بە ویستی خۆی نییە بۆنمونە کاتێك خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً ۖ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (٣٤)﴾ الأعراف. **بزانە کات و ساتی بەدەست خۆی نییە هەر کاتێك کاتی مردن هات دواکەوتنی نییە.**

[illegible]

دوو وشەیە لە مانادا جیاوازی کاتیان هەیە، وشەی (يَبْدَأُ) **شەش ئایەتی لەسەرە وشەی (يُبدِئُ) یەك جار لە قورئانی پیرۆز هاتووە.**

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ كَيْفَ يُبْدِئُ ٱللَّهُ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥٓ (19)﴾**العنكبوت**.﴿ يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ (4)﴾**یونس**. **ئایەتی پێشوو یەك جار لە قورئانی پیرۆز هاتووە بۆ دروست کردنی زەوی و ئاسمانەکان بۆ یەکە مجار.**

بەلاَم وشەی (يبدأ) دوای دروست کردنی ئاسمان و زەمین هاتووە، بۆیە جیاوازیان هەیە.

جَرَحَ- اجترَحَ

بزانین جیاوازی لە نێوان ئەم دوو وشەیە چییە کە لەمانادا وەك یەکن، جیاوازن لە شوێنا بۆ نمونە: وشەی (جَرَحَ) لە یەك ئایەتدا هاتووە،﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّىٰكُم بِٱلَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِٱلنَّهَارِ (٦٠)﴾ الأنعام. **وشەی (اجترَحَ) یەك جار هاتووە وەك دەفەرموێت:**﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ (٢١)﴾ الجاثية.

وشەی (اجترح) بۆ خراپەکاری هاتووە لە مانای ئایەتی یەکەم وشەی (جَرَحَ) خوای گەورە ئەم خوایەیە کە ئەرواحی ئێوە وەردەگرێ لە کاتی خەوتنا و مەنعی دەکات لە کەسبی ئەم مەعلوماتەی لە کاتی خەبەرداریدا ئەیکرد وە ئەیزانێ کە ئێوە کاردەکەن لە ڕۆژدا.

جرح: بۆ چاکەو خراپەیە.

اجترح: تەنها بۆ خراپەکاریە.

لە ئایەتی دووەم (اجترح) ئەم کەسانەی خراپەکارن وا گومان دەبەن خراپەکانیان و موعامەلەیان وەك ئەمانەن چاکە دەکەن لەگەڵ یەکتری لە مردن و ژین نەخێر.

الحَج – الحِج

ئەم دوو وشەیە وەك یەکن بەلاَم یەکیان پیتی (ح) بە فەتحەیە ئەوی تریان بە کەسرەیە.

وشەی یەکەم دەفەرموێت: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِۖ قُلْ هِيَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّۗ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُواْ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰۗ وَأْتُواْ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَاۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ١٨٩ ﴾**البقره.**

﴿ٱلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَٰتٌۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي ٱلْحَجِّۗ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ ٱللَّهُۗ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰۚ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ ١٩٧ ﴾**البقره. بەلاَم وشەی دووەم لە واجب کردنی حەج وەك دەفەرموێت:**﴿ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًاۚ(٩٧) ﴾ ر ا ن.

وشەی (حج) بۆ هەموو واجبەکان بەکار هاتووە، بەلاَم (حِج) بە کەسرە تەنها لەو کاتەی حەج واجب کرا، لە بابەتی یەکەم پرسیاریان لە پێغەمبەری خوا کرد (صلی الله علیه وسلم) لە بابەت مانگی یەك شەوە، وەلاَمەکە بۆ حەج و ژماردنی مانگ و ڕۆژەو ڕەمەزانە ئەمانە لە جیاتی لە دەرگا بچنە ژووری لە پەنجەرەوە دەچوون، پرسیارەکە زۆر زانستییە لەگەڵ ئەو سەردەم نەدەگونجا، کەسێك ئادابی حەجی کرد بە دڵ و دەروون دوای ئەمەی کە خراپەی ئەکرد تۆبەی کرد پاك دەبێتەوە.

ریح – ریاح

ئەم دوو وشەیە لە مانادا یەکن تەنها بە تاك لە گەڵ کۆ جیاوازیان هەیە. (ریح) بە تاك لەبۆ ناخۆشی و غەزەبە، تەنها ئەم ئایەتە نەبێ.

﴿ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ 2 2﴾ ذس. **لە ئایەتەکانی تر**

﴿وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةً(8ذ1)﴾ي ا ء.

﴿وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ (٤١)﴾ ي ا ت.

﴿ وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُواْ بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ(٦)﴾ ق ة.

وشەی (ریح) بەکار دێت بۆ خۆشی و ناخۆشی، وشەی (ریاح) تەنها بۆ سوودو خۆشی یە.

بۆ پیتاندنە بەهۆی ئەم بایە دارو درەخت دەپیتێ، بەهۆی (ریاح) هەورەكان بۆ ناوچە وشكەكان دەڕوات.

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَأَرۡسَلۡنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ (٢٢) ﴾ الحجر.

.﴿ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَرۡسَلَ ٱلرِّيَٰحَ بُشۡرَۢا بَيۡنَ يَدَىۡ (٤٨) ﴾ الفرقان.

﴿وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَن يُرۡسِلَ ٱلرِّيَاحَ مُبَشِّرَٰتٍ (٤٦) ﴾ الروم.

لە یەكەم ئایەت بەهۆی گوڵ و گوڵزارەكان پیتاندرا، بەهۆی با، هەورو باران نێردراون مزگێنیە بۆ مرۆڤەكان. وشەی (ریح) بۆ خۆشی و ناخۆشییە وشەی (ریاح) تەنها بۆ سوودو قازانجە.

كفَّرَ- وغَفَرَ

بزانین جیاوازی چییە لە نێوان ئەم دوو وشەیە؟

(كفَّرَ) پاڕانەوەی خراپەكارێكە بەرامبەر خوای گەورە وە (وغَفَرَ): بۆ خراپەكاریەكە بەرامبەر خواو كەسانی تر، تەوبە كردن دوو جۆرە.

1-خراپەكاریەكان بەرامبەر خوای گەورە پەشیمان دەبێتەوە.

2-خراپەكاریەكە بەرامبەر كەسانی تر پەشیمان دەبێتەوە جارێكی تر نەچێتەوە سەر ئەم تاوانە، نمونە:﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَغۡفِرُ أَن يُشۡرَكَ بِهِۦ وَيَغۡفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَآءُ 嚷褩﴿寢廳峒嫘. هاوتا بۆ خودا دروست كردن لێخۆشبوونی نییە تەنها تاوانی تر لەوانەیە لێخۆشبوونی بۆ هەبێت .

تاوان لەنێوان بەندەو بەندەیەك لێخۆش بوونی زەحمەتە گەر زوڵملێكراو لێی خۆش نەبێت، وەك دەفەرموێت:﴿ وَقُتِلُواْ لَأُكَفِّرَنَّ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ (195﴾م ر ا ن.

﴿وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يُكَفِّرۡ عَنۡهُ سَيِّـَٔاتِهِۦ وَيُعۡظِمۡ لَهُۥٓ أَجۡرًا (٥ ط﴾لا ق .

﴿وَإِنِّى لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ثُمَّ ٱهۡتَدَىٰ (٨٢ طه﴾ه .

تاوانكردن لەگەڵ بەندە زۆر زەحمەتە وەك كوشتن – دزی- فیتنە هەڵگیرساندن ، ئەمە لێخۆش بوون و گەردەن ئازادی دەوێت.

مَطَر- الغَيْث

لە زمان و مانا جیاوازیان هەیە كەچی هەردووكیان بە مانای باران دێت، وشەی (مَطَر) بۆ بارینی هەموو شتێكە، چونكە بەهەموو شتێك لە ئاسمان بێتە خوارێ بە (مَطَر) ناوی دەبردرێت، باران- ئاگر – بەرد، ﴿وَأَمۡطَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ (٧٤)﴾ الحجر. بارینی بەردێكی ڕەق بەسەر تاوانباران،

﴿وَلَقَدْ أَتَوْاْ عَلَى ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِىٓ أُمْطِرَتْ مَطَرَ ٱلسَّوْءِ (٤٠) ﴾**الفرقان.**

﴿ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ (١٠٢)﴾ سـ ا ء. **لەم سێ ئایەتە وشەی (مَطَر) بۆ خرا پەکاری بووە لە ئاسمان دێتە خوارێ نازانین چییە، وشەی (الغيث) بۆ بارینی بارانی ڕەحمەتە. وەك دەفەرموێت:**﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى يُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ مِنۢ بَعْدِ مَا قَنَطُواْ (٢٨) ﴾**الشورى.**

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ (٣٤) ﴾**لقمان"**

﴿كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ ٱلْكُفَّارَ نَبَاتُهُۥ (٢٠)﴾ **الحديد.**

لە هەموو ئایەتەکان (الغيث) بارینی بارانی خۆشی و شادیە و بەرەکەتە.

الصوم – الصيام

ئەم دوو وشەیە بۆ خۆ قەدەغە کردنە لە هەموو شتێك، وشەی (صیام) لە سەرەتای بەیانی تا ڕۆژئاوا بۆ قەدەغە کردنی خواردن و خواردنەوەیە وەك ڕۆژوو گرتن، دەفەرموێت:

﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ١٨٧﴾**البقره.**

﴿فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَـٰثَةِ أَيَّامٍ فِى ٱلْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ١٩٦﴾**البقره.**

﴿فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَـٰثَةِ أَيَّامٍ ۚ ذَٰلِكَ كَفَّـٰرَةُ أَيْمَـٰنِكُمْ ٨٩﴾ **البقره.**

وشەی (صیام) بەکار هات بۆ ئەمانە:

1-**مانگی ڕەمەزان کە یەك لە واجبەکانە.**

2-**لەگەڵ خێزان جووت بوون لە ڕۆژانی ڕەمەزان.**

3-**کە بەڕۆژوو بیت دووەم مانگ پێش گەیشتن بە یەك.**

4- **گەر کەسێك سوێندی بە درۆی خوارد.**

5-**ماوەی سێ ڕۆژ بەڕۆژوو دەبی.**

6- **یان لە حەجدا سێ ڕۆژ لەمەککە ئەوی تر لە ماڵەوە گەر کەسێك کەسێکی لەدەست کوژرا بە نەزانین دوومانگ بەڕۆژوو دەبێت.**

وشەی (صوم) قەدەغە کردنە لە وتە، وەك دەفەرموێت:﴿ فَقُولِىٓ إِنِّى نَذَرْتُ لِلرَّحْمَـٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا ٢٦ ﴾ **مریم. ئەم ئایەتە لەسەر خێزانی زەکەریا بووە مژدەی پێدرا بەم پیریە منداڵت دەبێ وتی بە چ نیشانەیەك؟ (3) سێ ڕۆژان مەدوێ.**

جمال – حُسن

دوو جۆره جوانیمان هەیە (ماددی- معنوی). وشەی (حُسن) هەردووکیان دەگرێتەوە تەنها جێگای جمال ناگرێتەوە، نمونە:

﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا ۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۖ (١٨) ﴾**یوسف.**

﴿وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا (١٠) ﴾**المزمل.**

﴿وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ ۖ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ (٨٥) ﴾ **الحجر.**

﴿ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ (٦) ﴾**النحل.**

ئەگەر لەم چەند ئایەتە ورد بینەوە لە هەموو ئایەتەکان وشەی (حُسن) جێگای (جمال) دەگرێتەوە بۆ شتی مەعنەوی و ماددیە، ﴿ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ (٦٤) ﴾**غافر. لێرەدا (حسن) بووە ماددی ئێوەمان بە جوانترین شێوە دروست کردووە"**

﴿أَفَمَن وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَن مَّتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (٦١)﴾ **القصص. لێرەدا (حُسن) مەعنەویە. واتە: حُسن جێگای ماددی و مەعنەوی دەگرێتەوە وشەی (جمال) تەنها (معنوی) گرتەوە لەم ئایەتانەی پێشوو.**

جَسَمَ – جَسَدَ – بَدَن

1- **وشەی (جَسَمَ) لەبۆ عەقڵمەندە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت:** ﴿ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ (٢٤٧)﴾ **البقرە. لەم ئایەتە وەسفی (موسی) دەکات کە تووشی کچەکانی (شوعەیب) بووە وەصفی بەهێزی و توانای جەستەی دەکات.**

2- **وشەی (جَسَدَ) لەبۆ جەستەیەکە کە ڕۆحی تێدا نەبێ.** ﴿ وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِن بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُ خُوَارٌ ۚ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا ۘ اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ (١٤٨)﴾ ع ر اف. **(موسای سامری)، دوای پێغەمبەر (موسی) (علیه السلام)، گۆلکێکی لە زێر دروست کرد کە دەنگی لێوە دەهات، وەك دەنگی ڕەشە ولاغ لە پێشتر دەیان پەرست بۆئەوەی خەڵکەکە هەڵگەڕێنتەوە.**

3-**وشەی (بَدَن):** ﴿ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً ۚ (٩٢)﴾ **یونس.**

دووەم بۆ جەستەیەك کە ڕۆحی تێدا نەبێت، وەسفی لاشەی (فیرعەون) دەکات بۆ ئەوەی ببێتە بەڵگە بۆ ئەمانەی کە بڕوایان بە مردنی (فیرعەون) نەبووە، دڵنیا بوون کە مردووە.

واتە: جَسَمَ – جَسَدَ – بَدَن یەك مانان بەڵام بە ڕستەی قورئانی هەر یەك لە جێگای خۆی بەکار دێت.

ينكَحُ - يَسْتَنكِحُ

وشەی (**ينكَحُ**) چوارده جار لە قورئانی پیرۆز هاتووە، پیتەكانی زیاترن بە پیتی (س.ت).

﴿ وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ ٱلْمُحْصَنَـٰتِ ٱلْمُؤْمِنَـٰتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُم ا(۲۵)﴾هـ ا ء:. **وشەی (يَسْتَنكِحُ) لە یەك ئایەت دا هاتووە وەك دەفەرموێت:**﴿ وَٱمْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِن وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِىِّ إِنْ أَرَادَ ٱلنَّبِىُّ أَن يَسْتَنكِحَهَا (۵۰)﴾ ز ا ب:. **ئەگەر ئافرەتێكی بڕوادار خۆی ویستی كە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) مارەی بكات، بەڵام وشەی (ينكَحُ) بۆ هەموو موسڵمانانە وەك لە ئایەتی پێشوودا نوسیمان.**

فيَطْهُرْنَ – يَتَطَهّرن

بزانین جیاوازی چییە لە نێوان ئەم دوو وشەیە؟

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ (۲۲۲)﴾**البقره.**

ئەگەر لەم ئایەتە ورد بینەوە دەبینین دوو وشە هەیە (يَطْهُرْنَ – يَتَطَهّرن) لە ئافرەتان كاتێك كەوتنە سووڕی مانگانە تا خوێن دەوەستێ دوور كەونەوە لێیان، لێرەدا وشەی (يَطْهُرْنَ) بەكار هات دوای خۆ شۆردن (يَتَطَهّرن) بەكاردێت.

مَلُوم – مُلِيمٌ

ئەم دوو وشەیە وەك یەك مانا دەدەن بەڵام هەر یەكە لە شوێنی خۆی.

وشەی (ملوم) دوو ئایەتی لەسەرە، دەتوانن ئامادە بوان لۆمەی بكەن. وشەی (مليم) كەس نییە لۆمەی بكات بەڵام مافی لۆمە كردنی هەیە.

وشەی یەكەم: ﴿وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا鱧嫘嗯巄嫘 **لە ئایتی یەكەم نە ئەوەندە ڕەزیلبە دەستت لە ملی خۆت توند كردبێ، نە ئەوەندە سەرف بكەی ببیە لۆمەكراوی خەڵك.**

لە ئایەتی دووەم: ئەگەر هاوەڵ بۆخوا پەیدا بكەی دەچیە دۆزەخ دەبییە لۆمەكراوی بەهەشتیان.

(**مليم**):﴿ فَٱلْتَقَمَهُ ٱلْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ١٤٢﴾**الصافات.** (**یونس**) **پێغەمبەر (عليه السلام) كەوتە ناو سكی ماسی كەس نەیدیت لۆمەی بكات لەسەر ئەم تاوانەی كە هەیبوو.**

﴿ فَأَخَذْنَـٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَـٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ وَ嫘峒宕嫘宧幛嫛嫪.

(فیرعەون) خۆی و سەربازەکانی خنکان کەس نەبوو لۆمەیان بکات و عەیبی (فیرعەون) دەرخات، واتە هەردوولا نە (یونس) پێغەمبەر (علیه السلام) وە نە (فیرعەون) گوێیان لە لۆمەکردن نەبووە یەکیان خنکاوە ئەوی تریان لە ناو سکی حوتە.

فالكَرَه – الكُره – الإكراه

جیاوازی ئەم سێ وشەیە چییەکە ناتوانین لە جێگای یەکتریان دابنێین.

(**الكَرَه**):﴿ أَفَغَيْرَ دِينِ ٱللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُۥٓ أَسْلَمَ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ٨٣ ﴾العمران

(**الكُره**):﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ ٢١٦ ﴾البقره.

(**الإكراه**):﴿ لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ ۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ ٢٥٦﴾ البقره.

بزانین جیاوازیان چییە؟

یەکەم: (الكَرَه) لە بۆ تەنگ و چەڵەمەو ناخۆشی دەروونییە.

دووەم: (الكُره): لەبۆ معاناتی ناخۆشی جەستەو دەروونی یە.

سێیەم (الاكراه): ئەم وشەیە چاوگی ئەم دوو وشەیەیە، (الإكراه: اسم فاعل). (الكُره، والكَرَه (اسم مفعول)ــن).

يَسْخَرونَ – يَسْتَسْخِرُونَ

بە زیاد کردنی ت- س

(**يَسْخَرونَ**): **لە سێ ئایەت هاتووە**:﴿ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۘ ٢١٢ ﴾البقره.

(**يَسْتَسْخِرُونَ**): **یەك جار لە قورئانی پیرۆز هاتووە:**

﴿ وَإِذَا رَأَوْا۟ ءَايَةً يَسْتَسْخِرُونَ ١٤ ﴾الصافات.

لێرەدالەو ڕۆژەی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) باسی ڕۆژی دوایی کرد(یوم الاخر) بەربەرەکانی وتەی پێغەمبەر و موسڵمانانیان کرد لە وشەی (يَسْتَسْخِرُونَ) لەو بارەیەوە ئەم ئایەتە دابەزی زیاد لە سنور گاڵتەجاڕیان پێ کردو هەڕەشەی زیاتریان کرد.

مبين – مستبين

جیاوازی له نێوان ئەم دوو وشەیە چی یە؟ وشەی (مبین) له 19 ئایەتدا هاتووە، (الکتاب المبین)، ئاماژەیە بۆ قورئان. (مستبین): ئاماژەیە بۆ (تەورات). پەرتوکی قورئان بە چەند قۆناغ هاتۆتە خوارەوە لە نێوان ڕاست و ناڕاست، دیار خستنی چاکەو خەراپە، بە (23) ساڵ تەواو بووە، هەر ئایەتێك بە بۆنەیەك دابەزیوە، بەلام (تەورات) بە یەکجار هاتۆتە خوارەوە، (قورئان) ئیعجازاتی زۆری تێدایە بەلام (تەورات) تەنها چیرۆکی کۆنن و حوکمەکانی دیار نییە.

بە نمونەی ئەم ئایەتەی قورئانی:

﴿وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَـٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَـٰبٍ مُّبِينٍ ٥٩﴾ الأنعام.

لە ئایەتی دووەم لەسەر وشەی (مُستبین): ﴿وَنَصَرْنَـٰهُمْ فَكَانُوا۟ هُمُ ٱلْغَـٰلِبِينَ (١١٦) وَءَاتَيْنَـٰهُمَا ٱلْكِتَـٰبَ ٱلْمُسْتَبِينَ (١١٧)﴾ **الصافات. لە یەکەم ئایەت کلیلەکانی دیار نەبوو، کەس نایزانی تەنها خوای گەورە نەبێ دەیزانێ چی لە وشکانی و دەریا، گەر یەك گەڵا لە دار بێتە خوارەوە دەیزانێ، لە تاریکایی زەوی لە تەڕو وشك ئاگادارەو ئاشکرایە.**

لە ئایەتی دووەم لە تەورات دیاری کراوەکێ سەرکەوتوو بووە (موسی) یان (فیرعەون) ڕونکردنەوەی تەورات لە یەك بابەتە وشەی (مستبین) زۆر بەهێز نییە.

الجهاد – القتال

دوو وشەمان هەیە بزانین لە ڕەوان بێژی مانایان چییە؟

(الجهاد): مانایەکی گشتی یە بە ماڵ- بە نەفس- بە ئەمر بە چاکە قەدەغەی خەراپە کردن بە کردەوە، بەلام وشەی قتال تەنها یەك کردار دەگرێتەوە بە وتەو کردار.

لە وشەی (جهاد) خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ جَـٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ٩﴾ **التحریم**" ﴿وَمَن جَـٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَـٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَـٰلَمِينَ ٦﴾**العنکبوت" لە مانادا جێگای سامان و نەفس دەگرێتەوە.**

القتال:﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ أَلَّا تُقَـٰتِلُوا۟ ۖ قَالُوا۟ وَمَا لَنَآ أَلَّا نُقَـٰتِلَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٢٤٦﴾**البقرە.**

مدّ – أمدّ

دوو وشەمان هەیە لە مانادا یەك دەگرێتەوە بەڵام لە شوێنی ئایەت جیاوازیان هەیە.

بۆنمونە: وشەی (أمدَّ) لەبۆ چاکەو خێرو خۆشییە لە دونیاو ڕۆژی دوایی.

(مدَّ): لەبۆ هەردوو لا بەکار دێت خۆشی و ناخۆشی. خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَهُوَ ٱلَّذِی مَدَّ ٱلۡأَرۡضَ وَجَعَلَ فِیهَا رَوَ ٰسِیَ وَأَنۡهَـٰرࣰاۖ ٣ ﴾الرعد.

﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَیۡفَ مَدَّ ٱلظِّلَّ وَلَوۡ شَاۤءَ لَجَعَلَهُۥ سَاكِنࣰا ٤٥ ﴾الفرقان

﴿ وَٱتَّقُوا۟ ٱلَّذِیۤ أَمَدَّكُم بِمَا تَعۡلَمُونَ ١٣٢ ﴾ الشعراء

ئەم چەند ئایەتە لە بۆ خۆشی و پێدانی دونیایە بە میوەو خواردن و ماڵ و سامان و پێدانی ڕزق و ماڵ و منداڵ.

المسُّ – واللَّمسُ – والمسحُ

جیاوازی نێوان ئەم سێ وشەیە بە ئایەتی قورئان نمونە هەیە، هەر سێ وشە بە مانای دەست پێ کەوتن دێت، یان دەست لێدان، یان بە جەستە یان هەست کردن.

جیاوازی لە نێوان (المسُّ – واللَّمسُ).

وشەی (المسح) دەست پێکەوتنی ڕاستەقینەیە. چەند نمونە:

1-اللَّمسُ :﴿ وَلَوۡ نَزَّلۡنَا عَلَیۡكَ كِتَـٰبࣰا فِی قِرۡطَاسࣲ فَلَمَسُوهُ بِأَیۡدِیهِمۡ ٧ الأنعام" أَوۡ لَـٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَاۤءَ فَلَمۡ تَجِدُوا۟ مَاۤءࣰ فَتَیَمَّمُوا۟ ٤٣ ﴾ [α"

﴿وَأَنَّا لَمَسۡنَا ٱلسَّمَاۤءَ فَوَجَدۡنَـٰهَا مُلِئَتۡ حَرَسࣰا شَدِیدࣰا وَشُهُبࣰا ٨ ﴾ الجن.

2-المسّ: لە چواردە ئایەت وشەی (المس) هەیە بە جۆری ڕابردوو داهاتوو ئەمر بە کینایەو مەجاز.

دەست پێکەوتنێکی ڕاست و دروست بە دەست پێکەوتنێکی زۆر سووك:﴿ قَالَ فَٱذۡهَبۡ فَإِنَّ لَكَ فِی ٱلۡحَیَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ ٩٧ ﴾"

﴿ یَكَادُ زَیۡتُهَا یُضِیۤءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارࣱ ٣٥النور" فِی كِتَـٰبࣲ مَّكۡنُونࣲ ٧٨ لَّا یَمَسُّهُۥۤ إِلَّا ٱلۡمُطَهَّرُونَ ٧٩ ﴾الواقعه.

3-﴿ وَٱمۡسَحُوا۟ بِرُءُوسِكُمۡ ﴾٦المائده" تەڕ کردن دەست بەسەردا هێنان بە ئاو ئەگەر نەبوو بە تەیموم.

ظَلُوم – ظلاَم

ئەم دوو وشەیە بە (صیغەی مبالغە)یە واتە زیاد لەسنورە، لە سیفەتی مرۆڤ و سیفەتی خوای گەورە.

(**ظَلُوم**):وەصفێکە بۆمرۆڤ دەگونجێ. (**ظلاَم**): صیغەی موبالەغەیە سیفەتێکە بۆ خوای گەورە دەگونجێ.

وشەی (**ظَلُوم**) مرۆڤ کە خوای گەورە بەشی داوەتێ لە عەقڵ، زیرەکی جەستەیی، تەواو بیرو هۆشێکی پڕ.

عەقڵ دەڵێت: فێربە، کار بکە، ژیان بەجێ بگەیەنە، خوا ناسی بکە، چەند پێغەمبەرێك بە عەقڵ خوایان ناسی، وەك (ئیبراهیم) پێغەمبەر (علیە السلام)، هەموو شتێك دروست کراوی خوایە دراوەتە دەست مرۆڤی، ژێر دەستی مرۆڤی کردووە بەکاری بهێنێ وەك دەفەرموێت:﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَظَلُومٞ كَفَّارٞ﴾ ٣٤ **إبراهيم**"

﴿إِنَّا عَرَضۡنَا ٱلۡأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡجِبَالِ فَأَبَيۡنَ أَن يَحۡمِلۡنَهَا وَأَشۡفَقۡنَ مِنۡهَا وَحَمَلَهَا ٱلۡإِنسَٰنُۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومٗا جَهُولٗا ٧٢﴾ ¯ ١ g.

(**ظلاَّم**): ﴿مَا يُبَدَّلُ ٱلۡقَوۡلُ لَدَيَّ وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٖ لِّلۡعَبِيدِ ٢٩﴾ ق.

خوای گەورە زەوی و ئاسمانی دروست کردووە، هیچ لەوانە نەیانتوانی ئەم بار گرانییە هەڵبگرن، تەنها مرۆڤ هەڵی گرت خوای گەورەش ستەم لە هیچ کەسێك ناکات گەر تاوانی نەبێت.

ڤ

بەشی حەوتەم

لەیەک چوی ئایەتەکانی

قورئـــان و

جیاواز لە واتا

سوڕەتی البقره

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰٓ أَبْصَـٰرِهِمْ غِشَـٰوَةٌ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٧)﴾ البقره. **خوای گەورە مۆری لەسەر گوێ و چاوی بێ بڕوایان داوە وەك پەردەیەك، بۆ ئەمان ئێش و ئازاری دۆزەخ هەیە.**

لەم ئایەتەو لە (19) شوێن باسی (سمع و بصر) دەكات، (سمع) لە چواردە شوێن پێش (بصر) باسكراوە؟ وشەی بیستن هەردەم بە گرینگتر دانراوە لە كوێری، خوێندن و زانست و زانیاری گەر بیستن نەبێ لە منالێیەوە مرۆڤ كەرو لاڵ دەردەچێت. بەلاّم زۆرمان دیوە چاوی هەر لە منالێیەوە كوێرە، بەلاّم بەرزترین شەهادەی هەیە، لە زانیاری و زانست زۆر ئاگادارە، ئەم هێزەی لە چاوی سەنراوەتەوە خستراوەتە سەر زیرەكی و عەقلّ و هۆش، ئەوەیە پێشخستنی وشەی (سمع).

هەر لە سوڕەتی (البقره): فەرموویەتی:﴿ فَٱنفَجَرَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ(٦٠)﴾**البقره.**
بزانین جیاوازی ئەم دوو ئایەتە چی یە ؟ لەسەر وشەی (انتصرت - انبجست) لە هەردوو ئایەت ئاو لە كانی دەردەچێت لەسەر موعجیزەی پێغەمبەر (موسى علیه السلام) لە یەكەم ئایەت لە سوڕەتی (البقره) لەگەلّ لێدانی عەساكەی ئاوێكی زۆر بەهێز دەردەچێت وشەی (انفجرت) بكار هاتووە.

لە وشەی (انبجست) كە فەرمووی:﴿ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنۢبَجَسَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ١٦٠﴾**البقره. بەلێ وشەی (انبجست) جیاوازی هەیە لەگەلّ (انفجرت) ڕاستە هەردوو ئاو شیرن و خۆشن تەنها دووەمیان بەلاّم هەلّقولاّنی زۆر لەسەرەخۆیە.**

دیارە (موسى) دوو جار بە عەساكەی لە بەردە گەورەكەی داوە: یەكەم جار زۆر بە خوڕ هەلّقولاّوە لە هەر دوانزە ڕێگا ئاو هاتووە بۆ خواردنەوە، لە موعجیزەی دووەم موسى لە بەردەكەی داوە. ئەم كردارە لە چیای (حورى) بووە، لە بیابانی سینا، لە شێوەی (اللجاء) ڕوویداوە، وەك جاری یەكەم نەبووە بە خوڕ ئاو هەلّقولێ، وشەی (فانبجست) بەكار هاتووە.

هەر لە سوڕەتی البقره:﴿ رَبِّ ٱجْعَلْ هَـٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ١٢٦﴾**البقره"**
ئەمە نزای پێغەمبەر (إبراهیم) (علیه السلام) بووە كە نزای كرد و خوای گەورە قبولّی كرد، لەیەكەم نزای پێغەمبەرێك بنێری لە خۆیان هێشتا كە نەناردراوە، لە نزای دووەم لە سوڕەتی (آل عمران) پێغەمبەرێكی لە خۆیان نارد.

بلَد – البلَد

له سوڕەتی (البقره) :﴿رَبِّ ٱجْعَلْ هَـٰذَا بَلَدًا ءَامِنًا ُ(١٢٦)﴾ البقره"

له سوڕەتی إبراهیم:﴿رَبِّ ٱجْعَلْ هَـٰذَا ٱلْبَلَدَ ءَامِنًا (٣٥)﴾ إبراهیم.

بزانین بۆچی له سوڕەتی (البقره) وشەی (بلد) به نامەعلومی هاتووه (ال)ـ لەسەر نییه، تەنها له سوڕەتی (إبراهیم به) مەعلومی هاتووه (ال)ـی لەسەره؟

وەلام: له سوڕەتی البقره پێش دروست کردنی (بیت) بووه، که نزای کرد ئەم شاره بپارێزی، له سوڕەتی (إبراهیم):. له دوای دروست کردنی شاری مەککەیه.

ئەمەیان به دڵ و به گیان نزای کردووه که ئەم شاره بپارێزه له بت و ناخۆشی شارەکه دروست کراوه، ئیتر خوای گەوره له ئایەتی سورەتی (إبراهیم) نزاکەی قبوڵ کرد.

هەر له سوڕەتی (البقره):﴿ بَلْ نَتَّبِعُ مَآ أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ ۗ أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ١٧٠ ﴾البقره.

له سوڕەتی المائده:﴿ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَآ ۚ أَوَلَوْ كَانَ ءَابَآؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ١٠٤ ﴾المائده. جیاوازی ئەم دوو وشەیه یەکەم دوو ئایەته (أَلْفَيْنَا - وَجَدْنَا) له ڕەوانبێژی جیاوازیان هەیه، له یەکەم ئایەتدا ئەوەنده بێ عەقڵ بووینه زیادەڕۆیی و تاوانیان ئەنجام داوه زیاد له سنور وەك ئاژەڵ هەڵس و کەوتیان کردووه، جیاوازی حەڵاڵ و حەرامیان نەزانیوه.

له ئایەتی دووەم هیچیان نەزانیوه، گەر بشزانن بێ عەقڵ بووینه، بۆیه له یەکەم (ألفینا) بەکار هات، له دووەم (ما وجدنا).

له سوڕەتی (البقره) خوای گەوره دەفەرموێت:﴿ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ٢٨٤ ﴾البقره"

له سوڕەتی المائده:﴿ وَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ٤٠ ﴾ المائده. بۆچی له ئایەتی یەکەم وشەی (فیغفر) پێش خراوه؟ بۆ پەله کردن بۆ لێخۆش بوونی خوای گەوره، له سوڕەتی (المائده) لەدوای هاتنه خوارەوه یان دابەزینی حوکمی دزی کردن بووه هەر له دونیا تۆڵه دەکرێتەوه به دەست بڕینی وەك:﴿ وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ 38﴾ سزایەکه پێش مردنه.

سوڕەتی العمران

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ نَزَّلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ بِٱلْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ٣ ﴾**عمران" لێرەدا دوو وشەمان هەیە لەم دوو ئایەتە (نَزَّلَ – أنْزَلَ) با بزانین لەبەر چییە (نَزَّلَ) بە شەددەیە لەسەر پیتی (زای) مەبەستی دابەزینی قورئانە، بەلأم وشەی (أنزل) دابەزین وە یان نوسینەوەی تەورات و ئینجیلە بە یەك جار نوسراوەتەوە، بەلأم قورئانی پیرۆز بە 3 2) ساڵ دابەزیوە، هەر ئایەتەو بە موناسەبەیەکە لە حوکم و ئەحکامی ئیسلام.**

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَٱشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ٥٢ ﴾ **لە سوڕەتی (المائدە) دەفەرموێت:**﴿ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَٱشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ١١١ ﴾ **بزانین جیاوازی ئەم دوو ئایەتە چییە؟ لە ئایەتی یەکەم وتووێژ لەگەڵ (عیسا) پێغەمبەرە (علیه السلام) بۆ خۆشی و نازو نیعمەت نییە وەك ڕزق و ئابوری، لە ئایەتی دووەم: بۆ نازو نیعمەت، تواناى ئابوری لەسەر ئەم زەمینە، ئەمەش بۆ دڵنیا بوون (بأننا) چونکە (إن) حرف توکیدە.**

سوڕەتی (النساء)

خوای گەورە لە سوڕەتی (النساء) دەفەرموێت:﴿ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا ﴾" **لە سوڕەتی الأعراف دەفەرموێت:**﴿ وجعل مِنْهَا زَوْجَهَا ﴾. **بزانین جیاوازی ئەم دوو ئایەتە چییە؟ وەڵام: لە سوڕەتی (النساء) مەبەستی دروست کردنی ئادەم و حەوایە، لە ئایەتی دووەم لە سوڕەتی (الأعراف) لەدوای دروست بوونی ئادەم و حەوا بووە، واتە لە ڕەوانبێژی قورئان وشەی (خلق) دووبارە نەبۆتەوە بەڵکو (جعل) لە جیاتی وشەی (خلق) ـیە.**

﴿وَبِذِى ٱلْقُرْبَىٰ ﴾"

﴿ وَذِى ٱلْقُرْبَىٰ ٨٣ ﴾**البقرە. لە یەکەم سوڕەتی (النساء) مەبەستی بەجێماوی سامان و دارایی مردووەکەیە دابەش بکرێت.**

(بـ) تەوکیدە نایەوێ، چونکە چیرۆکێك دەگێڕدرێتەوە تەوکیدی ناوێ، ئەم چیرۆکە لە نێوان بەنی ئیسرائیلیانە کە لە نێوان خۆیان شت و مەك دابەش دەکەن.

﴿وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱفْتَرَىٰٓ إِثْمًا عَظِيمًا ٤٨ ﴾ [α" **ئەم دوو وشەیە**﴿ وَمَن يَكْفُرْ بِٱللَّهِ وَمَلَـٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَـٰلًۢا بَعِيدًا ١٣٦ ﴾ [α **جیاوازیان هەردووك ئایەتی سوڕەتی (النساء) دەربارەی جولەکەکان هاتە خوارەوە کە وتیان (عزیر) کوڕی خوایە.**

لە دوبارەی ئایەتی 6 (1 1) سوڕەتی (النساء) لەسەر دروست کردنی هاوەڵ بۆ خوا

دانانه، له ئایەتی یەکەم وشەی (افترى)بەکار هات کوڕیان بۆخوای گەورە پەیداکرد.

سورەتی المائدە

له سورەتی المائده خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ ۙ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ٩﴾ **المائده.**

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌۢ ﴾**الفتح. بزانین جیاوازی چیه لەنێوان ؟ (**لَهُم - مِنهُم **). له ئایەتی یەکەم بەکار هات بۆ داوا کردنی لێخۆش بوونی گشتییه. له ئایەتی دووەم بەکارهات ئەمە تایبەتە بە هاوەڵانی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم).**

﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ ١٧ ﴾**المائده"**

﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ ١٨﴾ **المائده" هەردوو ئایەت له سورەتی (المائده)یه، بۆ یەك ئایینه لەبابەت گاورەکان دابەزیوە.**

یەکەم ئایەت لەسەر گاورەکان دابەزیوە کە وتیان مەسیح کوڕی خوایه بەوەندە نەوەستان و وتیان ئێمە خۆشەویستی خواین، له ئایەتی دووەم ربەرپەچی گاورەکان بوو کەوتیان ئێمە خۆشەویستی خواین، ئایەتی دووەم بەرچەرچ دانەوەی وتەکەیانه.

له سورەتی (المائده) خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ٤٤ ﴾ **المائده".**

﴿فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ٤٥﴾ **المائده.**

﴿فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ٤٧ ﴾**المائده.**

ئەم سێ ئایەتەلەسەر جۆرە حوکمێکە کە ڕاستی دادەپۆشن و چاك دەزانن کە حوکمەکە حەق بووە چونکە وشەی کافر له فیعلێکی ڕابردوو (کفر) هاتووە، واته ڕاستی داپۆشینی هەر حوکمێك یان هەر کەسێك ڕاستی داپۆشێ، دەتوانین بڵێین کافر.

له ئایەتی دووەم ئەم کەسانەی کە ستەمکارن مافی خەڵکانی تر دەخۆن پێیان دەوترێت ستەمکار.

له ئایەتی سێیەم ئەو حوکمانەی له کۆڕو کۆبوونەوەکان ڕاستی دەڵێن له کردار وانینه دوو وتەیان هەیه، له یاسای دەوڵەتداری ناڕاستن، له بانگەشە وتەیەکە له کردار وتەیەکی ترە پێیان دەڵێن دوو ڕوو (المنافق).

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِۦ ١٣﴾ **المائده"**

﴿ يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ مِنۢ بَعْدِ مَوَاضِعِهِۦ ٤١ ﴾**المائده. بۆچی له ئایەتی یەکەم وشەی** (عَن)

بەکارهات لە ئایەتی دووەم ﴿مِنۢ بَعۡدِ مَوَاضِعِهِۦ﴾ ؟ ئەمە لە ئایەتی یەکەم کە (تەورات) دادەبەزی بۆ (موسی) پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) گۆڕانکاریان لە ئایەتەکە دەکرد لەسەر بەرژەوەندی خۆیان، کە قورئان بۆ پێغەمبەر (محمد صلی الله علیه وسلم) دادەبەزی دەیانویست ئایەتەکان بگۆڕن هەر لەسەر بەرژەوەندی خۆیان.

سورەتی الانعام

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ﴾峧婜秠頁龍嫖.

جیاوازی لە نێوان (خلق - جعل):

وشەی (خلق) بۆ دروست کردنی زەوی و ئاسمانەکانە، بەڵام وشەی (جعل) بۆ ڕووناکی و تاریکییە. (خلق) بە مانای دروست کردن دێت، وشەی (جعل): ئێمە دوای دروست کردن گێڕامان بە تاریکی و ڕووناکی، بزانین بۆچی تاریکی بە کۆ هاتووە (ج) ڕووناکی بە تاك هاتووە (ج)؟ وەڵام: تاریکی زۆرە وەك : تاریکی بێ بڕوایی، تاریکی شەو ، تاریکی ڕۆژگیران، بەڵام وشەی (نور) یەك ڕووناکیە.

خوای گەورە دەربارەی پێغەمبەر (ئیبراهیم) (علیه السلام) دەفەرموێت: ﴿وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلۡمُسۡلِمِينَ﴾峧婜秠頁龍嫖. وە دەربارەی (نوح پێغەمبەر علیه السلام) فەرموویەتی ﴿وَأُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ ٧٢﴾یونس.

دەربارەی (موسی علیه السلام) ﴿فَذُوقُواْ ٱلۡعَذَابَ بِمَا كُنتُمۡ تَكۡفُرُونَ ٣٥﴾یونس. لە ئایەتی یەکەم دەربارەی شاری مەککەیە، کە یەکەم جار موسڵمان بوون سەری هەڵدا، بەڵام (نوح) یەکەم موسڵمان نەبووە بەڵام ئەمری لەلایەن خوا پێکرا کە یەکەم بڕوادار بێت لەو چەرخەی کە نوح بوو بە پێغەمبەر ئامۆژگاری دانیشتوانی کرد.

لە بارەی (موسا) سەلامی خوای لێ بێت: (أول المتصدقين): (موسی) داوای کرد خوای ببینی خوای گەورە فەرمووی ناتوانی بمبینی، بەڵام تیشکێکی لە نوری خۆی نیشان دا پێی فەرموو سەیری ئەم چیایە بکە لەگەڵ دیتنی نوری خوا کەوتە سەر زەوی فەرمووی یەکەم موسڵمانم بڕوایەکەی ئەوەندە بەهێز بوو.

ف

سورەتی الانفال

﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾ 峋嫛屛賁龍嫘

﴿أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ٢٨﴾الرعد.

لە ئایەتی یەکەم ئەم براوادارانەی کە ناوی خوایان هێنا دڵنەوایی دەبن.

لە ئایەتی دووەم: ئایا مرۆڤ دڵنەوا دەبێت بە ناوهێنانی خوای گەورە، لە ئایەتی یەکەم لە ترسی ئازارو ئەشکەنجەی ڕۆژی دوایی یە، لە ئایەتی دووەم مەتەنهات دەرکردنی نەخۆشی دەروونییە. دڵنیایی لە بڕوابوون بە خوا بەزۆر ناوهێنانی پەروەردگار دڵنەوا دەبن.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهَاجَرُوا۟ وَجَـٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ 峋嫛屛賁龍嫘"

﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهَاجَرُوا۟ وَجَـٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ٢٠ ﴾التوبە.

لە ئایەتی یەکەم پێشخستنی بەخشینی سامان بەسەر هەژاران ئەمەی کە لە جەنگی (بەدر) دەست کەوتوو بووە. لە ئایەتی دووەم ئایەتی (التوبە) پێشخستنی وشەی (الجهاد بأنفسهم) لە ڕێگای خوا زۆر پەسەندە.

سورەتی التوبە

﴿ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَـٰدُهُمْ ۚ ٥٥ ﴾التوبە"

﴿وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَأَوْلَـٰدُهُمْ ۚ ٨٥ ﴾التوبە.

یەکەم ئایەت بەرامبەر ئەم نەتەوانەیە کە ماون پیتی (فـ)لە ئایەتی یەکەم واتای مەرجە (شرط).

لە ئایەتی یەکەم: با سەریان سوڕمێنی بەو ماڵ و سامانەی کە پێیان دراوە، لەبەر ئەوەی ئەمان تەمەڵ و نوێژ نەکەر بووینە، دارایی و یارمەتیان نەداوە بە کەس، با هەر هەبووبێ هیچ سوودێکی نییە.

لە ئایەتی دووەم: باسی کردەوەی ڕابردوویان دەکرێت، دوای مردنیان زۆر مناسبە بە پێشخستنی پیتی (و) لە پێشەوە.

﴿وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ ٩٤ ﴾التوبە"

﴿ فَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ وَٱلْمُؤْمِنُونَ ۖ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ ١٠٥ ﴾التوبە.

لە یەکەم ئایەت (ثُمَّ تُرَدُّونَ) لە دووەم ئایەت (وَسَتُرَدُّونَ) بزانین جیاوازی چییە لە نێوان

嫘齫碶嫘尌 ؟(

وەڵام: لە ئایەتی یەکەم بەرامبەر دوو ڕووەکانە، لە ئایەتی دووەم بەرامبەر موسڵمانانە وەك خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً ١٠٣ ﴾التوبه" لە ئایەتی یەکەم هەڕەشەیە بۆ تاوانباران媸) بەکارهاتووە ، لە دووەم (و- س) بکارهاتووە لە وشەی (ستُردون) نزیکە سزا بدرێن داوای لێخۆشبوون هەبێت لەگەڵ موسڵمانەکانە.

سوڕەتی یوسف

لەسەر چیرۆکی (یوسف) (علیه السلام) دەفەرموێت:﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥٓ ءَاتَيْنَـٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ(٢٢) ﴾**یوسف. لە چیرۆکی (موسی) (علیه السلام):**﴿ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَٱسْتَوَىٰٓ (١٤)﴾**القصص. ئەم دوو جیاوازییە چییە؟ لە بەرچی لە چیرۆکی (موسی) (علیه السلام) وشەی (استوی) بەکار هات هەردووك دەبن بە پێغەمبەر (علیهما السلام).**

وەڵام: پێغەمبەر (یوسف) (علیه السلام) ئاگادار کرایتەوە بە لێکدانەوەی خەونەکەی کە دیویەتی هەر لە منداڵیەوە خەونەکەی بۆ باوکی گێڕاوەتەوە لە دوای چل ساڵ خەونەکەی هاتە دی. وشەی (استوی) بۆ (موسی) بەکار هات چونکە موسی ئاگادار نەکراوەتەوە کە دەبێتە پێغەمبەر لە دوای تەواو کردنی شوانییەکەی کە لەلای (شعیب) بووە دوای گەڕانەوەی موعجیزەی پێدرا.

﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ (١٥)﴾**الرعد"**

﴿مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ (131)﴾ النساء. **بزانین جیاوازی ئەم دوو ئایەتە بە بەکارهێنانی (**مَنْ‌مـ ا**) چییە؟**

وەڵام: لە ئایەتی یەکەم کڕنووش بردنە بۆ خوای گەورە، مرۆڤ دەگرێتەوە واتە: عەقڵمەند.
لە ئایەتی دووەم (ما) لەبۆ عەقڵمەند و بێعەقڵ وەك مرۆڤ و هەموو زیندەوەرێك بەگیان و بێ گیان.

سوڕەتی الحجر

خوای گەورە بەرامبەر ئیبلیس فەرمووی:﴿ وَإِنَّ عَلَيْكَ ٱللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ (٣٥)﴾**الحجر"**

لە سوڕەتی (ص) ﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ (٧٨)﴾.

لە یەکەم ئایەت لە سوڕەتی (الحجر) گفتوگۆکرا لە نێوان خوای گەورەو شەیتان، کە خوای گەورە بە کۆمەڵەی فریشتەکانی فەرموو کە کڕنوش بەرن بۆ ئادەم کڕنوشی ڕێزگرتن، شەیتان خۆی بە گەورە زانی و کرنوشی نەبرد، خوای گەورە فەرمووی: دوورم خستییەوە لە ڕەحمەتی خۆم تا ڕۆژی قیامەت وەك هەڕەشە.

لە ئایەتی دووەم (لَعْنَتِيَ) **بەکارهات وەك ڕێز گرتن لە ئادەم و حەوا دووری خستنەوە بە دابەزینیان بۆسەر زەوی.**

لە سوڕەتی ﴿ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ (٧٢)﴾**الکهف"**

﴿قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا (٧٥)﴾**الکهف. لە ئایەتی یەکەم (موسى) (علیه السلام) بە وتوووێژەوە و بەڕێزەوە لەگەڵ هاوەڵەکەی قسەی کرد، ئەمیش بە ڕێزەوە وەڵامی دایەوە. لە ئایەتی دووەم (موسى) (علیه السلام) دووبارەی کردەوە، وەك ئەوەیە لەیەکەم ئایەت بڵێت: "پێت دەڵێم لەگەڵ من ناتوانی بڕۆی". لە دووەم ئایەت : "من پێت ناڵێم لەگەڵ من ناتوانی بڕۆیت؟".**

دووبارە لە سوڕەتی (یوسف) فەرموویەتی:﴿ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا (٧٨)﴾**الکهف.**

﴿ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا (٨٢)﴾**الکهف" لە سوڕەتی الکهف وتوویژ کەوتە نێوان (موسى علیه السلام) و هاوەڵەکەی لەسەر ئارام گرتن.**

دوو وشەمان هەیە لە ناو ئەم دوو ئایەتە ﴿تَسْطِع﴾ **هەروشەیەك پیتی زۆرتر بێت لە ماناداا بەهێزترە، لە یەکەم جار (**تَسْتَطِع**) بەکارهاتوە، لە دووەم جار هاوەڵەکەی موسى وتی: "نەموت لەگەڵ من ئارامت نییە".**

لە سێیەم جار میوانداریان نەکردن، هاوەڵەکەی موسى دەستی بە کۆنە دیوارێك خەریك کرد چاکی کردەوە. موسى زۆر سەری سوڕما وتی: "ئەمانە بە هیچ جۆرێك میوانداریمان ناکەن تۆش دیواریان بۆ ڕاست دەکەیتەوە". دواجار لە ئایەتەکە ڕوونی کردەوە، بە توندی وتی: "پێت ناڵێم تۆ لەگەڵ من ناتوانی ئارام بگریت؟".

هەروەك لە چیرۆکی (ذو القرنین) لە سوڕەتی (کەهف) دوو وشە بەکار هات (اسطاع- استطاع) وشەی (اسطاع) دەتوانن بچنە سەر چیاکە، بەڵام ناتوانن ئەو دیوارەی (ذو

القرنين) دروستی کرد له پارچەی ئاسن و قوڕقوشم (**لن استطاع**) بەکار هات واته ناتوانن دیوارەکه کون بکەن و بچنه دیوی دۆڵەکه.

خوای گەوره له سوڕەتی (مریم) له بابەت (زەکەریا) (علیه السلام) فەرمووی:﴿قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَـٰمٌ ٤٠﴾ آل عمران" **له بابەت دایکی (عیسا) فەرمووی**﴿قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ 媞㗇لَدٌ ٤٧﴾ 葦宵嫘崋. **ئەم جیاوازییه چییه له نێوان (غلام - ولد)؟**

وەڵام: یەکەم بۆ (زەکەریا) مزگێنی بوو لەو تەمەنه بەسەر چووەش خوای گەوره مناڵێکت پێ ببەخشێ، له بابەت دایکی (عیسا) (علیه السلام) (ولد) بەکار هات، چونکه دایکی عیسا کچه مێردی نییه، چۆن مناڵی دەبێ چووه بارێکی ناخۆشی و دڵتەنگی.! کەفەرمووی ﴿ولم یمسسني بشر﴾.

سوڕەتی النحل

﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَآبَّةٍ ٦١﴾ **النحل"**

﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُواْ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَآبَّةٍ ٤٥﴾屆宵.

جیاوازی ئەم دوو ئایەته لەسوڕەتی (النحل) باس لەو کافرانه دەکات جگه له ستەمی زیندەبەچاڵکردنی مناڵانی کچ و کوڕ هاوەڵیان بۆ خوا پەیدا دەکرد و ستەمیان له ئەندازه بەدەر بووه، وەك فەرمووی: ﴿بِظُلْمِهِم﴾ **له ئایەتی دووەم تاوانیان کردووه، بەڵام لەم جۆره نەبووه بۆیه باسی نەکراوه.**

له بابەت تاوانبارەوه خوای گەوره باسی تاوانباران دەکات. له یەکەم ئایەت " له سوڕەتی إسراء: ﴿وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا ٩٧﴾- \ α" **له سوڕەتی الكهف:** ﴿وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ(53)﴾ **الكهف. لەسەر تاوانباران ئەم سێ ئایەته دابەزیوه یەکەم ئایەت: حەشری تاوانباران دەکرێت به گوێری، تا تاوانی خۆیان نەبینن، چونکه تاوانەکانیان زۆر گەورەن پیاو کوشتن، دزی، فەسادی، بت پەرستی.**

له سوڕەتی (الكهف) دەکەونه ئاگرو ئاگرەکەو تاوانەکانی خۆیان و ئاگرەکەشی دەبینن که تیای ئازار دەدرێن.

له سوڕەتی (الاسراء) تاوانەکانی خۆیان دەبینن چونکه ئەمانه خۆیان به ڕاست دەزانی کەچی تاوانباریش بوون. (والله أعلم).

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ (34)﴾嶩嫛庝嚷" **پرسیاردەکرێ ئەڵێن پێغەمبەر (ئیدریس) و (موسى) زیندوون و نەمردوون، وەڵامەکەی ئەوەیه کەسێك که لەسەر زەوی نەما به**

مردوو ئەژمار دەكرێ، ئەوەی لە ئاسمان بێ ئەم دوو پێغەمبەرەیە لەگەڵ فریشتەكان.

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ لِّنُحۡـِۧيَ بِهِۦ بَلۡدَةٗ مَّيۡتٗا ٤٩ **الفرقان**" بَلۡدَةٞ طَيِّبَةٞ وَرَبٌّ غَفُورٞ ١٥﴾**سبأ. وشەی (گب) لە ئایەتی یەكەم بە ڕەگەزی نێر وتراوە،** ﴿بَلۡدَةٗ مَّيۡتٗا﴾ **لە ئایەتی دووەم** ﴿بَلۡدَةٞ طَيِّبَةٞ﴾ **بە ڕەگەزی مێ وتراوە، لە ئایەتی یەكەم بە لەفز، دووەم بە مانا وشەی ئاسمان جارێك بە نێر جارێك بە مێ، هەر شتێك بێ گیان بێ بەپێی پێویست نێری بۆ بەكاردێت،**﴿ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا طَحَىٰهَا ٦ ﴾**الشمس. ڕۆژ بە مێ مانگ بە ڕەگەزی نێر بەكار هاتووە. (القمر منیر).**

سورەتی (فصلت)

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِي يَوۡمَيۡنِ ٩ ﴾**فصلت**" ﴿وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقۡوَٰتَهَا فِيٓ أَرۡبَعَةِ أَيَّامٖ(10) ﴾**فصلت" دوایی فەرمووی:**﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ فَقَالَ لَهَا وَلِلۡأَرۡضِ ٱئۡتِيَا طَوۡعًا أَوۡ كَرۡهٗا قَالَتَآ أَتَيۡنَا طَآئِعِينَ (11) فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٖ فِي (12)﴾**فصلت.**

زۆر كەس ئەم پرسیارە دەكات؟

وا دیارە دوو ڕۆژ بۆ دروست كردنی زەویە، چوار ڕۆژیش بۆ دروست كردنی كاتەكان و چیاكان بە دەوری زەوی بۆ سەوزایی و دار و درەخت و ژیان، ئەڵێن لێرەدا بووە هەشت ڕۆژ، ئەی بۆچی لە سورەتەكانی (أعرف – یونس- هود – الفرقان- سجدە- الحدید) دەفەرموێت: خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ . **لە شەش ڕۆژ دروست كراون، ئەی ئەم كەسەی وردبینیت نەكردووە دوو ڕۆژ زەوی، دوو ڕۆژیش قەپێلكی زەوی، بۆپیت و بەرەكەت دوو ڕۆژیش ئاسمان بووە (6) شەش ڕۆژ.**

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمٗا ٤ ﴾**الفتح" لە هەمان سورەت** وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمٗا ١٩الفتح .**باشە بۆچی لەیەك سورەت لە دووەم ئایەت دەفەرموێت:** ﴿عَزِيزًا حَكِيمٗا ﴾ **جیاوازیان چییە؟**

لە ئایەتی یەكەم لە دوای گرتنی شاری مەككە بووە خۆشی و شادی كەوتە شاری مەككە، بە شكاندنی بتەكان و لێبوردنی گشتی و زاڵ بوون بەسەر كافرەكان و هێمنی و ئاسایشی بۆ گەڕایەوەو شەڕ نەما، ئاژاوە نەما، بەرژەوەندی دونیاو ڕۆژی دوایی تێدا بوو

﴿ قُلۡ فَمَن يَمۡلِكُ لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔا إِ(١١)﴾**الفتح"**

﴿ قُلۡ فَمَن يَمۡلِكُ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔا (١٧)﴾**المائدە. بۆچی لە ئایەتی دووەم وشەی (لكم) لابرا ؟**

وەلام: لە ئایەتی یەکەم گفتوگۆ لەگەڵ ئەمانەی کە لە شاری مەککەنەکرا واتە ئەم گفتوگۆیە تەنها شاری مەککە دەگرێتەوە، لەئایەتی دووەم گفتوگۆ لەگەڵ موسوڵمانانی جیهانە بە شارو لادێ گشتی یە بۆیە وشەی (لکم) لابرا.

بۆچی ئایەتی ﴿فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ **الرحمن.** 31 **جار لە سورەتی (الرحمن) دووبارە بۆتەوە خوای گەورە لەم ئایەتە چەند ئیعجازێك نیشان دەدات کە مرۆڤی سەر زەمین حوکمی دەگێرێ، زۆر ئایەت وەك ئیعجاز نیشان دراوە. بۆ نمونە:**﴿ يَخْرُجُ مِنْهُمَا ٱللُّؤْلُؤُ وَٱلْمَرْجَانُ ٢٢ **الرحمن.** فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ **الرحمن. ئەم سەردەمی ئەم ئایەتە دابەزیوە بۆ پێغەمبەر کێ دەیزانی ئەم ماددە بە نرخە کەبۆ جوانکاری بەکار دێت کە چەند بە نرخن لەجوانیو خۆشییەی کە خوای گەورە بەو دروست کراوی خۆی دەبەخشێ.**

لە ڕۆژی دوایی گەر ئاسمان تێك چوو، وەك گوڵی سووری لێهات، لەبەر گڕی ئاگرو سووربوونەوە بووە تۆپێکی ئاگرین،هەروەها دەفەرموێت: ئێوە بۆچی بەم خۆشیەو بەو چەند ئیعجازە ڕازی نابن بە پێچەوانەی دەزانن، ﴿فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٢٣)﴾ **الرحمن. لە کەشتی بچووکەوە کەشتی دروست کرا وەك چیا .**

سورەتی العلق

چەند ئیعجازێکی هەمە چەشن هەیە لە سورەتی (العلق)کە یەکەم سورەتە لە قورئانی پیرۆز بۆ پێغمبەر دابەزیوە لە ئەشکەوتی (الحراء).

بۆچی ئەم سورەتە بە کردارێکی داخوازی دەستی پێ کردووە؟ لە چەرخی پێش ئیسلام و دوای ئیسلام کەسێك قەڵەم و کاغەزی بەدەست پێغەمبەر دیبێ یان مێژوو نوسەکان بەڵگەیەکی مێژووی ڕاست و دروست بهێننەوە.

گوایە قورئان دەست نوسی مرۆڤە، گەر دەست نووسی مرۆڤ بێ کوا مامۆستاکە فێری کردبێ؟ ئینجا ئەم مامۆستایە جادوگەرە مێژوو نوسە، شاعیرە، لە زاناکانی جولەکەو گاورەکانە، باکەسێك بلێ فلان بووە، ئەگەر یەکێك ئەوەندە زاناو زیرەك بێت، بۆچی زانست و زانیاری فێری پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) دەکات؟ بۆ خۆی پێ هەڵناکێشێ؟ خۆی پێ گەورە ناکات، خۆی پێ ناودار ناکات؟ گاورکان و جولەکەکان وتیان: "ئەم دارەی کەلە ئادەم قەدەغە کرا (علیه السلام) داری زانست و زانیاری بووە". بزانە لەم چەواشەکارییە، ئەی بۆچی قورئانی پیرۆز یەکەم وشەی فەرمووی (اقرأ) بخوێنە؟ ئەم دوو وتەیە یەك ناگرێتەوە، بۆچی نەیفەرموو (اقرأ باسم الله) ئەمە لە ئیعجازی دەنگ ناوەشێتەوە. فەرمووی:﴿ ٱقْرَأْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلَّذِى خَلَقَ ١ ﴾**العلق. وشەی (رب) زۆر شمولیە بزانین (رب) لە نزای پێغەمبەرانە .**﴿ وَقُل رَّبِّ زِدْنِى

عِلْمًا ﴿١١٤﴾ “崧 ﴿رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا﴾ 峯宵嫘宰“

ڤ

ڤ

ڤبەشی هەشتەم

لە ئیعجازەکانی ژمارە و بابەتە پەنهانیەکان

ئیعجازی ژماره حەوت

کەون: ژمارەی تەبەقەکانی ئاسمان حەوتن، ژمارەی تەبەقەکانی زەوی حەوتن، ڕۆژەکانی هەفتە ژمارەیان حەوت ڕۆژە، زەرە لەسەر بینای خۆی حەوت بینای ئەلیکترۆنی یە، ڕەنگەکانی ڕۆژ (طیف الشمس) حەوتن.

ژمارەی حەوت لە سوننەتی پێغەمبەری خوا ،صلی الله علیه وسلم): حەوت کەس هەنە لە ژێر سێبەری عەرشی خوای گەورە حەشر دەکرێن، لەسەر حەوت ئێسك کڕنووش دەبردرێ، هەر کەسێك بستێك لە خاك و زەوی داگیر بکات بە ستەم لەسەر هەر حەوت تەبەقەی زەوی تەوق دەکرێ، شۆردنی گڵاوی سەگ بە حەوت جار دەبێت بشورێت، دەرگاکانی دۆزەخ حەوتن، هەر کەس ڕۆژانە حەوت دەنك خورما بخوات، دوور دەبێ لە جادوو چاوپیسی پارێزراو دەبێت.

ژمارەی حەوت لە سورەتی (الفاتحە):

ژمارەی ئایەتەکانی سورەتی (الفاتحە) حەوتن، گەر ڕۆژێك لە ڕێگای خودا بەڕۆژوو بیت حەفتا پایز لە ئاگری دۆزەخ پارێزراو دەبیت" پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) دەفەرموێت: "هەر چاکەیەکی مرۆڤ لە حەوتا حەوسەد چاکەی بۆ دەنوسرێت" تەوافی ماڵی خوا حەوت جارە، هاتووچۆ لە نێوان صەفاو مەروا حەوت جارە: ﴿فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٖ فِي ٱلۡحَجِّ وَسَبۡعَةٍ ١٩٦﴾ **البقره. پیتەکانی ئەم ئایەتە حەوتن، (196) پیتە (196= 7×7×7).**

ژمارەی حەوت لە چیرۆکەکانی قورئانی پیرۆز:

پێغەمبەر (نوح) (علیه السلام) داوای لە نەتەوەکەی کرد بیر لە هەر حەوت تەبەقەی ئاسمان بکەنەوە ﴿أَلَمۡ تَرَوۡاْ كَيۡفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖ طِبَاقٗا ١٥﴾**نوح. لە خەونی مەلیك لە چیرۆکی یوسف علیه السلام** ﴿إِنِّيٓ أَرَىٰ سَبۡعَ بَقَرَٰتٖ سِمَانٖ يَأۡكُلُهُنَّ سَبۡعٌ عِجَافٞ وَسَبۡعَ سُنۢبُلَٰتٍ خُضۡرٖ وَأُخَرَ يَابِسَٰتٖ ٤٣﴾**یوسف. حەوت گای قەڵەو حەوتی لاوازیا دەخوارد حەوت گوڵ گەنمی سەوز حەوتی وشکیان دەخوارد.**

نەتەوەی (عاد) بە درۆزن و ستەمکار دانراون.

﴿وَأَمَّا عَادٞ فَأُهۡلِكُواْ بِرِيحٖ صَرۡصَرٍ عَاتِيَةٖ 6 سَخَّرَهَا عَلَيۡهِمۡ سَبۡعَ لَيَالٖ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومٗا ٧﴾**الحاقە. بەو تاوانە نەتەوەی عاد بە بایەکی بەهێز حەوت شەو هەشت ڕۆژ کەوتنە ژێر غەزەبی خوای گەورە کەوتنە ژێر لم.**

لەچیرۆکی (موسی) (علیه السلام)﴿وَٱخۡتَارَ مُوسَىٰ قَوۡمَهُۥ سَبۡعِينَ رَجُلٗا لِّمِيقَٰتِنَاۖ ١٥٥﴾**الاعراف.**

(موسى) سەلامی خوای لەسەر بێ حەفتا پیاوی هەڵبژارد تا دەگەڕێتەوە دەکاتە ژمارەی چەند جارەی حەوت (7×10=70).

وشەی قیامەت حەوت جار لە قورئانی پیرۆز دووبارە بۆتەوە

ئایەتی قورئانی پیرۆز لەسەر دۆزەخ: ﴿وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوۡعِدُهُمۡ أَجۡمَعِينَ 43 لَهَا سَبۡعَةُ أَبۡوَٰبٖ لِّكُلِّ بَابٖ مِّنۡهُمۡ جُزۡءٞ مَّقۡسُومٌ ٤٤﴾**الحجر. خوای گەورە لە ئێش و ئازاری دۆزەخ بمانپارێزێ.**

وشەو مانای قورئان تەواو نابێ ﴿وَلَوۡ أَنَّمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ مِن شَجَرَةٍ أَقۡلَٰمٞ وَٱلۡبَحۡرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعۡدِهِۦ سَبۡعَةُ أَبۡحُرٖ مَّا نَفِدَتۡ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٞ ٢٧﴾**لقمان. گەر زەوی هەمووی دار بێت، بیکەی بە پێنوس و دەریاکانیش بە هەر حەوت دەریا مەرەکەب بێ بەو نوسینە مانای وشەکانی فەرمایشتی خوای گەورە کۆتایی نایەت.**

لە خێرو چاکەی موسڵمانان: ﴿مَّثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمۡوَٰلَهُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنۢبَتَتۡ سَبۡعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنۢبُلَةٖ مِّاْئَةُ حَبَّةٖۗ وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ٢٦١﴾**البقرە. ئەمەی لە ڕێگای خوا سەرفی دەکەی وەك گوڵە گەنمێك، یا یەك پێنج حەوت گوڵە گەنم دەرکا هەر گوڵێك** (100) **دەنك دەرکات گەر خوا حەز بکات خێرو چاکەکەی زیاتر دەبێت، گەر پێغەمبەری خوا (صلی الله علیە وسلم) حەفتا جار بۆ بتپەرستان بپاڕێتەوە و لێخۆش بوونیان بۆ نییە، ژمارەی پیتەکانی زمانی عەرەبی** (28) **پیتە** (7×4). **ئەم سورەتانەی بە پیت دەستی پێ کردووە** (14) **سورەتە** (7×2).

دووبارە بوونەوەی ناوی (محمد) صلى الله عليه وسلم لە قورئانی پیرۆز.

1- **چوار جار لە قورئانی پیرۆز دووبارە بۆتەوە** وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ١٤٤ **ال عمران. واتە: (محمد) هیچ کەسێك نییە ئیللا پێغەمبەرێکە لە پێش ئەویش چەند پێغەمبەرێك هاتووە.**

2- ﴿مَّا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَآ أَحَدٖ مِّن رِّجَالِكُمۡ وَلَٰكِن رَّسُولَ ٱللَّهِ وَخَاتَمَ ٱلنَّبِيِّـۧنَۗ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٗا ٤٠﴾ **محمد باوکی هیچ کەسێك نییە هیچ کەسیشی لە دوای بەجێ نەماوە.**

3- ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُواْ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٖ وَهُوَ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّهِمۡ ٢﴾ **محمد. بڕوا بێنن بەوەی کە بۆ محمد دابەزییە، چونکە ڕاست و دروستە کە قورئانە.**

﴿مُّحَمَّدٞ رَّسُولُ ٱللَّهِۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٢٩﴾**الفتح. محمد نێردراوی خوایە ئەمانەی یارمەتی دەرینە بەهێزو توانانە لەسەر بێ باوەڕان.**

(روح القدوس)

چوار جار دوباره بۆتەوە:

1- ﴿وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ٨٧﴾**البقره. چەند دەلیلی روناکمان دا بە (عیسا) وەك چاك کردنەوەی نەخۆشیەکان و زیندوو کردنەوەی مردوو هەر ئەویش بە جوبرائیل، ئەم ئینجیلە پاك و بێگەردەمان تەسلیم کرد بڕواتان نەهێنا.**

2- ﴿وَءَاتَيْنَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَأَيَّدْنَٰهُ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ ٢٥٣﴾**البقره. داومانە بە (عیسا) بە قسە کردن لە ناو بێشکە وەك موعجیزە و زۆر موعجیزەی تریش بە جوبرائیلمان راگەیاندووە.**

3- ﴿إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ ٱلْقُدُسِ تُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِى ٱلْمَهْدِ ١١٠﴾**المائده. خوای گەورە بە ناردنی جوبرائیل وای کرد عیسا لە بێشکە قسە بکات وتی من بەندەی خوام ئەبم بە پێغەمبەر پەرتوکیشم بۆ دێ لەسەر بلاوکردنەوەی چاکەو خەرا پە.**

4- ﴿قُلْ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلْحَقِّ لِيُثَبِّتَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ١٠٢﴾**النحل. ئەی محمد پێیان بلێ ئەوەی جوبرائیل لە لایەن خواوە دایبەزاندووە وەك قورئان تەورات ئینجیل راست و دروستن.**

چەند جار دووباره بوونەوەی زەڕڕە

1- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍۖ وَإِن تَكُ حَسَنَةً يُضَٰعِفْهَا وَيُؤْتِ Θ٤﴾ α].

2- ﴿رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرَ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ٦١﴾**یونس.**

أ-لەئایەتی یەکەم خوای گەورە بەقەد یەك مسقاڵە زەڕڕە ستەم لەکەس ناکات.

ب-لەئایەتی دووەم خوای گەورە بەقەد یەك مسقاڵە زەڕڕەی لێ ون نابێت لە چاکە و خەرا پە.

3- ﴿رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ ٦١﴾**سبأ. خوای گەورە زاناو ئاگادارە لە نهێنییەکان بەقەد یەك مسقاڵە زەڕڕەی بزر نابێت لە هیچ شتێك.**

4- ﴿مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٢٢﴾**سبأ. ئەی محمد پێیان بلێ کە ئەمەی ئێوە بە پەسەندی دەزانن لە غەیری خوای گەورە هیچیتر بەقەد مسقاڵە زەڕڕەیەك نرخی نییە.**

5- ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۥ ٧﴾**الزلزله. هەر کەسێك کە تاوان یان چاکە بکات لە ژیان لە ڕۆژی دوایی هەمووی دەکەوێتەوە بەر چاو دەیبینێ و بڕواشی پێ دەکات، چونکە لە**

ڕۆژی دوایی جوڵانەوەکەی خۆی دەبینیٚ بە چاو ناتوانیٚ ملی بادا لە چاکەو لە خراپە.

ناوی ئەم پیٚغەمبەرانەی کە ناویان هاتووە لە قورئانی پیرۆز:

موسی (136) **جار، ئیبراهیم** (69) **جار ،ئیسماعیل** (12) **جار ، زەکەریا** (7) **جار ، ئەیوب** (4) **جار، ئیدریس** (2) **جار ، سلیٚمان** (7) **جار، هارون** (20) **جار، إسحاق** (17) **جار، ژو الكفل** (2) **جار، یەعقوب** (16) **جار، صالح** (9) **جار، یحیی** (5) **جار، یسع** (2) **جار، شوعەیب** (20) **جار ، یونس** (4) **جار، ئیلیاس** (2) **جار، ناقه الله** (7) **جار، محمد – أحمد** (50) **جار ، داود** (16) **جار، هود** (7) **جار نوح** (43) **جار، یوسف** (27) **جار، لوگ** (27) **جار، عیسا** (25) **جار، ئادەم** (25) **جار.**

یەکسانی ناوەکان لە قورئانی پیرۆز

ژمارە	ژمارە
دونیا 115	رۆژی دوایی 115
بەهەشت 88	شەیتان 88
ژیان 145	مردن 145
مرۆڤ 368	ناردراو 368
ئیبلیس 11	خۆم لە ئیبلیس دەپارێزم 11
بەلا 75	سوپاس 75
موسوڵمان 41	جیهاد 41
گومڕا 17	مردن 17
زێر 8	زیادەڕەوی 8
جادوو 60	فیتنە 60
زەکان 32	بەرەکەت 32
عەقڵ 49	ڕوناکی 49
زمان 25	ئامۆژگاری 25
ڕەغبەت 8	ڕەهبەت 8
ئاشکرا 3	پەنهان 3
ناخۆش 114	ئارام 114
محمد 4 جار	شەریعەت 4
پیاو 24	ئافرەت 24
چاکە 20	خێرو چاکە 20
دۆزەخ 77	بەهەشت 77
دڵفروانی 13	دڵتەنگی13.

ئایا ئەمانە بیردۆزی پێشکەوتنە یان سودفەیە؟

چەند پرسیارو وەڵامێك لە بابەت قورئانی پیرۆز

پ1/ ژمارەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز چەندە؟ و/ ژمارەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز (6236) ئایەتە.

پ2/ژمارەی سورەتەکانی قورئانی پیرۆز چەندە؟ و/ ژمارەی سورەتەکانی قورئانی پیرۆز (114) سورەتە.

پ3/ ژمارەی وشەکانی قورئان چەندە؟ و/ ژمارەی وشەکانی قورئان (77940) وشەیە.

پ4/کامە ئایەت لە قورئانی پیرۆز بۆیەکە مجار دابەزی ؟ و/ یەکەم ئایەت لە قورئان ﴿ٱقۡرَأۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلَّذِى خَلَقَ ١﴾العلق. واتە: ئەی محمد بخوێنە بە ناوی ئەم پەروەردگارەی ...

پ5/ دوا ئایەت کە دابەزیوە کامەیە؟ و/ دوا ئایەت دابەزیوە ﴿وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا تُرۡجَعُونَ فِيهِ إِلَى ٱللَّهِۖ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ٢٨١﴾البقره. خۆت بە خوای بپارێزە لەو ڕۆژەی کە گەڕانەوەت بۆ لای خوای گەورەیە هەر کەس دوای مردنی بەقەد کردەوەکانی خۆی لێپێچینەوەی لەگەڵ دەکرێ.

پ6/ چ ناوێك زۆرترین جار لە قورئاندا هاتووە؟ و/ ناوی (الله) زۆرترین ناوە بە ژمارەی (1697) جار هاتووە.

پ7/ لە سەردەمی کام خەلیفە بوو قورئان کۆکراوەتەوە؟ و/ لەسەردەمی خەلیفە (عوسمانی کوڕی عەفان) بوو قورئان کۆکراوەتەوە.

پ8/ یەکەم کتێبی قورئان دوای کۆکردنەوە لە کوێ هەڵگیرا؟ و/ یەکەم کتێب لەلای (ئەبو بەکری صدیق) هەڵگیرا، دوایی گوسترایەوە لای (حەفصەی کچی عمری کوڕی خەتاب) دایکی موسڵمانان.

پ9/ بۆچی تا (پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم) لە ژیان مابوو قورئان کۆنەکرایەوە؟ و/ لەبەر ئەوەی تا پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) لە ژیاندا بوو ئایەتی قورئان دادەبەزی تا لە ژیان دا بوو چاوەڕێی دابەزینی زیاتر بوون وە یا ئایەتی پیرۆز لە حوکمەکانی نەسخ بێتەوە.

10-ئایا شەیتان فریشتەیە یان جنە؟ و/ شەیتان جنە بە پێی ئەم ئایەتە كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ ٥٠ الكهف. شەیتان لە جنە بێ ئەمری خوای کرد.

11-(ئیمامی عوسمان) ڕەزای خوای لێ بێت چی لەم حەوت نوسخە قورئانە کرد؟ و/ دابەشی کرد بەسەر ئەم شارانە (مەککەی موکەڕەم، شام، یەمەن، بەحرەین، بەسرە، کوفە) وە نوسخەیەکیشی لای خۆی هێشتەوە.

پ12/ درێژترین ئایەتی قورئان کامەیە؟ و/ لە ئایەتی (282) لە سورەتی (البقره) دەفەرموێت لە بارەی قەرز﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيۡنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى فَٱكۡتُبُوهُۚ وَلۡيَكۡتُب بَّيۡنَكُمۡ كَاتِبُۢ بِٱلۡعَدۡلِۚ وَلَا يَأۡبَ كَاتِبٌ أَن يَكۡتُبَ كَمَا .... وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ٢٨٢﴾**البقره.**

ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە ئەگەر چوونە ناو قەرزەوە تا ماوەیەکی دیاری کراو بینوسن...

پ13/ خوای گەورە خێرو شەڕی لە یەك ئایەتدا کۆکردۆتەوە ئەم ئایەتە چییە؟ و/ ﴿فَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ خَيۡرٗا يَرَهُۥ ٧ وَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ شَرّٗا يَرَهُۥ ٨﴾**الزلزله. خوای گەورە ئەمری لەسەر ئەمەیە بە جوڵانەوەی دادپەروەری و چاکە کردن لەگەڵ هەموو کەسانێك، بە تایبەتی خزم و کەس وە قەدەغە کردنی خراپەو خراپەکاری و خۆ بەگەورە زانین، تکایە با ئامۆژگاری وەرگرین.**

پ14/ بەرزو گەورەترینی ئایەتی قورئان کامەیە؟ و/ بەرزترین و گەورەترینیان ئایەتی (الکرسیه). ﴿ ٱللَّهُ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُۚ لَا ....وَهُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡعَظِيمُ ٢٥٥﴾**البقره. خوای گەورە زاتێکە هیچ خوایەکی تر نیە شایستەی پەرستن بۆ کردن بێت جگە لە ئەم، کە هەر خۆی سەرپەرشتیارە و نە خەوی هەیە و نە بۆرژان.**

پ15/ یەکەم پەرستگا کە دروست کرابێ لەسەر زەمین لە کوێیە؟ بە بەڵگەوە.

و/ یەکەم پەرستگا لەسەر ڕووی زەمین کە دروست کرابێ (کەعبەیە) بە بەڵگەی:﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيۡتٖ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكٗا وَهُدٗى لِّلۡعَـٰلَمِينَ ٩٦﴾**ال عمران. یەکەم خانوو کە دروست کرابێ لەسەر ڕووی زەمین کەعبەی شیرینە.**

پ16/ کێیە یەکەم کەس کە باسی ئیعجازی قورئانی کردووە؟ و/ (جاحظ) هونەرمەندو نوسەرێکی زۆر بە توانا بووە.

پیشە لە قورئان

ئەم ئایەتانەی کە ئیشارەتیان بە جۆرەها پیشە کردووە لە پێش (1440) ساڵ لەوەو پێش.

1-**پیشەسازی ڕستن: وەك دەفەرموێت:** ﴿وَلَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّتِى نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَـٰثًا ٩٢﴾**النحل. وەك ئەو ئافرەتانە مەبن کە ریسەکەی خۆی ڕست و کردیەوە بە خوری.**

وەك دەڵێن: ڕیسەکەی کردەوە خوری، بۆ ئەم کەسانەیە لە ئەرك و ماندوو بوونی بڕوای و نوێژو ڕۆژوو بە کردار پێچەوانەی دەکاتەوە.

2-**پیشەی نانەوایی:** ﴿وَقَالَ ٱلْـَٔاخَرُ إِنِّىٓ أَرَىٰنِىٓ أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِى خُبْزًا تَأْكُلُ ٱلطَّيْرُ مِنْهُ ۖ ٣٦﴾**یوسف.**

وتی: "لەخەومدا باڵندەیەك نانی سەر سەرمی برد و خواردی". ئەم خەونە بۆ (یوسف) پێغەمبەر (علیه السلام) گێڕدراوەتەوە لە سجن.

3-**خوای گەورە لە باسی شووشە دروست کردن لەم ئایەتە فەرموویەتی:** ﴿قِيلَ لَهَا ٱدْخُلِى ٱلصَّرْحَ ۖ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَن سَاقَيْهَا ۚ قَالَ إِنَّهُۥ صَرْحٌ مُّمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ ۗ ٤٤﴾**النمل. لە سورەتی (النمل) بە (بەلقیسیان) وت بڕۆ ناو کۆشکەکە بەو تارمەیەی کە لە شووشە دروست کرابوو بە ئاوی تێگەیشت قاچی خۆی هەڵکرد تا تەڕ نەبێ ئەمەش بە فەرمانی (سلێمان) (علیه السلام) نەبووە.**

4-**خوای گەورە ئیشارەتی بە پیشەی قەصابی کردووە:** ﴿قَالُوا۟ ٱلْـَٔـٰنَ جِئْتَ بِٱلْحَقِّ ۚ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا۟ يَفْعَلُونَ ٧١﴾**البقره.ئەمە لە کاتی (موسی) پێغەمبەر (علیه السلام) بووە بۆ دۆزینەوەی ڕشاستی مانگاکەیان سەربڕی هەر پارچەیەکیان لەیەکدا.**

5-**دەفەرموێت:** ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا ١٤﴾**النحل.**

دەریا کەوتە ژێر دەستتان بۆ ڕاوە ماسی و خواردنی گۆشتی تەڕو تازە.

6-**قورئانی پیرۆز باسی دەرهێنانی جوانکاریەکانی ناو دەریا دەکات دەفەرموێت:** ﴿وَتَسْتَخْرِجُوا۟ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا ١٤﴾**النحل. جۆرەها لۆلۆ و مرواری و جۆرەکانی جوانکاری لە دەریاکان دەرهێنرا.**

7-**خوای گەورە باسی پۆشاك لەبەر کردن دەکات دەفەرموێت:** ﴿يَـٰبَنِىٓ ءَادَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَٰرِى سَوْءَٰتِكُمْ وَرِيشًا ۖ وَلِبَاسُ ٱلتَّقْوَىٰ ٢٦﴾- ١ ٠ . **ئەی نەوەی ئادەم ئێمە پۆشاکێکمان بۆ بەرهەم هێناون کە خۆتانی پێ داپۆشن و برازێننەوە بەڵام پۆشاکی تەقوا باشترینیانە.**

8-**پیشەی دەریایی: خوای گەورە دەفەرموێت:**﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتۡ لِمَسَٰكِينَ يَعۡمَلُونَ فِي ٱلۡبَحۡرِ فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٞ يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصۡبٗا ٧٩﴾**الكهف. پێغەمبەر (موسا) و هاوەڵەکەی گەیشتنە سەر دەریاو سوار بوون، هاوەڵەکەی کەوتە شکانی و عەییدار کردنی سەفینەکە، تا ئەم کەسانەی کە سەفینەی باش و بەرچاو دست بەسەردا دەگرن ویستی عەیب داری بکات.**

9-**خوای گەورە باسی دروست کردنی بینا دەکات دەفەرموێت:** ﴿فَأَوۡقِدۡ لِي يَٰهَٰمَٰنُ عَلَى ٱلطِّينِ فَٱجۡعَل لِّي صَرۡحٗا لَّعَلِّيٓ أَطَّلِعُ إِلَىٰٓ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُۥ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٣٨﴾**القصص. (فیرعەون) فەرمانی کرد بە (هامان) کە قەسرێکی بۆ دروست بکات بۆ ئەوەی بگاتە ئەم خوایەی کە (موسا) بانگەشەی بۆ دەکات.**

10-**لە بابەت پیشەی ئاسنگەری خوای گەورە دەفەرموێت:**﴿ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ مِنَّا فَضۡلٗاۖ يَٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيۡرَۖ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلۡحَدِيدَ ١٠ أَنِ ٱعۡمَلۡ سَٰبِغَٰتٖ وَقَدِّرۡ فِي ٱلسَّرۡدِۖ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًاۖ إِنِّي بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ ١١﴾**سبأ.**

ئێمە ئاسنمان بۆ (داود) نەرم کرد ڕێزمان گرت بەو دەنگە خۆشەی لە زەبوری دەخوێند هەموو باڵندەو چیاکان لەگەڵیان دەخوێند، بەو نەرم کردنەی ئاسن هەموو کەرەستەی لێ دروست دەکردن.

لەبابەت دروست کردنی دیوار(سدە)، لە قورئانی پیرۆز لەسورەتی (الکهف)، کاتێک لە دەسەڵتی (ذو القرنین) دوو تیرەی ستەمکارو دزو درۆزن خەریکی تاڵان و زەوت کردن بووینە، گەلەکە وتیان بە (ذو القرنین) پارەت دەدەینێ سەدەیەکمان بۆ دروست بکە لە نێوان هەردوو کێو تا (یەئجوج و مەئجوج) نەگەنە سەرمان، ئەویش وتی ئاسنم بۆ بێنن وەستام بۆ پەیدا بکەن پارەم زۆرە لەسەر حیسابی خۆم دروستی دەکەم لە نێوان هەردوو کێو.

پەند لە قورئاندا

پەند لە قورئانی پیرۆزدا هەیە، لەزمانی کوردیدا چەندین پەندی کوردەواری هەیە لەباوك و باپیرا نمانەوە بۆمان جێماون کەلەگەڵ ئایەتەکانی قورئان یەکدەگرێتەوە لەمانە:

ۻ ﴿وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبۡسُطۡهَا كُلَّ ٱلۡبَسۡطِ فَتَقۡعُدَ مَلُومًا مَّحۡسُورًا 嚧媬騩嚨媬. **نە بە دەستی خۆت خۆت بخنکێنە نە ببە لۆمەکراوی خەڵکانی تر واتە نەڕێکی بکە نە ئەوەندەش دەست ڕاخەی.**

ۻ ﴿ يَوۡمَ تَجِدُ كُلُّ نَفۡسٍ مَّا عَمِلَتۡ مِنۡ خَيۡرٍ مُّحۡضَرًا 30 幸媬宵峯. **چ بچێنی ئەوە دەدوریەوە.**

ۻ ﴿قَالَ هَلۡ ءَامَنُكُمۡ عَلَيۡهِ إِلَّا كَمَآ أَمِنتُكُمۡ عَلَىٰٓ أَخِيهِ مِن قَبۡلُ ٦٤ ﴾يوسف **(لەکونێکەوە دوو جار مار پێوەتبدات).**

ۻ ﴿وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مثلها ٤٠ ﴾**الشورى.** **سزای خرا پە خرا پەکاریە.**

ۻ ﴿وَفِيكُمۡ سَمَّٰعُونَ لَهُمۡۗ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلظَّٰلِمِينَ ٤٧ ﴾التوبة. **دیوار بەگوێیە.**

ۻ ﴿أَيۡنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأۡتِ بِخَيۡرٍ 76 ﴾النحل **ئەگەر بچیتە سەر زێی سیروان وشکی دەکات.** ﴿وَلَا يَحِيقُ ٱلۡمَكۡرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا بِأَهۡلِهِۦ ٤٣ ﴾فاطر **ئەوەی پلانی خرا پە دابنێ بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە.**

پاك و خاوێنی لە ئیعجازەکانی سوننەی پێغەمبەر (ص)

خوای گەورە لەسەر پاك و خاوێنی دەفەرموێت ﴿ فِيهِ رِجَالٞ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْۚ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلۡمُطَّهِّرِينَ ١٠٨ ﴾التوبە. **پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت: ((النظافة شطر الإيمان))(ت).**

لەسەر ئەم ئایەتە وە لەسەر ئەم فەرمودەیی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) وردبینەوە یەك دەگرنەوە لە مانادا، مەبەستی ئایەتەکە: "پیاوانی بڕوادار هەردەم پاك و خاوێنن، چونکە خوای گەورەمرۆڤی پاك و خاوێنی خۆش دەوێت".

لەسەر ئەم ئایەتە کە ناوەڕۆکی پاك و خاوێنی لە ئایینی ئیسلام دەردەخات، فەرموودەی پێغەمبەر (ص) دیاری دەخات فەرموویەتی "پاك و خاوێنی نیوەی باوەڕە، وە یا پاك و خاوێنی ناوەڕۆکی ئایینی ئیسلامە"، چونکە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) هەردەم پاك و خاوێن

---

(1) مسلم 223؛ البخاري؛ الترمذي 83 وصححه الألباني.

بووە.

فچەمکەکانی پاك و خاوێنی لە ئایینی ئیسلام

دەست نوێژ: دەست نوێژ شۆردن ئەمرێکی خوای گەورەیە وەك دەفەرموێت:﴿ إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ إِلَى ٱلۡمَرَافِقِ وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ وَأَرۡجُلَكُمۡ إِلَى ٱلۡكَعۡبَيۡنِۚ ٦ ﴾المائدە.

دەست نوێژ زۆر مەرجی هەیە:

-ڕاگرتنی جەستە بە پاك و خاوێنی.

- پاك كردنەوەی جێگای دواڕۆكان وەك تارەت كردن.

-خۆ شۆردن دوای ڕوودانی جوتبون بە هەر هۆیەك بێت.

لە عائیشەی دایكی ئیماندااران وەرگیراوە كە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) هیچ كاتێك بە بێ بەكار هێنانی ئاو خۆی پاك نەكردۆتەوە، تەنها لە كاتی نەبوونی ئاودا.

پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی: (**من توضأ بوضوءٍ فأحسن الوضوء وخلّل بين الأصابع والاستنشاق والمضمضة إلا أن تكون صائماً**)(1).

ئەفەرموێ: "لەگەڵ دەست نوێژ نێوانی پەنجەكانی و هەروەها غەرغەرەی ئاو لە دەم وەركردن، وە ئاو لە لووت وەركردن، ئاو بچێتە گەروو پاك كردنەوە ئەم كون قوژبنانەی لەسەر هەیە وەك گوێ و لووت و گەروو دەم و ددانەكان، ئەگەر بەڕۆژوو نەبێ"، زانستی سەردەم وامان نیشان دەدات بەتایبەتی زانایانی بەشی (**طفيلات**) تارەت نەكردنی دوای دانیشتن و دوای پیسایی كردن خۆی تووشی نەخۆشیەكان دەكات وەك ئەمانەی كە نان دەخۆن ئەم شوێنەی كە باسی دەكەین كانگەی میكرۆب و ڤایرۆسە لەجەستەی مرۆڤ بە تایبەتی دەبێت تارەت بە دەستی چەپ بكرێت نەك دەستی ڕاستە، دەستی ڕاست زۆر كاری پێ دەكرێت بە تایبەتی خواردن.

فزانستی سەردەم لەسەر بابەتی شۆردنی ئەم ئەندامانەی كەباسكرا:

1-**الاستنشاق**: ئاو لە لووت وەركردن: وەك ئاماژەمان پێ كرد لووت كۆگایەكە لەبۆشایی سەر هەر كاتێك دەست نوێژ شورا ڕۆژی زیاتر لە سێ جار ئاو لە لووت وەربكرێ، پیسی و میكرۆب كۆبوویەتەوە لە ناو لووت، چونكە لووت باخچەیەكی میكرۆب و ڤایرۆسە بەتایبەتی سەردەمی ئێستا كە شەڕێكی جیهانی بەرپا بووە، لەسەر چەند جۆرە ڤایرۆسێك كە بە هەوادا

---

(1) رواه أبو داود.

لووتیش لەو بۆشاییانەیە کە میکرۆب و ڤایرۆسسی تێپەر دەبێت بۆ ناو سییەکان، هەر لەوێوە بەهۆی ناردنی ئۆکسجین بۆ ناو جگەر و خانەکان ئەم میکرۆبە تەشەنە دەکات بۆ ئەندامانی تر.

ئەم نەخۆشیەی کە ئێستا هەیە پێی دەڵێن (کۆرۆنا)، لە دوو بۆشایی دەڕوات لوت و دەم، شۆردنی هەموو وەقتێکی دەم و لوت قەدەغەیە بۆ تێپەڕ بوونی ڤایرۆس و میکرۆب بۆ جیهازی هەناسە.

زانستی ڕاست: ئاو لە دەم وەرکردن و شۆردنی لووت هەر ئەمە نییە دەم و لووت بیٚ بەڵگە شۆردنی پوکەکان و ددانەکان و گەرو دەپارێزیٚ لە هەوکردن لە (90٪).

ئەم کەسانەی گرینگی بە شۆردنی دەم و لووتیان نادەن زیاتر تووشی ژەنگاوی بوونی ددانەکان و پوکەکان دەبن، زیاتر و زۆرتر تووشی ڤایرۆسی پەسیو یان هەلاٌمەت دەبن.

ئەم هەو کردنەی لە دەم و لووت هەو دەکات دەچێتەوە ناو خوێن بە تێکەڵ بوونی لەگەڵ لیك دەچێتە جیهازی هەرس.

شۆردنی دەست و پێیەکان

یەکەم: بۆ لابردنی ئەم تۆزو غوبارەی کە لەسەر پێست کۆبۆتەوە لەگەڵ ئەو چەوریەی کە لەسەر پێستە، گەر نەشۆریٚ و لانەبردرێت بەو بۆشاییانەی کە لە ژێر مووەکان هەیەئەچێتەوە ناو خوێن دووبارە تێکەڵ بە هەموو جەستە دەبێت، بۆیە شۆردنی ئەم ئەندامانە کاریگەری لەسەر تەندروستی هەیە.

گەر دەست و چاو بۆ ماوەی ڕۆژێك یان دوو ڕۆژ نەشۆرێت با بە وردبینی زەڕەبین تەماشا بکرێت بزانە چیان لەسەرە، بە تایبەتی ژێر نینۆك لە دەست و قاچەکان.

بۆیە پێشەوای ئاینمان (ئیمامی شافیعی) خوای لیٚ ڕازی بێت دەفەرموێت: "دوو زانست هەیە ئایین و تەندروستی، پزیشکی سەردەم دەڵێن: هەردوو دەست و قۆڵەکان، هەردوو قاچ و تا گۆزینگ زۆر دوورن لە سوڕانی خوێن و چەقی دڵ، شۆردنیان ئەبێتە هۆی چالاکی سوڕانی خوێن لە هەموو جەستە".

دکتۆر (أحمد شەوقی) پسپۆڕی نەخۆشیەکانی هەناوە، ئەندامی کۆمەڵگای پزیشکانی لەندەنە، ئەڵێت: "لێدانی تیشکی ڕۆژ کە لەو ئاوە دەدات دەست نوێژی پیٚ هەڵدەگری دەبێتە هۆی دەرچوونی ئەیۆناتی سالب (أیونات سالب)، ئەیۆناتی موجەب واتە ئەیۆناتی گەرم کەم دەکات دەبێتە هۆی چالاکی جەستە"، تۆ دەست نوێژ بشۆ بزانە چالاکی لەشت چەند خۆشە، دڵ و دەروونت چۆن دەکرێتەوە، بزانە چ تەنگ و چەڵەمەیك لە دڵ و دەروون لادەبات چالاکی

دەكات.

وتەيەكى زانای ئەمريكى: ئاو وەكو جادوويەكە كە دەم و چاوت وە هەردوو قاچەكانت بە ئاو شووشت چۆن جەستە چالاك دەبێت هەتا دڵتەنگى لەسەر مرۆڤ لادەبات[1].

دەست هێنان بەسەر ئەندامانى لەش (التدليك) دياردەيەكى پزيشكى يە

پێناسەی دەست بەسەرداهێنانى هەموو ئەندامانى لەش وەك خۆ شۆردن يان دە ست نوێژ شۆردن، دەست خشاندن يان دەست پێداهێنانى ئەندامانى لەش لای كۆمەڵانى زانايان سوننەتە، لای هەندێك مەزهەب وەك ماليك يكە بە واجبى دەزانن.

وەك لە پێغەمبەرەوە (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت: "ئەگەر دەست نوێژتان شووشت لەگەڵ ئاو دەستيش بەسەر ئەندامەكاندا بێنن، لە سونەی (بن داود) دا هاتووە كە يەكێ لە : ū d] ¹ ^ : ˙ ˛ ¤ P : _ ¾ Π h : \ § b هاوەڵەكان فەرمووێەتی E ° Θ N Σ ˝ Ŧ :

من بينيم كە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) كاتێك كە دەست[2] (Ɇ - º Θ á : N Σ ˝ نوێژی دەگرن، پەنجەی بچوكەكەی دەخستە نێوان پەنجەكانى قاچى و لێی دەخشاند. وە سوننەتە ئەگەر هەر جێگايەك شورا لەگەڵ ئاو دەستى بەسەردا بهێنرێت.

دكتۆرە (ماجدە عامر): دەست پێدا هێنانى ئەم ئەندامەی كە دەشۆرێن چ هەموو جەستە بێ چ ئەم ئەندامانەی لە دەست نوێژ دەشۆرێن وەك هەردوو دەست و قاچەكان دە م و چاو، لەچەند خاڵێك بە كورتى سودەكانى شى دەكەينەوە.

1-دەست پێدا هێنانى ئەم ئەندامانە دەبێتە هۆی هاوسەنگى چالاكى ئەندامى ناو و دەرەوەی لەش.

2-دەبێتە هۆی كەم بوونەوەی هەر ئێش و ئازارێكى ئەم ئەندامە، چارەسەرە وەك ئەوەيە بە كەڵەشاخ يان بە شێلان چارەسەری بكەن.

3-چارەسەری نەخۆشييە درێژخايەنەكان وەك پشت ئێشان و برِبرِەی پشت يان بەرز بوونەوەی پاڵە پەستۆی خوێن يان قەبزی يان سەر ئێشە چارسەرێكى زۆر باشە.

4-دوای شۆردن و شێلان هەست بە خۆشيەكى جەستەيى دەكەيت.

5-سوڕانى خوێنبەرەكان چالاك دەكات كە بەرپرسيارن لە فرێدانى مەوادی ژەهراوی لەش.

6-دەست پێدا هێنان و شێلانى هەردوو دەست و قۆل و هێور كەرەوەيە لە ئێش و ئازار، هەم

---

(1) الإعجاز العلمي في القرآن والسنة (محمد كامل عبد الصمد) X d T : ® \ H ± 8 : ¯ Π ª β] K (مجلة الاصلاح) القاهرة.

(2) أبو داود 8 4 1؛ الترمذي 6 4 4؛ صحيح الألباني ، صحيح الجامع 7 5 4 6.

هێور کەرەوەیە بۆ تورە بوون و سەر ئێشە.

خۆشۆردن

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَـٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِى سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغۡتَسِلُواْۚ وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوۡ جَآءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ أَوۡ لَـٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءً فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾ ﴾ [α].

فەرموودەیەکی پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم: ((**حق لله على كل مسلم أن يغتسل في كل سبعة أيام يوما يغسل فيه رأسه وجسده**))[1]. **هەروەها فەرموویەتی:** ((**غسل يوم الجمعة واجب على كل محتلم**))[2].

لەسەر بابەتی پاك و خاوێنی و خۆ شۆردن، پێغەمبەر درودی خوای لێ بێت فەرموویەتی: ((**لە هەموو هەفتەیەك پێویستە خۆ بشۆردرێت، لە ڕۆژی هەینی واجبە خۆشۆردن، کەواتە ئایینی ئیسلام زۆر گرینگی بە خۆشۆردن داوە. لابردنی ئەم چەوریەو چڵکەی کە لەسەر پێست هەیە بە تاییەتی لە کاتی گەرماو ئارەق کردن، لابردنی ئەم ئارەق کردنەوەی ئەم بۆشاییە وردانەی لە ژێر موەکان هەیە، دژ بە هەموو میکرۆبێك و لابردنی بە ئاوێکی پاك و سابوون، ئەم میکرۆبە دەرئەنجامی ئەم ئارەقەی کە لەسەر پێست دەوەستێ، ڕاگرتنی پلەی گەرمی لەسەر جەستەو لابردنی ئەم ئارەقەی کە ڕاوەستاوە لەسەر پێست.**

ف

(1) متفق عليه البخاري: 898، ومسلم: 848.

(2) سنن أبي داود: رقم الحديث: 341.

پیس بوونی لەش بەهۆی کاری سەرجێیی واتە: لەشی پیس بە هەر هۆیەك بێت، چونکە چەند هەستیارێکی عەسەب مادەیەکی لینج فڕێ دەدات وەك ئەنزیمێك لە ژێر مووەکانی لەش مرۆڤ دەری دەدات، ئەم ڕژێنە دەبێتە هۆی فرێدانی خوێن و کزبوونی بیرو هۆش لە دوای کاری سەرجێیی لە نێوان هاوسەر کە، پێویستە خۆیان بشۆن، دوای خۆشۆردن لە یەکەم خالّدا دوای کەمێك هەست بەوە دەکرێت کە (جنس) چالاك دەبێتەوە، هەروەها جەستەش بە هەموو دەمارەکان چالاك دەبێت بیرو هۆش دێتەوە سەرەخۆ حەز بەخەو دەکات.

دکتۆر (الراوای) ئەڵێت: لە دوای کاری (جنس) خۆشۆردن دەبێتە هۆی چالاك کردنەوەی ئەوەی بزر بووە، هەست و بیرو عەقڵ دێتەوە سەرەخۆ، جەستەیەکی چالاکتر بەدی دەکرێت.

جووڵەی فیزیکی و نەخۆشیەکان

پێغەمبەر درودی خوای لەسەر بێ دەفەرموێت: (**أخاف عن أمتي من ثلاث : كثرة الأكل ، وعدم الحركة، وكثرة النوم**).

چەند ئامۆژگاریەکی (لوقمان حەکیم) بۆ کوڕەکەی دەیفەرموو: (**یا بُنيَّ إذا امتلئت المعدة نامت الفكرة وغرمت الحكمة وفقدت الأعضاء عن العبادة**). ئەی کوڕی خۆم ئەگەر گەدەت پڕ کرد بیرو هۆش بێهەست دەبێت، بیری حیکمەت سەرگەردان دەبێت، گەدەو خواردنی زۆر ئاگاداری بیرو هۆشی عیبادەت نییە، زۆر خواردن دەبێتە هۆی گەدە ئاوسان غازات و زۆر نەخۆشی هەناوی کەلەم خاڵانە زیانەکانی دەخەینە ڕو:

1-قرپی ترشەڵۆك و هەوکردنێکی قورس لە گەدە دروست دەبێت.

2-گەر خواردنەکە قورس بێت دەبێتە هۆی قورسایی لە پشتی سیرۆنچك ، پشوو تەنگ دەبێ، بە تایبەتی بۆ ئەوانەی دڵ و شریانەکانیان تەواو نەبێ، بارگرانییەك لەسەر دڵ چەند بەکتریایەك دروست دەبێت وەك بەکتریای تیفۆو کولێرە، لەبەر ئەوەی گەدە بەهۆی زیاد پڕبوون فراوان دەبێت وە فراوانبوونی گەدەش زۆر سامناکە لەسەر مرۆڤ، زۆر جار دەبێتە هۆی مردن یان توش بوون بە نەخۆشی شەکرە، دووەمیان بەرز بوونەوەی یان پاڵەپەستۆی خوێن، یان ڕەق بوونی شریانەکان کاریگەریان لەسەر دڵ هەیە، زۆر جار گەدە تووشی پچڕان دەبێ، تووشی بوون بە نەخۆشی (**داء الملوك**) بەهۆی زۆر خواردنی گۆشتی سوور تووشی ئازاری ماسولکەکان یان دەمارەکان دەبن.

لەسەر ڕووداوێکی سەیر لە فەرموودەیەکی پێغەمبەر درودی خوای لەسەر بێت : زۆر ئەسیریان

گرتبوو له بابەت تەندروستی زانیاریان هەبووە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) داینابوون بۆ چارەسەر لە شاری مەدینە، چەند هەفتەیەك هیچ مەراجیعێکیان نەبووە چونە لای پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) وتیان هیچ نەخۆشێکمان نییە. پێغەمبەر ئەم وتەیەی فەرموو: قەومی ئێمە برسی نابێ، کە برسی بوو تێر ناخوات، بە گوێرەی ئەم وتەیەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) کەم خواردن چارەسەری زۆر نەخۆشییە، یان تووش نەبوون بە نەخۆشیەکان.

بە کەم خواردن ئەندامەکانی لەشی مرۆڤ زۆر ماندو نابێ ڕژێنەکان ئەوەندە ڕژێن فرێ نادەن و ماندوو بن، گەر بڕوا دەکەی کەم خواردن تەمەن درێژ دەکات.

زۆر خواردن و جووڵە نەکردن

زۆر خواردن دەبێتە هۆکاری ئەوەی چەند ساڵێ لەتەمەنت کەم بکاتەوە توێژینەوەکانی پزیشکی دەریان خستووە تووش بوون بە قەڵەوی هەڕەشەیەکی گەورەیە لەسەر تەندروستی جەستەی مرۆڤ، نابێت قورسایی مرۆڤ لە پێوانەی یاسایی درێژی زیاتر بێت.

پزیشکانی جیهان بۆیان ڕوون بۆتەوە کەقەڵەوبوون وجووڵە نەکردن تەمەنی مرۆڤ بەلایەنی کەم (3) ساڵ کەم دەکاتەوە لەچاو ئەو کەسانەی کەوەرزش دەکەن وێڕای ئەوەش زۆربەی توشبوان بە نەخۆشی دڵ و شریانەکان هەم جەڵتەی دەماغ و شێر پەنجە زیاتر دەکات.

بە پێی ئامارەکانی جیهانی لەسەدا (15٪) پانزەی ئافرەتان وە لە سەدا (15٪) پانزەی پیاوان لە جیهاندا ڕووبەڕووی قەڵەوی بووینەوە.

لە (90٪)ی ئەوانەی کە تووشی جەڵتەی دڵ و مێشك و شریانەکان دەبن لەگەڵ ئەمەش گرینگی بە جوڵانەوە نادەن، یەك کاتژمێر دوای خواردن ڕۆیشتن بە پێ خواردنەوەی چای سەوز، خواردنی میوەی خەیار خێرا دەکات لە سەدا (75٪)ی ئاوە.

زۆر خواردن و كەم جوين

هەر لەسەر وتەی پێغەمبەر درودی خوای لەسەر بێت كە فەرمووی: ((أخاف عن أمتي من ثلاث.........)). لەوانە زۆر خواردن و جوڵە نەكردن.

ڕاستە نەخۆشیە میكرۆبیەكان و ڤایرۆسەكان بەهۆی پێشكەوتنی تەندروستی باش و پێكوتە زۆر نەخۆشی نەهێشتووە، بە تایبەتی سورێژەو خرۆكە، شەلەلی منداڵان، هەم لە گەوران وەك نەهێشتنی ڤایرۆس و میكرۆب بەهۆی پێشكەوتنی دەرمانی باش و چارەسەری باش، بەڵام نەخۆشیەكانی بڵاو بۆتەوە وەك ئەوانەی قەڵەوی لە بەروبوومەكەی تووشی دەبێ جیگای میكرۆب و ڤایرۆسی گرتووەتەوە، ئەوەش بەهۆی كەم جووڵەو زۆر خواردن

لە ئێستا توێژینەوەكان وای بۆدەچن نەخۆشیەكانی كە میكرۆبی نین زۆر كەمیان كردووە تەنها ئەونەخۆشیانەی كەمیكرۆب و ڤایرۆسی نییە زۆر زیادیان كردووە، بۆتە هۆكارێكی دڵتەزێن لە مردنی لە ناكاو.[1] .

زەنجەفیل و سوودەكانی

زەنجەفیل ڕێگری لە شێرپەنجەی پڕۆستات دەكات بۆ پیاوان وە هێلكەدان و مەمك دەكات بۆ ئافرەتان، هەر لە كۆنەوە زەنجەفیل بەكار هاتووە بۆرێگری زۆر نەخۆشی.

بە پێی لێكۆڵینەوەیەكی هاوبەش لە پەیمانگای ئەمریكی لەگەڵ زانكۆی میشیگانی ئەمریكی دەركەوتووە، هاڕاوەی زەنجەفیل بە شێوەیەكی كاریگەر خانەكانی شێرپەنجە بە گشتی لەناو بەرێت، هەروەها سەلمێنراوە كە هاڕاوەی زەنجەفیل خواردنی ڕۆژانەی لەناوبردنی خانەكانی سەرەتایی یە لە جەستەدا. پڕۆستات ئەندامێكی زۆر ناسكە لە تەمەنی پەنجا ساڵی بەسەرەوە هەو كردن پەیدا دەكات.[2] .

H T H] MΣ p : Y ª η i :π¡O:1 I° P. ¹ (1) η]i d :¡ °

.T ˘ P - Γ X β : T H] Γ Σ (2) ¶ π Σ Γ : Y

بەڕۆژوو بوونی ڕۆژانی سپی

پێغەمبەرمان درودی خوای لێ بێت دەفەرموێت: (3) ڕۆژ لەڕۆژانی سپی بەڕۆژوبن نوێژی چێشتەنگاو ، نوێژی ویتر، پێش خەوتن) . لە ئەبو هورەیرەوە:

1-((**قول أبي هريرة أوصاني خليلي صلى الله عليه وسلم بثلاث صيام ثلاثة أيام من كل شهر وركعتي الضحى وأن أوتر قبل أن أنام**))[1].

وقال صلى الله عليه وسلم: ((**صم ثلاثة أيام من كل شهرة كانم كصوم الدهر كلّه**))[2]. لە (**أبو ذر**) وەرگیراوە کە پێغەمبەر فەرموویەتی: ((**صُم ثلاثة أيام إذا صمتَ أيام** 13- 14- 15)) .

بۆچی ناوی لێنراوە (**أيام البيض**) ڕۆژانی سپی؟ چونکە لەم سێ ڕۆژە مانگ لەبەدرە، واتە زۆر ڕووناکە بە ناوی ڕۆژ دانراوە، کەڵە شاخ نابێت لەو ڕۆژانە کەڵەشاخ لێدبرێت، چونکە ئەم سێ ڕۆژە ناوی نراوە (جنون القمر) شێتی مانگ، زانستی سەردەم ئەم نهێنیەی ئاشکرا کردووە لە ڕۆژی (13-14 – 15) دەروونی مرۆڤ جنسی ئاژەڵی و عەسەب لە خراپترین کاتە.

زانای دەروونی (البير) لە ئەمریکا ڕوونی کردووەتەوە دەڵێت: لەشی مرۆڤ لە (75٪)ی ئاوە ئەم ڕوون کردنەوە لە نەخۆشخانەی (جاکسون) بووە، لەشی مرۆڤ وەك ڕووبارو دەریاکان لەم ڕۆژانە هەڵکشان و داکشانی ئاو دەکات دەبێتە هۆی تێکدانی عەسەب و دەروونی، ئەمە لەبەر (**جاذبية القمر**) هێزی کێشکردنی مانگ.

ڤ

H9 4:6n P ¤ ì \ : E ¯ ª : T (1) A Σ ˝ ǒ ˛ \ : α

H B ½] ŧ ˛ \ : I d : - Δ Ŧ : ! \ ¤ e Ŧ C : Φ(2) C \ 2 Þ ª Φ O :

گریان و سوودەکانی

بەهۆی گریانەوە ئافرەتان کەمتر تووشی نەخۆشیەکانی دەرونی دەبن وەك لە پیاوان، پێغەمبەر درودی خوای لێ بێت دەفەرموێت: ((**سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل لرجل يبكي من خشية الله**)). حەوتن یەك لەوانە گریانە لە ترسی خواو چەند سەبەبێك، دکتۆر (عادل الشافعي) گریان خۆشیەو چارەسەرێکە لە خواوە بۆمان دانراوە، گریانی منداڵ لەجێگەی قسەکردنە، ئەم فرمێسکەی کە دەیرێژێ چاویان پاك دەکاتەوە، ژەهراوی ناو خوێن دادەبەزێ، پاڵە پەستۆی خوێن دادەبەزێ و خەمۆکی لادەبات، گریان لە پێکەنین بەسوودترە.

ڕاگرتنی گریان بڤەیەو کار دەکاتە سەر پەنکریاس تووشی نەخۆشی شەکرەی مارە دوو دەبی وە کار دەکاتە سەر ڕیخۆڵەی ئەستوور، جگە لە دڵ و شریانەکان.

ئافرەتان پارێزراون، پیاو زیاتر سیفەتێکی هەیە پێی دەوترێت (الكيت) ئەمەش لە شەرمەوەیە، ئەو فرمێسکەی کە دەیرێژێ Tcars) ماددەیەکی ڕێگریە، وە بەرگریە لە نەخۆشیەکانی کە پێی دەڵێن: (Lgm LGT). وە زیادکردنی (Lgso zg me). بەربەرەکانی ڤایرۆس و میکرۆبەکان دەکات. فرمێسك ماددەیەکی تێدایە پێی دەڵێن: (اللاكتوفيرين). وەك ئاسن ڕاکێشانی هەیە بەربەرەکانی بەکتریا دەکات، وە (**عدنان فضلي**) دەڵێت: ئامۆژگاریمان ئەوەیە گریان لەخۆتان قەدەغە مەکەن، چونکە (کیت) دەبێتە هۆی نەخۆشی دەروونی.

ڕووگرژی و تورە بوون

تورەبوون جۆرێکە لە سیفاتە زیانبەخشەکان، پیاوێك هاتە لای پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) و وتی ئامۆژگاریمان بکە ئەویش فەرمووی: تورەمەبە، چەند جارێك دوبارەی کردەوە فەرمووی تورە مەبە[1]. بە زانست تاقی کراوەتەوە تورە بوون نەخۆشیەکی دەروونیە، دوژمنێکی گەورەی دڵ و لەشە، بە تورەبوون دڵ و شریانەکان گرژ دەبنەوە و ڕژێنەکانی لەش تێك دەدات.

خوێندنەوەیەکی ئەمریکی لەسەر تورەبوون کە دەڵێ "دوو جۆری هەیە، یەکیان بە ئاشکرا لە تورەبوونا هاوار دەکات، دووەمیان تورەبوونەکەی دەشارێتەوە زیان بۆ هەموو غوددەکانی ناو لەش و ڕژێنەکان تێك دەدات، کاری پەنکریاس ئاڵۆز دەکات لە فرێدانی ئەنزیم، پاڵە پەستۆی خوێن بەرز دەبێتەوە، کاریگەری لەسەر عەسەب و مۆخ هەیە"، ئەوکەسانەی کە هەموو کات

---

(1) أبو هريرة.

گرژو تورەن ڕێژەی توشبوونیان بە جەڵدەی مێشك و دڵ (10) ئەوەندە زیاترە لەوانەی كە دڵیان سادەو دەم بە پێكەنین تورەبوون خەو دەزڕێنیَ.

دكتۆر (ریفۆرد ویلیامی) بەشی پزیشكایەتی هەڵس و كەوت زانی لە زانكۆی (دیوك) دەڵێت: "تورەبوون بۆ هەموو بەشەكانی جەستەی مرۆڤ مەترسیدارە، هۆرمۆنی (ئەدرینالین) وە كورسترۆل دەرژێنە ناو خوێن دەبنە هۆی تێكدانی خێرایی دڵ و بەرز بوونەوەی فشاری خوێن.

(سكوت ونزلەر) جێگری سەرۆكی بەشی دەروونی یە لە نێوەندی پزیشكی (مونتفیبور) لە نیویۆرك دەڵێت ئەنجامی تورەبوون نەخۆشی دڵ و شەكرەیە هەر بەرزی فشاری خوێن تووش بوون بە نەخۆشی قوڵون (ﺘﺮ).

خواردن و نەخۆش

پێغەمبەر صلى (الله عليه وسلم) دەفەرموێت: ((**لا تكرهوا مرضاكم على الطعام والشراب فإن الله يطعمهم ويسقيهم**))(ﻴﺮ). بەزۆر خواردن نەدرێت بە نەخۆش، پزیشكی سەردەم ڕایان وایە ئەگەر نەخۆش خۆی خواردنێكی بە ئارەزووی خۆی هەڵنەبژێری بەزۆر نەیدرێتیَ. چونكە سوودی لێوەرناگرێت، لەگەدە زۆر بە زەحمەت هەرس دەبێت.

ئەگەر بە حەزی خۆی خواردن بخوات لە جیهازی هەرس زۆر بە خێرایی هەرس دەبێت، ئەگەر لەگەڵ نەخۆشی هەڵس و كەوت بكەی ئەم سوودانەی لێوەردەگیرێت:

1-ئەم ماددانەی لەسەر جگەرو ماسولكەكانە دەبێتە (جیلۆكۆجی) كە سەرچاوەی سەرەكی یە بۆ سوود وەرگرتن.

3-تازەبوونەوەی (جلوكوز) كەسەرچاوەی سەرەكییە بۆچەوری و پرۆتینەی كە ترشۆلكەی گەدە، سەرەتا دەبێتە هۆی لاواز بوون، بەڵام دواتر شیفای دەدات. ئەم جۆرەی بە حەزی خۆی خواردی ماددەكانی وەك (HCL PH)كاریگەری زۆر خێرای هەیە لە گەدەو هەرس دەبێت،

خواردن و خواردنەوەی ئاژەڵی پێخۆر

گۆشت و شیری ئاژەڵی پێخۆر حەرامە، پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی: (گۆشت و شیری ئاژەڵی پێخۆر حەرامە). لە أبو هريره وەرگیراوە.

ﻑ

HXd: kη|: T˘¶P¯l: kη(1): T˚O1°:

(2) صحيح الجامع الصغير: رقم الحديث: 7439.

ڕاستییەکی پزیشکی

پزیشکانی سەردەم لە تازەترین ڕوون کردنەوە بۆیان دەرکەوتووە بە تاقیگە، خواردنی بەرهەمی ئەو ئاژەڵانەی پێخۆرن نە گۆشتەکەی نە شیرەکەی بخۆنەوە، چونکە هەموو گیانی ئەم ئاژەڵە بە کاریگەری هەرس و مادده ڕژێنەکانی کە هەرس دەبێ تێکەڵ بەو گۆشت و شیرە دەبێت کە لە لەشیدایە. ئەمجۆرە ئاژەڵانە خوێنەکەی و گۆشتەکەی پڕن لە ڤایرۆسو میکرۆب هەر لە گۆشت و ئێسقان و دەمارەکانی پڕن.

ئەو ئاژەڵانەی کە لە ماڵەوەن وەك مانگا بزن مەڕ قەدەغەی بکەن لەناو جاددەو کۆڵانەکان خواردنی پیس نەخۆن.

هەر لەسەر ئەم بابەتە دەفەرموێت: ((کل ذي ناب من الحيوانات أكله حرام، وكل ذي مخلب من الطيور أكل لحمه حرام)). هەموو ئاژەڵێکی کەڵبەدار گۆشت و شیریشی حەرامە هەر باڵندەیەکی چنجڕۆکی هەبێت گۆشتی حەرامە، واتە باڵندەی گۆشت خۆر گۆشتی ڕێوی حەرامە.

ئێسکی کلێنجە

پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت: ((كل ابن آدم يأكله التراب إلا عجب الذنب منه خلق ومنه يركب))[1]. هەموو جەستەی مرۆڤ خاك دەیرزێنێ وە دەیخوات تەنها کلێنجە نەبێ.

بزانین (عجب الذنب) چییە؟ لە کوێی جەستەیە؟ و/ کلینجە لە خوارووی بڕبڕەی پشتە، لەم بارەیەوە دکتۆر (عوسمان گێلانی) ئەمەی ڕوون کردووەتەوە لە زانکۆی سەنعا لە ساڵی (1904)ز زۆر توێژینەوەی لەسەر کردووە، ئەم ئێسکەی تاقی کردووەتەوە کە لە ناوی ببات بە چەند شێوەیەك نە بە هاڕین نە بە کوڵان نە بە سوتان لە ناو نەچووە، ئەمە لە لایەك لە لایەکی ترەوە لەسەر ئەنجامی دروست بوونی کۆرپەلە ئاشکرای کردووە کۆرپەلە کە دروست دەبێت لە کلێنجە وەك داوە دەزوویەکی زۆر باریکە گرێیەکی هەیە دروست دەبێت پەیوەستە بەو داوە کۆرپەلە لەو گرێیە داوە دەست بە دروست بوون دەکات ئەوە لە (14) ڕۆژی تەمەنی کۆرپەلەیە هەر لەم داوە دووبارە سەر هەڵدەداتەوە بۆ ژیانەوە ئەم وتەیە (1400) ساڵ لەمەوپێش تەنها دکتۆر (عوسمان گەیلانی) لە ساڵی (1904)ز ئەمەی ڕوون کردووەتەوە بە

(1) رواه مسلم.

زانستی سەردەم.

خواردنەوەی شیر

ئیعجازی خواردنەوەی شیر لەلایەن پێغەمبەرەوە (صلى الله عليه وسلم) هەر خواردنێکیان بدایە دەیفەرموو: ((**ربِّ زدني خيراً منه**)). تەنها لە خواردنەوەی شیر دەیفەرموو: ((**ربِّ زدني منه**)). لە هەموو خواردنێك دەیفەرموو خوایە لەوەمان باشتر بدەیتێ بەلاَم لە خواردنەوەی شیر دەیفەرموو خوایە لەوە زیاترمان بدەیتێ یان خوایە زیادی بکەی.

وشەی (خیراً) لە شیر باس کراوە بزانین بۆچی؟

بە زانست سەلمێنراوە لە زانکۆی کالیفۆرنیای ئەمریکی کە شیر یاریدەدەرە بۆ پەیدا کردنی ڤیتامین (D) دی و ماددەی کالسیۆم بۆ پتەو کردنی ئێسکی مرۆڤ، شیر یاریدەدەرە بە توش نەبوونی جیهازی هەرس بەشێرپەنجە بەتایبەتی ڕیخۆڵەی ئەستوور، شیر ماددەیەکی تێدایە پێی دەوترێ (پرۆستانگلاندین) گەدەی مرۆڤ لە هەو کردن و بریندار بوون دەپارێزێ، ئەوەیە کە فەرموویەتی:((**ليس شيء يجزئ من الطعام والشراب إلا اللبن**)). هیچ خواردنەوەیەك نییە جێگەی شیر بگرێتەوە.

یەك لە ئیعجازەکانی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) گرینگی دانە بە تەندروستی هەموو بەیانیەك پارچەیەك نانی بەهەندێك هەنگوین کەتواوەتەوە لەئاوێکی شلەتێن خواردوویەتی. ئەم کردەوەیەی دەری خست کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) زانیاری تەندروستی هەبووە، بۆیە گرینگی زۆر بە ئاو داوە ئەمە بەزانستی سەردەم سەلمێنراوە، هەروەها فەرموویەتی: ((**عليكم بالشفائين العسل والقرآن**)). هەنگوین و قورئان شیفای نەخۆشیەکانی جەستەیی و دەروونیە، یەك لەو زانای پزیشکی بە ناوی (پیتەرمولان) ماوەی (20) ساڵ لێکۆڵینەوەی لەسەر هەنگوین کردووە، چەند وانەیەکی لەسەر ئەم بابەتە پێشکەش کردووە کە ڕاستی ئەم بابەتە دەردەخەن.

خواردنی زەیتی زەیتون

لە (عائیشەی) دایکی ئیمانداران وەرگیراوە کە پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) هەموو ڕۆژێك لە دوای نوێژی عەسر فنجانێك زەیتی زەیتونی خواردووەتەوە لەگەڵ پارچە نانێکی جۆ تا وەفاتی کردووە.

لە فەرموودەیەکی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) دەفەرموێت ((**كلوا الزيت وادهنوا فإنه من شجرةٍ مباركة**)). خواردنی زەیتی زەیتون و چەور کردنی ئەم ئەندامانەی کە ئازاریان هەیە، چونکە زەیتون دارێکی زۆر پیرۆزە.

لە ساڵی (1986)ز لێکۆڵینەوەیەکی زۆور لەسەر زەیتی زەیتون کراوە، پێشتر زۆر گرینگیان پێنەداوە وە نەیانبینیوە دکتۆر (گرانەی) لە ساڵی (1985)ز لێکۆڵینەوەیەکی زۆری لەسەر زەیتی زەیتون کردووە، یەکێك لە سوودەکانی ڕێژەی کۆلیسترۆل لە خوێندا دادەبەزێنێ.

لە ساڵی (1997)ز بۆ یەکەم جار لە مێژوودا (16) زانا لە شاری (ڕۆما) لە وڵاتی (ئیتاڵیا) چەند زانیاریەکیان لە بابەت زەیتی زەیتون بڵاو کردەوە.

(یوسف کوڕی عبدالسلام) وتی: پێغەمبەرم دیوە (صلی الله علیه وسلم) پارچەیەکی نانی جۆی بە زەیتی زەیتون خواردووە فەرموویەتی ئەمە پێخۆرە، بەم دوایانە زانستی سەردەم ئەمەی پەسەند کرد کە نانی جۆ چەند گرنگە.

نانی جۆ دەبێتە هۆی دابەزینی کۆلیسترۆل لە خوێنا هەم لەسەر جگەر و ئەندامانی لەش دەنیشێ، زەیتی زەیتون نایەڵێ چەوری لەسەر هیچ ئەندامێك لەلەش بنیشێت.

بەر لە (1400) ساڵ لەمەوبەر پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فەرموویەتی مرۆڤ دروست بووە لە (360) جومگە. ((**إنه خلق الإنسان من آدم على ستين وثلاثمائة مفصلاً**)). ئایا پێغەمبەر زیندەوەرزانی خوێندووە یا قوتابخانەو کاغەز هەبووە؟ چۆنی زانیوە؟ تاکەکەس بووە بەربەرەکانی هەموو جیهانی کردووە تاکو هۆزەکەی خۆشی، با مێژوو نوسێك لەم چەرخەی ئەم شاهێدیە بدەن کە پێغەمبەر قەڵەمێك کاغەزێك بە بەڵگە بسەلمێنن، لە وڵاتی شام و حجاز بازرگانی کردوە وتەیەکی هەیە لەسەر جومگە دەفەرموێ: گەر یەکێك بەردێك دارێك لەسەر ڕێگا لابدات یان بڵێ: (أستغفر الله سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر) هەر (360) جومگەی لەئاگری دۆزەخ دەپارێزێت(1).

Η Φ Ο \ 2 Þ ª Φ Ο :(1) Χ ¶ Σ β] Ŧ

سیواك

لەسەر ڕوون کردنەوەی زانستی سەردەم ئەم ماددەیەی کە لە داری سیواك هەیە هەموو کۆمپانیاکانی جیهان هەوڵ دەدەن ئەم ماددەیە بە شێوەی (معجون) دروست بکەن کە لە داری سیواك هەیە جا بزانین ئەم پێکهاتانە چین؟

1- پێکهاتووە لە ماددەی (الفلورید) ئەم ماددەیە ڕێگرە لە خورانەوەی ددان، چونکە ناو دەم کۆگایەکی میکرۆبە.

میکرۆبی ناو دەم بە شێوەی میکرۆبی (هێشوو) ئەم جۆرە میکرۆبە زۆر خراپە بە خۆ خزاندنی ناو سیەکان لە ڕێگەی هەناسەدان، وەرگرتنی ڕاستە کار لە گەدە ناکات لەبەر ڕژێنێکی کارا، ئەمیش ڕژێنی (HCL) (حامضي هایدرۆکلۆریك) بەم کاریگەری لەسەر سیەکان هەیە،لە ناو سیەکان هیچ شتێك نییە بەربەرەکانی بکات و لە ناوی ببات ئەگەر بەرگری بەهێز نەبێ، دووبارە ئەگەر میکرۆب بنیشێتە سەر دەم کاریگەری لەسەر پوکەکان دەبێت دوایی لەسەر گەدە.

2- پێکهاتەیەکی تری هەیە زەیتی (عطرة) تامێکی خۆشی هەیە.

3-ماددەیەکی کیمیایی پێوەیە کە ددان دەپارێزێ لە ژەنگ (الصدأ).

4- پێك کەرەوەیە لەوەی کە لە کەلێنی ددانەکان بەجێ دەمێنێ.

5-ماددەیەك لە داری سیواك هەیە نایەڵێ خوێن بەربوون ڕووبدات لەسەر پوکەکان.

(رودات) مامۆستایە لە بەڕێوبەری پەیمانگای میکرۆبات لە کۆلێژی (ڕۆستۆك) دەڵێت: ئەوەی من لێکۆڵینەوەم لەسەر ئەم دارە کردووە کە موسڵمانان بەکاری دەهێنن، نوسینەوەی ئەم مامۆستا بەلەکیتی (الدّجالە) سەیرم پێ هات کە موسڵمانان ئەوەندە دوای کەوتوونە لە زانست کە پارچە دارێك بە دەستەوە دەگرن دەیخەنە ناو دەمیان.

بەلاّم ئێمە (200) ساڵە خەریکین تا ئەم هەویرەمان دروست کردووە هەر بۆئەو ماددانەیە کە لە داری سیواك هەیە، کە موسڵمانان بەکاری دەهێنن بەر لەوەی ئێمە تێبگەین.

توێژینەوەکان و سوودەکانی

1-تاقیگە دەری خستووە کە داری سیواك ماددەیەکی تێدایە کە چەند پاك و خاوێنە بۆ ددان و دەم ئەمەش پێی دەڵێن: مادەی (عفص).

2-ماددەیەکی تێدایە پێی دەڵێن (خردلین) ئەم مادەیەش بە ناوی (singgrin) (سینجرین) بۆنێکی خۆشی هەیە.

3-ماددەیەکی تێدایە (بلکورات والسلیکا) ((واحج الکلس)) ئەم ماددەیە نایەڵێ هیچ پیسیەك لە دەم و ددان بمێنێ.

دکتۆر (**طارق الخوري**) ئەڵێت: ماددەی (الکلۆرید السیکا) زیاتر ددان سپی دەکاتەوە لەگەڵ ماددەیەکی تر کە بەشی (مینا) دەپارێزێ لە سوانەوە.

5-ڤیتامین (C) کاریگەری هەیە لەسەر پوك لەگەڵ ماددەیەکی تر نایەڵێ پوك بخورێتەوە.

ئەمانەیە سودی سیواك لە (1400) ساڵ پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی ئەگەر ئەرکێکی زۆر قورس نەبوایە ئەمرم دەکرد بە موسڵمانان کە سیواك بەکار بهێنن، لەکاتی هەموو دەست نوێژێك یان لەگەڵ هەموو نوێژێك.

حەج

واجب بوونی حەج بەم ئایەتە پیرۆزەیە﴿ فِيهِ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ ٱلْبَيْتِ مَنِ ٱسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ ٩٧﴾. لێرەدا پرسیارێك دێتە پێش بۆچی لە ڕۆژوودا بە﴿ **يا أيُّها الذين آمنوا** .....﴾ دەستی پێ کردووە؟ لە واجبی حەج وشەی (الناس) بەکارهات ئەم وشەیە هەموو کەسێك دەگرێتەوە لە موسڵمانان و نا موسڵمانان کە حەج بکەن

لە تەفسیری (**ابن کثیر**) ئەمر بە پێغەمبەر (ئیبراهیم) دراوە کە بانگەوازی حەج کردن بکات لەبۆ هەموو ئایینەکان کە دەفەرموێت:﴿ وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ ٢٧الحج. لِّيَشْهَدُوا۟ مَنَٰفِعَ لَهُمْ ٢٨﴾الحج. واتە: دوو سوودی تێدایە دونیاو ڕۆژی دوایی ڕەزامەندی خوای گەورە ئەمر بە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) کرا ﴿وَلْيَطَّوَّفُوا۟ بِٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ٢٩﴾الحج. وەك پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) حەوت جار بە دەوری (بيت) دا سوڕاوە، دوای کێوی عەرەفە (منى) شەیتان ڕەجم کردن، قوربانی، ئەم سوڕانەوەیە لە خاڵی بەردی ڕەشەوە دەست پێ دەکات هەم لە بەردی ڕەش کۆتایی پێدێت، سوڕانەوەکە بە پێچەوانەی میلی کاتژمێرە، چی سوڕانەوە بێ تێکڕای بە پێچەوانەی میلی کاتژمێرە.

-زەڕڕە سوڕانەوەی خۆی دەکات لە دەوری ئەلیکترۆن بە پێچەوانەی میلی کاتژمێر.

-ئەلیکترۆنات لە ناو زەڕڕە سوڕانەوەی خۆیان دەکەن بە پێچەوانەیە.

- مانگ سوڕانەوەی خۆی دەکات بە پێچەوانەی میلی کاتژمێر.

-کۆمەڵەی مەجەڕەکان لە دەوری کەون سوڕانەوەی خۆیان دەکەن بەو پێچەوانەیە.

-ماددەی مەنەوی ئاژەڵ لە دەوری هێلکۆکە بە پێچەوانەی میلی کاتژمێرە.

-هێلکۆکەی ئافرەت دەچێتە قەناتی (ڤالۆب) دەسوڕێت بەو پێچەوانەیە.

زەوی و مانگ سوڕانەوەی خۆیان دەکەن بە دەوری ڕۆژ بە پێچەوانە

حیکمەت لەمە هەرچەند زانایانی فەزائی لە سوڕانەوەی مانگ و زەوی و مەجەڕەکان کە بە

دەوری خۆیان یان بە دەوری گەردوون دا دەسوڕێن بە پێچەوانەی میلی کاتژمێرە هیچ شتێکی لێ نازانن لەو حیکمەتی فەزائیە، بەلاَم پزیشکانی سەردەم دەریان خستووە هەر سوڕانەوەیەکی مرۆڤ بە پێچەوانەی میلی کاتژمێر نەبێت زیانێکی گەورە بە دڵ دەگات.

حەڕامکراوەکان

1-جگەرە:

پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فەرموویەتی: ((**لا ضرر ولا ضرار**)). هەر شتێك زیانی بۆ تاك و کومەڵگا هەبێت ئایینی ئیسلام بە حەڕامی داناوە، تووتن لە فەسیلەی باینجانە، بەدیار کەوتنی بۆیەکە مجار لەجەزیرەی Tabgo)ی ئەمریکی بووە، مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (600) پێش میلاد لە ساڵانی (1915) گەڕیدەیەك بە ناوی (افیدو) بردیتیە وڵاتانی ئەوروپا،

دەنگۆیەکیتر گوایە یەکە مجار (کریستون کولومبوس) یەکەم کەس بووە لە ئەورووپا بە شێوەی سپیل کێشاویەتی، هەستایە تۆیەکەی چاندووە لە باخچەیەکی ماڵەوە بۆ جوانی گەڵایەکی سەوزو جوان و شێوەی هێلکەییە، لە کۆتایی گوڵێکی زۆر جوان دەردەکات دیمەنێکی جوانی هەیە، دوابەدوای ئەمە بلاَو بۆوە لە هەموو جیهان، هێنانەکەی بۆ وڵاتانی ئیسلام یەکە مجار لە وڵاتی شام بلاَو بۆوە کە دەکاتە سوریاو لوبنان و ئوردن . ناویان نا (تووتن) واتە دوکەڵ.

پێکهاتەکانی جگەرە

زیاتر لە (200) ماددەی تێدایە بەگوێرەی جۆری تووتنەکەیە، یان جۆری کێشانێتی. لە جگەرەوە دوو ماددەی ژەهراوی هەیە، یەکیان بە ناوی (نیکۆتین)ـە، دووەمیان بە ناوی (البیرولودین)، زۆر جۆری تریش هەیە وەك (قەتران)، ماددەی نیکۆتین زۆر ژەهراوییە لە ماددەی قەڵەوی ژەهراوی دادەنرێت، لە کۆنگرەی ساڵانەی دەوڵەتان لە ساڵی (1967) ئەڵێن: "(ماددەی نیکۆتین) کە لە گەڵ دووکەڵەکە هەڵدەستێ بە یەك لە سەرخۆشکەرەکان دانرا وەك: "(هیرۆیین و تریاك) واتە: لە ماددە هۆشبەرەکان دانراوە"، دۆزینەوەی ماددەی نیکۆتین دوو زانای ئەڵمانی دۆزیانەوە (بۆسان و ڕایمان) ناویان نا (جان نیکۆتین).

پێکهاتەکانی جگەرە (تووتن)

1-غازی ئەمۆنیا کە دەبێتە هۆی هەوکردنی لووت و چاوو گوێ و گەروو لەگەڵ پوکیش بەهۆی دووکەڵەکەی.

2-غازی (**ئیثان- والمیثان**)وە مەوادی قەترانی، کە دەبێتە هۆی تووش بوون بە

سەرەتانی سیەکان.

3-هەندێ ماددەی توش بوون بە سەرەتانی تێدایە وەك ماددەی (فینول- فورمالدی- ئەکرولین) وە (نەتروسامین - دەیانتبرین).

4-هەندێك ماددەی خەڵوزی تێدایە پێی دەوترێت(المخ الهایدروجینیة) گەر جگەرە سووتا ئەم ماددەیە زیاد دەبێت.

چەند بەڵگەیەکی حەرام بوونی

لە فەرموودەیەکی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم): ((لا ضرر ولا ضرار)). چی بۆ خۆت و کۆمەڵگا زیانی هەبێت حەرامە.

زیادەرۆیی لە مەسروفکردنا بەحەرام دانراوە، زیاد لە سنوور لادان، بەکاری ئیبلیس ناوی هێنراوە واتە ئەوەندە تاوانبارە.

خوای گەورە سێ شتی بە حەرام داناوە لەسەر وتەی پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم. زۆر پرسیار کردن- سامان بەفیڕۆدان- ئەم دووکەڵەی کە زیان بەخشە بە ماڵ و تەندروستی.

بە کورتی هەر شتێك زیانبەخش بێت بۆ تەندروستی کەس و کارت، مناڵ و خێزان، دراوسێت بە حەرام دادەنرێت.

2-ئارەق

لە (عبدالله کوڕی عومەر) لە پێغەمبەرەوە (صلی الله علیه وسلم) کە فەرموویەتی ئارەق دایکی هەموو تاوانێك و پیسیەکە کەسێك ئارەق بخواتەوە (40) ڕۆژو نوێژی قبوڵ نییە.

لە قورئانی پیرۆز دەفەرموێت:﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠﴾**المائیده. هەر لە (ابن عمر) خوای لێ ڕازی بێت پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فەرموویەتی هەموو بێهۆشکەرێك حەرامە.((کل مسکر خمر وکل خمر حرام)).**

ئەهلی یەمەن پرسیاریان کرد لە بارەی ئارەقەوە ((کل شراب أسکر فهو حرام))[1].

لە (نەعمانی کوڕی بەشیر)ەوە ڕەزای خوای لێ بێت کە فەرموویەتی پێغەمبەری خوا (صلی الله علیه وسلم) فەرموویەتی ئەوەی سەر خۆش بکات لە هەر میوەیەك بێت لە گەنم و جۆ ، لە ترێ، خورما، لە هەنگوین حەرامە.

پێکهاتەکانی ئارەق

---

(1) ابن ماجة 1 0 3، صححه الألباني 2 7 3 4، البخاري 3 3 7 9.

1-مادەی (**میثانول**) مادەیەکی ژەهراوییە.

2-زەیتی (**قوزول**) لە هەموو شەربەتێکی فەڕەنسی هەیە.

3-کحول (**الایثانول**) مادەیەکی ژەهراوییە.

4-ئەمەش جۆرێکە لە مادەی سبوغ تێکەڵ بوونی مەوادی تر وەك: (**زرنیخ – رصاص – کبریت- قةتران**).

حەرامکراوی ئەو ماددانەی کە سەرخۆشکەرن، کەم یان زۆر تێکڕای پەرتوکی ئەهلی سوننە حەڕامیان کردووە.

حوکمی ئارەق خۆر

وەك تاوانی زینا داری (حەدی) لەسەرە، یەکێکی عاقڵ پێگەیشتوو بزانێت حەڕامەو بیخواتەوە، لە (40 تا 80) دار لێدانی لەسەرە، پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فەرمووی خواردنەوەی ئەوانەی کە سەرخۆش دەکەن، ڕەنگە زینا لەگەڵ هەموو کەسێك بکات لە خێزانی خۆی وەك دایك، خوشك، پوور، ئەمانەی لێی حەڕامە جگە لە کەسانی بێگانە، ئارەق خۆر جگە لە خراپەی تەندروستی کوشتنی تێدایە، عاقڵ شێت دەبێت.

کاریگەری لەسەر هەموو ئەندامانی جیهازی هەرسی و هەناسەدان – جنس – جیهازی سوڕانی خوێن – نەخۆشیەکانی دەروونی مێشك هەیە.

کاریگەری خراپی خەمر

1-یەك لە سیناتۆرەکانی ئەمریکا (**ولیم فولبرایت**) دەڵێت: ئێمە وا گەیشتینە سەر مانگ وهەسارەکان تا کەی گەلی ئەمریکی (11) ملیۆن کەس ئالودەی ئەم خواردنەوەن (44) ملیون لە حاڵەتی فێربوونی خواردنەوەن.

2-لە گۆڤاری (لانت)ـی بەریتانی نوسینگەی هەیە بە ناوی (**الشوق إلی الخمر**) خۆشی و شادی بە خواردنەوەی خەمر، ئەڵێت: "بە هەزاران کەس بەهۆی ئەم خواردنەوە دونیا جێدێڵن لە بەریتانیا".

3-هەروەها لە گۆڤاری بەریتانی بەناوی (خەسارەی داهاتی بەریتانیا) لەو خواردنەوەیە گەیشتۆتە (640) ملیون جنەیهی ئیستەرلینی تەنها لە ساڵی (1982)ز شەست و نۆ ملیۆن لەم پارەیە، لە مەسرەفی تووش بوونی نەخۆش و نەخۆشخانەکان سەرف دەکرێت، جگە لە هەزاران خۆ کوشتن، بە هەزاران مردن.

خۆپارێزی لە نەخۆشییە سامناکەکان (تاعون)

پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) قەدەغەی کرد لەناوتوشبوانی نەخۆشی تاعون دەرچین، یاخود نەچینە ئەو شوێنەی کە نەخۆشی تاعونی لێ بڵاوە.

(عائیشە) ڕەزای خوای گەورەی لێ بێت دەفەرموێت: "پرسیاری نەخۆشی تاعونیان لە پێغەمبەری خوا کرد (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی: "ئێش و ئازارێکە بەسەرمان دێت دەبێت خۆمانی لێ بپارێزین، ئەگەر لە شوێنێك تاعون بڵاو بۆوە مەچونە شوێنەکە بە پێچەوانەوە ئەگەر لە شوێنێك بووی تاعون بڵاو بۆوە لێی دەرمەچوو واتە خۆت و خەڵك بپارێزە".

((**فأخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم عذاباً يبعثه الله على من يشاء فجعله الله رحمة للمؤمنين ما من عبد يكون في بلد فيكون فيه فيمكث لا يخرج صابرا محتسبا يعلم أنه لا يصيبه إلا ما كتب الله لنا**))[1]. **وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم**: ((**الطاعون رجز أرسل على طائفة من بني إسرائيل أو على من كان قبلكم فإذا سمعتم به بأرض فلا تقدموا عليه وإذا وقع بأرض وأنتم بها فلا تخرجوا فرارا منه**))[2]. تاعون: بریتیە لە نەخۆشییە ڤایرۆسیەکان: کۆلێرا- کۆرۆنا..... سەمای دەماغی.

دکتۆر (لارسون) پرسیاری کرد: ئەگەرلەشارێك نەخۆشی تاعون هەبوو نابێت کە بچینە ناو ئەم شارەو چاودێری لەسەر دابنرێت، ئەمەی کە لە ناویەتی تووشی نەخۆشی بووینە ڕێژەی (5٪ ، 10٪، 12٪) ئەمانی تر تووش نەبووینە، چونکە هەڵگری ئەو ڤایرۆسەن، تەنها بەرگریان زۆر بەهێزە نیشانەیان تیا دەرنەکەوتوە، ئەگەر بێنە دەرەوە لەشار تەنها هەڵگری میکرۆب و ڤایرۆسن خەڵکانی ساغ تووش دەکەن و بڵاوی دەکەنەوە[3].

---

(1) البخاري 0 3/ 6 4-6 1.

(2) البخاري 4/ 1 2؛ ومسلم 2 9.

(3) X ° X ، : Þ η ŋ] ª Y : § Γ] ª Φ :4H

جووڵەو شەو هەستان

فەرموودەیەکی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لەسەر ئەم بابەتە فەرموویەتی: ((عليكم بقيام الليل فإنه دأب الصالحين قبلكم وهو قربة إلى ربكم ومكفرة للسيئات ومنهاة عن الإثم))[1].

هەستانی شەو کەمکردنەوەی ڕژێنی کۆرتیزونە Adria ⚁ corti ⚁ trophic Hormone **لە وەختی تێپەر بوونی شەو بە یەك لەسەر سێی شەو ئەم کاتە ڕێژەی شەکر لە دابەزینە، ئەم ڕێژەیەی کە دەتپارێزێ لە زیادبوون بۆ ئەو کەسانەی کەنەخۆشی شەکرەیان هەیە، ئەوکاتە پارێزراوە لە بەرز بوونەوەی یان لە پاڵە پەستۆی خوێن وە پارێزییە لە زیادە لێدانی دڵ. ئەم هەستانەوەیە کەم کردنەوەیە لە مەیینی خوێن بە تایبەتی لەو وەریدەی کە خوێن بۆشەبەکەی چاو دەبات، وە چالاکییە بۆ دەمارەکانی هەردوو قاچ و قوڵەکان خوێن ڕەوانە کردن بۆسەر مۆخ و ..... ئەمانە بەهۆی گەڕان و دەست نوێژ شۆردن و دەست هێنان بەسەر ئەندامەکان وەك پێ و دەست.**

شەو هەڵسان پارێزگاریە لە پیر بوون و دیاردەی لۆچاوی بوونی پێستەی دەم و چاو. دوور کەوتنەوەیە لە نەخۆشی زەهایمەر، پرۆستات لە (50) ساڵی بەسەرەوە ئەستوور دەبێت، زۆر هەڵسان بۆ میز کردن ئەوە نیعمەتێکی خوایە، ئەمریکیەکان دان بەو وتەی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دادەنێن لەو ئایینەی کە فەرمانیان پێ دەکات زوو هەڵسان لە شەوان و دەست شۆردن، شێوەیەکی جوانە لە پاك و خاوێنی لە وەرگرتنی هەناسەی ساف و بێگەرد، لە جوڵانەوە کردنی وەرزشێکی تەندروست، بەڕاستی ڕاستە ئەڵێن: ئەم ئایینە پاك و تەندروستە بۆ دونیاو دوارۆژی خۆیان کە بڕوایان پێیە.

﴿فَذَرْهُمْ يَخُوضُواْ وَيَلْعَبُواْ حَتَّىٰ يُلَٰقُواْ يَوْمَهُمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ (٨٣)﴾**الزخرف. لەو کافرانە بگەڕێ با گاڵتە جاری خۆیان بکەن تا دەگەنە ئەم ڕۆژەی کە پە یمانیان پێ دراوە.**

---

(1) رواه الترمذي والبيهقي والحاكم وصحيح الجامع.

نهێنیەكانی شیفای سروشتی[1]

له ساڵی (1993) پسپۆڕانی ئەمریكی پەرتوكێكیان چاپ كردووه،ز باس لەگرینگی هەڵسان لەشەو و هەندێك وەرزشی بچووك وەك گەڕان و سوڕان بە پێ لەناو ماڵ، وە شۆردنی دەم و چاو و پێیەكان، دەست بە پێو چاوو قاچەكان بهێنن، وە هەندێك هەناسەدانی قوڵ و ڕاگرتنی هەناسە ئەبێتە هۆی شیفای زۆر نەخۆشی.

حەڕامكردنی خوشكی شیری

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ وَأُمَّهَٰتُكُمُ ٱلَّٰتِىٓ أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَٰتُكُم مِّنَ ٱلرَّضَٰ噥嫛寢廳峒嫘.

ئەم دایكانەی كە شیریان پێدای دایكی شیری دایكی خۆتە خوشك و برای شیری خوشك و برای خۆتن، مارەییان نابێ بە گوێرەی ئایەتی قورئانی و سونەتی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ((الرضاعة تحرم ما تحرم الولادة))[2] متفق عليه.

ئەوانەی حەڕام دەبن

1-ئەوەی كە شیری پێ داوی.

2-ئەوەی شیرت لەگەڵ خوارد.

3- دایكی شیری واتە خوشكت یان برای تەواوت چی لێت حەڕام بێت جیاوازی نییە، لەگەڵ دایكی خۆت.

چۆنیەتی شیردان: مژێك یان دوو مژ نابێتە دایك یان ژەمێك. ئەم شیردانە ماوەی دوو ساڵ حەڕامە، بە گوێرەی ئەم ئایەتە ﴿وَٱلْوَٰلِدَٰتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ3 3 3﴾البقره.

ماوەی ئەم دوو ساڵە ئافرەتێك شیر بداتە منداڵێك بە چەند ژەمێك ئەبێتە دایكی، ئەوەی لەگەڕی خواردەوە خوشكێتی یان برایەتی بە پێدانی شیر.

لەسەر وتەی زانایانی پزیشكی سەردەم ڕوون بۆتەوە لە تازەترین زانست ئەم جەستەی لەشی منداڵی شیر پێ دراو دروست دەبێ بەم خاڵانە :

1-دروست كردنی خانەكانی شیر پێدراو بەو چەند جارەی كە شیری ئەم ئافرەتە دەخوات. سێ ژەم بۆ پێنج ژەم دەچێتە خانەی شیر پێدراو .

2- كار دەكاتە سەر هەمووجەستە دەچێتە خانەكانی بەرگری (المناعه).

3-دەچێتە نەخشەی ویراسی كە پێكهاتووه لە ئاوێك لە نەخشەی ویراسی كە پێی دەوترێ

---

(1) [مقال الدكتور طلاج أحمد حسين Τ ˘ ¶ Ρ ¯ Ι : Υ ¨ π Σ ˛ η (اسبوط) جريدة الأهرام 27/4/2007م.

(2) البخاري 9-5 ومسلم 4 4 2.

(**پلازما**) .

4- **پێکهاتەیەك پەیدا دەکات لە** (DNA) **کە لە ناو نەخشەی ویراسییە** .

5-**دروست کردنی جینات لە ناو** (DNA). **لە نەخشەی ویراسی، هەموو نەخشەی ویراسی دەگرێتەوە.**

کچ یا کوڕ

شێخی زندانی لەسەر ئەم بابەتە کەوتە گەڕان و گفتوگۆ، ئەم وتەی پێغەمبەری صلی الله علیه وسلم پێشکەش کرد کە فەرموویەتی: ((**ماء الرجل أبيض وماء المرأة أصفر فإذا اجتمعا فعلا مني الرجل مني المرأة أذكرا بإذن الله وإذا علا مني المرأة مني الرجل أنثا بإذن الله**))[(1)].

ئەم پرسیارەمان ناردە ئەمریکا – فەڕەنسا- یابان- بەریتانیا. ماوەیەك وەڵامی نەبوو لەسەر وتەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) **کە فەرمووی ئەگەر ئاوی پیاو سەرکەوت بەسەر ئاوی ئافرەت کوڕ دەردەچێت، خۆ ئەگەر ئاوی مێ سەرکەوت بەسەر ئاوی پیاو ئەوکات کچ دەردەچێت. ماوەی سالێك وەڵامی نەبوو دوایی وەڵامی هاتەوە وتیان ئەوە بۆ ئاژەڵان دەبێت، چونکە ئاوی نێر قەڵەوە ئاوی مێ** (**حمضي**)**یە واتە:** (**تفت – ترش**).

لە ساڵی دووەم وەڵامەکە هاتەوە لەلایەن پرۆفیسۆر (**سعد حافظ**) **لە کۆنگرەیەکی پزیشکان لە شاری** (**دمام**)**ە ئەم پرۆفیسۆرە میسریە لە ئەمریکا دەژی کتێبێکی هەیە بە ناوی** (**علم عقم الرجال**) (34) **پەرتوکی هەیە، لەگەڵ چەند لێکۆڵینەوەیەك بەمیکرۆسکۆبی ئەلیکترۆنی ئیش دەکات.** (10) **ساڵ لەسەر ئەم بابەتە هەست و بیری خۆی خستۆتە گەڕ، وتی "ئەم وتەیەی پێغەمبەر** (**صلی الله علیه وسلم** 100٪ **ڕاستە لێرەدا لە زانستی ئاژەڵان بەڵگەمان هەیە، لە ورد بینی لەسەر ئاوی پیاو و ئافرەت، ئاوی پیاو تفتە، ئاوی ئافرەت ترشە"، کامیان سەرکەوت واتە بووە** (**متغلب**) **ئەمیان دەردەچێت** (**متنحی**) **ژێر دەکەوێت"**[(2)].

(1) صحيح الجامع الصغير 0 :0 5 5.

(2) الاعجاز العلمي في القرن (محمد إسماعيل عبدالصمد).

غەزای بەدر

خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلْغَيْبَ إِلَّا ٱللَّهُۚ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ (٦٥)﴾**النمل. ئەی (محمد) پێیان بڵێ خوا نەبێ کەس نازانێ چی لە زەوی و ئاسمانەکان هەیە، هەستی پێ ناکەن، ڕاستی ئەمەیە هیچ کەس لە پەنهانییەکانی خوا نازانێت هەتا پێغەمبەرانیش تەنها ئەگەر بە کیتاب یان بە دەنگ پێیان بوترێت.**

دەفەرموێت:﴿ وَإِذْ يَعِدُكُمُ ٱللَّهُ إِحْدَى ٱلطَّآئِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ ٱلشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ ٱللَّهُ أَن يُحِقَّ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَيَقْطَعَ دَابِرَ ٱلْكَٰفِرِينَ(٧)﴾ ا ل. **یادی ئەم خوایە بکەنەوە کە خوای گەورە بەڵێنی پێداون بە یەکێك لەو دوو دەستەیە بۆ ئێوە دەبێت ئێوەش ئاواتە خوازن ئەم کاروانە بێ چەکە بۆ ئێوە بێت، خوا حەز دەکات ڕاستی بۆ ئێوە بچەسپێ، کافرەکانیش کۆتاییان پێ بێت، لەسەر ئەم هەڵوێستە کە مەرامیان بووە، لێرەدا مزگێنیە لەبۆ سەرکەوتنی جەنگی (بدر) لێرەدا خوای گەورە ئەگەر بەم ئایەتە ئاگاداری نەکردبان پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) زانستی نهێنی نییە، بەلاّم لێرەدا بەم ئایەتە مسۆگەری سەرکەوتنی پێ بەخشین.**

لەو ئایەتە ئاماژەی پێ کرد ﴿وَإِذْ يَعِدُكُمُ ٱللَّهُ إِحْدَى ٱلطَّآئِفَتَيْنِ﴾ **یان کاروانەکە، یان زاڵ بوون بەسەر دوژمن بەسەر لەشکرەکەدا بجەنگێن، تا چاویان بشکێ هێزو توانایان نەمێنێ، سەرکەوتنی ڕاستی موسڵمانان مسۆگەر بێ، بە یارمەتی خواو و باوەڕی موسڵمانان، سەرکەوتن مسۆگەر بوو سەرکەوتن لەم جەنگە کەچەندەها ساڵ هەڕەشە بوو لەسەر موسڵمانان بە هەژاری و دەربەدەری و ئاوارەبوون.**

مردنی (أبو لهب) و وەلید بە کافری

خوای گەورە ئاگاداری پێغەمبەری کردەوە لەسورەتی (المدثر)﴿ سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (٢٦)﴾ ا ث ر. **لە پێش چەند ساڵێك بوو (وەلید) نەدەچووە سەر ئایینی ڕاست، بە ئایەت پێغەمبەر تێیگەیاند کە (وەلید) نابێتە ئیسلام ئەفەرموێت: "ئێمە دەیگەیەنینە دۆزەخ پێش مردنی" وەلید ئایەت بۆ دوو کەس دابەزی کە نابنە ئیسلام. دووەمیان (ابو لهب)ـی مامی پێغەمبەر بوو (صلى الله عليه وسلم)، لە سورەتی**﴿ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (٣)﴾المسد. **ئەمە ئیعجازێکی زۆر گرینگە، زۆر مسۆگەرە، کە ئەم دوو پیاوە نابنە موسڵمان، بە چەندەها ساڵ پێش مردنیان خوای گەورە ئاگاداری پێغەمبەری کردووە.**

ف

رزگارکردنی شاری مەکە

﴿لَّقَدۡ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءۡيَا بِٱلۡحَقِّۖ لَتَدۡخُلُنَّ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمۡ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَۖ فَعَلِمَ مَا لَمۡ تَعۡلَمُواْ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتۡحٗا قَرِيبًا (٢٧)﴾الفتح.

بەڕاستی خەونی پێغەمبەر ڕاست و دروستە، دەچیە ناو کەعبە (مسجد الحرام)، بە یارمەتی خوا، بەکورتکردنەوەی سەرتان مەترسن، ئەوەی بەخەون بیری لێدەکەیەوە زۆر نزیکە سەرکەوتنی گەورە بە یەکجارەکییە، خوای گەورە ئەم بڕیارەی بەخشی لە بڕواداران، ئەم ساڵە ساڵی (حودەیبیە) بووە لەدوای بینینی ئەم خەونە بە هاوەڵەکانی ڕاگەیاند، شاری مەککە فەتح دەکرێت دەچینە ناو کەعبە خەونی پێغەمبەران ڕاست و دروستە خوا پەیمانی پێداوم، (عومەری کوڕی خەتتاب) خوای لێ ڕازی بێت دەیزانی هەر لەم ساڵە تەواو دەچینەوە ناو شاری مەککە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی نەخێر، بەڵام دڵنیابە شاری مەککە دەگەڕێنینەوە.

(ئەبوبەکری صدیق) ئەم وەڵامەی لابوو ﴿لَتَدۡخُلُنَّ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ (٢٧)﴾الفتح. **لە ساڵی حەوتەمی مانگی (ذو القعدة) لە ساڵی (حودەیبیە) بە مەبەستی عەمرە لەگەڵ هاوەڵەکانی چوونە دەرەوەی شار، ڕۆیشتن تا چوونە (أبو الخليفة) دوای گەیشتنە (مرّ الظهران) (محمدی کوڕی ئەسلەمە) جڵەوی وڵاغی پێغەمبەری بە دەستەوە بو کاتێك بتپەرستەکان بینیان ترسیان لێ نیشت وایانزانی کە هێرشیان بۆ دەکات، پەیمانی حودەیبیەیان هەڵوەشاندەوە، پێیان گوتن ئێوە پەیمانەکەتان هەڵوەشاندەوە، ئەمەی کە مۆر کرابوو لە نێوانمان، پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی نەخێر چەکەکانمان وا لە (یابج) داناوە هیچ شەڕێك لەئارادا نییە. بتپەرستەکان لەسەر بان و لەسەر ڕێگا وەستابوون وەك پێشوازی بە ژن و منداڵ و پیر سەیری وشترەکەی پێغەمبەریان دەکرد کە ناوی (قسوی) بوو بە دەنگی گەورە هاواریان دەکرد ((لبيك اللهم لبيك ، لبيك لا شريك لك لبيك)) شاری مەککە کەوتە هەژان، ئەمە بووە هۆی گرتنی شاری مەککە بە یەکجاری.**

لێبوردنی گشتی

وتاری پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لە سواری وشترەکەی فەرمووی ئەی کۆمەڵی قورەیش لاف و گەزافی حوکمی ناڕەوایی ئێوە لە شاری مەککە هۆی نەفامیتان بوو ئەم سەردەمە نەما ئێمە هەموومان لە ئادەمین و ئادەمیش لە خاکە، ئەم ئایەتەی دووبارە کردەوە:﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَـٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَـٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟ ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۚ (١٣)﴾ الحجرات. ئێمە لە یەك نێرو مێ دروست بووینە، چەند هۆزێك باشترینمان ئەمەیە ملکەچی خوا بێت. ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَـٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَـٰلَمِينَ (١٠٧)﴾ الأنبياء. کەمن هاتووم بە خۆشیەك و شادیەك بۆ سەر هەموو بونەوەری سەر ئەم زەمینە، با تەنها بێت بە دڵ و دەروونێکی پاك و بێگەرد.

فەرمووی: "خوێنی (ئیمامی حەمزە) ڕۆیی، خوێنی شەهیدان بەرهەمی هاتە دی، تۆڵەی کەس لای کەس نەما، (13) ساڵ دەربەدەری و ئاوارەیی بووە بەرهەمی حوکمڕانیەکی ڕەوا، خۆ دەیزانین کێ ئەوانی شەهید کردووە، دەیزانی کێ (حەمزەی) مامی شەهید کردووە، (عەباسی) مامم ڕۆیی کەس باسی نەکات، ماڵ و سامانی ریبایەکەی باس ناکرێ، خاڵە ناخۆشەکان و بەژەهر خواردن و هەڵگیرسانی دووبەرەکی نەما".

خۆ (وەلید) مردبوو کوڕەکەی مابوو (ابن لهب) لە دوای هەموو گازندەو گلەیی یەك فەرمووی ((**أنتم الطلقاء**)) هەر کەس بچێتەوە ماڵی خۆی، ئەما بوردران و ئازادن.

خوای گەورە منی پەروەردە کردووە ((**لا تثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم وهو أرحم الراحمين**)). هیچ گلەیتان لەسەر ئێمە نییە، خوای گەورە لێتان دەبورێت، خوای گەورەو بەدەسەڵات لە هەموو کەس دەبورێت.

شکاندنی بتەکان

پێغەمبەر (ص) لە (20) ی مانگی ڕەمەزان ساڵی هەشتەمی کۆچی چووە ناو مەککەو ئەمری کرد (بلال) بانگی خۆی دا، بە (الله أكبر الله أكبر....) دەنگی لە دۆڵ و شیوەکانی کێوی عەرەفە دەداوە موسڵمانان پێیان وایە ئەمە خەونە، کە چووە ناو کەعبە، لە شاری مەککە، بینی وێنەی (ئیبراهیم) پێغەمبەر هەڵواسراوە، وێنەی فریشتەکان کراوە، دوای ئەمە پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم فەرمووی: ((**الكيس من دان نفسه وعمل لما بعد الموت والعاجز من أتبع نفسه هواها وتمنى على الله**)). دانا ئەوەی نەفسی لەکاری نابەجێ بگرێ، بەدوای هەواو هەوەس نەکەوێ، ئەمری کرد بە شکاندنی هەموو بتەکانی ناو بەیت.

ڕزگارکردنی قوستەنتینییە

ئیمامی (ئەحمەد) لە حاکم (عبداللە ی کوڕی بشری خەزعەلی) وەریانگرتووە کە پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فەرموویەتی: ((**لتفتحن القسطنطينية ولنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش**)). واتە شاری قوستەنتینە دەگیرێت لەلایەن باشترین سەرکردە بە باشترین سوپا وە باشترین کەس دەبێتە سەرکردە، ئەم باسە لە پێغەمبەرەوە وەرگیراوە پێش ئەوەی وەفات بکات، ئەوەی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) باسی لێوە کرد دەبێ بێتە جێ، چونکە خوای گەورە ئاگادارە بە هەڵوێستەکانی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم). شاری قوستەنتینە دەستی بەسەردا گیرا بەسەرکردایەتی (محمد فاتیح) بووە حەوتەمین پاشای عوسمانیەکان لە ساڵی (855)ی کۆچی لە دایك بووە لە (886) کۆچی جڵەوی دەسەڵاتی گرتە دەست ماوەی (31) ساڵ ئەم پیاوە باشترین حوکمی گێڕاوە لە سوڵتانەکانی سەردەمی عوسمانی، دەستی کرد بە چاکسازی باشترین خزمەتی کرد، شێوەی حوکمی دیموکراسی و پەروەردەیی بووە، ئەمر بە دروست کردنی قوتابخانەو بەشی تەندروستی .

لە ناوچوونی قەیسەرو کیسرا

پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فەرمووی: ((**إذا هلك كيسرى فلا كيسرى بعده وإذا هلك قيصر فلا قيصر بعده**)). ((**والذي نفسي بيده لتنفقن كنوزهما في سبيل الله**)). ئەگەر (کیسرا) لەناوچوو کیسرایەکی تر نایەت، ئەگەر (قەیسەر) یش لەناوچوو قەیسەرێکی تر نابێتەوە، سوێند بەو کەسەی کە گیانی منی بەدەستە سامان و داراییەکەیان لە ڕێگای خوا سەرف دەکرێ، زاناکان فەرموویانە ئەم وتەیەی پێغەمبە ر دەربارەی عێراق و شامە.

کۆچی دوایی پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) و(فاتیمە)ی کچی، لە (بوخاری و مسلم) وەرگیراوە، پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) فاتیمەی کچی بانگکرد و وتەیەکی بە بن گوێیدا چرپاند، ئەویش دەستی بە گریان کرد، دواتر دووبارە وتەیەکی تری بەبن گوێ دا چرپاندو پێکەنی (عائیشە) سەری سوڕما لەو گریان و پێکەنینە، دواتر ئاشکرای کرد، یەکەم جار خەبەری مردنی خۆی دامێ، منیش گریام، دوایی فەرمووی تۆش یەکەم کەس دەبی لە خانەوادەی خۆم بەمن دەگەی منیش پێکەنیم، پێغەمبەر (صلی الله علیه وسلم) وەفاتی کرد دوای شەش مانگ فاتیمەش کۆچی کرد(ت) .

ΦΟΦ- Ρ- Λ: Πd^: X(ﯿ): Ε ˝ ± Γ Ο:

جەزیرەی عەرەبی

جەزیرەی عەرەبی پێش هەزاران ساڵ چۆن بووە؟ ئەم مێژووە کۆنە زانایانی جیۆلۆجی لەسەر ئەم بابەتە چۆن دەدوێن؟ وتەیەکی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لەم بابەتەوە: دەفەرموێت: ((**لا تقوم الساعة حتى يكثر المال ويفيض حتى يخرج الرجل بزكاة ماله فلا يجد أحدا يقبلها منه وحتى تعود أرض العرب مروجا وأنهارا**))[١].ئەم وتەیە ئیعجازێکی نهێنییە کەئەم ژینگە گەرمە چۆن دەگۆڕێت، گفتوگۆی (شێخی زندانی) لەگەڵ (الفريد كورون) کە بەناوبانگترین زانای جیۆلۆجیە، لەکۆنگرەیەکی جیۆلۆجی لە کۆلێژی (الملك عبدالعزيز) لە سعودیە، ئایا هیچ ڕاستیەك هەیە کەزەوی عەرەب لەدوورگەی عەرەبی گەرمەسێرو بێ ئاو بگەڕێتەوە دۆخی چەرخی باران و شەختە؟ کە دەڵێن لەچەرخی کۆن باخ و باخات بووە، دوو بەڵگەی زۆر ڕاستمان هەیە[٢]:

یەکەم دۆزینەوەی شاری (ارم) بووە، هەروەك قورئان ئاماژەی پێ کردووە، زانای ئەمریکی بە ناوی (نیکۆلاس) بە تەواوی شوێنەواری ئەم شارەی دۆزیەوە کە کشتو کاڵ بووە، هەروەك فەزائی (ناسا) دانی پێدانا هەموو ڕێگاو بانی بازرگانی تێدا بەدی کرد.

دووەم: گوندی (الفاو) کەوتۆتە ژێرلم شوێنەواری کشتوکاڵی جێماوە

د. (کورۆز) لە چەرخە هەرە کۆنەکان زەوی عەرەب باغ و باغات بووە، ئێستاش دووبارە چەرخی شەختەیی (العصر الجليدى) دەگەڕێتەوە، لە هەردوو جەمسەر بەفرو شەختە خۆی دەخزێنێ بەرەو خواروو بەتایبەتی جەمسەری خواروو ژینگەو هەوای ناوچەی عەرەبی دەبێتەوە کشتوکاڵ پێغەمبەری بۆ وەرگێڕا وتی ئەم وتەیە ڕاستە.

کوڕانی حسين على بن تالب

فریشتەی باران ڕێگە پێدانی لەخوای گەورە وەرگرت کە سەردانی پێغەمبەر بکات ڕەخنەی لێبگرێ، هاتە لای پێغەمبەر (ص) لەسەر شێوەی مرۆڤێکی جل سپی پاك و خاوێن، لە کاتی دانیشتنیان پێغەمبەر(ص) ئەم ڕۆژە سرەی (ئوم سەلمەی) خێزانی بووە فەرمووی لەبەر دەرگا ڕاوەستە کەس نەیەتە ژوورەوە.

(حسێن) منداڵ بووە خۆی بە ژوورەکەی دا کرد، فریشتەکە پرسیاری لە پێغەمبەر کرد وتی ئەم منداڵە تۆ زۆری ماچ دەکەی خۆشت دەوێت؟ فەرمووی بەڵێ، فریشتەکە وتی: ئەم کوڕە لە

(1) رواه مسلم وصححه الألباني.

دوا ڕۆژ دەکوژرێت ئەگەر دەتەوێ شوێنەکەیشت پێ دەڵێم فەرمووی کرد:
چەنگێکی لەگڵی سوور هێنا، دەرێ کە (حوسێن)ی لێ دەکوژرێت جا (أم سلمه) ئەم گڵەی هەڵگرت لەناو بەڕوویەك (سابت) دەڵێ: ئێمە وتمان ئەم شوێنە کەربەلایە ئەم وتەیە ڕاست دەرچوو، (حوسێن) بە ستەم لێکراوی کوژرا لە شاری کەربەلا لەلایەن (عبدالله ی کوڕی زیاد).

ڤئاگری دۆزەخ ڕەنگی ڕەش و تاریکە

ئاگری دۆزەخ ڕەنگێکی ڕەشی هەیە و تاریکە، نزمترین پلەی گەرمی ئاگر ڕەنگی سوورە، لەم بەرزتر ڕەنگی سپی دەبێ، بەرزترین ڕەنگی ڕەش دەبێ.
وتووێژێکی لەسەر ئەم بابەتە شێخی زندانی لەگەڵ (فاروق الباز) زانایەکی میسریە لە کۆلێژەکانی ئەمریکا مامۆستایە، ماوەی سێ ساڵە ئاگرێکی ڕەشمان چاو پێکەوتووە لە ئەستێرەیەکی ڕەش دەرچووە، بەرزترین پلەی گەرمی هەیە.
1-ئەم ئاگرەی کە ڕەنگی سوورە پلەی زۆر نزمە.
2-ئەگەر پلەکەی بەرز بوو ڕەنگەکەی سپی دەبێت.
3-ئەگەر بەرزتر بوو ڕەنگی ڕەش هەڵدەگەڕێت.
هەر تەنێك نزیکی بێتەوە ڕایدەکێشێت و قووتی دەدات[تر].
(شێخی زندانی) وتی: "ئەم جۆرە ئەستێرەیە بە ئەستێرەی ڕەش ناسراوە“ ؟ (زندانی) وتی کەواتە ئەم وتەیە زۆر ڕاستە[یر].
پێغەمبەر (ص) فەرمووی: ((**أوقد على النار ألف سنة حتى احمرت ثم أوقد عليها ألف سنة حتى ابيضت ثم أوقد عليها ألف سنة حتى اسودت فهي سوداء مظلمة كالليل المظلم**))[سم]. ئاگری دۆزەخ هەزار ساڵ دەسووتێ سوور دەبێ، هەزا ساڵی تریش سپی دەبێ، هەزار ساڵی تریش ڕەش و تاریك دەبێت.

H ®] e ، \ : _ Oª:]Bú : 9 Σ ° Π H
(2) الاسلام أو الضياع للزنداني (0 5).
(3) رواه الترمذي في كتاب صفة جهنم (0 1/9 5. وقال الألباني وجدت بو هريرة قال صح . انظر ضعيف الجامع الصغير (2 5 2 1 2) وضعيف ابن ماجه (0 2 3 4؛ وضعيف الترمذي (5 8 4.

دارو درەختە سەرسوڕهێنەرەكان

زانایەكی ئەمریكی تەمەنی خۆی تەرخان كرد بە (40) ساڵ گەڕان بە ناو دارستانەكانی جیهان ئەڵێت "شتی زۆر سەیرو سەمەرەم دیوە لەوانەیە ئەگەر خۆم خوێندنەوەم لەسەر نەكردبایە و بە چاوی خۆم نەمدیبایە بە بیستن بڕوام نەدەكرد" بە چەند نمونەیەك ئەیخەینە ڕوو.

1-دارێك هەیە بە ناوی (نخلە السكر) داری شەكری ڕۆژانە شەربەتێك دەردەكات ڕێژەكەی لە (3) لیتر زیاترە، بە تام و شیرینە بۆنێكی خۆشی هەیە .

2- (الشجرە الباكیە): جۆرە دارێكە ئەگەر زۆر لێی وردبینەوە، تەڕاییەكی هەیە وەك فرمسێك وایە.

3-دارێك هەیە بە ناوی (المانجو): لینجێك دەردەكات وەك شیر سپییە، لە بەیانیان و ئێواران ڕەنگی دەگۆڕێ بۆ سوور .

4-لە هێلی ناوەند (خط الاستواء): دارێك هەیە لەژێری سێبەرێكی فێنكی هەیە(تر). دوای ماوەیەك لق و پۆپی ئەم دارە لەسەرت دادەخرێ، ئەچتە ناو گۆڕێكی سەوز چەند دەقیقەیەك خوا حافیزی لە ژیان دەكەیت.

5- داری باران(شجرة المطر). دارێك لە (پیرۆ) هەیە گەڵاكەی زۆر ئەستورە لە كاتی باران بارین ئاو زۆر هەڵدەگرێ، لە هاوینان وەك باران دەیبارێنێ.

6-لە سیبیریا جۆرە گوڵێك هەیە لە یەك ڕۆژا دەچێنرێ، هەر لەو ڕۆژە گوڵ دەردەكات، گوڵەكە زۆر سپی و جوانە بۆیە پێی دەڵێن (الوردة الثلجیة) گوڵی بەفری.

7-لە چیك و سلوفالیا دارێك هەیە وەك مرۆڤ هەناسە دەدات هەستی لێ ڕاگری گوێت لە دەنگی هەناسەدانیەتی، گەر بای لێبدا ئاوێك دەردەكات وەك سكچوونی مرۆڤە، گەر ڕاییوەشێنیت بایەكی فێنكی لێدەردەچێت.

8-لە مەكسیك: جۆرە دارێك هەیە پێی دەڵێن (داو و دەرزی) لە سەر لقەكانی گۆپكێك هەیە ڕاییكێشە وەك دەرزیە، داوێكی زۆر درێژی پێوەیە بارێك و جوانە، دەتوانی درومانی دەستی پێ بكەی.

9-داری (دروس ربنیات) Drose rabinate: ئەم جۆرە دارە خواردنی مێش و مەگەزە، لە وڵاتی ئوسترالیا- نیوزلندە)بوونی هەیە لەسەر گەڵاكەی چەند جۆرە شلە هەیە، چەوری ئەم

H j | Φ ª ¡ : O ª \ ¡ : T ´ X d محمد- إسماعيل عبدالمجيد (1) X β : Y]

شلەیە یارمەتیدەرە بۆ پێوە نوسانی مێش و مەگەز، کاتێك نزیکی بێتەوە دەیگرێ، دیمەنی ئەم دارە جوان و سەرنج ڕاکێشە، وەك فاقەیەکی بۆ مێش و مەگەز لەبەر دیمەنی جوانی خۆیان دەخەنە ژێر باڵی مردن.

10-ڕووەکێك هەیە (ماڵی باڵندەیە) سەرسوڕهێنەرە، باڵندەیەك دەنیشێتە سەری سەر لە ئێوارە واتە لە ڕۆژئاوا ئەم دارە سەری لقی شۆڕ دەکاتەوە ناو ئەم ئاوە تا بەیانی، بەیانی لقی خۆی ڕاست دەکاتەوە باڵندەکە دەفڕێ بۆ ئەم دەشت و دەرە خۆی تێر دەکات و ئێوارە دێتەوە سەر دارەکە لقەکەی دەچێتەوە ژێر ئاوەکە تا بەیانی، بەیانی لقی دارەکە ڕاست دەبێتەوە (بۆیە وترا ئەم دارە ماڵی باڵندەیە، ئەم باڵندەیە لە ژێر ئاویش ئۆکسجینی تواوە وەردەگرێ.

11[تر]- ڕووەکێك هەیە خواردنی مرۆڤ و ئاژەڵە، ئەم نوسینە لە لایەن مامۆستا (محمد إسماعیل عبدالمجید) نوسراوە کە سەرۆکی بەشی دارو درەختە لە کۆلێژی (عین شمس) وە هەم مامۆستایە پرۆفیسۆرە لەو بەشە ئەڵێت: "لە هێلی ناوەندە دارێك هەیە فاقەیە بۆ مرۆڤ و ئاژەڵ ئەم دارە وەك هۆدەیەکی سەرکەوتن کارەبای (المصعد) ە. ئەگەر مرۆڤ یان ئاژەڵ نزیکی بێتەوە هەندێك ترشۆلکەی بکوژی بۆ دادێت بەم ترشۆلکەیە ڕایدەکێشێ بۆ ناوەخۆی چی چەوری و خوێنی هەبێ دەیمژێ ئینجا مرۆڤ بێت یان ئاژەڵ دەبێت خوا حافیزی لە ژیان بکات".

12- (نبات النبیش) ئەم ڕووەکە خواردنی مێش و مەگەزە شلەیەك دەردەکات وەك لەزگە وایە، مێش و مەگەزێ دەکەونە ناو ئەم شلەیە دەبنە خواردنی ئەم درەختە، ئەم ڕووەکانەی کە خواردنیان مێش و مەگەزە ژمارەیان نزیکەی (500) ڕووەکن ئەمانە مێش و مەگەز دەگرن بە چەند ڕێگایەك.

13-ڕووەکی دڕندە هەردەم خواردنی لەسەر ئاژەڵانە، گەر گونجا بە هۆی چەند ڕژێنێك کە دەیهاوێژێ یەکسەر بێ هۆشی دەکات، دەیگرێ، پێشەکی دەیمژێ دوایی گۆشت و ئێسقانەکەشی دوای ڕۆژێك دەخوات. لەو ناوچانەی ئەم دارە هەیە ناو نراوە داری وەحشی . (شجرە المفترس).

14- داری (تو) (شجرە التوت): ئەم دارە لە زستان پەلکی دەوەرێ، لە بەهاردا دەروێت، کە گەڵای دەرکرد جۆرە کرمێکی لەسەرە پێی دەوترێ (کرمی ئاوریشم) لەسەر گەڵای ئەم دارە دەژی، هەموو سەری گۆپکی دارەکان گەڵای کرمی هەیە کە گەرم داهات دەپروکێن سەیر لەوەیە کرمەکانی دەستی منداڵەکە چاوەڕوانە بە دەرهێنانی داوی ئاوریشم بەرووبومێکە بۆ هاوڵاتی.

15-ڕووەکی هاڵوك (Orobunchsp): ڕووەکی هاڵوك هاوجووتە لەگەڵ ڕووەکی پاقلە، گەر ڕووەکی هاڵوك بچێنی ناڕوێ چەند ساڵ بمێنێتەوە تا تۆوی پاقلەی لەگەڵ نەچێنی، خۆ

Η Π ° Σ 1)9)X Γ:] Γ η ° i] : i. (محمد اسماعیل عبدالمجید).

ئەگەر تۆوی ڕووەکی پاقڵەی بچێنی ئەگەر بڕوێ پاقڵە لێ نزیك نەبێ وشك دەبێ، واتە ئەم ڕووەکە بەبێ ڕووەکی پاقڵە ناژێ. (الذي أعطى كل شيء خلقه فهدى).

16-**ڕووەکی هورکی پیتانس Horacrepitans): ئەم ڕووەکە لە (مەکسیك) دەڕوێ گەر بەری ئەم ڕووەکە پێگەیشت تۆوەکەی لەناو قەپێلکەك دەردەچێ وەك گوللەی هاوەن دەنگێك دروست دەکات.**

بوو وەك قۆچی ئاژەڵ بەرەو دواوە درێژ بۆتەوە.

18-**درێژترین پیاوی جیهان کێ یە؟ (روبرت بیوشنغ وادلو) یە ڕەگەزی ئەمریکی یە درێژیەکەی (280) سم بووە واتە بووە یەکەم باڵا بەرزی جیهان، قورسیەکەشی گەیشتە (270) کغم کە مرد درێژی تابوتەکەی بووە (3)م.**

19-**درێژترین پرچ لە جیهان: پیاوێکی چینی بەناوی (جای یوم و ئاکی) درێژی پرچی (4.23) م هەر کەسێ نزیکی دەبۆوە وای دەزانی کۆڵێکی هەڵگرتووە.**

20- **درێژترین سمێڵ: سمێڵی گەنجێکی هیندی گەیشتە درێژی (52.2) سم زۆر شاران دەگەڕا لە زۆر شاران ئاهەنگیان بۆ دەگێڕا بە بۆنەی درێژی سمێڵی.**

21-**درێژترین نەشتەرگەری لە جیهان: درێژترین نەشتەرگەری دەماغ لە (17-18)ی کانوونی دووەمی ساڵی (1972)ز لەبۆ (فیکتور زانمونیا) کراوە لە نەخۆشخانەکانی (سان دییغو) کالیفۆڕنیا ئەم نەشتەرگەرییە (31) کاتژمێری خایاندوە**[ت].

: H¡ : T H] : ΦO\ - : Oλd : X ˛ : Bj ° \ Kª ΦO] 1B : T h κ X
H³] Σ ˛ \ : E Σ ″ °

سەرچاوەكان

- دكتۆر أحمد مستفى متولى: لە ئیعجازەكانى قورئان و سوننەتى پێغەمبەر .
- دكتۆر یوسف الحاج أحمد: ئاشكرا بوونى چەند موعجیزەیەك.
- رزاق عبدالرزاق: وەرگێڕانى چەند موعجیزەیەك.
- زیوەر أنور: وەرگێڕانى ئاشكرا بوونى چەند موعجیزەیك.
- د. عفیف عبدالفتاح تەبارە: روح الدین الإسلامى .
- شەوبات عبدالله: چەند پرسیار و وەڵامێك.
- شایەتى بونەوەر : نزام الدین عبدالمجید .
- لە چیرۆكى پێغەمبەران: محمد شەلماسى.
- كۆباسەكانى میحراب : شەماڵ موفتى.
- كتێبى وەڵامەكانم: د. زاكر نایك.
- د. ستروك : خۆت دكتۆرى خۆتبە
- تەفسیرى (مختصر ابن كثیر).
- عبدالكریم مدرس: تەفسیرى نامى.
- تەفسیرى ملا محمد عبدالله زادە مەلاى گەورەى كۆیە: تەفسیرى كەلامى خوداوەند.
- في ظلال القرآن: سید قطب.
- د. إلیاس سلیم : لە سەرسوڕهێنەرەكانى جیهانى كۆرپەلە و پیاوان.